

N. IORGA

ISTORIA
ROMÂNILOR

VOL. VII

REFORMATORII

BUCUREȘTI
1938

CARTEA I

REFORMELE BIZANȚULUI
EUROPENISAT

CAPITOLUL I

Originea primelor reforme. Fanarul.

Încă dela sfârșitul secolului al XVII-lea se vede limpede cum, pe baza monarhiei absolute care s'a înfipt adânc în viața politică a țărilor românești, se trece de pe planul vechilor tradiții cu origini milenare la regimul de idei.

El nu e fără legături cu ceia ce se observă atunci în Apus, mai ales în cel frances care, de la jumătatea acestui secol, dă tonul în Europa. Acolo, e în adevăr, vremea când un Fénelon creiază pe temelii teoretice un nou Stat de dreptate, cu caracter raționalist și scopuri filantropice, când pentru educația ducelui de Burgundia se elaborează un întreg program, care nu se potrivește cu sensul monarhiei așa cum îl fixa Bossuet în « Discursul asupra Istoriei universale », și atât de clevetitul regent, ducele de Orléans, își propunea să schimbe chiar resorturile de căpetenie ale regatului cu origini medievale. Filozofi ca Leibniz predică și ei o reformă fundamentală a așezămintelor politice. « Revoluția francesă » începe mult mai de vreme de cum se crede; ea nu e un punct de plecare, ci rezultatul ultim al unei întregi mișcări de idei politice și sociale.

Când, cum vom vedea, la noi apar, de la o Domnie la alta, încercări de a înnoi, care se *concep ca un fel de datorie*, nu era încă, afară de relațiile personale întreținute de Dimitrie Cantemir, la Constantinopol, cu ambasada Franciei — Rusia însăși a descoperit Parisul numai prin Antioh Cantemir, trimis pe lângă Ludovic al XV-lea ¹ —, niciun raport cu această lume

¹ La Neculce ici și colo se semnalează fapte din istoria contemporană a Franciei.

francesă în curs de adâncă transformare a spiritului public, care va căuta neconținut să ducă la noile instituții. Ce vine deci ca să acopere pe alocuri o datină cu care de atâtea veacuri toată lumea era deprinsă *este din Constantinopol*, din noul Constantinopol în care se pregătește acel ceva, cu totul neobișnuit, care va face ca Turci să meargă la Paris și să se întoarcă de acolo cu planuri de tipografie și cu moravuri care să sperie pe bătrânii hogi ¹.

Dacă deci influența vine din această imensă capitală unde se luptă și se amestecă rasele și se ciocnesc curente, s'ar crede că opera ce se îndeplinește pe încetul și în Moldova și Țara-Românească e aceea a așa-numiților Fanarioți, cari, în chip cu totul greșit, se socot ca naționaliști greci porniți pe des-naționalizare ², pe când ei represintă o *formă de nouă sintesă, din care nu lipsim nici noi, în acest Sud-Est al Europei*. Din această înțelegere nedeplină și din sentimente care aparțin numai secolului al XIX-lea s'a ajuns la concepția, falsă și umilitoare pentru noi, a « Domniei Fanarioților », a « secolului Fanarioților ».

Trebuie să se definească întâiu sensul acestui Fanar și al locuitorilor lui, înainte de a purcede la cercetarea tentativelor de schimbare a unui trecut românesc până atunci respectat și de stăpânitorii cu originile cele mai străine.

Cuvântul de « Fanar » apare numai pe la începutul secolului al XVIII-lea, la cronicari, fără ca el să aibă vre-un sens politic și să însemne o designare dușmănoasă ³. Acest cartier al « farului » nu era, ca mult mai târziu, locul de adunare a mai multor familii, grecești sau grecisate, având între ele strânse legături de interese care nu excludeau însă o continuă concurență pentru situații și onoruri. Domnii români își aveau locuințele de retragere în mazilie prin deosebite puncte ale imensei Capi-

¹ V. Iorga, *Voyageurs orientaux*, (din *Rev. Hist. du S.-E. eur.*, IV, 1927), pp. 10—1: casul lui Said-Efendi de prin 1740.

² V. Th. Moschopoulos, *Οι Φαναριώται ἀπολογούμενοι*, 1894; Psahu, în *Ξενοφάνης*, VII (1910), p. 193 și urm., și conferințele mele din *Cultura română supt Fanarioți*, București, 1898.

³ Axintie Uricariul, pp. 127, 131; Mustea (v. mai departe).

dale sau în vecinătate, ca la Curù-Ceșmê: astfel palatul lui Vasile Lupu, acela al lui Șerban Cantacuzino, ale cărui socoteli le cunoaștem ¹, al lui Duca-Vodă, unde se așează apoi reprezentanța germană, al lui Dimitrie Cantemir, care nu era decât continuarea aceleuia al socrului, Cantacuzinul ². Mavrocordătștii preferau locuința lor din marginea Constantinopolului, la Arnăut-chioiu, Ipsilanții la Curù-Ceșmê ³.

În ce privește numărul, caracterul și originea marilor familii grecești din această vreme, Delacroix, în *État présent des nations et églises grecque, arménienne et maronile*, însemna la 1673 aceste neamuri: Iulianò, din care, cum am văzut, Nicolae-Vodă și-a ales credincioasa capuchehaie de mulți ani, Roset, răpede românisată în întregime, Levantini de veche așezare în Orient, Diplovatazii, cari vin din provincie, poate din cea asiatică, Hrisosculo sau Hrisosculeu, cărora am spus că Dimitrie Cantemir li atribuie o origine « regală » bizantină, Vlastò, care se mută foarte răpede la noi, Cariofil, care a dat pe cărturarul Mare Logofăt al Bisericii ecumenice, Mamonà, Peloponesieni din vremea Impărăției creștine ⁴, Eupraghioti, dintre cari am găsit pe unul lângă Dimitrie-Vodă, mai « Fanariot » de fapt decât mulți din Fanarioții considerați ca atari, Muselimii, dintre cari, aliați cu Cantacuzinii, a venit Patriarhul constantinopolitan Dionisie, Suții (*Succi*) chiar, cărora li s'a iscodit legenda venirii târzii din Anatolia, numele lor fiind pus în legătură cu terminul turcesc de « suiulgiu » pentru lăptar, — un Iamandachi Suțul, de altfel, la noi încă de la începutul secolului al XVIII-lea ⁵ —, « Venelii » (poate Venizelii din Atena), Ciuchii (« Ciuchidi »), dintre cari Nicolae Mavrocordat își alege una din soții, Doamna Pulcheria, socrul iscăind cu această calitate venită din înrudirea domnească ⁶, Contoradii, altfel necunoscuți, Mavrodii, Ramadanii, între cari unul joacă

¹ Iorga, *Studii și Doc.*, XXII, pp. 84-5; *Doc. grecești*, I, p. 261, no. CCCXXIX.

² Pasagiile despre el în I. Minea, *Dimitrie Cantemir*, p. 63, nota 3.

³ Axintie Uricariul, p. 123. Cf. Iorga, *Doc. grecești*, III, pp. 472, mai ales pp. 481—2, no. CCCLV.

⁴ V. și D. Russo, în *Bul. Com. Ist.*, II, p. 78, nota 1.

⁵ Axintie Uricariul, p. 130.

⁶ Iorga, *Doc. grecești*, II, p. 927, no. DCCCCI; pp. 1123—4, no. MXXIII; pp. 98—9, no. LX; Axintie Uricariul, p. 171.

un rol de căpetenie supt cea dintâiu Domnie « grecească » în Moldova, Francudii și Frangopolii, Cretani sau altfel de insulari amestecați cu Latini, un Frangopulo fiind cumnatul Doamnei Ecaterina a Țării-Românești, unchiul lui Mihnea Turcul¹. Nu lipsesc încă de atunci Mavrocordaii. Iată din cine era să se alcătuiască pe încetul, și *anume pe pământul românesc, unde se creiază sinlesa greacă și conștiința unilății grecești naționale*, prin situații oficiale la Dunăre și apoi prin căsătorii cu neamurile din țară, o lume grecească nouă, deosebită de a vechilor arhonți mutați aici încă din secolul al XVI-lea².

La începutul erei acesteia, care *pentru noi nu e a străinilor veniți ca străini și ca să ne înstrăineze*, Dimitrie Cantemir, care cunoaște bine pe acești oameni prin lunga lui ședere în cetatea de Scaun împărătească, înseamnă ca Greci mutați încă de atunci în cele două țări românești pe Cantacuzini și Paleologi, firește, dar apoi pe Sevastosi, pe cari nu-i putem găsi în cronică și documente, pe Grilli, din familia, levantină, a aceluia care s'a logodit cu domnița Ruxandra a lui Vasile Lupu și cari erau deci ortodocși, pe Asani, dintre cari unul figurează odată în tradiția noastră istorică, pe Hrisoverghi, în legătură și cu Petru Șchiopul, fiul învățând la Veneția, în tovărășia celebrului Iesuit Possevino³, pe Hrisosculei, pe Petralifi, alți provinciali, de sigur, pe lângă cunoscuții Rosetești și pe dregătorul lui Dimitrie însuși, acel Eupraghioti⁴. A se adăugi un căpitan Afenduli, autorul unei povestiri grecești despre petrecerea la Bender a lui Carol al XII-lea⁵.

Unii din acești Greci aduceau cu dânșii, ca Nikusios, ca Alexandru Mavrocordat, legăturile de familie cu catolicii italieni sau amintiri de studii în Italia, ca ale « iatrofilosofilor »,

¹ P. 7.

² V. Iorga, *Byzance après Byzance*, 1935.

³ Veress, *Annuae literae Societatis Iesu de rebus transylvanicis temporibus principum Bathori*, Budapesta 1921; cf. Iorga, în *Rev. Ist.*, VII, pp. 213—4.

⁴ *Hronicul*, p. 23. Cf. Prefața, pp. xxxiv—v.

⁵ Pomenit și la 1718; Litzica, *Cat. mss. grec.*, p. 197, no. 372. Povestirea în Papadopulos-Kerameus, Hurmuzaki, XIII (și traducere românească de Litzica și Gh. Murnu). V. și, la Ierusalim, « le recueil d'Aphendoulis »; Omont, *Missions scientifiques, 1855—1856*, p. 645. Cf., pentru alți Greci contemporani, Cainburoglu, *Oi Χαλκοκονδῆλαι*, Atena 1926.

medici cu pregătire de cultură « filosofică », generală, în sensul Renaşterii. Aceştia nu aveau de loc înfăţişarea unor naţionalişti exclusivi, în sensul modern, care ar fi anahronic în această vreme de pe la 1700. Insulari, cum era Mavrocordat însuşi, fiu al unei Românce de origine domnească ¹, legându-l de Ştefan-cel-Mare şi Alexandru-cel-Bun — şi tradiţia se păstra, puternică, în familie —, ei aveau un orizont mai mult internaţional. Unii credeau mai mult decât Dimitrie Cantemir în dăinuirea Impărăţiei otomane, pe care erau departe de a o iubi. Acela care, ca delegat al Sultanului pe lângă un Turc, poate el însuşi cu înaintaşi creştini, pregătise pentru stăpânii săi pacea, desastroasă, de la Carlovăţ, fără să atragă trăsnetul asupra capului său de nepriceput sau de trădător, destăinuia într'un memoriu redactat italieneşte, a doua limbă a sa, cea de-a treia fiind, natural, cea latină, absolut necesară în debaterile diplomatice, iar turceasca oficială numai a patra, motivele decăderii turceşti: luxul, nesupunerea, ravagiile periodice ale ciumei — se simte doctorul —, jaful continuu, lipsa de dreptate şi așa mai departe, până la cincisprezece puncte ². Dar aceasta nu înseamnă că s'ar fi gândit, câtuşi de puţin, la o înviere, la o palingenesă a Fenixului elenic. Era şi un om de afaceri, un mare negustor, care se asociase cu unul din Roseşteşti, Manolachi, în acel moment capuchehaie al lui Dumitraşcu-Vodă Cantacuzino, în vederea unui mare negoţ în Apus, pe care-l stricară însă piraţii ³. Ca scriitor, el alcătuieste un tratat de retorică, pe care fiul său Nicolae puse să-l traducă în româneşte — şi am găsit din el câteva foi, frumos caligrafiate. Avem de la dânsul şi o *Istorie sacră*, menită poate şcolilor, ce se întemeiau atunci, şi în lumea grecească, la Constantinopol şi în Epir, prin dania lui Gheorghe Castriotul, precum şi memoriu cu privire la războiul lichidat prin acea pace a osteneşilor sale în 1699. În total, nimic mai străin decât tipul, de închipuire, al unui Grec grecisant şi grecisator.

¹ V. D. Cantemir, *Ist. Imp. otoman*, p. 391, nota 13; Al. Mavrocordat, *Despre originea Mavrocordaţilor*, în *Arhiva din Iaşi*, V, pp. 170—88.

² Un discours italien écrit par le sieur Maurocordato, touchant la force et la foiblesse de l'Empire Ottoman; Galland, *Journal*, ed. Schéfer, I, p. 236.

³ Al. Mavrocordat, *o. c.*, pp. 170—171.

O nouă generație nu va mai avea, și din cauza dușmăniei sălbatece dintre Impărăția Sultanilor și Veneția, cuceritoare a Moreii, pentru a fi apoi izgonită cu grozave vărsări de sânge de acolo, contactul cu Italia. Se încearcă, pentru atingerea cu Apusul, drumul la Paris, unde merge Hrisant Notara, cu fiul Stolnicului Cantacuzino, Radu. *Acest tineret se va înloarce deci, în lipsă de orice alt ideal, către antichitatea clasică.*

Intre scrisorile, bine redactate, dar în care nu e nimic căutat, pretenția lipsind cu totul, ale lui Alexandru Mavrocordat ¹ și ale fiului său Nicolae, — celălalt, Ioan, nu ni-a lăsat nimic scris, — este o mare deosebire. Acela pe care l-am văzut de două ori Domn în Moldova, așteptând și o stăpânire în Țara-Românească, la 1716, e un imitator dibaciu și priceput al scriitorilor eleni din vremile clasice; alușiile la elementele acelei vieți, de seninătate păgână se întâlnesc neconținut. El se interesează astfel de identificările făcute de Patriarhul Hrisant pentru vechile cetăți Clazomene și Teos, a lui Anakreon ², și urmărește după cărți, monete și « chipuri », călătoria în Ionia, prin părțile Smirnei, a învățatului elenic clasicisant ³. Scrisorile în pur dialect ionic ale acestuia îi sânt o desfătare ⁴. Numirile chiar sânt împrumutate acestui tezaur literar, și Dimitrie Cantemir, din cauza legendei tătarești a familiei sale, e astfel, un « rob din Scitia ». Multe din aceste misive nu cuprind altceva decât, cu amintiri din cetirile domnescului scriitor, exerciții perfecte de retorică savantă.

El va da literaturii o carte de morală, *Περὶ καθηκόντων* ⁵, care se îndreaptă după vestita cercetare filosofică a « datoriiilor » pe care a lăsat-o Cicerone, — este și o formă latină, datorită Sasului brașovean, « Stefanopolitului » Ștefan Bergler, — și va presinta exemple și precepte de politică în al său « Teatru

¹ V. *Ἀλεξάνδρου Μανροκορδάτου τοῦ ἐξ ἀπορρήτων ἐπιστολαὶ ρ'*, Trieste 1879. Cf. și Al. Papadopol-Calimah, *Despre Alexandru Mavrocordat Exaporitul și despre activitatea sa politică și literară*, București 1884.

² Iorga, *Doc. grecești*, II, p. 897.

³ *Ibid.*, pp. 901—902, no. DCCCLXXIX.

⁴ *Ibid.*, p. 904, no. DCCCLXXXI.

⁵ Și *Φιλοθέου πάρεργα*.

politic », scris tot într'o elegantă elenică ¹. Avem de la el o culegere de « Părerii și cugetări » *Γνώμαι καὶ φροντισματα* ². Nu știu ce temei se poate pune pe aserțiunea lui Sulzer, Elvețianul care a locuit în Țara-Românească după jumătatea acestui secol, că Nicolae-Vodă s'ar fi ocupat de agricultură în «Țara-Românească » (*walachische Mayereien* » ³): o astfel de scriere, cu subiect real, practic, n'ar corespunde cu dispoziția pur ideologică a spiritului său.

Ideologia acestui de-al doilea din Mavrocordați, așezați la Constantinopol și avându-și și o casă în Fanar, se deosebește cu totul de aceia a Domnilor de până acum, al căror tip ca monarhi sprijiniți pe o neclintită tradiție îl reprezintă Constantin Brâncoveanu. Il interesează istoria țărilor peste care a ajuns a stăpâni, li cetește cronicile, caută ca ele să fie continuate, formându-se un « corp » care să meargă de la origine până în zilele sale, dar temeiul însuși al acestei vieți pe care vrea s'o cunoască, de și *nu pentru a supune rațiunea sa obiceiurilor*, nu-l interesează. Cugetările lui ⁴, de altfel banale și de o originalitate îndoielnică, sânt de o morală care nu întrebă în ceruri. Oricum, el nu înțelege a trece pe aceste șubrede tronuri fără a lăsa o urmă, și-l vom vedea în această privință luându-se la întrecere cu oameni ai țării, dar crescuți la Constantinopol, cari și ei gândesc astfel. Va căuta să rivalizeze cu Brâncoveanu, ridicând lângă București acea mănăstire de la Văcărești care, în concurență cu Hurezul, imită stâlpii din pronaosul de la Biserica Episcopală din Argeș și-i împodobește cu toate rafinările sculpturii la modă, dar simțul religios, așa de adânc, al mărinimosului Domn muntean îi lipsește, de fapt, celui care corespunde și cu arhiepiscopul de Canterbury ⁵.

¹ V. și *Mem. Ac. Rom.*, seria a 2-a, XXXVII, p. 93.

² V. Émile Legrand, *Généalogie des Mavrocordato*, Paris, 1887, 1890. Pentru traducerea în latinește, Iorga, *Doc. grecești*, II, p. 877, no. DCCCLII. Bergler lucrează și la îndreptarea unui *Lexicon grecesc*; *ibid.*, p. 886.

³ Ms. în Bibl. Gimnasiului din Brașov; copie în Bibl. Ac. Rom. V. și D. Russo, în *Bul. Com. Ist.*, II, p. 9, nota 2. Se pomenește, de același Sulzer, un studiu despre « Vechea și Noua Dacie ».

⁴ Papadopulos Kerameus, *o. c.*, no. XXI.

⁵ Iorga, *Doc. grecești*, II, pp. 886—7, no. DCCCLIX.

Fundația lui, purtând în frunte o inscripție în cel mai pur și mai greu de înțeles stil elenic versificat, urmărește și afirmarea unei noi dinastii plecând de la mării Domni moldoveni, și, de fapt, aici i se vor așeza, la 1730, rămășițele într'un mormânt de marmură cu o proclamare, tot așa de mândră ca dedicația către Dumnezeu, a meritelor sale. Dar în fundul sufletului acest închinător al zeilor nemuritori n'are nicio evlavie pentru noua credință răsărită printr'o revoluție a spiritului la Ierusalim. La cutare prilej el o și mărturisește cuiva despre care putea să fie sigur că nu-l va pări. Cel mai învățat dintre Grecii vremii sale vorbea așa Francesului Saumery: «această credință a noastră samănă mai mult cu un labirint de superstiții și de erori decât cu un sistem rațional și logic»¹. Și un alt Apusean în legătură cu dânsul caracterizează astfel pe acest om care nu smeria niciunei puteri mai mari mândria de sine însuși: «el urmărește măreția și ar crede că scade din demnitatea de prinț dacă l-ar întrece cineva în generositate; unește cu multă știință toată vanitatea Grecilor vechi și noi»².

În acest spirit fusese crescut și fratele lui, Scarlat, soțul unei domnițe de-a Brâncoveanului, care se istovi prin studii și murî foarte tânăr, și așa va căuta să crească Nicolae pe fiul, de bune speranțe, dar de puțin noroc, Constantin. Despre el va ajunge a se scrie că «ar fi fost pus în rândul învățaților în țările creștine unde literatura e mai cunoscută decât în cele 'n care a trăit»³.

¹ Le prince Maurocordato m'avoüa que leur croyance ressembloit plütôt à un labyrinthe de superstitions et d'erreurs qu'à un système raisonné et suivi; Saumery, *Mémoires et aventures secretes et curieuses d'un voyage du Levant*, II, Liège, 1732, p. 177. Totuși Corfiotul Cristofor Emporokomites îi dedică lucrarea prin care combate adesiunea catolică a lui Nicolae Comnen Papadopol; Litzica, *Cat. mss. grecești*, pp. 192—3, no. 366.

² Le dernier surtout se pique de magnificence, et il croiroit déroger à la dignité de prince si quelqu'un le surpassoit en generosité. Il joint à beaucoup de sçavoir toute la vanité des Grecs anciens et modernes; Omont, în *Missions scientifiques, 1855—6*, p. 502.

³ Scrisoare a ambasadorului frances Villeneuve: «Il auroit été mis au nombre des sçavants dans les pays chrétiens où la littérature est plus connue que dans ceux où il a vécu»; Omont, *l. c.*, p. 695. Lauda lui *De officiis, Περὶ καθηκόντων*, *ibid.*, pp. 693, 697. Pentru ocrotirea de el a lui D. Procopie Pamperis, Litzica, *Cat. mss. grec.*, pp. 344—6, unde, la pagina 399, și Sfa-

Marea lui mândrie e să adune cărțile, grecești, latine, orientale, pe alături și românești, ale unei biblioteci cunoscute și râvnite în toată lumea¹. Pentru dânsa el adăuse o elegantă clădire la linia chiliilor de la Văcărești, în fața bisericii, cas unic de legătură între dogma veșnică și învățătura antică pe care ctitorul o voia înviată².

S'a crezut că această bibliotecă, din care avem un exemplar pecetluit cu armele muntene ale lui Constantin Mavrocordat, — e traducerea, elegant editată, a lui Longin de Boileau, — ar fi ars în întregime la 1739, nenorocire pe care o deploră un Frances aflător la Constantinopol³.

turile lui. Precuvântarea de el la *Faptele Patriarhilor* de Alexandru Mavrocordat, *ibid.*, p. 411, no. 677. Scrisori ale lui Nicolae, p. 446, no. 704.

¹ V. catalogul ei, publicat de mine în *Mem. Ac. Rom.*, seria a 2-a, XXXVII (1914) (*Activitatea culturală a lui Constantin-Vodă Brâncoveanu și scopurile Academiei Române*); *Doc. grecești*, III, p. 145 și urm. Cf. al colecției de la mănăstirea ieșeană Barnovschi; *ibid.*, II, pp. 909—11.

² V. pentru bibliotecă și Bonnac, *Mémoires historiques sur l'ambassade de France à Constantinople*, ed. Schéfer, Paris 1894, p. LXIV; Sulzer, partea manuscriptă; Iorga, în *Mem. Ac. Rom.*, I. c.

³ 20 August 1739: « Les Grecs ont fait une perte irréparable dans la bibliothèque que le prince de Valachie, Nicolas Maurocordato, avoit amassée depuis plusieurs années et qu'on dit qui (*sic*) étoit pleine de mss. et autres livres très curieux. Quoiqu'elle fût dans un lieu voué, bâti exprès, li feu y a pénétré et l'a réduite en cendres aussi bien qu'une grande quantité d'effets que les principaux Grecs y avoient réfugiés; Omont, I. c., pp. 732—3. Dar v. p. 787: « J'ai fait connoissance et lié une étroite amitié avec un gentilhomme valaque, fort lettré, qui a accompagné Mr. le comte des Alleurs depuis la Pologne jusqu'aux frontières de Boucharest, capitale de cette principauté. Il m'a promis de m'avoir le catalogue des livres grecs de la bibliothèque du prince de Valachie » (Septembre 1747). Pentru Viețile Sfinților din pustie, pe care vrea să le cumpere Nicolae Mavrocordat, Omont, *Missions archéologiques françaises en Orient aux XVII et XVIII siècles*, p. 390. Cumpărare de cărți « curioase »; *ibid.*, p. 459. Se doresc daruri pentru Biblioteca Regală de la el, așa de lăudat (« ce que la renommée nous apporte de son ardeur et de ses connoissances en fait de livres »; *ibid.*, pp. 467—8). « Je sçais de bonne partie qu'il a visité le Mont Athos à plusieurs reprises ». Cercetează și în Moreia, în Maina, pe la episcopi, căutând și medalii; p. 602. I s'ar putea trimete colecția de Concilii a lui Hardouin; *ibid.*, pp. 470, 473, 485, 487, 511. Focul din Constantinopol îi împrăștie biblioteca la 1730, p. 518. Pentru moartea lui, pp. 670—1; cf. și Paspatis, în *Σύμμικτα* din Constantinopol, IV, n-le 16—8.

Această iubire pentru carte se întâlnește, de altfel, la oamenii din două generații în această lume sud-est orientală care-și simția noi îndemnuri de gândire și de faptă. Și Constantin Postelnicul Cantacuzino își adunase o astfel de comoară, la Mărgineni, pe care o păstra cu sfințenie și pietate fiul, Constantin Stolnicul, care va fi mers și la Afumați și aiurea cu cărțile după dânsul, pe când, *cu tot patronagiul acordat de Vodă-Brâncoveanu scriitorilor și traducătorilor, nu cunoaștem nicio bibliotecă a lui sau a fiilor lui*, totuși așa de bine crescuți și cunoscând într'un grad înalt misterele retorice elenice. O mărturie francesă arată și la Panaioti Nikusios un precursor în ce privește această îndreptare spre antichitate, prin existența unei colecții « considerabile »¹. Numele lui Hrisant Notara² se găsește une ori pe cărți dăruite acelei Școli înalte din Iași, căreia i-a purtat grija totdeauna, văzând într'insa un așezământ de cultură elenică³.

Înainte de dânsul avuse pasiunea cărților și Patriarhul ecumenic Dionisie († 23 Septembrie 1696)⁴.

Mărgenindu-se la acest orizont de clasicitate grecească, oamenii acestui timp au puține legături cu Apusenii. Nicolae Mavrocordat întreținea doar raporturi cu traducătorul sas al operei sale de morală, apoi cu acel Schendius Vanderbeck, care se va arunca pe urmă injurios împotriva lui⁵, ori cu medicul evreu Fonseca⁶. Odată-l vedem în schimb de scrisori cu Le Quien, cercetătorul seriilor de episcopi răsăriteni⁷.

¹ La bibliothèque de Panajotti, premier drogman du Grand Vizir, estoit fort considérable; Omont, *Missions archéologiques*, Paris 1902. Se pomenesc *Σύλλογοι* ale lui într'un manuscript, Omont, *Missions scientifiques*, p. 645. V. și Sevin, *Lettres sur Constantinople*, Paris, an X, 1802, în Iorga, *Mem. Ac. Rom.*, 1926-7, p. 170 (acolo și despre biblioteca Mavrocordatilor). In Sevin, pp. 5, 25-6 și despre medicul Fonseca, în legătură cu Nicolae-Vodă.

² El moare după Nicolae Mavrocordat, la 1730 numai; Omont, *l. c.*, p. 695.

³ In ultimul timp al vieții sale Nicolae Mavrocordat cetește și « Istoriile Țării Românești »; Iorga, *Doc. grecești*, II, pp. 1051-2, no. xxx.

⁴ Litzica, *o. c.*, p. 333, no. 629.

⁵ Émile Legrand, *Généalogie des Mavrocordato* citată.

⁶ Pentru el v. Sevin, pp. 5, 25-6, și Al. Mavrocordat, în *Archiva*, *l. c.*

⁷ V. Iorga, în aceeași revistă, X, pp. 132-4, 125 și urm.

CAPITOLUL II

Boierimea țării și Nicolae-Vodă Mavrocordat

Insuflețit de cele mai bune intenții, care nu se pot pune la îndoială, Nicolae-Vodă, care a recomandat apoi fiului să nu aducă Greci cu dânsul —, nici măcar atâția câți adusese el însuși¹ —, a căutat să facă în Moldova unde venia întâiu la 1709, un loc cât de larg în sfatul său represintanților vechilor familii, și am văzut, între dânsii, pe Nicolae Costin, tovarăș de cetiri și de scris, ocupând locul cel dintâiu. Când, în 1716, i se dădu celalt Stat românesc, unde numi caimacami pe Mihai Cantacuzino, chemat apoi la Poartă pentru ispășire, pe Radu Golescu și pe Șerban Bujoreanu, el fu întâmpinat la graniță de boieri localnici, cari arătau încredere în acela care putea să aducă și o potolire a cumplitelor lupte interne din ultimul timp. Axintie-Uricariul pomeneste pe Petrașcu Brezoianu, care va simți apoi răsbunătoarea mânie a acestui Domn pe care-l trădase cu Imperialii austrieci, pe Grigore Băleanu, pe Radu Dudescu, pe cronicarul Radu Popescu, care va primi sarcina de a înfățișa această Domnie munteană².

Dar n'au trebuit anumite dovezi ale unui temperament aprins, capabil de a osândi la moarte pe un biet ofițer care călcase protocolul³ și de a face să se exercite imediat o altă sentință pripită⁴, și nici măsurile neiertătoare pe care, de la

¹ V. Daponte, *Éphémérides daces*, ed. Émile Legrand, I, Prefața; Papadopoulos Kerameus, în Hurmuzaki, XIII, cap. XXI; Litzica, *Cat. mss. grecești*, p. 127.

² P. 172.

³ P. P. Panaitescu, *Călători poloni*, pp. 37—8

⁴ Iorga, *Doc. grecești*, III, p. 73.

Început, în prima Domnie, îndrăzni să le ieie contra celor mai puternici boieri moldoveni, cari erau și cei mai neastâmpărați dintre intriganți, pentru ca *oameni cari răbdaseră în Moldova lor Greci curați, probabil și ei necunoscători de limba țării, ca un Dumitrașcu Cantacuzino și un Antonie Rosel*, să se ridice împotriva străinului, neștiutor de datini și incapabil de a înțelege de-a dreptul la judecăți.

Nemulțămirea celor legați de Mihai Racoviță sau de Dimitrie Cantemir e puternică, și ea va contribui la formarea unui nou partid creștin în Moldova care cunoscuse pe acela, de simpatii polone, al Costineștilor. Cronicarul racovițesc vorbește de boierii pământeni pe cari Nicolae-Vodă « nu-i primia » afară de Ilie Cantacuzino, căzut apoi și el în disgrăție, de « Grecii țarigrădeni cari sânt deprinși *cu toți Domnii* », — deci nu e vorba de o inovație a primului Mavrocordat —, « a veni în țară să se desfăteze, unii pentru agonisită, alții pentru îmbucături ». Dar în sarcina lui Nicolae-Vodă se pune « multa cheltuială » (de la Constantinopol) « și mândria grecească », sosirea cu o adevărată oaste exotică de Sârbi și Arnăuți, ca și cum s'ar teme de noii săi supuși. « Nu ca un Domn, ce ca un leu sta) asupra tuturor . . . Nici cu ochii asupra lor nu căuta, necum să grăiască cu dânșii sau să mai întrebe pre cineva vre-un cuvânt . . . Nicio cinste nu aveau boierii . . . Limbă românească neștiind, tot cu tâlmaciu grăia ». Și apoi, în aceeași pornire de critică aprinsă: « O mulțime de Greci au venit », — pe cari însă nu-i arată documentele —, « cât rămăsese Feneriul pustiu în Țarigrad, cât numai muierile lor rămăsese » — ce imaginație! —, « căci Grec umblai mult până dai de vre unul acolo, iară aice, sosind, implut-au curtea domnească, prin toate odăile, și prin târg pre la gazde . . . Banii ce se strângeau din țară, tot la mâna Grecilor se strângeau, iară nu lă Vistieria țării ». Dările se culegeau prin « zapcii greci », — dar se știe cu câtă socoteală chivernisia noul Domn veniturile Moldovei, introducând, cum se va mai vedea, și inovații fiscale, din care nu lipsia și o oarecare filantropie în sensul « filosofic » al antichității. Și se revine asupra temperamentului de violență pe care acest înțelept nu și l-a putut stăpâni totdeauna: « Foarte era strașnic și răpit la mânie, ca să se cutremure toți », după acea datină

Fig. 1. — Nicolae Mavrocordat.

Curcească de teroare care domnia în acel moment la Stambul și care aduse catastrofa Brâncovenilor.

Deprins cu formele impunătoare ale imperialei monarhii bizantine-otomane, *el vrea să introducă un adaus la etichetă, izolând persoana Domnului care, până atunci, fost boier, rămânea totuși cu obiceiurile de camaraderie și familiaritate de până atunci.* Și omul lui Mihai Racoviță, care fusese tip de un asemenea Domn la îndemâna și la nivelul oricui, înțelege lucrul așa: « Ușa lui era închisă, tot pentru mândrie ce o avea. Urft și neplăcut era tuturor Nicolae-Vodă, și, de ar fi mai domnit, toată boierimea » —, deprinsă a-și face de cap cu emigrările demonstrative și pârtoare —, « se ridica să fugă din țară și să meargă să facă jalbă la Impărăție . . . Neimblânzit și străin de firea moldovenească », — așa cum o formase această politică de veșnice răsturnări, pe care Brâncoveanu o știuse împiedeca la Muntenii săi, în aceeași măsură în care o încuraja, din răspuțeri, la Moldoveni, fiind aproape creatorul acestui sistem nenorocit. Și, cum și în Moldova, în ciuda intențiilor lui Dimitrie Cantemir, care și în exil se intitulează « Domn de moșie », adevă: ereditar, — și din această tendință a lui a venit și contra lui o puternică opoziție boierească —, se ajunsese acum la introducerea alegerii Domnilor, așa-zisul Mustea observă în diatriba pe care și-o strecoară între știrile despre această primă Domnie a « Țarigrădeanului »: « Nepoftit de nime au venit Domn »¹. Acestea în afară de critica, de care va fi vorba aiurea, « a democrației țărănești » pe care o introdusese acest om de la Turci, înfățișând altă concepție a osebirii dintre clase.

Aceiași sentință cade și asupra Domniei a doua: « Nicolae-Vodă tot ca și în Domnia d'întăiu își ținea lucrul ; pe nime din boieri nu credea ; ușa lui închisă », « la județ așași nimănu nu alegea, nici limba țării știind ». Și acest cugetător asupra lucrurilor lumii, — cu ce simțire înfățișează el căderea Brâncoveanului ! — rostește judecata: « unde Domnii închid ușile supușilor săi, acolo și supușii închid inimile Domnilor săi »².

¹ P. 40 și urm. din ed. Kogălniceanu.

² P. 51.

În altă formă, fără această elocvență și vulgaritate, aceleași învinuiri se întâlnesc în acea cronică a lui Neculce care reprezintă de fapt memoriile lui, scrise mai târziu, supt influența împrejurărilor vieții lui după 1711. La acest semi-Grec de tradiție moldovenească aceleași plângeri împotriva Bizantinului inabordabil: «Ușa îi era închisă tare. Nime nu intra la dânsul: a doa zi, a tria când chema câte vre un boier la doă-trii cuvinte, iară într'alt chip nu putea nime să meargă la dânsul, și din Spărtărie încolo mai înlăuntru nimene nu putea intra, nici boierii, nici mazilii ». Și aici se arată intimitatea exclusivă cu Grecii, singurii pe cari, de altfel, îi cunoștea noul venit, și se înseamnă pe lângă Spandoni, care e făcut doar numai Căminar, Scula Cămărașul, care poartă grija veniturilor personale ale Domniei, și acel Ramadan, cum am văzut de vechiu neam grecesc, căruia singur se putea încumeta Vodă a-i încredința secretele Postelniciei pe care, de alminterea, Dimitrie Cantemir le dăduse în sâmbatului Eupraghioti, tot așa de Greci și din aceeași aristocrație grecească pe care am găsit-o semnalată încă din ultimul șfert al secolului precedent. Nedepinderea cu limba țării — și primul Mavrocordat a căutat îndată s'o corecteze — e și aici alt cap de acuză: «Nicolae-Vodă, nu știa limba moldovenească, și era un lucru prea cu năcaz boierilor și țării. . . . Li era cu greu și lui, că nu știa rându' țării și nu putea pre boieri să-i supuie cu chiverniseala », ceea ce înseamnă aici, nu socotelile boierești, ci guvernarea monarhică, «după cum îi era voia lui ». Dar, în deosebire de părtenerul inferior și obscur al lui Vodă-Racoviță, isteța minte al lui Neculce, înrudit cu Cantacuzinii, lăudând foarte mult pe cărturar, înțelege toate motivele acestei neobișnuite și uimitoare atitudini: «Și își ținea lucrurile înalte. . . . Vrea să stăpânească Moldova ca Poarta Turcească, cu mare mărire. . . . Și desfătări, voroave de glumă, nimică nu se făceau înainte-lui », care avea idealul de regalitate imperială al antichității. «Și era foarte cunoscător la oameni, și la cei ce-l slujiau bine arăta dar »¹. Și Neculce va trebui să recunoască faptul că, în a doua Domnie, pentru care și la «Mustea », lipsesc unele din învinuiri, «Nicolae-Vodă își lăsase firea cea măreață cum

¹ P. 296.

era în Domnia d'intâiu; ce mult se mai lăsase, și trăia bine cu boierii, în dragoste ».

Dar întreg acest sistem monarhic cu caracter constantinopolitan, doar fără înrâurirea puternică a celui « clasicism » de care Vodă Mavrocordat a fost stăpânit în toate scrierile ca și în toate acțiunile sale, se întâlnește *la toți Domnii din acest timp*, afară de Antioh Cantemir, rămas foarte băștinaș, cu toată îndelungata ședere la Constantinopol, unde nu s'a încetățenit de fapt niciodată, cerându-se de la o vreme și el la Petersburg ¹, și de Mihai Racoviță, care, cu toate cele trei Domnii ale sale, a rămas « boier », fără măcar o biserică de pomenire, așa cum fusese la începuturile sale, în ciuda originii, pe jumătate cantacuzinească. Aceiași nevoie de autoritate — și Dimitrie Cantemir poate, la mânie, să bată și să ucidă pe ofițerii săi cu buzduganul și sabia ²—, aceiași dorință de a se impune prin pompă, ca în ceremonia « primirii » de boieri a monarhiei ereditare impuse de dânsul, aceiași incunjurime grecească.

Dar un Constantin Duca scrie grecește și face dovada unor solide studii clasice, de a căror izbândă se arată mândru, iar Dimitrie Cantemir nu numai că adoptă și reține pe Anastase Condoidi, care-l acopere de laude ³, dar păstrează și în exil Greci ajutători în jurul lui, pe o vreme când, în Țara-Românească, un așa de convins și de fierbinte « naționalist » ca Stolnicul Constantin Cantacuzino încredințează creșterea fiilor săi lui Anastase din Ianina, ⁴— poate același Condoidi —, precum Brâncoveanu însuși și-a dat copiii pe sama lui Gheorghe Maiota, a făcut mare maestru al învățământului pe Sevastos Chimenitul și asculta la Curte predicile grecești ale lui Ioan Abramios.

Aceiași pornire contra Grecilor se întâlnește în această vreme și în rândurile clericilor.

¹ Ciobanu, *o. c.*, Anexe.

² Neculce.

³ V. Iorga, *Doc. grecești*, III, pp. 69 și urm., 71 și urm., no. XLV; pp. 83-5, no. LI.

⁴ *Ibid.* p. 95.

Aici însă era o îndreptățire, și una puternică. Dosoftei de Ierusalim fusese în adevăr un fel de « ipermitropolit » în amândouă țările noastre, acoperindu-le și umilindu-le cu prestigiul său, exploatându-le pentru nevoile unui Scaun sărăcit cu totul de stăpânirea turcească. Mai năvălitoare și copleșitoare a fost influența, întovărășită de unele concesi, a lui Hrisant, urmașul aceluia. Prin el chestia mănăstirilor închinată capătă un alt aspect. Nu mai e vorba numai de o înstrăinare a unei părți din venituri pentru a susține, în grelele lor nevoi supt « păgâni », Locurile Sfinte, ci de o *desfacere totală a bisericilor de supt oblăduirea ierarhului local, de o adevărată anexare*, întinsă asupra a zece mănăstiri și mergând până la rugăciunile preoților de sat în legături cu ele. Contra acesteia s'a ridicat, cu o energie care a biruit, Georgianul desbrăcat de veșmântul cultural grecesc și asimilat sufletește cu societatea românească pe care o servia duhovnicește, Antim.

Sprijinit pe « canoanele strămoșilor » ca și pe « legile dumnezeiești », el discută « patriarhiceștile porunci » care vreau să-l despoaie de dreptul pe care nu-l poate ceda. El nu admite nicio « stăpânire » străină, afară de singurul cas al stavropighiilor, atârând direct de Scaunul patriarhal care le-a creat. Cu hotărârea mândriei sale jignite și cu puterea conștiinții sale de dreptate el afirmă: « N'au fost vre-odată, nici nu vor fi în Ungrovlahia mănăstiri supuse vre unuia dintre Patriarhii de aiurea, ci toate acestea sânt supt a noastră cărmuire, în care, și când săvârșim jertfa fără sânge, stăm numai noi pe sfântul Scaun, nu și al Ierusalimului; ci deci dăm numai de voia noastră milă Sfântului Mormânt de la mănăstirile noastre, Patriarhului Ierusalimului, altă dată și la al Ungrovlahiei ». Oricât s'ar fi făcut alt obicei, oricâți Domni neștiutori ar fi hotărât-o, el, sprijinit pe canoane, pe actele ctitorilor, nu-l recunoaște, oprind până și așezarea Ierosolimitanului în ele. Adresându-se de-a dreptul Patriarhului ecumenic, Atanasie, ale cărui stavropighii a declarat că le respectă, dar le crede și pe ele amenințate, el strigă: « Dar de unde face (Hrisant) ale sale mănăstirile ce se află în eparhia noastră și (introduce), cu o uriașă săritură, aroganta lui pomenire, folosindu-se de a celui al Alexandriei și al Antiohiei? ». « Căci spun legile dumnezeiești că lucru-

rile rău alcătuite nu le întărește nici vremea, nici obiceiul, și, iarăși, cele dintru început sigure, orice ar veni asupra lor, nu-și pierd puterea... Nu e Dumnezeu Biserica Sfântului Mormânt, ci Biserică a lui Dumnezeu, și numai a lui Dumnezeu, ca și celelalte Biserici... Și, dacă un inger din cer ni-ar porunci, noi, socotind mai de temei sfintele canoane ale fericților Părinți și legile dumnezești decât porunca lui, nu ne vom supune » (26 Decembre st. n. 1710) ¹.

Abia peste mai bine de un an, relațiile fură reluate, după ce Hrisant își părăsise punctul de vedere ². Antim se socoate atunci, în toamna anului 1712, « așezat din nou cu dragoste și bunăvoință » în vechea intimitate a Patriarhului năvălitor, dar, scrie el, nu se poate să nu bage de samă că « unele parapone și vechi bănuieli, despre care Fericirea Voastră spune că le-a aruncat în abisul uitării, iarăși se ridică din abis și înoiesc amintirea cu sunet ». E gata a-și scoate din nou înainte dreptățile, « dar, de oare ce poruncește părinteasca-Ți iubire să nu mai scriem nimic pentru această afacere, să tăcem toate deocamdată, pentru ascultare și evlavie » ³.

Antim, deplin conștient de rostul său, avuse, de altfel, să se apere, nu numai împotriva unor astfel de încălcări biseri-cești, dar și de intrigi din lăuntru, care porniau, măcar în parte, de la acel cler grecesc care în Moldova până atunci, cu toată prezența a trei Patriarhi, în funcție sau mazili, la înmormântarea lui Constantin-Vodă Cantemir și cu toată moartea acolo a unuia din șefii ierarhiei patriarhale, nu însemna nimic.

Ni s'au păstrat, încălzite de aceiași elocvență ca și în lupta cu Hrisant, ca și în predicile, pline de muștrări contra luxului și altor păcate, ca ale veacului lui Hrisostom, din *Didahiile* sale ⁴, actele unui proces în care, iarăși, Antim a câștigat biruința ⁴.

Și supt anumite influențe constantinopolitane, mitropolitul fiind la 1711 un sprijinitor aproape fățiș al politicii creștine

¹ *Ibid.* pp. 79-82, no. XLIX.

² *Ibid.*, p. 100.

³ *Ibid.*, pp. 105-6, no. LXV. Corespondența următoare privește afaceri de tipografie; v. no. LXVI.

⁴ V. Iorga, *Ist. lit. rom.*, II, p. 476 și urm., după *Didahiile*, ed. Erbi-ceanu, p. 96 și urm.

alături de Țar, i se ceru de Constantin-Vodă Brâncoveanu, să părăsească un Scaun în care ființa sa putea fi compromițătoare pentru Domnie. El refuză cu toată hotărîrea.

La 24 Ianuar 1712 îndemnul domnesc îi fusese adus de duhovnicul Domnului, Mitrofan de Nisa, originar de la mănăstirea Dionisiu din Athos. Dacă nu se retrage, va fi caterisit de Ecumenic, după ce va fi fost scos cu sila de către Domnie.

Ca răspuns, Antim arată cu ce spirit de smerenie a trăit în țară, de la sosirea sa, cum n'a râvnit nimic pentru sine, dar, unde a fost pus, și-a făcut toată datoria. Dacă Mitropolia e împovărată, nu este tot așa din «întâmplările vremii», și Domnia și «cîți ne fierbem într'această ticăloasă țară»? Nu se simte străin, cum i se aduce învinuirea: «*In Hristos sântem toți una, și apoi n'am fost numai eu episcop și mitropolii străin în Țeara-Românească, ci a fost și alții mulți, precum să văd în condice și precum să politiciașle în toată Besearica, precum au slătul și alți Domni, de țeară și streini, ca și în toată lumea, că Dumnezeu au făcut lumea slobodă pentru toți*». De alminterea, după verificarea, în favoarea sa, a socotelilor, și împăcarea cu Domnul, care nu îndrăzni să meargă mai departe, Antim, întemeind strălucita biserică de artă care-i poartă numele, hotărîrea, în testamentul său din Iulie 1715, că veniturile ei vor întreține de o potrivă tipografia grecească și cea românească ¹.

În Moldova, Nicolae Mavrocordat arătase tot respectul Mitropolitului român Ghedeon, pe care-l făcu, în prima Domnie, arbitru suprem în procesul lui cu boierii conspiratori. Dar nici acesta nu protestă când Domnul desbracă de drepturile ei pe Maria, văduva lui Ilie Cantacuzino, ca să deie lui Samuil de Alexandria, adăpostit, după lungi legături cu aceste țări ²,

¹ Erbiceanu, *l. c.*, Prefață, p. xvii; Cipariu, *Acte și fragm.*, p. 226; *Condica Sfântă*, p. 111 și urm.; Iorga, *Ist. lit. rom.*, II, p. 472, nota 4.

² Axintie Uricariul, pp. 168-170; Codrescu, *Uricariul*, V, p. 365 și urm.; Iorga, *Studii și doc.*, V, p. 419; VI, pp. 414-419, nota 2; Gh. Ungureanu, *Mănăstirea Hangelui sau Buhalnița*, Iași 1931. V. expunerea acestei petreceri în Moldova, cu întrebuintarea tuturor izvoarelor, în Dimitrie G. Ionescu, *Relațiile Țărilor Române cu Patriarhia de Alexandria*, București, 1935, p. 34 și urm.

pe lângă dânsul, stăpânirea asupra moșiei Hangu, a schitului închinat *aluncl* ¹.

La București Nicolae-Vodă vine împreună cu Samuil, care-și păstrează rolul de arbitru, judecând între Domn și între boierii nemulțămiiți de numirea lui, intervenind pentru scutirea clerului de dăjdi, pentru ca apoi să-și ceară ca răsplată Cernica, în locul mănăstirilor prădate, ca Segarcea ². La el se îndreaptă în afacerile ei întreaga boierime de țară și rolul lui de nou « arhimetropolit » fu mai hotărâtor decât al lui Dosoftei de Ierusalim, odinioară, și în cele politice. El fu impus de împrejurările grele în care se găsi Țara-Românească la câteva luni după așezarea în București a lui Mavrocordat, în 1716.

Dar pentru a înțelege cele petrecute în acest an e de nevoie să se vadă spiritul însuși de care era însuflețit Domnul în această întâie atingere cu boierimea munteană pe care de sigur voia să și-o câștige cu noua metodă a blândeței, așa cum făcuse în Moldova.

Insărcinând pe Radu Popescu, numai Vornic de Târgoviște, să îndeplinească în aceastăaltă țară sarcina încredințată în Moldova lui Axintie Uricariul, — dar aici nu se găsi același umil suflet onest, fără nicio patimă și incapabil de orice minciună, — și primind ca prefață o scriere a vechiului autor de memorii care n'avea nici liniștea de credincios supus a unui Greceanu, el arăta cum înțelege să i se trateze, în ceia ce nu putem numi: o istorie, înaintașii.

Brâncoveanu va fi deci în această expunere. trivial pasionată și ducând cu dânsa dușmăni care sânt personale scriitorului, acela care, pentru a-și salva tronul în 1703, a « îngreuiat » și mai mult « săraca țară », care « era totdeauna în casne și în vaiete și în lacrimi pentru răul care li venise ». De atunci Domnul, pe care alte izvoare îl arată blând până la sfârșit, « s'au făcut mai rău, mai cumplit », cerând neconținut bani

¹ Patriarhul fusese și la Argeș, de unde dă un privilegiu; Dimitrie G. Ionescu, *o. c.*, pp. 34-5.

² Corespondența cu Hrisant a Mariei Dudescu, publicată de C. Olănescu, în *Conv. Lit.*, XXVI și XXVII. În general Dimitrie G. Ionescu, *o. c.*, p. 37 și urm.

ca să-și sature o clipă stăpânii. Pe de altă parte, ne mai având la îndemână pe Imperialii din Apus, după pacea încheiată la 1699, el se ajunge cu Muscalii, cărora li cere să alerge la Dunăre, făgăduind tot concursul și rezervându-și pentru el și ai lui titlul de « cnezi de Moscovia ». El, Brâncoveanu, ca și un Dimitrie Cantemir, e deci de vină pentru greșeala militară din 1711. Turcilor li refuză, — ceia ce nu e mai adevărat —, să iasă din locul depândă de la Urlați, unde Radu Popescu nu uită să spuie că era, cu boierii, și Antim, care se înțelege cu Toma Cantacuzino-pentru trecerea la Ruși. La Prut numai lipsa provisiilor Domnului muntean ar fi adus înfrângerea creștinilor, « pocălțiți de foame » și atât. După această teribilă încercare, Țarul socotește falșul său aliat drept « viclean și înșelătoriu de creștini », iar Turcii văd în el, fără s'o arate încă, un « hain ». Deci, se cunoaște cum Constantin-Vodă « au viclenit pre stăpânul său Turcul, carele l-au miluit cu Domnia prin mulți ani ». Vine însă vremea când această duplicitate trebuie să se pedepsească. În memoriile anterioare ale lui Radu Popescu se lauda fericitul Domn, bogat, cu familie mare, dăruit cu toate bunătățile vieții și vina împrejurărilor de la 1711 cădea numai asupra « șăitânescului » — vechea ură contra Cantacuzinilor a neamului lui Hrizea Popescu — Toma Spătarul. « Șaitanicii ogulari », « feciorii Dracului », iată autorii catastrofei.

Pedeapsa lui Dumnezeu asupra Brâncoveanului se va face, astfel, prin « Cantacuzini, cari pururea au fost vicleni Domnilor »¹. Și aceștia sânt înfierăți ca unii cari supt nepotul

¹ Cf., ca dovadă deplină că și Memoriile și Cronica lui Mavrocordat sânt de același autor, lucrurile privitoare la acești dușmani ai scriitorului: Memoriile, *Mag. Ist.*, V, p. 176: « Iar Cantacuzineștii, adecă Șăitâneștii, carii din felii lor era' neodihniți și nemulțămitori tuturor Domnilor, precum s'au văzut mai pre urmă scris, că tuturor Domnilor s'au arătat cu viclesug și cu răutate »; Cronica, *ibid.*, IV, p. 25: « Cantacuzinii carii pururea au fost vicleni Domnilor și n'au fost odihniți de niciun Domn, și acum la Constantin-Vodă au început să-l viclenească și să-l desrădăcineze din fața pământului, neavând alte pricini fără numai răutatea lor aceia ce din fire o au avut și mai d'înainte ». Până și cuvintele sânt aceleași. În ambele locuri urmează apoi arătarea binelui ce au avut ei de la Brâncoveanu. Vezi apoi, Cronica, p. 26: « Văzând pre Domnul că s'au stricat de spre toate părțile, mai vârtos de spre Turci, cu numele ceși-au câștigat că este hain »; Memoriile, p. 176: « văzând că Turcii s'au mânaiat

lor avuseră de toate, fiind « plini de bani, de sate, de vii, fără bir, fără împrumuturi » ca alții. « Zic adevărul, iar nu minciună, că mai bine trăiau ei decât Constantin-Vodă, că el avea grijele Domniei, iar ei avea' prinblările și desfătărilor și câștigurile și tot binele, dar tot nu era' mulțumiți de binele acela, ci poftia' și mai mult, adecă Domnia ». Ei merg până la falsificarea peceților boierilor în pările mincinoase către Turci, întrebuițând pentru ducerea lor pe Diichiti, autorul jurnalului expediției în Moreia. Înfațișându-se scena maziliei, din nou Cantacuzinii, « mai mari peste oștile țării », sânt arătați ca pricinuitoarii nenorocirii lui Constantin-Vodă, împiedcând o eventuală fugă în creștinătate. Ei sânt aceia cari prin Postelnicul Caramanlăul, vechiu credincios al celui căzut, stăruie la Mustafă-Aga să se numească în loc Ștefan Cantacuzino. Nu lipsesc considerații filosofice asupra adevăratei fericiri de care nu s'a învrednicit Brâncoveanu, lipsindu-i singurul ei temciu, care sânt faptele bune: « Costandin-Vodă nicio bunătate sufletească n'au arătat în viața și Domnia lui, care au rămas la cei după urmă greutate și blestem. Avea o lăcomie mare peste măsură și obiceiurile cele bune ale țării, care cu multă socoteală și osteneală le au făcut acei bătrâni, toate le au stricat și cum i-au plăcut le au făcut; slujitorimea care era de rădica' numai ei haraciul împărătesc, pe toți i-au strâns de i-au făcut podani prin satele lui și ale rudelor lui, Cantacuzinii, și altele nenumărate », repetându-se învinuirea creșterii haraciului pentru a se mântui pe sine în 1703. În intriga răsturnării se găsește mijlocul de a amesteca și pe Șerban Greceanu și pe Bujoreanu.

În ce privește pe Ștefan Cantacuzino, se repetă strașnicul portret, de ușurătate, neștatornicie și lăcomie, de trădare cu

pre dânsul, numindu-l hain ». Așisderea povestea peceților făcute la Brașov. Cronică, p. 27: « ce să facă Constantin-Vodă nu știa »; Memoriile, p. 177: « n'au mai avut ce să mai zică și ce să facă ». Tot așa despre fericirea lui Brâncoveanu; Cronică, pp. 28-9; Memoriile, p. 170. Apoi contrastul între grijele lui Brâncoveanu și « desfătărilor » Cantacuzinilor: Memorii, p. 182; Cronică, p. 26. Într'un loc și în altul se zice « Rumâni » locuitorilor țării în genere (p. 38) în Cronică, la sfârșit, atunci când în Memorii Brâncoveanu e « Domnul Rumânilor ». Portretul lui Ștefan-Vodă de la începutul Domniei în Memorii, apare în Cronică.

Imperialii. din Memorii¹. El e, prin Constantin Știrbei, cel tratat așa de dușmănește de Radu Popescu în Memorii, și prin Radu Dudescu, acela care prin pările sale statornice face să se verse sângele creștin la Constantinopol². În această învinuire formală, rostită cu patimă, Stolnicul Constantin e tratat cu obișnuita trivialitate, în Memoriile ca și în Cronica Popescului: «hoțul acel bătrân», «acel rău bătrân», care profita de toate tainele ce știa, ale Domnului și nepotului său. Nu se uită în Memorii nici intervenția, plină de aceeași ură, pe lângă Imbrohor, a lui Mihai Spătarul. Acești «răi și vicleni bătrâni» pun la cale și manifestația înaintea Turcului a țăranilor cari se plâng de greutatea sarcinilor supt Brâncoveanu, a acestor «mojici. ce-i scotea, fără voia lor»³.

Atacul de nebunie, de «nevoie», al Doamnei Păuna la mănăstirea Dintr'un lemn, în chiar ziua peirii Brâncovenilor, e reproduș aproape întocmai din mai vechile Memorii. Dar aici se adaugă că mătușa, bânuită de familie, a Doamnei ar fi fost «zidită într'o chilie» și două «muieri» de pe lângă dânsa, spânzurate.

Ne mai având de aici înainte sprijinul scrierii anterioare, Radu Popescu presintă apoi evenimentele de căpetenie din această scurtă Domnie. Intovărășitor al lui Carol al XII-lea la trecerea prin Țara-Românească, el nu uită s'o spuie. Când Ștefan-Vodă cade, se adaugă infamia că Stolnicul, arătând către trimesul turc credința sa și a familiei sale, ar fi declarat că, văzând necredința față de Sultan a fratelui său, Șerban-Vodă, l-ar fi otrăvit. apoi și pe alt frate, Iordachi, compromis cu Nemții, și că el, pentru același motiv, a adus și moartea Brâncoveanului⁴. Atitudini care contrastează cu a agentului la

¹ P. 179.

² Ca elemente de identitate, v. Cronica, p. 31: «cât să nu scape Costantin-Vodă și feciorii lui vii»; Memorii, p. 180: «într'atât cât să nu scape cu viață nici Costandin-Vodă, nici feciorii lui».

³ Se află întocmai și în Cronică, păstrând același calificativ de «mojici». Cf. și în Memorii, p. 182. — Și în Memorii se numărau între părători și Constantin Știrbei, urmărit de ura lui Popescu, și Radu Dudescu; pp. 181—3.

⁴ «Noi cu ochii noștri le am văzut și cu mâinile noastre le am pipăit»; p. 37.

Poartă al lui Nicolae-Vodă, care dorește ca viața lui Ștefan să fie păstrată și nu uită nici pe noua Hecubă ¹, Doamna Păuna, care va pleca în lume, spre Veneția, Roma, Viena, cu cei doi fii meniți unei vieți de urite aventuri ². Și, adăugind slugărnicia față de noul stăpân, cronicarul aduce înaintea, nu fără a fi împuternicit a o face, mărturia lui Ioan Mavrocordat însuși, informat pentru aceasta de Turci, « Ianache dragomanul, fratele Măriei Sale lui Nicolae-Vodă » ³. În ce privește pe Ștefan însuși, recunoscându-se iertarea vâcărului ⁴ și scutirea de bir a preoților, după stăruințele lui Hrisant poate, se adaugă totuși că « de spre o parte făcea un bine și de spre alta făcea zece rele » ⁵. Se afirmă cu toată hotărârea că Nicolae-Vodă, a cărui genealogie prin mamă, Sultana Scherlet, și bunica lui. Casandra, fiica lui Alexandru Iliș, îl leagă de marii Domni ai Moldovei, n'a făcut nimic ca să aducă această nouă prăbușire. Ba chiar el a poftit să rămâie pe lângă dânsul Stolnicul Constantin, care de la sine a vrut să-și întovărășească fiul în ne-

¹ Iorga, *Doc. grecești*, II, p. 783.

² Iorga, *Acte și fragm.*, I; *Radu Cantucuzino*, în *Mem. Ac. Rom.*, seria a 3-a, XIII.

³ P. 37.

⁴ Decretul, în Iorga, *Studii și doc.*, III, pp. 94-6, cuprinde un atac violent contra lui Brâncoveanu: « Pentru aceia dar, cu multă scârbă și întristăciune a inimii noastre uitându-ne la atâtea nevoi și ticăloșii ale țării, patriei noastre, și la ranele ceale nevindecate ce s'au pricinuit la tot norodul din strămbătatea, carea n'au fost nici odinioară ca în zilele lui Costandin Basarabă Voevod Brâncoveanu, ce au domnit mai înainte de noi, am cunoscut cu adevărat că lăcomia și nedreptatea și neobicituitele dări au adus patriia noastră la această stare ticăloasă și vrednică de lacrimi, și mai vârtos blestematul acesta de vâcăr, carele întâi s'au izvodit în țara noastră, spre paguba, de cel ce s'au zis mai sus, — că au pus supt dare și dobitoacele, lipsind cu această nemilostivire și laptele pruncilor celor mici, cu carele să hrăniia ». Se arată lumea fugând să se ascundă « în munți, alții în peșteri, alții în păduri, alții prin stufuri și alții prin găurile pământului, împreună cu muerile și cu copiii lor » și mor acolo, « neavând cu ce sătura nesățioasa lăcomie a nemilostivului Domn ». De aici, spune decretul-pamflet, « urgia lui Dumnezeu cea direaptă spre izbânda asupra nedireptului », care « l-au surpat de pe Scaun și fără de nădejde l-au pogorit, ca pre un vrăjmaș al săracilor și al patriei ». E curioasă data de 4 Mart 7222 (1714), când Ștefan nu era încă Domn.

⁵ P. 38.

norocire¹, și a iertat, păstrându-l în rostul de caimacam, pe Spătarul Mihai, care, voind să fugă în Ardeal, fusese oprit de vameșii de la Câmpina². Dacă urgia împărătească care a atins pe Cantacuzini e numai pentru legăturile de peste graniță, de unde li venira « cărți, confirmații și privilegii », care s'au descoperit — și cu acest prilej din nou se întoarce biciul cronicarului oficial și asupra celui alt viclean, Brâncoveanu —, Nicolae-Vodă se va « întrista » de această nenorocire pe care n'ar fi căsunat-o³, fiindu-i milă mai ales de Dudescu, « că era tânăr și cu coconi mici », și el va merge până a cheltui mulți bani ca să-l scape⁴.

Așa privia noul Domn trecutul țării unde venia înlăiași dată. Se înțelege ce greu îi va fi să se înțeleagă deci cu o boierime numeroasă, bogată și mândră, deprinsă a governa alături de Domniile ieșii, de la Șerban Cantacuzino încoace, dintre ei și cu voia lor.

Ștefan Cantacuzino avuse în jurul său pe mai toți boierii de țară, cari deci părăsiseră pe Brâncoveanu, consimțind chiar, prin injuriosul decret contra vâcăritului, la înjosirea memoriei lui. În acest act iscălesc, în adevăr, Constantin Știrbei, cel odinioară luat din scurt de fostul Domn pentru nereguli bănești, Bunea Grădișteanu, Radu Dudescu, cumnatul lui Ștefan, Radu Cantacuzino, fratele acestuia din urmă, Mihai Cantacuzino, fiul Spătarului, Șerban Greceanu, amestecat în catastrofa brâncovenească, Șerban Bujoreanu, arătat de Radu Popescu ca unul din pârșii de la 1714, un nou Șerban Priseceanu, un Petrașcu Brezoianu, care va peri de ascuțita sabie țarigrădeană a lui Mavrocordat, un Statie Leurdeanu, totuși vrăjmaș prin tradiție al Cantacuzinilor, un Neagoe Topliceanu și un Șerban Herăscu, tot tineret din generația noului stăpânitor.

¹ P. 41. Și Ion Mavrocordat arată că Stolnicul nu era cuprins în firmanul Iorga, *Doc. grecești*, II, pp. 776-7, no. DCCLXVI; cf. *ibid.*, p. 778, no. DCCLXVIII.

² *Ibid.* Pentru situația mai departe, până fu chemat la Poartă; Radu Popescu, pp. 42-3.

³ *Ibid.*, pp. 41-5.

⁴ Dar cronicarul se bucură de moartea, în bătălia de la Belgrad, a lui Gin-Ali Vizirul, « om rău și crud »; p. 46. Cf. Neculce, p. 351; Hrisant îl regreta; Iorga, *Doc. grecești*, II, pp. 793-4, no. DCCLXXXV.

Mai târziu, între boierii lui se mai află un Șerban Cantacuzino, un Barbu Brăiloiu, un Chirca Rudeanu, un Constantin Conțescu ¹. Pe câțiva din ei i-am întâlnit venind de silă înaintea Domnului străin, dar lângă Brezoianu și Dudescu e Grigore Băleanu, care nu figurează în Divanul cantacuzinesc, și acest Radu Popescu, lipsit de orice atenție din partea celui căzut ².

Răpede, neînțelegeri izbucniră între acești raliați de nevoie și *Domnul pe care, după două Domnii elective, nu-l ceruse nimeni*. Războiul început în Iunie de Impăratul Carol al VI-lea, aliat al Venețienilor, contra Turcilor, a căror Impărăție părea că stă să fie împărțită, dădu nemulțămiiților speranță de întoarcere la un trecut pe care, prin neapăratele pări contra Cantacuzinilor, ajungând la nimicirea lor și a rudei, Dudescu, Nicolae-Vodă căută să-l desființeze și material, după ce încuviințase desființarea lui morală prin odioasele clevetiri ale Popescului.

Lămuriri depline asupra originii acestui conflict le dă acest cronicar însuși.

Pe lângă cei patru ³ caimacami pomeniți de ambii croniciari domnești, cel din Moldova și cel din Țara-Românească, « Grecul » trimesese ca oameni de încredere pe Constantin Ciuchi și pe Constantin Ramadan, dintre cei mai de aproape intimi ai săi ⁴. Nu lipsește Spandoni ⁵, care, iscăbind: « al lui Scarlat », poate că se afirmă rudă a acestor Scherletogli cari sânt Mavrocordații ⁶, apoi Spileoti și episcopul de Betleem ⁷. Când i se ceru lui Nicolae-Vodă să contribuie cu ostași la războiul contra Imperialilor, el trimese cei 3.000 de oameni luați de la « breslele » de scutiți, cu un boierinaș oltean, Obedeanu,

¹ Iorga, în *Mem. Ac. Rom.*, seria a 2-a, XXI, p. 20, notă.

² Axintie Uricariul, p. 172.

³ Radu Popescu adauge și pe însuși Radu Dudescu; p. 40.

⁴ Axintie Uricariul, p. 174; Radu Popescu, p. 40.

⁵ Iorga, *Doc. grecești*, II, pp. 774-5, no. DCCLXV.

⁶ Iulianò a trecut acuma ca Mare Logofăt al Patriarhiei; *ibid.*, p. 777, no. DCCLXVII.

⁷ *Ibid.*, pp. 780-1, no. DCCLXX; p. 791, nr. DCCLXXXIII. Acestui episcop îi trimete salutări Ierotei Comnenul, de Dristra; *ibid.*, pp. 788-9, no. DCCLXXX. Se grăbește a veni și Hrisant; *ibid.*, pp. 748-5, no. DCCLXXII.

dar și cu cunatul său, Ianachi Roset ¹, — alt Roset, care se va așeza apoi, conte catolic, scriind cu neologisme latinești, dar și cu obiceiuri vechi de tabac răsăritean ², Nicolae, va scrie, într'un stil împodobit pe un fond cu totul gol, o cărticică de proslăvire a « Fanariotului » ³. Am văzut rolul decisiv, care trebuia să jignească pe Mitropolitul Antim, al lui Samuil de Alexandria, și peste puțin favoarea domnească era să caute pe smeritul până atunci tipograf grec Mitrofan ⁴.

¹ P. 47.

² Iorga, *Studii și doc.*, V, pp. 56-7, n-le 255-6. Era frate cu Ștefăniță Roset; *ibid.*, p. 57, no. 257.

³ Iorga, *Ist. lit. rom.*, II, pp. 230-2.

⁴ V. scrisorile lui către Patriarhul Hrisant din 1716, în Iorga, *Doc. grecești*, III, pp. 119-21, 123.

CAPITOLUL III

Boierii români și Imperialii austrieci. Cea d'întâiu răpire de pământ românesc.

Războiul, izbucnit la 1716 chiar între Imperialii austrieci, cari, având la îndemână talentele militare ale lui Eugeniu de Savoia, credeau că pot adăugi Statelor lui Carol al VI-lea restul « provinciilor vasale ale Ungariei » cucerite, dădu prilej boierinii muntene să-și arăte sentimentele față de Domnul pe care, mai mult decât Moldovenii, deprinși acuma să fie guvernați altfel, îl priviau ca pe un străin.

În Oltenia mai ales, leagănul lui Matei-Vodă și al Brâncoveanului, se trezi, la 1716, când catanele Impăratului creștin de la Apus își făcură apariția, un fel de « naționalism » românesc. Obedeauu trădează pe ascuns când Turcii de la graniță pleacă la Cladova și el se retrage lăsând pe Imperiali să « ocupe » acele județe. Indată și alți boieri se declară pentru creștini: Barbu, fiul lui Cornea Brăiloiu, vechiul dușman al lui Radu Popescu, și un Bengescu, din Târgul Bengăi sau al Gilortului (Cărbunești). Ioan Roset n'are mai mult noroc, și învinuirea de trădare, chiar a căpitanului de acolo, o aruncă și capuchehaiaua Iuliano ¹. Un corp de catane pătrunde prin pasul Vâlcanului la Târgul-Jiului.

Atunci se trimete Banul însuși, Bujoreanu, alipindu-i pe Obedeanu, ale cărui legături nu se știau încă.

Al doilea corp de soldați ai Impăratului creștin trece la 26 August pe la Căineni la Pitești. Și atunci Nicolae-Vodă,

¹ Iorga, *Doc. grecești*, II, p. 794. Pentru ce trupe avea Mavrocordat, Hurmuzaki, VI, p. 159, no. LXXXVIII.

neavând nicio trupă la îndemână, se hotărî să se retragă spre Giurgiu, « la Copăceni sau la Călugăreni, legând tabără », până la venirea Turcilor, cari zăboviau.

În acel moment *Mitropolitul Antim*, care se știa pârfit de multă vreme și se plângea lui Hrisant¹, *luă asupra-și să-i ardele că țara nu-l vrea*, că se desparte de dânsul și că el însuși, arhipăstorul ei, e dator să meargă la București, unde, după o știre de la Abramios, și el trecut la creștini, stă să vie ca Domn Gheorghe Cantacuzino cu oaste împărătească.

Mavrocordat se adăpostește deci, fără a încerca vre-o împotrivire, la Turcii din Giurgiu, trecând pe aici la Rusciuc². Antim însă nu-l urmează, ci se întoarce la București, cu o îndreptățire pe care cronicarul, care-i e dușman, nu poate să n'o însemne, și aceia corespunde sufletului acestui arhiereu, așa cum s'a vădit și în alte prilejuri: « ca un păstoriu ce este, nu se cade să lase turma ».

În cetatea de Scaun el chiamă poporul, căci aceștia sânt « sama de boiari mazăli » de care vorbește Radu Popescu. Domnia cea nouă trebuia deci să vină dintr'un astfel de « Consiliu național » la Mitropolie. Dar Imperialii așteptați nu veniră, ci, în locul lor, Nicolae-Vodă, Domnul pe care Vlădica-l socotia căzut, împreună cu o ceată apărătoare de Turci dunăreni³.

El ceru îndată la Patriarhia ecumenică, pe care o socotia ca având toate drepturile asupra acestei Biserici muntene, care nu odată-și afirmase, puternic, neatârnnarea în alcătuirile ei, *calerisirea trădătorului*. Capuchehaiaua Iuliano scrie: « A cunoscut (Vodă) și pe fericitul Vlădica cum că este uneltitor și a găsit scrisori și învoieli către Germani, și îndată l-a scos și l-a pus supt pază, și a poruncit de s'a trimes de aici caterisirea lui, ca să facă acolo alt mitropolit », și adauge către Hrisant: « uite acesta e acel bun prieten al Tău, dar și-a găsit plata răutății lui ! »⁴ Și Spandoni, care e Mare Retor al Bisericii constantinopolitane: « Al Ungrovlahiei a fost scos din Mitropolie

¹ Ar fi îndreptățit prin frica de ciumă plecarea sa; *ibid.*, p. 162.

² Iorga, *Doc. grecești*, II, p. 796.

³ *Ibid.*, III, p. 122 (24 Mart 1716).

⁴ *Ibid.*, II, pp. 794-5.

și după porunca împărătească, vădit fiind ca apostat și uneltitor, a cărui caterisire s'a trimes de aici acum câteva zile, după raportul și cererea prea-înălțatului Domn, și îngăduire patriarhicească sobornicească pentru a se alege și a se hirotonisi ori a se strămuta alt mitropolit al Ungrovlahiei, cel ce va fi potrivit și ales și declarat ca vrednic »¹. Ea fu acordată grabnic, cu o falsă conștiință de drept și cu siguranța că astfel se vedește credința față de Impărăție.

Indată se făcu și alegerea lui Mitrofan tipograful, ocrotitul lui Hrisant², acel Mitrofan care va ajunge apoi, în suferințele sale fizice, trezindu-i chinuri de conștiință, să regrete această hotărâre. La 29 Septembrie, sigur de sine, el înștiință pe Hrisant, vechiul său patron, despre această înălțare, scusând înlăturarea înaintașului prin faptul că «acel de odinioară al Ungrovlahiei Antim n'a păzit rânduiala cuvenită arhierilor, ci s'a apucat ca și în lucrurile politice să se amestece »³.

Dat pe mâna Turcilor, cari trebuiau să-l ducă la Constantinopol ca hain, caterisitul «Andrei» dispăru pe cale, înecat, după cât se spune⁴, în apele râului Tungea, pe la Enos. Petrașcu Brezoianu plăti cu capul speranțele ce va fi avut de a se face el Domn⁵.

¹ *Ibid.*, p. 796.

² V. *ibid.*, II, pp. 790-1, no. DCCLXXXII.

³ *Ibid.*, III, pp. 124-5, no. LXXX; C. Erbiceanu, în *Bis. ortodoxă*, XV, pp. 397-8; N. Dobrescu, *Antim Ivireanul*; Iorga, *Ist. lit. rom.*, II, pp. 472-3; *Ist. Bis.*, I.

⁴ Del Chiaro, ed. Iorga, pp. 202-3. Cf. Mustea, ed. Kogălniceanu, p. 57: «pre Antim Mitropolitul, pentru că l-au înfruntat cu cuvântul pentru tirania lui, l-au omorât, nu se știe cu ce fel de moarte». În același fel, tăiat pe cale, a perit și Lupu Costachi, pe care Mihai-Vodă și-l făcuse Mare Vornic de Țara-de-jos, împreună cu «doi boieri sârbești»; Neculce, p. 351; Mustea, p. 58.

⁵ Mitrofan Grigoras, ed. D. Russo, *Rev. Ist. Rom.*, IV. Cei patru fii fugiră din Ardeal, mama lui, soția, fiicile fiind reținute. Ei spun că Domnul ține ca ostateci pe «Vlădica» și doisprezece boieri și că ar fi tăiat pe soțul surorii (?) lui Gheorghe Cantacuzino; Hurmuzaki, VI, p. 160, no. LXXXVIII. Povestirea acestor împrejurări în no. următor: Brezoianu fusese tăiat de un Turc, beșleaga refuzând a o face. Nicolae-Vodă ar fi avut șapte tunuri; *ibid.* Și raportul căpitanului de Sainte Croix; *ibid.*, p. 162. O scrisoare a lui Barbu Brăiloiu, care vorbește de doi frați reținuți de Domn; *ibid.*, pp. 168-9, no. XCIV.

Acuma Domnia « grecească » se putea crede asigurată. Veniau Tatarii, și cronicarul mavrocordătesc fu unul dintre aceia cari alergară să-i primească la granița Moldovei, unde stăpânia Mihai Racoviță. Întâmpinat de Domn la Cornățel, pe Dunăre, Hanul fu petrecut până la Cerneți, mergând să ajute Timișoara pe care Eugeniu de Savoia, biruitor, o asedia, dar cetatea căzuse acum; Împăratul « crâmlean » fu mazilit pentru zăbava sa, iar Nogaii cari plecaseră de capul lor spre casă fură împrăștiați de mica oaste munteană ce se putuse înjgheba.

Dar mica trupă din Oltenia nu putea să apere țara, Banul Șerban Bujoreanu fiind chiar prins la Brâncoveni și apoi liberat. Brăiloi, fiii lui Cornea, Barbu și călugărul Dosoftei, erau fățiș cu năvălitorii. Alte catane erau la Tismana, la Vieroș, de unde pornind în hoții, cu un căpitan român Mihu, care ar putea fi eroul vestitei balade, au ucis pe Șerban Priseceanu, pe un Vlădescu de la Tigveni, pe un Izvoranu. Coborîndu-se la Golești, ei erau siguri că boierul de acolo, de și prețuit sfetnic al lui Mavrocordat, e « cu Nemții »; totuși ocupanții putură fi scoși din acest loc, și cu ajutor tătăresc. Radu Popescu însuși fu numit Ban, și, îndată ce el luă cu sine puținele forțe de care dispunea Mavrocordat, se organiză expediția care trebuia să puie mâna pe domnescul intrus. Cu îndemnul lui Goleșcu și al lui Băleanu, dar cu un manifest al generalului Stainville contra stricătorului de pace¹, căpitanul Ștefan Dettine, zis Pivoda, în serviciul Imperialilor, se strecură, împreună cu Barbu Brăiloiu și Păharnicul Șerban, din părțile oltene. și la 25 Novembre ei pătrundeau în București, unde nimeni nu fusese înștiințat de primejdie. Inarmați, conspiratorii făcură ca pușinii seimeni să se predea. Domnul fu prins cu toți ai săi, între cari Alexandru, fiul Ruxandrei, soară Domnului, măritată cu Alexandru Ghica², — Doamna Pulheria³

¹ C. Giurescu, *Material pentru istoria Olteniei supt Austriaci*, I, București 1913, pp. 50—2, No. 55.

² Iorga, *Doc. grecești*, II, pp. 802-3, no. DCCXC; pp. 806-8, n-le DCCXCVII—VIII; p. 813, no. DCCCIV; p. 827 și urm. (pentru liberare). Cf. și Hurmuzaki, VI, pp. 166-7, no. XCIV. Alt fiu, Grigore, era acum Mare Dragoman; *ibid.*, no. următor.

³ O scrisoare a ei către Hrisant; *ibid.*, pp. 779-80, no. DCCLXIX. *Eră prietenă cu domnițele brâncovenești*; *ibid.*, pp. 785-6, no. DCCLXXV; Iorga, *Zee inscripții de mormânt ale Mavrocordaților*, în *Mem. Ac. Rom.*, 1937.

murise, fiind îngropată la Mitropolie — și, după o închidere provizorie la Cotroceni, dus, prin Târgoviște, la Sibiiu, unde avu multă vreme, ca prizonier de războiu, să se gândească la operele sale literare ¹.

Intreaga mișcare era datorită nu atâta lui Stainville, cât grupului de boieri care represinta *împotrivirea țării pe linia politiceii brâncovenești, față de slăpânirea printr'un om din afară*. Pe când Domnul grec căuta să întreție bune legături cu vecinii din Ardeal, de și în cartea lui din 20 Octombree st. v. către locuitorii de toate treptele, osândind trădarea lui Barbu Brăiloiu, vestia sosirea Turcilor din « Rusciuc, Giurgiu și alte părți turcești » și îndemna pe fiecare să ajute la « stârpirea dușmanilor Impărăției noastre », ei se gândiau la aducerea cât mai răpede a fiului lui Șerban-Vodă. Prin șcrisoarea de la 25 Novembre ei îi făceau cunoscut în adăpostul lui brașovean că în sfârșit « au fost liberați creștinii » de « obărcăpitanul » împărătesc și de cei doi boieri cari-l călăuziseră. Li părea rău că oștile germane n'au rămas « pentru paza cetății și a creștinilor și a mănăstirilor acestei țări ». Venirea altor ostași e de cea mai mare nevoie, dat fiind pericolul unei răsbunări turcești. De și nu i se vorbește decât ca unui mijlocitor, tonul scrisorii lămurește încă de atunci ce se confirmă în actul de unire de la 13 Decembre ². Supt acest bilet, scris la vreme de noapte, în acea « Miercure, 14 Novembre 7225 », se află aceste iscălituri: « Șerban Bujoreanu Vornicul, Ilie Știrbei Vistierul, Grigore Băleanu, Radu Goleșcu, Șerban Greceanu Stolnic, Matei Crețulescu Vistier, Ion Băleanu (*Balanul*), căpitan de

¹ Radu Popescu, pp. 57-9. Radu Popescu, părăsit de ostașii săi, fu și el adus la Târgoviște și la Sibiiu, dar avu voie să se așeze la Brașov; *ibid.*, pp. 60-1. Grija lui Nicolae-Vodă de bibliotecile de la Sf. Sava și Sf. Gheorghe, Iorga, *Doc. grecești*, II, p. 782, no. DCCLXX. Cf. C. Giurescu, *o. c.*, p. 22 și urm. (mai ales rapoartele lui Saint-Croix de la Tismana), p. 71, no. 75; pp. 74, 79, 84-5, 110, 114-5, 151-2. Nicolae-Vodă contra lui Barbu Brăiloiu, *ibid.*, pp. 43-4, no. 49. Același către generalul Tige, 7 Nov. st. v.; *ibid.*, pp. 46-8, n-le 52-3. Raportul lui Dettine, *ibid.*, pp. 58-9, no. 62 (află șaptesprezece frumoase tunuri și de la Mihai Viteazul) și n-le 69, 79; pp. 108-9, no. 103. Obiectele prădate; *ibid.*, p. 122 și urm.

² *Ibid.*, pp. 67-9, no. 71. Cei ce nu vor primi vor fi priviți ca « hundi », câini.

Iefegii, și alții toți legați cu cea mai mare supunere de Măria Ta »¹. Dar, lucrul fiind ascuns, unii din acești boieri și alții de aceleași sentimente, ca Radu Popescu, vor fi cei către care se va adresa fratele și urmașul lui Nicolae-Vodă². Din Târgoviștea retragerii scriu lui Stainville și mitropolitul și o sumă de alți boieri³.

O vreme de anarhie urmă, căci boierii cari dăduseră lovitura, preocupați de ce formă va trebui să se dăruiască țării, și propunând o administrație în patru, nu știură să-și organizeze izbânda. Deci sentimentul jignit de trecerea străinilor aduse scene sângeroase, ca uciderea verilor Domnului prins, frații Hrisoscoleu, Dimitrie, care era Mare Postelnic abia numit⁴, și Ioan, care făcuse în Italia studii de medicină. Câteva zile, ciomăgașii cu « măciuci » prădară și loviră în voie. Boierii rămași nu îndrăzniră a se folosi de voia Pașei din Giurgiu, care, trecând Dunărea, îi lăsase pe dânșii să-și aleagă un nou Domn. Samuil de Alexandria, silit să facă slujbă pentru Impăratul creștin, la care participară și doi episcopi mazili, de Ohrida și de Vidin, rămase singur să represinte pe locuitorii cinstiți și pașnici, căci smeritul Mitrofan se retrăsese și el spre munte⁵.

Cum Stainville n'avea cu ce să ocupe Țara-Românească⁶, unde, după părăsirea și a Târgoviștii, numai la Mărgineni, Brebu, Sinaia, Câmpulung și Cozia se așezară soldați⁷, Poarta trimise⁸ pe fratele lui Nicolae-Vodă, acel dragoman Ianachi care

¹ C. Giurescu, *o. c.*, pp. 53-4, no. 57.

² *Ibid.*, pp. 56-7, no. 60. Dettine aflase o nobilime « frumoasă ca nicăiri aiurea »; *ibid.*, pp. 58-9, no. 63.

³ *Ibid.*, pp. 62-3, no. 66. Urmează o scrisoare a lui Gheorghe Cantacuzino; răspunsul, no. 68. V. și n-le 71, 86. Fugarii, cu mitropolitul, la Brașov; *ibid.*, no. 102. Memoriul lui Bujoreanu și Băleanu pentru garnisonarea provinciei, *ibid.*, no. 80. Stainville credea că *Turcii voiseră a face pe Nicolae-Vodă prinț ardelean*; *ibid.*, p. 78.

⁴ Iorga, *Doc. grecești*, II, p. 802, no. DCCLXXXIX.

⁵ *Cronica lui Mitrofan Gregoras*, I. c.

⁶ Încă din Maiu un agent al lui Nicolae-Vodă arătase intenția acestuia de a se supune trupelor imperiale, dar, firește, nu fusese crezut; Hurmuzaki, VI, p. 150, no. LXXVII.

⁷ Iorga, *Mem. Ac. Rom.*, 1936, comunicația despre Mărgineni.

⁸ V. Iorga, *Doc. grecești*, II, pp. 804-5, no. DCCXCIII.

de curând cercetase Bucureștii ¹ și care nu uitase jignirea suferită la 1711, când el se credea Domn al Moldovei, unde acuma socotia pe Mihai Racoviță drept un bun prieten ², legat și de Hrisant ³, și se trezi înlocuit de acest frate al său. Și acuma situația lui era nelămurită: de și prizonierul dela Sibiu îl considera numai ca pe un locotenent de Scaun, el se intitula «Ioan-Vodă», dădea documente domnești și inspira pe poetul aticisant Mitrofan Gregoras să scrie o cronică menită să arăte greșelile fratelui și catastrofa care ieșise din impopularitatea ce o provocase ⁴.

În Mart al anului următor, el, care adusese cu sine pe ginerii lui Brâncoveanu — și însăși Doamna Marica se întorseser, purtând cu sine nepotul, singurul scăpat din măcel, și scumpa sarcină a oaselor soțului pe care le va depune, supt o piatră fără inscripție, dar luminată de candela veșnică purtându-i numele, la biserica Sfântului Gheorghe din București ⁵ —, avea cu sine ca Ban pe un Șerban Năsturel, dintre rudele lui Matei-Vodă, pe un Pană Negoescu, fratele «Hecubei» brâncovenești, pe Iordachi Crețulescu, unul din soții domnițelor brâncovenești, pe Șerban

¹ Radu Popescu, pp. 53-4. Ioan-Vodă îngrijește și de afacerile românești; Iorga, *Doc. grecești*, II, pp. 797-9, no. DCCLXXXVII. O scrisoare din București, C. Giurescu, *o. c.*, pp. 48-50, no. 54.

² Iorga, *Doc. grecești*, II, pp. 769-70, no. DCCLX. Se bucură și de numirea fratelui la Munteni.

³ *Ibid.*, pp. 772-3, no. DCCLXIII. Iscălitura lui românească e greoaie și stângace. Primise și ocrotia pe Cosma, fost Patriarh ecumenic; *ibid.*, pp. 787-8, no. DCCLXXIX. Vestirea de Nicolae-Vodă către Hrisant a noii Domnii; *ibid.*, p. 774, no. DCCLXIV. Racoviță scria Muntenilor în Decembrie că li se dă în loc de Domn serascherul Husein; C. Giurescu, *o. c.*, pp. 69-70, no. 72; cf. no. 107. Stainville numește o regență de patru boieri; *ibid.*, pp. 71-2, no. 76. Apoi numai pe Radu Goleșcu și Barbu Brăiloiu; *ibid.*, p. 84, no. 84.

⁴ Și Radu Popescu, pp. 93 și urm. V. scrisoarea lui din Adrianopol, 1-iu Decembrie; C. Giurescu, *o. c.*, pp. 56-7, no. 60. Cea din 17, condamnând politica fratelui; pp. 70-1, no. 74. Cea către mitropolitul, p. 93, no. 91; a lui Crețulescu, no. următor. E trimis de Ioan la Imperiali; *ibid.*, p. 102, no. 98.

⁵ Ea scrie la 17 Maiu din București Impăratului, amintind credința și serviciile soțului jertfit; C. Giurescu și N. Dobrescu, *o. c.*, p. 305. Cf. *ibid.*, p. 306 și urm. O scrisoare, din Potlogi, către Stainville, *ibid.*, pp. 309-10, no. 463 (recomandă pe Nicolae Roset). Ea cerea, prin agentul Gheorghe din Trapezunt, averea brâncovenească din Ardeal; *ibid.*, pp. 311-3, no. 466, și C. Giurescu, *o. c.*, pp. 97-8, no. 94.

Greceanu, revenit la vechile sale legături, pe o rudă a ucisului Ienachi Văcărescu, Constantin, — care va scrie apoi un opuscul destul de erudit despre «vița» lui Nicolae-Vodă însuși¹, — pe un alt Greceanu, Constantin, pe Constantin Băleanu, pe un Barbu Merișanu, pe intimul său Done Slugerul, pe lângă un alt singur prieten al lui Nicolae-Vodă, ginerele brâncovenesc Nicolae Roset, care supt acela nu avuse niciun rost, pe când acuma era Mare Păharnic, și pe un *singur Grec nou*, Postelnicul Dumitrachi². *Era ca o restaurare a regimului Brâncovenilor*, și soarta păru că voiește să-l lege veșnic de țară, căci peste câteva luni, murind de ciură, el va fi înmormântat la București, tot la Sfântul Gheorghe, și, anume, supt o inscripție românească, alături chiar de oasele risipite ale lui Constantin-Vodă³.

Arătând că în jurul lui «boierii au venit toți, afară de doi, trei», Ioan-Vodă se bucura că scrisoarea către Eugeniu de Savoia, învită în Septembrie, cu arătarea că o țară fără cetăți nu poate fi o basă militară⁴, prin Postelnicul său, care fusese trimis imediat în Ardeal, *a căpătat de la Stainville evacuarea țării*, catanele plecând de la Mărgineni, de la Câmpulung⁵, — medicul Dimitrie Gheorghulis (Iorgu Notara adause că s'au dus și acei Sârbi, vechi mercenari austriaci, de cari se servise Pivoda. Numai Oltenia rămânea ocupată, supt cuvânt că e vreme de iarnă. Convenția din Februar 1717, cumpărată cu prețul a o sută de pungi, nu prevedea însă ieșirea garnisoanei din mănăstirea Câmpulungului, ca și din Râmnic și din spațiul între Cozia și Tismana⁶.

¹ Iorga, *Ist. lit. rom.*, II, pp. 232—5.

² Iorga, în *Mem. Ac. Rom.*, XXI, seria a 2-a, p. 290, nota.

³ V. mai departe.

⁴ Hurmuzaki, V, pp. 190-1, no. CXXIII. El declară că n'are încă o misiune formală și-i propunea ca mediatorii — cuvântul e și la Radu Popescu — Anglia și Olanda.

⁵ Iorga, *Doc. grecești*, II, pp. 809—811, no. XCVIII.

⁶ C. Giurescu, *o. c.*, pp. 143 și urm., 156—7, no. 130; Hurmuzaki, VI, pp. 169-70, no. DCCCI. Pribegii își pot primi veniturile. În Maiu, Ioan, arătând neîncredere în boieri, se plânge că a fost chemat la oaste; *ibid.*, pp. 175-6, no. CIV; ordinul, *ibid.*, p. 180, no. CXI. Alte relații cu Ardealul, n-l următor. Nicolae Roset asigură că Ioan-Vodă nu va merge; *ibid.*, p. 182, no. CXIV. V. și n-l următor (cf. și pp. 188-9, no. CXXI-II). Pentru Tismana arsă de Turci; *ibid.*, p. 176, no. CV. Știri de la Bengescu; *ibid.*, p. 185, no. CXVII; de la Barbu Brăiloiu, n-l următor.

Regimul lui era atât de deosebit de al fratelui, încât situația nouului mitropolit, ocupat mai mult cu tipăriturile sale grecești ¹, cu școala sa grecească de la Sfântul Gheorghe ², ajunse așa de grea, încât la un moment și-a oferit retragerea ³. În fața lui se ridica marea înrăurire a lui Samuil de Alexandria ⁴, care căuta să puie mâna acum pe mănăstirea Știrbeilor de la Cernica, și Mitrofan trebuia să afirme, cu toate că Scaunul ecumenic își dăduse invoirea, rupând mănăstirea de la legătura, stabilită supt Teodosie, cu Mitropolia munteană, cu autorisația și a lui Hrisant ⁵, că se opun « obiceiurile acestei țări »: « Cum putem afierosi închinările Mitropoliei la alte Scaune ? Care aceasta nu numai că ni aduce și cea mai rea învinuire, dar e cu totul cu nepuință să voim noi acum, la capătul vieții noastre și zăcând în pat, a face un lucru ce nu l-a făcut nimeni, și mai ales că sântem slăbini, și, dacă ne-am apuca a face ceva, nu putem, căci n'avem nicio voie... Stăpânul meu aici e Domn », — dar, aiurea, el regretă că nu este acela pe care el îl vrea, prizonierul de la Sibiu ⁶ —, « aici sânt boieri, și lor îi s'a dat voia, și, de ar vrea, nu numai Cernica să o închine oricărui Scaun pot, dar și toate ale Mitropoliei; însă ca eu să fiu începutul și pricina unor datini ca acestea de neobișnuite, ferească Dumnezeu, Hristoase Impărate! ». Nici ca stavropighie a Constantinopolului nu s'ar putea ajunge la o astfel de închinare, căci altfel așa s'ar putea face și cu Hurezul Brâncoveanului ⁷. De alminterea, Samuil, care-și înfățișa miseria bănească, reală sau aparentă, și Țarului, rămânând în adă-

¹ Iorga, *Doc. grecești*, III, p. 127, no. LXXXIII. El traducea, în vulgară (?), o Filosofie Etică. O ediție a canoanelor; *ibid.*, II, p. 138.

² *Ibid.*, n-l următor.

³ *Ibid.*, pp. 133-5, no. LXXXVII.

⁴ Dimitrie G. Ionescu, *o. c.*, p. 39. În schimb Abramios continua să fie cu Gheorghe Cantacuzino; C. Giurescu, și Dobrescu, *o. c.*, pp. 310—1, n-le 464-5.

⁵ Iorga, *Doc. grecești*, II, pp. 833-7, și n-l următor, pentru alte venituri. V. și Dimitrie G. Ionescu, *l. c.* Cf. Atanasie Mironescu, *Mănăstirea Cernica*, București, 1930.

⁶ V. și Iorga, *Doc. grecești*, III, p. 132.

⁷ *Ibid.*, pp. 135-7, no. LXXXVIII.

postul său bucureștean de la Zlătari¹, nu se dădu bătut: se ajunsese cândva, după plecarea lui, încă din Maiu al acestui an, la o luare în stăpânire².

Doamna Marica însăși acopere de laude această cârmuire care, peste usurparea cantacuzinească, părea că se întoarce la vremurile brâncovenesti. «Țara era în primejdie de a se pustiî și de a ajunge o Iliadă de rele, și noi, împreună cu boierii», — *ca într'o adevărată republică a vechilor familii* —, «sânguinându-ne cu ce putere și grijă am fost în stare, iată că iarăși, în puțină vreme, țara s'a adunat și a venit la cea d'întâiu starcă sa și orice am fi crezut folositor și prielnic pentru ridicarea țării, arătându-l, cu cea mai mare iubire și fără zăbavă s'a săvârșit». Și ea adaugă, neprevăzând un apropiat sfârșit al acestei stări tradiționale: «Sânt sigură că, Domnul cârmuind tot astfel, cu harul lui Dumnezeu și rugăciunile Tale sfinte», — ale lui Hrisant —, «se va așeza și întări în prea-înălțatul Scaun întru ani foarte mulți»³. Ioan-Vodă însuși expune și aceluiași, cu o hotărîre foarte puțin frățească, deosebirea între cele două regimuri: «Nicolae-Vodă prin cârmuirea lui în ce stare adusesese țara, vei afla-o; și apoi și noi ce fel de cârmuire facem⁴». Și cronicarul lui Nicolae Mavrocordat trebuie să admită că «boiarii și toată țara, dacă au văzut cărțile lui Ioan-Vodă și fermanul împărătesc, au început a se strânge și a veni, carele de pre unde au fost, și au dat Ioan-Vodă toate boieriile, și cele mari și cele mici, și s'au făcut toată podoaba Curții și cinstea Domniei, și se căuta' trebile țării și poruncile Impărăției toate după obicei»⁵. Nu lipsește nici lauda, în Septembrie din acest an 1717, a acelor boieri cari voiau păstrarea țării lor întregi

¹ Dimitrie Ionescu. *o. c.*, p. 40 și notele 4,5. Ioan-Vodă recomandase pe Samuil lui Hrisant; Iorga, *Doc. grecești*, II, pp. 817-8, no. DCCCX.

² O scrisoare românească împotriva lui Mitrofan; Hurmuzaki, VI, p. 174.

³ Iorga, *Doc. grecești*, II, p. 810.

⁴ *Ibid.*, p. 811, no. DCCCXI. Ioan capătă, în primăvara lui 1717 încă, firmă pentru pribegii cari se întorc; *ibid.*, p. 813, no. DCCCIV. Și Apostol Manu, omul Brâncovanului, îl arată prădând pe negustori și pe «boieroaicele-văduve»; Hurmuzaki, VI, p. 158, no. LXXXVII.

⁵ Pp. 94-5. Dar el observă că s'a luat oierit și vâcărit; p. 95. Se dă Mitropoliei, pentru mai bună îngrijire, mănăstirea Antim, pe care ctitorul o dorise liberă; Iorga, *Doc. grecești*, II, pp. 818-21, no. DCCCXI.

Fig. 2. — Mormântul lui Nicolae Mavrocordat în biserica mănăstirii Văcărești.

pentru acea «îndurare a lui Dumnezeu» care e cârmuirea lui Ioan-Vodă. E «un Atlas și un Domn prea-iubitor și preaplăcut»¹. În față, grupul sprijinitorilor lui Gheorghe Cantacuzino, tânăr crescut grecește și deprins nemțește, anexioniștii, arătau că dări grele au căzut asupra țării din lăcomia acestui simplu «administrator», care amenință că va da Nemților doar pământul gol. Iscălesc: Radu Popescu, cel d'întâiu, care a și redactat, de sigur, actul, pentru ca, pe urmă, întors în țară, să se aștearnă la picioarele vechiului stăpân, apoi Bujoreanu, pe care-l va acoperi de injurii în cronică, Radu Golescu, Grigore Băleanu, tratați acolo tot așa, Ilie Știrbei, State Leurdeanu, Pătru Obedeanu, Constantin Brăiloiu, Vintilă Bucșanu, Barbu Greceanu, Drăghici Bălăceanu și acel Matei Crețulescu, boier învățat, care va lăsa prin testament, la 1719, în satul său Băloțești, fiului mai mare «lanțul cel de aur cu moneda, chipul Impăratului nemțesc, Carol al șaselea Chesar, care mi l-au dat acest Impărat când am fost la Viena, pentru trebile țării noastre»². Aceasta e «cetișoara» de care va vorbi apoi cu despreț Radu Popescu, schimbat la față³. Când Tatarii pradă în Oltenia, omul de ispravă care e Domnul muntean pornește contra lor, cu un Pașă, și liberează la Cornățel «17.000» de robi⁴.

Intrând în legătură cu Eugeniu de Savoia⁵, Ioan Mavrocordat lucra la încheierea păcii, care nu va fi iscălită decât în anul următor⁶. Aceasta-i ceru, în Novembre 1717, un drum la Adrianopol,

¹ Hurmuzaki, VI, pp. 191-2, no. cxxvi.

² Petiție, din Sibiu, în Septembrie 1717, în Hurmuzaki, VI, pp. 192-3, no. cxxv. Cf. C. Giurescu, *o. c.*, pp. 182-4, no. 153; pp. 188-9, n-le 157-8. Testamentul, în Iorga, *Doc. Cant.*, pp. 198-211. Dar tot acolo el pomeneste că fiica Ancuța a fost logodită cu Petrascu Bălăceanu de «Măria Sa răposatul și prea-bunul Ioan Alexandru-Vodă Mavrocordat»; p. 204.

³ Alte petiții; Hurmuzaki, VI, pp. 197-9. Se adauge un Ștefan Prășcoveanu, un Antonachi Florescu. V. și *ibid.*, p. 201, no. cxxxI.

⁴ P. 98.

⁵ Iorga, *Doc. grecești*, II, pp. 315-7, no. dcccviii. O intervenție a lui Nicolae Roset; C. Giurescu. *o. c.*, pp. 175-6, no. 142. Cf. n-le 145-6; pp. 202 și urm., 230-1, no. 209; p. 236 și urm.

⁶ Intervenție în Maiu, printr'un Franciscan; Hurmuzaki, VI, pp. 177-8, no. cviii.

— așa încât *țara rămase de fapt în sama boierilor* ¹. Alții din boierii mari îl întovărășiră în această misiune, așa că *el apărea, ca vechii Domni, în fruntea țării*, revenită la drepturile ei ². Numai în primăvară Ioan se întoarse la București, a doua zi după cumplitul foc, și cu arderea mănăstirii Sfântului Gheorghe, de care vorbește, în două scrisori din April-Maiu 1718 și Doamna Marica ³. Aceasta avea atâta influență, încât se supăra pentru că Ruxandra Ghica nu recunoaște că prin ea i s'a liberat fiul prizonier în Ardeal ⁴.

Ostenelile pentru pace ale lui Ioan Mavrocordat fură re-luate ⁵ în primăvara anului 1718, el putându-se mândri că a îndeplinit rolul tatălui său la iscălirea tratatului de la Carlovăț. În 1717, *credea chiar că ar putea să adune pe represintanții beligeranților și pe mediatorii la București* ⁶, *ceia ce ar fi fost o strălucită incununare a carierei sale*.

Dar, înainte de a ajunge la încheierea acestei păci, care se făcu într'un biet sat sârbesc, pe locul biruințelor imperiale, la Pojarevac, pentru Austriaci: Passarowitz, în Iunie al anului 1718, trebuie să se urmărească și în Moldova desvoltarea unui partid austriac asemenea cu acela care strânsese la Brașov și apoi la Sibiiu pe amatorii de anexiune creștină, cari, mânați fiecare de alte dușmăanii și ambiții, nu încercară să dea o sigură formă: a unei monarhii cantacuzinești în ramura lui Șerban, a unei oligarhii boierești sau a unei simple patrii sprijinită pe clasa lor, viitorului țării. E adevărat însă că, după un informator trimes în Ardeal de Dimitrie Cantemir, *Gheorghe Cantacuzino cerea Domnie de sine stălătoare* ca până atunci, și

¹ Iorga, *Doc. grecești*, II, p. 824, no. DCCCXIV.

² *Ibid.* Cf. C. Giurescu, *o. c.*, p. 257, no. 233.

³ Iorga, *Doc. grecești*, II, pp. 830-2, n-le DCCCXXI-II. Cf. Radu Popescu, p. 99. Ea se plânge de neajunsurile cu Nicolae Roset (o donație a lui la Sfântul Mormânt; Iorga, *Doc. grecești*, II, pp. 844-6, no. DCCCXXVII).

⁴ *Ibid.*, pp. 840-1, no. DCCCXXV. Un privilegiu al Ecumenicului pentru Domnița Ilinca, văduva lui Șerban Greceanu; n-l următor. *Ioan-Vodă ceruse scutirea de orice sarcină; ibid.*, p. 843.

⁵ Pentru cele de la sfârșitul lui 1717, Hurmuzaki, VI, p. 202 și urm.

⁶ *Ibid.*, p. 191, no. CXXIII. Se vorbea de Cerneți, Craiova, Târgoviște, Filipești; C. Giurescu, *o. c.*, p. 272, no. 248.

În acest sens s'ar fi vorbit și de cei patru delegați la Viena, cari nu primesc un alt fel de «stăpânire nemțească¹».

Ioan-Vodă Mavrocordat bănuia pe acest vecin moldovean, de la care cândva așteptase pentru familia și politica sa tot binele, că lucrează contra lui, cu gândul de a-l răsturna, pentru sine însuși, sau pentru altcineva². De fapt, Domnul Moldovei nu avea vreme să se gândească la astfel de lucruri: el se găsea în fața marilor greutăți pe care i le trezia înainte încercarea lui Francisc Rákóczy, susținut și de îndrăznețul conducător al unei politici spaniole de orizont european, cardinalul Alberoni, de a întrebuița acest războiu austro-turc pentru a ridica iarăși în arme pe credincioșii domniei național-maghiare. Aceștia, un Eszterhazy, un Csáki, un Pápay, un Horváth, un Bercsényi, un Forgách, un Talabă, Român făgărășean, trecând une ori și prin Țara-Românească³, își stabiliseră lagărul în aceastăaltă țară⁴, unde Pașa de Hotin li era un sprijin de căpetenie, acel Pașă care, de curând, în dauna Moldovei, își rotunjise raiaua⁵. Se credea că se va face un pod la Isaccea, de unde ar porni, prin acest Răsărit, o diversiune turcească împotriva Imperiaților⁶.

Îmbătrânit, Racovița nu mai era acum Domnul drept și prielnic tuturor de odinioară. Dintre cei cinci fii, — fete erau trei —, doi se schimbau ca ostateci la Poartă⁷.

¹ Ciobanu, *Dimitrie Cantemir*, Apendice, Nr. 26. Cf. cererea lui Gheorghe-Vodă ca Domn, cu garantarea rosturilor boierești; C. Giurescu, *o. c.*, p. 159 și urm.

² Hurmuzaki, VI, pp. 175-6. Cronică racovițească ține de rău pe boierii din cealaltă țară pentru purtarea față de Nicolae Mavrocordat: «Munteunii, ca niște iubitori de lucruri nouă»; Mustea, p. 123.

³ Soția lui Eszterházy moare la Ruscinc și o îngroapă boierii la București; Hurmuzaki, VI, p. 242, no. CLXV. Cf. și *ibid.*, pp. 249-57, no. CLXXXIII.

⁴ *Ibid.*, p. 152, no. LXXIX; p. 155, no. LXXXIII; p. 156; p. 170, no. XCIX; pp. 173-4, no. CIII; p. 177, no. CVII; pp. 205-6, no. CXXXVI.

⁵ *Ibid.*, p. 209, no. CXL.

⁶ *Ibid.*, pp. 153-4, no. LXXX; p. 154, no. LXXXI. Planul e deununțat și de Nicolae Roset; *ibid.*, pp. 178-9, u-le CXI-X. Moldovenii la ei; Neculce, p. 386. Cf. și N. Costiu, pp. 114-5; Mustea, pp. 133-5. Cf. și Septime Gorceix, în *Mélanges Iorga*.

⁷ Neculce, p. 351.

Însăși cronica favorabilă lui până atunci îl învinuiește că s'a încunjurat numai de rudele lui, stârnind astfel nemulțămiri. Totuși, găsim la început lângă dânsul, afară de Lupu Costachi, a cărui patimă am văzut-o, dar nu Domnul lui era vinovat de dânsa, pe bătrânul Ilie Catargiu ca Logofăt, alături de alt bătrân al țării, Ioan Sturdza, pe un Constantin Roset, care fusese și lângă Dimitrie Cantemir, pe un Constantin Costachi, pe un Darie Donici și un Gavril Miclescu. Sânt și unii Greci, ca Dumitru Macri, Ban, demnitate împrumutată de la Munteni și fără sens în această biată țară, Aga Conachi și mai ales foarte prețuitul Constantin Ipsilanti, zis și Psiolu, Postelnic, al cărui frate, Manolachi, era capuchehaie, tot oameni care serviseră și pe Brâncoveanu. Constantin Ipsilanti, lăudat și de « Mustea », ca « bun viteaz, fiind slujit la Moscali, la Căzaci, și fiind rândul oștirii »¹, va avea pentru tulburările ce urmară și un cronicar grec, pe Chiparisa². E drept însă că nu lipsesc rudele, al căror număr supără pe « Mustea »: Hatman e Dumitrașcu, fratele lui Vodă, Spătar, după aceiași modă munteană, Ioan Paladi, un cumnat, apoi Stolnic alt cumnat, Costandachi, și el un Grec, Comis Iordachi Cantacuzino de la Deleni, cumnatul al treilea³. I se pare chiar lui Neculce că acești boieri cu aceiași trecere « erau mai toți un neam »⁴. In ei, atâția și așa cum erau, trăia însă acea dorință de libertate, fie și supt « Nemți », care făcea pe Nicolae Costin să atribuie Turcilor, la negocierile păcii de la Carlovăț, declarația că Moldova nu se poate ceda, de oare ce « țara Moldovei este volnică » și « Turcilor este închinată, nu este luată cu sabia »⁵.

Se organizează deci o conspirație ca aceia care dăduse pe Nicolae-Vodă în mâna Imperialilor. Prin cronică și prin documentele de pedeapsă ale Domnului, care izbuti să biruie, cunoaștem numele uneltitorilor, tot boieri de către munte, din părțile unde se ridicase odată Gheorghe Ștefan, căruia am văzut

¹ P. 65.

² V. mai departe.

³ Neculce, p. 351.

⁴ *Ibid.*

⁵ P. 262.

ce mare origine ungurească-i atribuia Dimitrie Cantemir. Trăia nepotul fostului Domn, Vasile Ceaurul, mazil cu titlul de Stolnic, care nu uitase că o rudă, fata lui Dumitrașcu Ceaurul, fusese Doamna lui Antioh Cantemir, și ar fi vânat însuși Domnia¹. Se adăugiră un Gheorghieș Velișcu, un căpitan Conțescu, un Miron Cuza Serdarul, fost joimir polon, tată vitreg al lui Velișcu, un Aslan, un Nicolae Șoldan², după cât se pare mai mult elemente ostășești. Cum se vede un fenomen local, cuprinzând multă boierime mică, neprimită de mult la Curte, cu deosebire acei mazili cari ar fi fost nemulțămiiți de multele dări ale acestei Domnii împovărate. Nimic asemenea cu frământarea marilor boieri, alcătuiți în puternice partide, la Munteni. Vechea generație, atâta timp îndușmănită, se stânsese; din cei noi nu se putuse ridica nimic care să li semene.

Acest mic grup de ambițioși, cari nu formau un partid, nu puteau determina o pribegie organizată și nu s'au înțeles niciodată cu Muntenii doritori de « Domnie nemțească », dar ei avură legături pe care nu le cunoaștem cu Francesul care poruncia în Ardeal, Stainville. Aceasta aduce trimețerea unui mic corp de Imperiali a căror menire era să ocupe unele puncte întărite, deci mănăstirile, de la Cașin, pe unde se făcu trecerea, până la Neamț, — câțiva fiind și la Câmpulung —, și de acolo să prade, stârnind elementele moldovenești gata să facă același lucru. E repetarea acțiunii de la Munteni, cu așezarea la Cozia, Tismana, în mănăstirea din Câmpulung și cea din Mărgineni. Supt comanda unui ofițer loren, François Ernaut — « Frența », « Franțuj », al cronicilor, apoi, ungurește, « Ferenț » al poporului³ —, ei prind pe Ilie Catargiu, care scapă, și pe alți boieri. Raitele lor ajung până la Roman și până la Agiud,

¹ Mustea, p. 58. Ar fi fost « conte » de Imperiu; *ibid.* Cf. pentru Vasile Ceaurul și C. Giurescu, *o. c.*, pp. 81, 97, no. 93.

² *Uricariul*, III, p. 53 și urm.; Iorga, în *Rev. Ist.*, VII, p. 62 și urm.

³ C. Giurescu, *o. c.*, p. 126 și urm. *Alt Frances apare în calitate de căpitan al regimentului valah », Maquière*, și un al treilea, căpitanul Gessel de St. Amour; Hurmuzaki, VI, pp. 179-80, no. CX; p. 207, no. CXXXVII. O scrisoare francesă a lui Tige, *ibid.*, p. 158, no. LXXXVI. V. pentru St. Amour și C. Giurescu, *o. c.*, *passim*.

până la Focșani, unde se așează în mănăstire un căpitan sârb ¹; ele cearcă Suceava, trec Siretiul și până la Bârlad și Fălciu ² și la mănăstirea lui Adam, până în Covurluiu, unde fu prinsă sora lui Mihai-Vodă ³, soția lui Costandachi. S'a putut spune că, Turcii fiind la Hotin și la Cernăuți, Domnul n'avea nicio stăpânire pașnică în toată țara sa, trebuind să se ascundă nopțile împotriva unei primejdii totdeauna posibile ⁴.

Când « podgheazul » de vre-o două sute de oameni, între cari Moldovenii lui Velișcu, ajunse în sfârșit, pe la mijlocul lui Ianuar 1717, Tatarii, chemați de Racoviță, care-și făcuse o mică armată, de seimeni, strelți, de obicei rusesc, vânători, și întărise Cetățuia, refugiindu-se acolo, erau acuma la Aron-Vodă, de cealaltă parte a Iașului. Năvălitorii, cărora slujitorii, nesiguri, nu li se împotriviră ⁵, deschiseră temnițele, chemând lumea la răscoală, dar fără folos. Cu ajutorul tătăresc trupa « nemțească » fu răpede biruită și prinșii, între cari François, bătuți ca niște hoți, își pierdură capul, « cerdacul lui Ferenț » arătând și până azi locul jertfirii lor. Dintre cei socotiți că s'au înțeles cu catanele, Spătarul Cuza fu spânzurat ⁶.

Neizbânda de la Iași, urmată de o pradă a Tatarilor, aduse evacuarea Neamțului, Cașinul lui Gheorghe Ștefan, supt ocrotirea Ceaurului ⁷, rămâind singur ocupat. Trebui pentru curățirea părții de peste Siretiu până la Mira Cantemireștilor o expediție anume a Domnului ⁸. *Se făcu apel pentru aceasta și la încă războinicii Codreni și Lăpușneni* ⁹, precum, pentru campania

¹ Li izgoniră Turcii din Brăila; Mustea, p. 125. Un ostaș sârb de-al lui Mihai-Vodă, *ibid.*, pp. 127-8.

² Mustea, pp. 58-67; Amira, pp. 124-5; Neculce, p. 352; Chiparisa, în Erbi-ceanu, *Cron. greci*.

³ Mustea, p. 62; Amira, p. 126; Codrescu, *Uricariul*, III, l. c.

⁴ Neculce, p. 352. Mihai-Vodă luase întâiu Tatars, Lipcani, Cazaci; Mustea, p. 59.

⁵ Mustea, p. 60. Negustorii ieșeni ajutară însă la apărare; *ibid.*, p. 61.

⁶ V. și Minea, *Dimitrie Cantemir*, p. 272 și urm.

⁷ Egumenul, care trecuse la Nemți, fu ars; Amira, p. 129. V. și mențiunile imperiale în C. Giurescu, *o. c.*

⁸ Mustea luă parte la dansa; p. 64.

⁹ *Ibid.*, p. 65.

următoare, se aduseră și Câmpulungeni și oameni de la Hangu ¹. Apoi Domnul intră pe la Vamă, unde făcu să se ridice un stâlp de pomenire a isprăvii lui ², în Ardeal, ducând cu el Tatarii și pe Colceag de la Hotin. Avea de răsplătit jăfuirea Moldovei, și o făcu în Ținutul Bistriței, care văzu întâia oară de la Petru Rareș steaguri moldovenești, și, în ce privește Tatarii, până în Maramurăș. *Un ordin hotărît al Domnului opri orice pradă în marile și bogatele sate românești de acolo* ³. De altfel la Rodna, până unde se ajunse, comandantul imperial era un Român ⁴.

Imperialii nu răspunseră la această provocare, dar Mihai-Vodă, deși deplin credincios Sultanului, încercă nu fără succes, o negociație, care să-l asigure, cu generalul din Sibiu ⁵.

Cu aceasta căzură planurile creștine, care se îndreptau aici și spre Țarul, zvonindu-se că Dimitrie Cantemir și Toma Cantacuzino au intrat la Tatarii din Crimeia ⁶. Fostul Domn nădăjduia să i se deschidă drum spre țara veche, și Neculce, iscăbind, după moda rusească, «biv Hatman moldavschii, guvernator suceavschii», trebui să părăsească gândul de a se înlătura cu ajutorul muscălesc «focul cel nestâns la păgân», cu luarea Hotinului și «busurmănirea» locuitorilor, viind în loc stăpânirea «monarhului slavnic pe toți creștinii pravoslavnicii». În zădar «țiplicuisse» el, cerând ca printr'o «voină» de la noul stăpân să «ne rădicese Hotinul din spate» și «să ne lesă obiceiurile cele vechi». Fugarii la Ruși, ca fiii lui Sandu Sturdza, un Beldiman și alții, vor trebui să se întoarcă acasă ⁷. Iar prietenii Nemților meraseră prin Ardeal la Munteni și-și isprăviră acolo zilele, moșiile lor fiind dăruite altora ⁸.

¹ *Ibid.*, p. 66.

² Kozak, *Inscripțen*, p. 181 și urm.; rectificare, în Iorga, *Studii și Doc.*, VI, pp. 643-5.

³ Chiparisa. Descrierea celor trei acte militare în Mustea și Neculce.

⁴ Hurmuzaki, V. Fusesse vorba de o intrare și pe la Oituz, dar nu primiră Tatarii; Mustea, p. 67. O ultimă raită de catane spre Iași; *ibid.*

⁵ V. actele în C. Giurescu, *c. c.*, pp. 220-19, no. 199; pp. 254-5, no. 230.

⁶ Hurmuzaki, VI, p. 157.

⁷ Ciobanu, *l. c.*, no. 65; cf. *ibid.*, no. 32.

⁸ Codrescu, *Uricariul*, *l. c.*, și Iorga, în *Rev. Ist.*, VII, *l. c.*

În aceste împrejurări începură negociațiile păcii ¹, cu participarea lui Ioan Mavrocordat ². El venise aducând cu dânsul două sute de pungi care trebuiau să facă pe Turci a nu ceda Țara-Românească. Cum nu crezu că atâta ajunge și ceru să se mai adauge bani din țară, *aceasta dădu cea mai strălucită dovadă a sentimentelor ei patriotice*. « Aflând aceasta », se spune într'o scrisoare a pribegilor către cei patru deputați la Viena, « *văduva Doamnă Brâncoveanca a dat de bună voia ei (di sua buona voglia) șaizeci de pungi, ginerii ei patruzeci, și celelalte o sută au fost luate cu aspre amenințări de la mănăstiri, de la ceilalți boieri și de la breasla negustorilor* » ³.

Din partea lor, cei trei noi trimeși: Golescu, Ilie Știrbei și Abramios, stăruiau să se alipească întreg teritoriul patriei lor la Impărăția creștină și să se așeze ca Domn Gheorghe Voevođ, dar *să se păstreze toate datinile, care nu vor putea să fie schimbale decât într'o adevărată Adunare națională* ⁴. *Dacă însă nu s'ar putea ajunge la aceasta, să nu se facă Domn străin, ci unul de țară, pe viață, care să nu fie scos decât cu voia boierilor, să se scadă din tribut ce s'a adaus prin Brâncoveanu, și toate afacerile bănești să se poarle prin capuchehaiele și nu prin supărătorii trimeși turci* ⁵. Se arată ce mare folos, și pentru Ardeal s'ar avea dacă *toată țara ar fi anexată*. Se înșiră bogățiile ce sânt acolo: « minele de sare, de aramă, de fier și de pucioasă », salitra, argintul, aurul, « ascunse până în ziua de azi de frica barbarilor ».- apoi, pentru corăbii: « lemne în cantitate mare,

¹ Conte Otto de Virmont, care le conduce (Hurmuzaki, VI, pp. 216-7, no. CXLIV), e și el de origine francesă; v. *ibid.*, p. 227, no. CLI.

² Impăratul nu admite discuții secrete cu el; *ibid.*, p. 221, no. CXLVII. El s'ar fi oferit a trece la Imperiali. De fapt, promițând a continua politica de știri secrete a înaintașilor, el cerea ca, la nevoie, să se poată retrage în țările Impăratului, undeva « lângă Viena, la Dunăre », cu titlu de prinț și pensie; *ibid.*, pp. 227-9, n-le CLI-II. Pentru sălbateca pedeapsă a Moldovenilor compromiși. Mustea, p. 62.

³ Hurmuzaki, VI, p. 217, no. CXLV.

⁴ *Ibid.*, p. 218.

⁵ *Ibid.*, pp. 231-2, no. CLVI. Unele acte s'au tipărit de Laurian, în *Mag. Ist.*, IV, p. 179 și urm.: cererea și programul din Mart 1718 al boierilor.

⁶ *Mcg. Ist.*, IV, pp. 209-10.

tier, păcură, catran, cânepă și altele asemenea ». Se semnalează porturile — Nicolae Mavrocordat a căutat să distrugă prin Turci unul din vaduri ¹ —, *indicându-se și însemnătatea Brăilei* ². *Dunărea trebuie să fie întreagă. Boierii nu vor suferi împărțirea intereselor lor.* La orice impunere de taxe, contribuabilii, în cazul separației, ar avea unde să fugă. *Se răspinge ideia legăturii cu Ardealul, de unde ar pulea să vie nemulțămii unguni, ca să dreacă la Turei, ceia ce, cât era un Domn neutru dincoace de Carpați, nu fusese cu putință.* În sfârșit, capul politic care a alcătuit memoriul din Mart 1718 prevede că, dacă Țara-Românească rămâne osebită, Turcii, cari nu mai au Pașă în Timișoara, vor încerca să așeze unul în București, cu coloni turci și moschei, cum s'ar fi și rostit. *Așa era dispus să facă,* destăinuște el, și Gin-Ali Vizirul, în momentul căderii lui la Petruvaradin; așa s'a făcut, de altfel, pentru Moldoveni, la Hotin ³.

Și răspunsul fu, ca și mai înainte, că fiul lui Șerban-Vodă va fi Domn, iar așezarea țării se va face cu învoirea tuturor treptelor de locuitori ⁴.

De la început însă se impusese punctul de vedere că Imperialii se vor opri la cererea acelor teritorii pe care le ocupă, distrugându-se și cetatea Hotinului. Era vorba deci, pe lângă Serbia de sus, numai de *cele cinci județe oltene*, ale căror avantagii le arăta pe larg, într'un memoriu, Stainville ⁵. Se răspunse că nu poate fi vorba de o adevărată ocupație, că acele câteva sute de catane pot fi ușor înlăturați, că s'a trecut și

¹ Radu Popescu, p. 126. Boierii pretindeau că nu e alt vad decât al Vidinului.

² *Mag. Ist.*, IV, p. 195.

³ Se adaugă apoi necesitatea de a se dărâma Vidinul, Nicopolul, Siștovul, Rusciucul, Silistra, liberând Brăila, făcând cetăți la Măxineni și Focșani, — oricum fortificându-se malul stâng; *ibid.*, pp. 204-8 (iscălesc Abramios, care redactează în itălienește, Golescu și Știrbei). — Un memoriu al episcopului Damaschin, C. Giurescu, *o. c.*, p. 325 și urm. Cererile, din August-October, ale boierilor (Gheorghe Cantacuzino ca Voevod în loc de Ban), privilegii și scutiri pentru ei; *ibid.*, p. 331 și urm.

⁴ Hurmuzaki, VI, p. 219. Consiliul de Războiu, care dă această părere, se ocupă și de cererile Doamnei Păuna și fiilor ei; *ibid.*, pp. 219-20, 231-2, no. CLVI. Pentru Barbu Brăiloiu și căpitanii lui, C. Giurescu, *o. c.*, p. 322 și urm.

⁵ Hurmuzaki, VI, p. 212 și urm., no. CXLIII.

acum în urmă Oltul¹. La 19 Iunie plenipotențiarilor imperiali, Virmont și Talman, puteau să anunțe că s'a câștigat punctul privitor la Banatul oltean². Aceasta de și Stainville încercase să capete toată linia munților, așa cum s'a cerut apoi, peste două veacuri la «tratatul» din București, adecă «micul județ valah, zis Prahova», pe care-l întindea «din partea Ardealului în față cu ținutul Bârsei și Haromsecului, de la pasul Branului la al Brețcului», adecă, de fapt³, în județul Bacău. Din Moldova s'ar lua, deci, Putna și Bacăul, ba chiar pasurile care duc de la Bistrița, adecă Rodna și Dorna, pentru că e locul de unde se poate supraveghia *triplex confinium* al Moldovei, Maramurășului și Poloniei. «Și, afară de aceasta n'ar fi nepotrivit (*unanständig*) să se aibă și târgul moldovenesc al Câmpulungului.» S'ar păstra Cetatea Neamțului, Comăneștii din Bacău, Tazlăul, Cașinul, Ocna și Vrancea (*La Frange*), cu Soveja.

Pentru a se împiedeca silințele lui Ioan Mavrocordat de a se păstra țara întreagă, se merge până la amenințarea că se va semnala Porții, ca să-l piardă, că el n'a fost în stare a face același lucru ca, în Moldova, Mihai Racoviță⁴. Atunci hotărîrea Domnului căzu, și, pentru a-și face mână bună cu Imperialii, el îi înștiință că împotrivirea Turcilor e numai aparentă și că s'a câștigat mutarea de hotar pe pământul românesc⁵.

În lipsa lui Ioan-Vodă, Poarta orânduise ca administrația Țării-Românești să fie încredințată, cu călcarea oricărui drept,

¹ *Ibid.*, pp. 230-1, no. CLV; pp. 232-2, no. CLVII. Intervine, la 19 Iulie, și Damaschin de Râmnic, pe lângă vechii doritori de stăpânire imperială, la cari se adaugă Matei Brăiloiu, un Zătreatu, mai mulți Poienari, un Otetelișanu, doi Fărcășeni, un Olănescu, un Argetoianu, un Bălcescu și toți egumenii; *ibid.*, pp. 236-7. Între refugiați mai era Grigore Vlastò, Anton Calliarchi, doi Câmpineni și Ioan Bălăceanu; *ibid.*, p. 243, no. CLXVI. Ioan-Vodă rechemă pe Șerban Bujoreanu, Grigore Băleanu, Constantin Dudeșcu și Matei Crețulescu; C. Giurescu, *c. c.*, p. 324, no. 301.

² Hurmuzaki, VI, p. 225, no. CXLIX.

³ *Ibid.*, pp. 213-6.

⁴ *Ibid.*, pp. 225-7, no. CL.

⁵ *Ibid.*, pp. 226-9, no. CLII. Și Imperialii au înțeles motivul, cum o spune Virmont.

Pașei de Brăila, Mustafă, înlocuind pe Pașa Abdullah, care fusese până atunci la București. Domnul îi va adăugi (*appresso di cui costituirele*) « un administrator al său, intim și credincios, și nu un boier român »¹. Intors de la Pojarevač, Ioan urmă să cârmuiască o țară cu care se deprinsese așa de mult încât părea adoptat de dânsa. Dar moartea-l prinse la 23 Februar al anului 1719².

N'avem, în trista cronică de cârpeală incurcată a lui Radu Popescu nimic despre acest sfârșit. Dar țara care sprijinise pe acest om cu înțelegere și priință față de dânsa îi dădu mormântul de la Sfântul Gheorghe din București lipit de acela al Brâncoveanului, pe care ajunsese a-l continua. Și nu în grecește, ci în românește e redactată inscripția, de mult usată, din care se desfac cuvintele acestea de pomenire și de laudă: « Supt această piatră [odihnește robul lui Dumnezeu... [de bună] rudă... Ioan, împodobit cu Voevozia, care cu pravoslavie, cu multă înțelepciune Domn Țării-Rumânești, cârmuind prea bine, pre Alexandru cel numit având firescu părinte, pre tainicul împărătesc cela cu multă minte, iar frate bun pre înțeleptul pre Domnul Nicolae Voevod Țării-Rumânești, care... n'are pre Dumnezeu dreptul... ; 7227 »³. Din Moldova, dușmanul Grecilor, Ioan Neculce, îl pomenește astfel: « Ioan-Vodă era minunat de om bun, cât nici acum nu pot uita Muntenii bunătatea lui »⁴.

Nicolae-Vodă, care se coborise în țară încă fiind fratele său în viață, fiind întâmpinat de acesta⁵, pentru a trece apoi la Con-

¹ *Ibid.*, p. 258, no. CLXXIV.

² Marchisul de Bonnac scrie la 10 Maiu: « ayant esté emporté il y a trois mois par une mort violente »; *ibid.*, p. 263, no. CLXXIV. V. N. Iorga, *Inscripții*, I, p. 74.

³ Iorga, *Inscripții*, I, p. 306, no. 764. Mormântul îl îngrijește, din Constantinopol, soția, rămasă în sărăcie, Doamna Zamfira; Iorga, *Doc. grecești*, II, pp. 851-2, no. DCCCXXXII; pp. 855-6, no. DCCCXXXV; pp. 858-9, no. DCCCXXXVII. Ioan lăsase fii, dintre cari unul, Alexandru, zis Firaris (« Fugarul »), a domnit în Moldova, trecând apoi la Ruși. Și sinete de datorie a lui Ioan către Dumitrașcu Vlastò; *ibid.*, p. 852, nota 2.

⁴ P. 352.

⁵ Radu Popescu, p. 101.

stantinopol, luă, la 2 Mart ¹, moștenirea pe care el n'o considera decât ca urmarea unei Domnii care era singura legală. Și apariția lui stârni cea mai zgomotoasă bucurie a elementului străin care, și în Moldova, poruncise supt Racoviță prin Grecii cei mărunți, «cei de frunte», cu Ipsilanții, Constantin și Ienachi, cu un Tudorachi, Iosufachi și cutare medic, având grija Domniei la Constantinopol. *Restaurația brâncovenească se opri astfel, îndată.*

Dacă Doamna Marica declară la 13 Mart 1719 că «s'a bucurat foarte» de această restabilire a cui n'o ajutase și a mulțămii lui Dumnezeu și în numele «acestei țări nenorocite», ea-i explică aceasta lui Hrisant prin faptul că Pronia măcar «n'a lăsat să înainteze vre-un străin», ci acela care, mai fiind Domn între Români, «e ca un fiu al nostru iubit și prea-dorit», așa că țara poate «să iea mare ușurare» ². Ea primește cu plăcere știrea că noul Domn, ferindu-se poate de boală, s'a așezat în casa unde fusese ea așa de fericită în mijlocul unei frumoase familii, palatul de la Mogoșoia ³. Dar bucuria cea mare e a mitropolitului Mitrofan, care vorbește de «Domnul și binefăcătorul său», de «neasămănată veste»; dându-și samă însă de datoria lui de păstor al tuturor, el arată că Nicolae-Vodă aduce «iertarea totală a celor petrecute», în ciuda celor din «ohlocrație», cari sânt «nestăpâniți și neîncercați în cele vechi» și adaugă cu înțelepciune: «Domnii cei împodobiți cu evlavie atunci mai ales se grăbesc a face bine supușilor, când, suferind de la dânșii ceva nevrednic, după împrejurările vremii, iarăși de la Dumnezeu se întăresc la stăpânirea lor, știind bine că nevrednicia acelor nu pătează nici propria stăpânire, cât li aduce lor, pentru cele ce le-au făcut, căință». În acest sens îi urează toate cele bune în noua cârmuire. N'ar

¹ Legrand, *Généalogie*, p. 13; Iorga, *Inscripții*, I, p. 75.

² Iorga, *Doc. grecești*, II, p. 847, no. DCCCXXIX. Ii murise atunci fratele, Pană Negoescu; no. următor.

³ *Ibid.* Pentru plecarea lui Nicolae-Vodă de acolo în Iulie, altă scrisoare a Doamnei; *ibid.*, pp. 853-4, no. DCCCXXXIII. Se mută acolo Hrisant; *ibid.* Ea stătea cu nora văduvă, Anița, și cu fiii ei, Constantin și Măriuța. Pe ginerele Manolachi Lambrinò noul Domn îl făcuse Logofăt, și ea arăta că e sigură de prietenia domnească; *ibid.* Mavrocordat era bolnav în toamnă; *ibid.*, p. 857.

fi bine să se aducă « orice fel de oameni și mulți », « cari, venind aici, de sigur, toți vor cere dregălorii, și deci boierii români și localnici vor rămânea fără slujbe și departe de Curtea domnească »: Hrisant, care cunoaște obiceiurile țării acesteia », ar face bine să i-o amintească ¹. Scrise puțin înaintea morții după o lungă suferință, aceste rânduri au o deosebită însemnătate: *în sufletul celui care se simția și se mărturisia străin se ogindia însăși conștiința țării păstorite.*

Nicolae-Vodă răspândi de fapt scrisori în acest sens, făgăduind iertare și dreptate, întărindu-și asigurarea cu jurământ, și Patriarhul Hrisant se simți dator să adauge « cărțile » sale de garanție ². Cei greșiți nu se mulțămesc a-i ieși în cale la București, ci-l caută la conace și apoi la Constantinopol, unde se duse el să-și capete Domnia ³.

Și, în adevăr, iată cari sânt la 1721 boierii Domnului revenit în Scaun: pe lângă Radu Popescu, intrat în grațiile stăpânului, — e înlocuit apoi cu Matei Fălcoianu ⁴ —, Iordachi Crețulescu, ginere brâncovenesc, Nicolae Roset, cumnatul acestuia, ruda lor, Matei Crețulescu, Ioan Dedulescu, rudă cu acela pe care-l prinseseră Tatarii la Focșani în 1717, — și acesta, ajuns și Mare Vistier, trădă pe Domn ⁵ —, Barbu Merișanu, altul din

¹ *Ibid.*, III, pp. 140-2, no. XCI.

² Radu Popescu, pp. 162-3.

³ *Ibid.*, pp. 163-4. Cu bairam-peșcheșul se trimete la Poartă Mihalachi Roset; Iorga, *Doc. grecești*, II, p. 189, no. DCCCXCIX. El iese întru întâmpinarea lui Hrisant la 1727; *ibid.*, pp. 924-5, no. DCCCCLXIX. Era nepot de soră al Domnului; Radu Popescu, p. 169. Ianachi Roset e în 1728 Mare Comis; *ibid.*, pp. 174-5. O scrisoare a acestuia, *ibid.*, pp. 999—1000, no. DCCCLXVI. Casa lor la Constantinopol, *ibid.*, pp. 1052-3, no. MXI. Cf. Radu Popescu, p. 152. Alt Ianachi era soțul uneia din domnițe, măritată la treisprezece ani (!); *ibid.*, pp. 111-2; v. și p. 125; moartea ei, p. 142. Cf. *Généalogie des Maurocordato* și Iorga, *Zece inscripții de mormânt ale Maurocordaților*, în *Mem. Ac. Rom.*, 1937. Un « Ioniță » Roset luă pe Păuna lui Matei Filipescu; Radu Popescu, p. 129. Un Grigore Filipescu era bănuț că vrea să fugă; Iorga, *Doc. grecești*, II, pp. 1023-4, no. DCCCXXXV (an. 1728). Sora Doamnei iea pe un Constantin, fiul Țarigrădeanului Andronic; Radu Popescu, pp. 123-4. Ianache Grămăticul, fratele Doamnei Smaranda, se însoară cu fiica lui Barbu Greceanu; *ibid.*, p. 149.

⁴ *Ibid.*, p. 128.

⁵ *Ibid.*, p. 150 și urm.

cei trecuți la Nemți, și care va fugi la dânsii ¹ și va fi din nou iertat; ca al doilea logofăt e Constantin Văcărescu, din aceeași tagmă a vechii Domnii pământene. Clucerul Manolachi pare a fi Lambrinò, ginere al Doamnei Marica. Constantin, fiul lui Radu Dudescu, ginerele Stolnicului, se însură cu o fată a lui Antioh Cantemir, și tânărul fu Comis supt Domnul străin ².

Poate că, dacă n'ar fi fost reținuți în semi-domnia olteană a lui Gheorghe Cantacuzino, numit de « Nemți » Ban la Craiova, și alții din boierii de până atunci ar fi intrat în această Curte. Dintre vechii Greci, acum « naturalizați », apare Ramadan. Pe lângă un Panaiotachi Mare Clucer mai sânt Greci: Postelnicul, ca de obicei și la alți Domni, un Ioan Stamu, de curând venit, dar și, pentru buna pază a veniturilor, Vistierul, Grigore Halepliu, un Sirian ³, pe care Nicolae-Vodă fu silit să-l mazălească pentru hrăpire, dar îl reprimi ⁴. Mai târziu numai Draco Suțu ajunge a fi Mare Logofăt al țării (1728) ⁵.

¹ *Ibid.*, pp. 115-6, 124-5.

² *Ibid.*, pp. 123-4.

³ Iorga, *Doc. grecești*, II, p. 875, no. DCCCL. Se păstrează și legăturile cu corespondentul de afaceri al lui Brâncoveanu la Veneția, Nicolae Caragiani; *ibid.*, p. 888. Cf. Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. 76, no. LXXIII; p. 85, nota 1. Testamentul, din 1715, al lui Nico Papa zaraful, cu vaste legături la București, marturi fiind Abramios, Manu Apostolu și « iatrofilosoful » Gheorghe Hypomenas din Trapezunt.

⁴ Radu Popescu, pp. 116-8. La mijloc e Vistier.

⁵ Iorga, *Doc. grecești*, II, pp. 566-7, no. DCCCXXXIX. Același la Constantinopol; *ibid.*, p. 1021, no. DCCCLXXXII. Ramadan scrie în n-1 următor (pentru fiul său Iordachi, care fu Mare Postelnic; Radu Popescu, p. 171).

CAPITOLUL IV

Cele d'întâiu acte de reforme în a doua jumătate a secolului al XVII-lea

Odată, în Moldova, ceia ce se ținea în samă la începutul unei noi Domnii, ceia ce însemna cronicarul cu laude sau cu muștrări, ca să nu se uite, era felul cum înțelegea stăpânul să-și adune veniturile, pentru Impărăția de care atârna, ori și pentru el însuși. În acest fel știm cine a împrumutat de la Munteni vâcărul, pe vite mari și pe vite mici, cum ni se dă explicația¹, cine l-a înlăturat solemn, cu blăstăm, cine a fost silit de împrejurări să revie la dânsul; cunoaștem care din dijmele, cu care în principiu era datoare țara, se ridica: pe oi (goștina), pe stupi (desetina), pe vii (pogonăritul), pe coarnele vitelor vândute (cornărit), pe miere (și mierea « seacă »), pe vadră (vădrărit)², pe Țigani, pe orice izvor de venit și chiar, în cazul fumăritului, ca în Apusul frances, de care se vorbia la Constantinopol, pe « fumuri », deci pe case, până la ultimul bordeiu. Se înseamnă ce categorii sociale suferiau de pe urma acestei lacome fiscalități silite.

Dar de la o vreme găsim și alte preocupări în judecarea acestor regimuri, un timp așa de răpede schimbătoare. Tânărul Constantin-Vodă Duca, deprins, la Constantinopol cu feluri de gândi care nu erau acelea ale țării peste care atâta vreme domnise tatăl său, e cuprins de o pornire filantropică și el ține ca, înaintea tuturor, să arăte că a despovărat moștenirea aceasta

¹ V. și C. Giurescu și N. Dobrescu, *o. c.*, Prefața.

² N. Costin, pp. 46, 52-3, 56-7. Și măsuri pentru camână (« piatră ») și cârciume; p. 51.

părintească: «Întâiu s'au sculat Domnul Constantin-Vodă, luându-și gugiurmana din cap, *plecându-și capul cu chip smerit spre țară, de și-au cerșit iertăciune căci în Domnia lui s'au izvodit acele obiceiuri de mare nepuțință a țării. Și, așa, țara, cu toții, cu dragoste, au strigat până în de trei ori: «Dumnezeu să-l ierte¹».*

Revenind în Domnie, Mihai Racoviță se crede dator a făgădui prin «testament», cu blăstăm, că nu se va mai plăti «desetina țărănește», și cronicarul îl muștră că a călcat această solemnă făgăduială, fapta fiind «necuviincioasă»². Și Duca e arătat de Neculce ca stricând plata birului în patru șferturi³, introdusă de Antioh Cantemir⁴.

Poate și supt influența regimului turcesc, totdeauna părtenitor pentru săraci, — de unde și recomandația către toți Domniile de a nu nemulțami «săraca raiă» —, se caută acum o judecată dreaptă, de la care țaranii și lumea umilă să nu iasă strâmbătățiți. Se laudă «giudețul ca de pravilă» al lui Antioh-Vodă cel «grozav» și cu mai puțină învățătură. Învățatul fiu al lui Miron Costin nu-l ține de rău pe acesta când se răstește grosolan, cu o violență moștenită de la simplul său părinte, la episcopul Varlaam de Huși: «Popo, ce nu giudeci drept, când îți vin cărțile mele? Ți-oiu rade pletele». I se pare că e bine ca un Domn să fie «înfruntător, nu numai spre cei mici, ce și spre cei mari». Dar i se face un păcat că, în procesele pentru libertatea sătenilor, «lesne da pre om la vecinătate»⁵.

Dacă acești oameni născuți și crescuți, până la o vreme, în țară, introduc obiceiul nou al înjosirii privilegiaților în folosul țărănimii, cu atât mai mult trebuia să se ție de dânsul un Nicolae Mavrocordat, hrănit cu filosofia instituțiilor ateniene și deprins cu exemplul pe care supt ochii lui îl dădeau zilnic Turcii. Toți marturii celor două Domnii ale lui o arată, cu sentimente care atârnă de rangul și de interesele lor.

¹ *Ibid.*, p. 46. Cf. Neculce, p. 271.

² Nicolae Costin, p. 56.

³ Neculce, p. 270.

⁴ P. 274.

⁵ Nicolae Costin, p. 55.

Fig. 3. — Biserica mănăstirii Văcărești.

În prima Domnie, spune Nicolae Costin, care vorbește atât de larg despre dânsa, acela care a strâns țărani de pretutindeni, așezându-i în «slobozii», — «slobozienii» —, și era mândru că a reîmprospătat astfel țara, oprește acele «pecetluituri» și «năpăști» pe care Mihai Racoviță, păstrând plata birului în patru șferturi, le răspândise asupra locuitorilor. Țăranii «se invită» a veni la Divan cu pără asupra «zloțașilor» incasatori¹. A urmat neobișnuita închidere și amenințare cu moartea a unora din boierii cei mai mari².

Marele Logofăt al lui Nicolae-Vodă îndură efectele, de fapt revoluționare, ale acestei politici. Nu tot așa și Neculce, apărător continuu al privilegiilor clasei sale, de și, cum vom vedea, Domnul pe care l-a servit cronicarul, Dimitrie Cantemir, urmează măcar la început, — căci în înțelegerea cu Muscalii nu e vorba decât de clasa de sus, — aceeași politică de «democrație»: «Nicolae-Vodă îndată au și dat cuvânt mojișilor să-și ieie banii înapoi de la boierii zloțași... Au poruncit boierilor zloțași, cu mare groază, numai să întoarcă toți banii mojișilor înapoi... S'au și ridicat toată țărănimea Țării-de-gios cu mare jalobă asupra boierilor zloțași prin toate târgurile: la Tecuciu, în Bârlad, în Vaslui, la Scânteie, pe la toate conacele; tot divanuri de zloțași erau cu mojișii, și zloțașii, ca vai de capetele lor, umblau rugându-se țăranilor, și li făceau și zapise că li-or da banii, numai să-i mai aștepte, și mojișii nicidecum nu priimiau. După ce au sosit Nicolae-Vodă în Iași, ridicatu-s'au tot târgul asupra zloțașilor, de nu putea om să răzbească pre uliță de norod mult, de oameni, *după cum este rândul prostimii*,... I-au bătut Nicolae-Vodă pre boieri cu buzduganul și i-au închis în temniță ca tâlharii, până și-au vândut ce-au avut și au plătit țăranilor până la un ban. Deci mojișii, văzând acea voie, așa s'au îndărjit și s'au sumețit în toată țara»³. Și, mai departe: «Țării, *prostimii*, vrea să li arăte milă și dreptate și vrea să li ție parte», restabilind cele patru șferturi cu «pecetluituri» tipărite. Și marele povestitor trebuie să recunoască faptul că

¹ Pp. 74 5.

² V. mai sus, cap. I.

³ P. 295.

« ținuturile, pârclăbiile și starostiile » erau încredințate unor « boieri de cinste », în locul « zlotașilor » abusivi¹.

E interesant cum privește această atitudine un al treilea povestitor.

Așa-zisa cronică a lui Mustea e opera unui om care gândește asupra condițiilor Domniei, asupra liniei politice. În câteva rânduri el arată toate cauzele catastrofei rusești din 1711: schimbarea direcției oștii rusești, « spârcuria » ei, expediția, cerută de Toma Cantacuzino, a cavaleriei la Brăila, lipsa de hrană și necunoștința locurilor, ignorarea inamicului, speranța vană că de la Moldoveni și Munteni va veni călărimea, încurcarea prin locuri păduroase, observând lipsa acestui element al oștirii, adăugind apoi și neîndreptățita bănuială de trădare a generalului Janus.

Nu lipsesc la el calitative care dovedesc o îndemânare literară. Așa când Dimitrie Cantemir e înfățișat ca « grabnic la Domnie nesc imbată », adică ereditară.

Foarte Moldovean, el nu admite hegemonia, așa de îndelungată, a Muntenilor. *Cele două țări sânt și trebuie să fie egale, fiecare sprijinită pe dreptul ei.* Au « amândoi (Domnii) țări osebite și stăpânirea lor de atocma »².

Scriitorul crede într'o grijă de dreptate mai înaltă care sprijină pe cel slab contra celui tare și astfel își explică, în folosul Moldovenilor, între cari deosebește totdeauna interesul lui Mihai Racoviță, căderea lui Brâncoveanu.

La dânsul întâlnim, apoi, o adevărată morală a Domniei și a vieții publice.

Avem a face cu un dușman al « vrajbelor celor mai mari », care « de multe ori se descarcă în spatele celor mici și toată răutatea cade peste cei supuși și nevinovați ». Și el adaugă: « Ce vor da seamă acei ce încep răutățile, vărsându-și mânia asupra celor nevinovați »³. Impotriva Domnului nimeni să nu seridice. « Că oricâți s'au sculat din boierii moldovenesți asupra Domnilor, nici unii din aceia s'au pricopsit, ce tot cu osândă

¹ P. 297.

² P. 56.

³ P. 37.

«dumnezeiască au pierit». «Așa zic: că pre Domn nime să nu-l defaime că Domnul, ori bun, au rău, ferit trebuie. Domnul nu în deșert poartă armă, și mai mult armele Domnilor asupra celor împrotivnici stăpânesc și rănesc pre dânșii. Și, de câte ori zarve. . . s'au ațâțat asupra vre unui Domn, tot de risipa țării au fost ¹ ».

E și un adversar al partidelor boierești care se țin numai de intrigă, de conspirații, de ieșiri în străinătate: «precum este deprinsă firea Moldovenilor, grabnică la lucruri noi»: «tot spre căderea și spre slăbiciunea țării erau toate rocoșiturile lor acele asupra Domnului lor» ². Dar, de-odată, în mijlocul Domniei a doua, în sine indiferentă, fără mari evenimente și lipsită de prefaceri a lui Antioh Cantemir, el amestecă o întreagă teorie a rostului stăpânirilor: Domnul să fie «cinsteș la cuvânt» față de toți fără osebire, «cât nime nici dintre boieri, *nici din cei mai proști*, să nu-l poată însămnă în vr'o răutate, că nu se cade de acolo să se nască strâmbătăți, de unde se nasc giudecățile». Judecata lui trebuie să fie dreaptă și «*celui ce vine din țări de departe*; că mai bine este să-și împartă Domnul toată avuția sa ispravnicilor săi decât giudecata sa să o făgăduiască lor». Adevărul să-i fie îndreptarul: «să se ferească la voroave să nu fie deșirat», dând speranțe zădarnice. «La petrecării blând și la milă pentru slujbă să fie sârguitor». «Nu i se cade a grăi lucruri ușoare; așa spre ascultarea celor ușoare». «Giambași și innoitori» pe lângă dânșul să nu se afle. Și el isprăvește scusându-se astfel pentru cele spuse: «De aceste nimăruî cu bănat să nu fie, că pentru învățătura și aducerea aminte s'au scris aice».

Unui asemenea moralist, adevărat Agapet moldovean, care va fi citit în traducerea lui Nicolae Costin pe Guevara în *Cea-sornicul Domnilor*, unde se întâlnesc atâtea sentințe de acest fel ³, purtarea lui Nicolae Mavrocordat față de țărani ar trebui să-i placă în chip deosebit. El observă însă că «țăranilor au fost dat voie de se ridicau cu pără asupra boierilor, de nici fi băga' în

¹ P. 63. Și el aduce exemple din toată vremea pe care o cunoaște.

² *Ibid.*

³ V. Iorga, *Ist. lit. rom.*, II. De atunci s'a dovedit că pasagiile care mi se păreau originale sânt și ele traduceri.

samă ». Astfel, « în Divan suduiau mojiții pre boieri și, cum ieșiau la Divan de se jăluia un țeran pre un boier, *îndată da pre boier în mâna țăranului*, fără de nicio giudecată sau dreptate ». Dar, de vreme ce nu era dreptate, totul nu era decât ceia ce am numi astăzi « reclamă » sau « demagogie ». Astfel, boierinașul adauge și el, ca și Neculce, critica, jignită și amărită, a clasei de care, fie și într'un rang mai mic, nu se poate totuși despărți: « Care de ar fi făcut aceasta cu vre o dreptate, iată că s'ar căde a-l lăuda și a-l numi că era drept giudecător, neveghind nimănui voie, arătând dreptatea tuturor, cum să cade, ca unui Domn; deară aceasta o făcea el numai tot ca să defaime și să rușineze neamul boieresc, mirându-se ce ar mai face să mai îngrozească pre boieri »¹.

Venind dintr'o lume de învățați, de gânditori, de poeți, de Turci crescuți în mila de om a Coranului, de Greci cetitori ai lui Plutarh, de Apuseni francesi din vremea ilusiilor sociale ca ale lui Fénelon, *Dimitrie Cantemir va trebui să urmeze și el în această direcție*, odată trasă încă de rivalul său, tânărul Duca, a reformelor. Din iubirea « filosofică » de simplitate, ca și din cauza greutateii vremilor și poate din setea de a-și revedea țara, unde domnise cândva numai câteva zile, el apare fără obișnuita pompă domnească, cu posta, « în cai de menzil », numai cu « Aga Scaunului », fără tuiuri, fără sangeac, fără « tabulhauana împărătească », musica de la Sultan, el, cunoscătorul și codicatorul, înoinitorul « nubeturilor » și « pestrefurilor » turcești. Doar, la primirea lui de boieri, un Turc cu « ghioaga lungă de lemn », îi merge înainte.

Discursul pe care-l ține — și el e păstrat în povestirea lui Nicolae Costin — e și el întipărit de același înalt spirit filosofic, Dimitrie-Vodă nevrând să se lase întrecut de învățatul Fanariot, cu vederi « luminate » în sensul vremii, care-l precedase. « Dumitrașco-Vodă au făcut voroavă singur la toți de obște, că era slovesnic la aceste, zicând să fie unii către alții întru dragoste, poftind pre cei bătrâni ca pre niște părinți, pre cei de vârstă

¹ Pp. 41-2. Pare că vede și în această privință ca sfătuitor pe Spandoni, « om urît, podăgros . . . , un blăstămat și de nimică, fără de nicio meserie; numai își ținea capul cu minciuni și cu milosteniile ce-i dau »; p. 42. Cum e gonită « poghi-bala spurcată », p. 43.

«sa ca pre niște frați, pre cei mai tineri ca pre niște fii, arătând ce ar fi folosul unirii boierești¹.» Aceasta ca o mustrare pentru luptele de partid, care nu sînt de admis, în concepția lui, supt un Domn neschimbat, transmitînd puterea fiului său mai mare, așa cum s'a făcut in voiala cu Țarul și așa cum s'a socotit el totdeauna, și în guvernarea aspră a lor săi, considerați ca « extrateritoriali » în Impărăția rusească, și în titlul însuși ce-și dă în operele sale, de-a lungul celor două decenii de exil. De altfel, ca să arate că și față de Domnii rivali cari așteptau la Constantinopol el n'are niciun sentiment de dușmănie, Dimitrie-Vodă vorbește, într'un act de întărire de moșie, de « fratele nostru Domnia Sa Constantin-Duca Vodă », și de « fratele Domnii Sale », Ștefăniță-Vodă, și de « surorile Domniilor Sale, anume Safta domnița și Nastasica domnița »².

Și, iarăși, din laturea cealaltă, Nicolae Mavrocordat va face toate silințele ca să înceteze nenorocitul sistem al pârilor, ajungându-se prin moartea, obosirea și înspăimîntarea marilor uneltitori cari săpaseră la temelile inesei ale țerii ca dorința de șapte ani pentru Mihai Racoviță a uneia din cronici să fie întrecută prin cei unsprezece întregi din Domnia a treia a aceluiași Mihai-Vodă, Nicolae-Vodă însuși avînd a stăpîni la Munteni patrușprezece, moartea singură puindu-i capăt rostului, și moștenirea fiului mai mare, Constantin fiind pregătită.

Din partea lui, Neculce, care știa pe Dimitrie Cantemir din prima Domnie ca « nerăbdător și mînios, zlobiv la beție », de-i « ieșise numele de om rău », se uimește în fața filosofului pe care-l trimet anii de învățătură din Țarigrad: « Așa să arăta de bun și de blînd, că tuturor le sta ușile deschise, și *nemăreț, de vorovia cu toți copiii* ». Bunăvoința față de țară și-o arăta de la început, scăzând « banii steagului », suma datorită pentru instalare. Prielnic mazililor, din rîndul cărora i se ridicase familia, acei mazili, ajunși la încrederea în sine, pe care am văzut cum i-a supărat pe urmă Mihai Racoviță, întors în Scaun, el înjumătățește dajdea lor, « și unora și mai bine », dar cruță

¹ Pp. 89-90.

² I. Minea, *Dimitrie Cantemir*, p. 401.

prin act scris, prin « testament », — căci *această nouă operă e una prin astfel de acte scrise, împotriva tradiției* —, și boierilor desetina țărănească. Dacă la judecăți i se întâmpla să greșească, era, cum explică Neculce, « poate fi unde fusese trăit mult la Țarigrad, în străinătate », dar și fiindcă el se desfăcuse sufletește din acele tradiții pe care le înseamnă ca pe niște curiozități locale în « Descrierea Moldovei ». E de crezut că, dacă i-ar fi fost îngăduită Domnia fără termin de care spera, Cantemir ar fi căutat să înlocuiască obiceiul țării, ce i se va fi părut învechit și neologic, prin legi ca bizantino-otomanele « canoane » ale Impărăției de unde venia, și că supt el Moldova, pe deplin reformată, ar fi căpătat, cu sau fără folosul ei, o altă înfățișare decât acest amestec confuz și haotic de datini cu care însă lumea era deprinsă, deci și mulțămită.

În sfârșit și cronica zisă a lui Mustea are aceiași recunoaștere pentru o Domnie de împăcare și de bunăvoință: « S'au arătat cătră toți cu dragoste și cu blândețe. . . , și țara nu o au supărat cu bani, ce *prea ușor au lăsat pre săraci ca să se poată plăti mai lesne* »¹.

Aceiași atitudine o constată Neculce și pentru Nicolae Mavrocordat în a doua Domnie, despre care Mustea, legat de interesul lui Mihai Racoviță, nu știe să spuie o singură vorbă bună: « Atunce Nicolae-Vodă își lăsase firea cea măreață, cum era în Domnia d'intâiu; ce mult să mai lăsase, și trăia bine cu boierii, în dragoste. . . Arăta către toți blândețe », grija lui de căpetenie fiind să poată aduna țara imprăștiată, cu boieri, și cu « cei mai proști », din nou în jurul său.

Dar Nicolae Mavrocordat a ținut ca aceia ce a făcut pentru țara de care acum se legase mai strâns să rămâie, cu amănunțimi, în amintirea acelor urmași, pe a căror judecată filosoful, îngrijat de « posteritate », trebuia să puie atâta temei.

El încredință deci sarcina de a scrie povestea acestei a doua Domnii, continuând pe Nicolae Costin, cuiva care, ca uricariu, avea în același timp meșteșugul caligrafiei și cunoașterea normelor gramaticii și cerințelor retoricii așa cum scria și în lucrarea despre acest subiect a Exaporitului, pe care probabil

¹ P. 43.

fiul lui fu acela care o făcu să fie tradusă în românește: Axintie ¹.

Opera trebuia să se integreze apoi în corpul de cronici pe care-l doria stăpânul și care era pentru dânsul nu o culegere de « letopisețe » cusute cap la cap, ci mai mult decât aceasta: « istoriile țării Moldovei », așa cum Nicolae Costin le « scosese cu osteneala lui » ².

Scrierea lui Axintie e interesantă întăiu prin caracterul scriitorului. Nu mai e un boier mare acela care alcătuieste povestea Domnilor — Nicolae Costin murise ³ —; scriitorul nu mai aduce cu sine interesele și pasiunile carierei sale. Nu va fi deci nicio judecată, chiar atunci când e vorba de dușmanii stăpânului, cari pot fi supt altă Domnie, pe care o va servi de o potrivă secretarul, puternicii de mâne. Calificativele injurioase și chiar simplele înțepături vor dispărea deci. Odală doar Axintie se alunecă a critica obiceiul Turcilor de a face totul pe bani ⁴. Pentru eroismul Suedesilor și iubirea fanatică față de regele lor, cu care preferă să moară, el are admirație fățișă ⁵, dar pe Carol al XII-lea îl face răspunzător pentru câte rele au căzut de la refugiarea lui asupra acestor părți ⁶. Il « ducea la Impărăție înfășurat în boarfe și băgat într'un rădvan prost pre acel Craiu și vestit viteaz ⁷ ».

Il doare adânc pentru ocuparea Hotinului de către Turci: « ca o rană țării, multă slăbiciune și scădere i-au făcut...; numai vraciul tuturor să o tămăduiască această rană și să însănoțeze și tot trupul » ⁸. Nicolae Mavrocordat e presintat ca

¹ Pentru Axintie Uricariul v. și știrile noi ce dau despre dânsul în *Mem. Ac. Rom.*, 1935.

² Domnul grec « puse de le-au scris »; Kogălniceanu, *Letopisețe*, II, p. 172.

³ P. 137. Axintie-l califică de: « om vestit carele era și din părinți blagorodnic și învățat, feciorul lui Miron Costin și dintru sine cu adevărat împodobit cu învățatură »; p. 172.

⁴ P. 136.

⁵ *Ibid.*, pp. 155 6.

⁶ P. 151.

⁷ P. 156. Arată ce a pățit și regele Stanislav și regretă că Iosif Potocki nu și-a avut și el pedeapsa; *ibid.*: « Și șlehticia și blagorodnicia, când nu este cu fapte bune, nu cinstește, și mai vartos ocărăște pre om ».

⁸ P. 158.

rugându-se cu lacrimi să nu se ciuntească din nou hotarul țării¹. Când la cetatea ocupată se adaugă și ținutul, el scrie: « S'au păgubit dintr'acel an țara Moldovei de acel minunat Ținut al Ilotinului »².

Cu multă discreție noul cronicar urmasa pe predecesorul său care era un așa de mare boier ca Nicolae Costin, dar, pe când acesta introduce Domnia lui Nicolae Mavrocordat în șirul povestirilor despre Domni, Axintie desface biografic activitatea acestuia în a doua Domnie³. O îndeinde mult peste proporțiile observate până atunci, dar nu îndeplinește toate cerințele biografiei, ce ar trebui să înceapă cu viața însuși a aceluia ale cărui rosturi numai, în anume limite de timp, le înfățișează.

Ca mijloc de informație, el avea, — acesta e întâiul cas, — însăși corespondența lui Mavrocordat și chiar știri de prin « gazeturi »⁴. Putem spune deci că avem pe însuși Nicolae-Vodă vorbind despre gândurile și despre faptele sale.

Ni se va spune de la început și aici că noul Domn a rechemat, cu promisiuni de iertare, pe toți boierii pribegi, « zicându-li că acele trecute le-au dat uitării », relațiile cu el fiind de acum *directe*⁵. Ca și Dimitrie Cantemir, Nicolae vine « sprinten, fără de agărlic »⁶. Pe țărani răscumpărați din robie îi îmbracă, « li dă

¹ P. 159. — Data scrierii trebuie să fie când Nicolae-Vodă era încă în Moldova. Atunci trebuie să se socoată ca un adaus mențiunea morții, la 1718, a lui Carol al XII-lea; p. 166.

² P. 170.

³ Totuși, p. 126: « precum s'au scris despre Domnia lui Dumitrașco-Vodă ».

⁴ P. 135. O scrisoare a lui Stanislav e dată în latinește; p. 157. Se face osebite între « letopisețul țării » și « această istorie »; p. 158. Dar pentru lupta de la Pultava: « precum scrie la această istorie »; p. 166. Se pare că s'a ajuns apoi la ideia de a trece de la « istorie » la « letopiseț »: « iară celalte ce s'au lucrat și se vor lucra se vor scrie la a tria Domnie a lui Mihai-Vodă și la alte Domnii a' Moldovei »; p. 172. — Citează pe Euripid, « scriitorul de tragodii » (p. 158) și laudă învățătura lui Hrisant, care fusese trimes în « mai toată Evropa, din Țara Moschicească până în Țara Franțuzească și până la Englitera » (p. 162) și grija lui, și a Domnului prieten, pentru tipografie și școli (*ibid.*).

⁵ Pp. 129–31. Pentru boierii închiși la Varna, p. 136.

⁶ P. 129.

banii de cheltuială, celor căsătoriți li face cărți de scuteală »¹. Cu toate sarcinile grele, nu se cresc dările², ci se scade vedritul sau vădrăritul, se ridică pogonăritul, se iartă contribuția arhierilor și se scutesc de datorii toți privilegiații, până și la mazili, dându-se *scutelnici* (« argați în scuteală ») văduvelor boierești sărace³. « Pe săraci nu-i călcau nimenea, nici îi încărcau ca altădată⁴. » El merita de sigur ca, în firmanul de mutare la Munteni, să i se zică: « te pui tare pentru raiă »⁵.

Data aceasta, grija cea mare a Domnului constantinopolitan e să introducă într'o țară așa de îngrozitor prădată cel mai strict control al banului public. Cum Dimitrie Cantemir îl învinuise pe nedrept de hrăpire, el numi o comisiune de vechi boieri ai țării, cu Manolachi Roset, Ioan Sturdza și un Păharnic Gheorghită, ca să descopere că o « împrumută » a fost pusă de două ori și că unde erau « banii birului » s'au pus ai bairamlăcului⁶. După un an de Domnie, el adună boierimea în « casa cea mare » și li *presintă « catastihele » de încasări și cheltuieli, adăugind și pe acele ale primei Domnii*, și el întreabă: « Răspundeți dumneavoastră de s'a mai fi luat vr'un venit și nu s'au pus în seamă, sau de este vr'un condeiu în cheltuieli afară din cale ». Se înseamnă deficitul pe care Domnul l-ar fi acoperit deci din averea sa⁷.

O a doua adunare asemenea se ține după al doilea an al *acestei Domnii supravegiate, cu socoteli publice, după exemple europene*. Data aceasta, « seama Vistieriei » se înfățișează și înaintea Patriarhului Hrisant, a « tuturor arhierilor și boierilor țării »⁸. E deci o « adunare națională » asemenea cu aceia pe care, la sfârșitul acestui veac, tot pentru o lămurire de socoteli și pentru găsirea mijloacelor de îndreptare a chemat-o la Ver-

¹ P. 132.

² Pp. 137-8. Pentru felul cum se încearcă a masca despoierea Mariei Cantacuzino în folosul Patriarhului de Alexandria, pp. 168-9.

³ Pp. 170, 171 2.

⁴ P. 172.

⁵ P. 171.

⁶ P. 122.

⁷ P. 140.

⁸ P. 163.

sailles Ludovic al XVI-lea. *E sigur că până atunci în nicio țară din Europa nu se îndrăznise a aduce înaintea celor îndrituiți ceia ce am putea numi un budget devenit astfel public.* Și cronicarul, fără să adauge laudele care s'ar fi cuvenit, se mulțamește să încheie astfel: «Și iară s'au aflat cheltuit mai mult de Nicolae-Vodă în trebile țării, neputându-se cuprinde toate din venituri; și iar au luat zapis, iscălit de arhierii și de boieri»¹.

În Țara-Românească, după scurta și tulburata guvernare a lui Nicolae-Vodă, așa a căutat să lucreze și Ioan Mavrocordat, întru cât i-au îngăduit împrejurările, încă mai rele.

Pentru Moldova, după plecarea «filantropului» se adaugă sarcini pe care nu uită să le însemne Axintie Uricariul, făgăduind să urmeze cu cercetarea acestei opere de reforme: «iară celelalte ce s'au lucrat și se vor lucra se vor scrie la a tria Domnie a lui Mihai-Vodă și la alte Domnii a' Moldovei»². Și Neculce denunța desetina «țărănească» dublă și asupra clerului și boierilor³, văcăritul restabilit, morăritul, prisăcăritul, «țigănitul». Am văzut cum Mihai Racoviță, revenind la regimul tradiției, sprijinit și pe simple oportunități, a adus o adevărată răscoală pentru Imperiali a unei părți largi a țării. Din partea lui, *Neculce se arată proliivnic al înoirilor, oricare ar fi ele și, vorbind de situația din Polonia, el strigă: «fraților boieri moldoveni cari sânteți musaipi, sfetnici la Domni, și faceți obiceiuri care n'au mai fost în țara noastră a Moldovei, vă poftim să vă aduceți aminte, cetind acest punct de-asupra, să vedeți ce au pățit atunce acei hatmani pentru obiceiuri nouă ce începuse a face în Țara Leșească»*⁴.

Și același apărător al boierimii atacă pe Mihai-Vodă pentru *partea din acțiunea sa în care și el a ținut să se așirme ca Domn al țaranilor: «Pre vecinii boierești și călugărești încă nu-i da lesne stăpânilor săi, cu price zicând că i-au adus pre unii din raè, iară altor vecini li ziceau că sânt moșteni. Foarte prea rar, de avea boierul prea mare dovadă și scrisori, de-i da, și zicea*

¹ *Ibid.*

² P. 172.

³ P. 361.

⁴ P. 355.

să-și caute țăranul giurători să se îndrepteze; și așa foarte bine se îndreptau oamenii, ieșind din vecinătate. Ce, de la o vreme, mazilii nu se mai pârau cu vecinii lor să-i tragă, ce țăranii trăgeau pre stăpânii lor, pre mazili, la giudecată. *Acesle loate obiceiuri au rămas în țară* »¹, încheie suspinând acela care el însuși va fi avut să sufere în interesele sale de la noua politică socială, de care, măcar în Moldova, nu se mai putea desface niciun Domn, oricare i-ar fi fost originea și trecutul².

Din partea lui, așa-zisul Mustea laudă pe Mihai-Vodă că a ridicat șfeturile la cinci (!)³, dar el trebuie să admită acea adunare suplimentară a desetinei generale pe stupi și aruncarea văcăritului. Osândind desetina îndoită în cursul unui singur an, apoi marele împrumut ridicat de la boieri și negustori la căderea Domniei⁴, și acest cronicar se ridică însă întru apărarea datinei, care tot e mai bună decât orice învoire: « Dară tot era mai cu cale a scoate de cele obișnuite, pe țară să fi luat, *decăt a se face obiceiiu*. Domnii, cât ar putea, să se ferească să nu scoată obiceiuri ce n'au mai fost. De vreme că sânt oameni mari, trebuie și lucrurile lor să urmeze după cinstea lor și pentru ca să nu rămâie în blestemul norodului, că suspinul săracilor nu rămâne în deșert, măcar cât de târziu. Și, deacă face un Domn obiceiiu, măcar cât de rău, alții pe urma lui prea lesne fac pre obiceiul acela, fără de nicio îndoială, aruncând grija sau păcatul asupra aceluia ce l-au scornit »⁵. În continuarea liniei « democratice », el nu uită s'o observe, *țăranii sânt scoși de la văcărit*⁶.

În sfârșit, Alexandru Amira⁷, Ușerul, apoi Clucerul și Slugerul, care, resumând foarte pe scurt Domniile anterioare,

¹ P. 361. El observă și aceea că nu mai era vechea silă a datoriilor fiscalui, afară de cei mai înstăriți din « prostime », de către « zloțași »; *ibid.*, pp. 361-2.

² Pp. 67-8: « Iară altă nimică, niciun fel de angărie n'au mai scos, și li era țăturor săracilor mai cu odihnă, că *fiștecine știa cât bir are a da într'un an*. Nu umbla' zloțașii totdeauna pin țară, cum era până atunci ».

³ Pp. 69, 70.

⁴ P. 73. Țara s'a plâns împotriva acestei samavolnicii; v. Iorga, *Doc. grecești*, II, p. 82, no. CXXVI.

⁵ P. 70.

⁶ P. 71. Cronicarul dă vina pe Grecii răi sfătuitoari; *ibid.*, p. 71.

⁷ V. Iorga, *Ist. lit. rom.*, II, p. 520 și urm.

incepe opera sa proprie cu aceasta a treia stăpânire a lui Mihai Racoviță, ca o introducere la înfățișarea, ce i se ceruse, a întâii Domnii a lui Grigore Ghica, înseamnă o altă formă a griii de săraci a lui Mihai-Vodă. Când s'a produs marea foamete, el nu se mulțamește a hrăni pe cei cari muriau de lipsă, « cerând pită, ca să-și hrănească viața lor », *ci-i împarte pe la boieri, datorii să-i întrefie*: « i-au împărțit pe la boieri, dând fieștecăruia câte 30, câte 20, câte 10, câte 5 sau mai puțini oameni, după cât fi era puțința să-i hrănească »¹.

Această politică e, de altfel, sprijinită și de Turci. Astfel către sfârșitul acestei Domnii, care, cum vom vedea, împreună cu a lui Grigore Ghica, a adus liberarea marii întinderi de pământ de mult încălcată de Tatai, în fața pustiirilor ciumei, se scade provisoriu la jumătate birul timp de trei ani și se împart pe șase ani « pocloanele », ca bairamlfcul, mucarerul, ș. a., havalelele, cererile ocazionale, având a fi « plătite nu imediat și laolaltă, ci « pe ciferturi »².

La Munteni, noua Domnie a lui Nicolae Mavrocordat nu pare să fi însemnat o ușurare a sarcinilor fiscale, de și fără îndoială ca și acolo fiscalitatea va fi fost supusă unui de aproape control. În privilegiul din 1721 pentru noua și strălucita clădire de la Văcărești se înșiră ca dări de care ea va fi scutită: « haraciul, lipsa haraciului », deosebit de « sama cea mare, a doua și a treia », pe lângă care sânt și « alte orânduiele domnești: la scânduri și alte lemne împărătești », gloabele, apoi toate dijmele, înșirate pe rând: « dijma albinelor și a porcilor, adecă dijmăritul, oieritul, fumăritul bălții », dare nouă, « tutunăritul » și, la capăt, așa de producătorul văcărit, mănăstirile având doar privilegiul de a plăti oieritul la trei ani odată³.

¹ Kogălniceanu, *Letopisiți*, III, p. 136. Urmează un an de mare bielșug; *ibid.* Pentru desetină și crășmărit, prisăcărit, morărit, țigănarit, oprit de Nicolae-Vodă, p. 140. Văcăritul îl păstrează, ceva scăzut, și urmașul, Grigore Ghica; p. 72. Dar *el scade desetina pentru boieri și mănăstiri, osebindu-i de « prostime »*; *ibid.*, p. 73. Se reproduce oare însuși textul « testamentului » când se spune, neistoric, că Domnul ce ar schimba acest așezământ va fi privit nu ca « Domn creștin, ce ori Ion-Vodă Armanul ori Gașpar Sasul (*sic*) », « călcător de lege? »

² *Ibid.*, pp. 136-7.

³ Iorga, *Doc. grecești*, II, p. 373.

Deci între Domnul din întăia stăpânire și din cele două moldovenești și între acesta care, întărit de Turci, își va prelungi peste zece ani petrecerea la București, este o mare deosebire. Petrecerea ca prins de războiu la Sibiiu, « usurparea » frățească, intrigile pe care, de la început, le țese contra lui până și Marele Dragoman, fiul surorii lui, Ruxandra, Grigorașcu Ghica ¹, și pe care le va continua ani întregi de zile Mihai Racoviță ², par a-l fi obosit și desgustat. E de-acum înainte, într'un cadru de măreție care imită, pe cât se poate, în mult mai sărace condiții, fastul Monarhiei brâncovenești, o *Domnie de oportunitate ca oricare alta*.

Nu lipsește pentru ca s'o putem judeca în amănunte și o cronică asemenea cu cele pe care continuă a le scrie Moldovenii, prin Mustea, prin Neculce, prin Amira, și cum vor reîncepe Muntenii odată cu îngăduința, supt Domni mai slabi, mai puțin experienți, a luptelor de partid. În loc de o expunere însuflețită și luminată de un punct de vedere mai înalt, înaintea noastră stă până la sfârșitul vieții îmbătrânitului cronicar o trivială diatribă de caracter mai mult personal, amestecată cu pomenirea glorificatoare a vizitelor străine, a petrecerilor de familie ³ și a hramurilor bisericesti ale mândrului patron sau a evenimentelor de istorie universală : povestirea lui Radu Popescu.

El va vorbi despre împărțirea de hrană la cei chinuți de marea foamete ⁴, despre rectificarea contra Turcilor din Brăila și Silistra a hotarelor țării ⁵, — cum făcuse față de Hotineni și de Tatari rivalul moldovean —, despre revenirea turcească asupra sporului la haraciu din 1703, adaus cu șaizeci de pungi de către Ștefan Cantacuzino ⁶, despre restabilirea sistemului șferturilor, așa de vechi, pe care le presintă ca o inovație fericită ⁷, despre lămurirea cerută a tuturor socotelilor, de multă vreme, cu Turcii ⁸. Nu se

¹ Hurmuzaki, VI, pp. 278-9, no. CLXXXV.

² V. mai departe.

³ Nunta uneia din domnițe, Radu Popescu, pp. 111-2.

⁴ Pp. 104-5.

⁵ Pp. 107-8.

⁶ Pp. 108-9.

⁷ P. 118.

⁸ Pp. 120-3.

uită nici repetarea, cam târzie însă, după șase ani, a ceremoniei dării de samă a budgetului, înaintea Mitropolitului, Românul Daniil, care înlocuise pe Mitrofan ¹. Fură de față « toți arhierii cari mai era' năstaynici pre la sfintele mănăstiri ale țării și toți egumenii de pre la toate mănăstirile cele mari ale țării și toți boierii cei mari și al doilea ». Cu acest prilej, constatându-se desăvârșita potrivire între venituri și cheltuieli, *se cere tuturor să facă jurământ de credință înaintea mitropolitului, învielor harnic, la 1720, al liparului românesc* ². Se îndreptățesc « pecetluiturile » după obiceiul moldovenesc, adăugându-se că aceasta s'a făcut din cauza țăranilor, cari « *să învățase de a nu se astâmpăra la un loc, ci umbla* », *strămutându-se dintr'un sat în allul* » ³.

Dar, înainte de toate, ceia ce-l interesează și nu se poate opri să n'o exprime, este dușmănia față de aceia chiar lângă cari stătuse și ale căror cereri de stăpânire nemțească le iscălise în primul rând. Va vorbi deci de « niște fumuri ale deșertăciunii ce li intrase în cap de umbla ca niște oameni rătăciți și posomorți de vin » ⁴. Aceștia, « răii vrăjmași patrioți », « făcătorii de rău, Dumnezeu să-i judece după faptele lor » — Radu va isprăvi ca Rafail monahul, după exemplul lui Dosoftei Știrbei, unul dintre acești dușmani —, ei singuri « din păcatele noastre sau din judecățile lui Dumnezeu, care însuși le știe », « s'au desghinat și închinat Nemților acea parte de Olt » ⁵. Ei, « turburătorii și stricătorii țării », își văd planurile

¹ Ultimele scrisori ale acestuia, Iorga, *Doc. grecești*, II.

² Bianu și Hodoș, *o. c.*, II, pp. 2-4, no. 179. Se laudă, în prefața *Octoihului*, învățătura « iroosului », eroului, care e Domnul. Și cartea « Despre datorii » a acestuia apare, supt îngrijirea dascălului Gheorghe din Trapezunt, în aceeași tipografie, cu pomenirea lui Daniil; *ibid.*, pp. 1-2, no. 178. La 1723 urmează o *Evanghelie*, alături de o Slujbă grecească; apoi la 1724 un *Catavasier*; *ibid.*, p. 21 și urm. *Slujba sfântului Andrei și Triodul* iese în 1726; cf. *ibid.*, pp. 32-4. *Liturghia* e tipărită în 1728 (*ibid.*, p. 35, no. 196), *Molitvenicul*, în 1729 (*ibid.*, p. 36, no. 199); cărți grecești, pp. 35-6. Tipăriturile lui Daniil urmează și după 1730; *ibid.*, p. 41 și urm. — Indată la Moldoveni, supt Mitropolitul Gheorghie, *Antologhiul* din 1726 (*ibid.*, pp. 23 și urm.) și *Octoihul* (*ibid.*, pp. 28-9, no. 191).

³ Radu Popescu, pp. 176-7.

⁴ P. 103.

⁵ P. 105.

de dominație dărîmate: « au cercat cămilei să-i puie cerceii la ureche și i le-au tăiat; acest fel de bine și-au dobândit cu mințea lor de la Nemți »¹. Scriitorul se bucură de moartea lui Barbu Brăiloiu, « începătoriul turburărilor și al stricăciunii țării și capul hoților și al tălharilor », care « au crepat și s'au dus la Dracul », însemnându-se cum i-au sărit ochii « și s'au aruncat îndată viermii » asupra lui, — și cu acest prilej se arată ce pagube a suferit țara de pe urma lui. Ba însuși generalul Stainville, — înlocuit cu alt Frances, Ficquelmont, « Figmon », — e atins de aceeași pedeapsă dumnezeiască, după socotința aceluia care stătuse așa de umil în fața lui². Trădarea lui Barbu Merișanu îl face să-și amintească de sfârșitul în spânzurătoare al tatălui lui, Stoica³. Nu iartă nici pe mîncătorul de bani Vistier Halepliu⁴.

Iși are apoi partea de injurii, pentru trădarea sa, și Dimitrie Cantemir, « om de nimica », pe care, scrie călugărul cu așa de creștinescul suflet, « Dumnezeu îl va judeca după faptele lui », și apoi Toma Cantacuzino, a cărui soție păstra legături cu Hrisant⁵, e presintat, la moarte, « ca un om prost, lipsit de casa lui și de moșiile lui și de rudele lui »⁶.

Aceiași osândă a dușmanilor și necredincioșilor lui Nicolae Mavrocordat atinge în fine pe Mihai Racoviță⁷, pe Ioan Deidulescu și pe complicii lui din Ardeal, între cari însuși Ioan Dudescu și Clucerul Manolachi, cu « nebuniile, neastâmpărațiile și împotriviturile lor ». Ea va lovi și pe Dumitrașcu Racoviță, fugarul la Tatari⁸.

Critica nu se oprește nici înaintea memoriei lui Ioan-Vodă, « fiind Ioan-Vodă tânăr și nepedepsit întru obiceiurile și orânduielele țării », așa că Grigore Halepliu, ca Vistier, « multe mân-

¹ Pp. 106-7.

² Pp. 109-10. Numai după dânsul vine un German, Königsegg, « Comicsghen »; p. 111.

³ Pp. 115-6.

⁴ Pp. 116-8.

⁵ Iorga, *Doc. grecești*, II, pp. 157-8, no. DCVII.

⁶ P. 135.

⁷ P. 142 și urm.

⁸ P. 164 și urm.

cături și jafuri au făcut, neștiind Domnul să-i ia sama »¹. Dar, când fiul mai mare al stăpânului, Constantin, iea pe fata lui Răducanu Cantacuzino, însăși nepoata de frate a Stolnicului, prigonitorul Cantacuzinilor descopere că ei sânt un « neam blagorodnic și mai cinstit dintre toate neamurile boierimii Țării-Românești »².

Și alte greutăți, mai ales de spre partea Moldovei, se vor ridica înaintea acestei Domnii care, la un moment dat, a încercat să învie vechiul sistem al stăpânirii aceleiași familii asupra amânduror țărilor. Dar până la îndeplinirea, în 1729, a acestui gând ambițios, ceia ce va însemna un punct nou în dezvoltarea vieții românești din această d'înălăie jumătate a secolului al XVIII-lea, privirile Domnului care trebuise să supravegheze fixarea noului hotar de la Olt, prin care era despoiat de puterea a cinci județe, înfloritoare, trebuia să se îndrepte asupra lucrurilor noi care se petreceau dincolo de această apă.

¹ P. 116.

² P. 150 și urm. Un Vasile Bărcănescu, prins și adus la Domn, e iertat *ibid.*, pp. 149-50.

CAPITOLUL V

Dominația austriacă în Oltenia și neputința de a o organiza

Ceia ce interesa în Oltenia pe noii stăpâni era numai *exploatarea fiscală* a celor aproape 16.000 de familii¹. Pentru aceia, fără nicio înțelegere pentru trecutul țării și pentru nevoile locuitorilor, grija se îndreaptă asupra tăierii de drumuri, ca *Via Carolina* de la Căineni, a ridicării de căsărmi, așezării de coloniști luați dintre Bulgarii catolici veniți în parte încă de la 1690², și cari se fixară și în Banat, la Vinga, cu episcop și privilegii, cum se făcuse și cu Sârbii Patriarhului de Carlovăț, cari își aveau atunci ca șef pravoslavnic pe Moise Petrovici, mitropolitul de Belgrad. Noua administrație trebuia să aibă, supt Ban, cu consilierii lui și comisarul provincial, vornici de județ peste câte patru ispravnici³ și mai ales vameși.

Cum se vede, nimic din respectul ce se arătase în Ardeal regimului medieval, cu « Statele » lui, care fu păstrat în întregime. Se proceda aici ca în moștenirea desprețuită a unor barbari cari meritau cruțați numai ca să se împiedece emigrările, provocându-se din potrivă trecerea a cât mai mulți locuitori de dincolo, de la Turci. Pentru moment această « chesaricească Valahie » își păstra forme deosebite, dar aceia cari impuseră legătura Scaunului de la Râmnic cu Belgradul Sârbesc și încercară chiar o slavizare a acestei Biserici românești prin tipărituri în două limbi, cea slavonă în primul rând, ar fi fost bucuroși de o totală contopire în acea lume austriacă pe care

¹ Hurmuzaki, VI, p. 352. În genere pentru această organizație, C. Giurescu, *o. c.*, p. 349 și urm.

² Hurmuzaki, VI, p. 349. Privilegiul celor din Craiova, Râmnic și Brediceni, *ibid.*, pp. 397 și urm., no. CCXLIII.

³ *Ibid.*, pp. 308, 311, 315-6, 324.

apoi « filosofia » lui Iosif al II-lea va căuta să o organizeze după norme noi, cu totul abstracte. Totul e dominat de o fiscalitate lacomă și pedantă. Ea împarte clasele sociale în categorii. În genere țăranul sărac și neliber are să dea patru florini pe an, celalt șase, pe lângă două care de fân și lemne la patru care, o măsură de grâu și una de iarbă. Dar mai sânt sutași, « aleși ¹ », megieși, birnici, mărginași, cameraliști, văduve, nevolnici ², slugi boierești, catane, « sate de drum », calici, vătășei, « viiari cari lucrează viile împărătești » ³.

Li se cere pe lângă contribuție în bani « contribuțiunea », « simbriile », « descrețion dela grâu și porumb și de fân », « zaharea de vară », « forșpan » (*Vorspann*, transporturi) ⁴.

Boierii se desfac însă de boierinași de cei « ce au fost căpetenii de slujitori i sutași » ⁵, de « căpitani, hotnogi, stegari » ⁶.

Tot pentru ușurința fiscoșului se caută un fel de comasare a satelor care trebuie să aibă minimum douăzeci și cinci de care și maximum o sută.

Ce trebuie să preocupe însă mai mult decât toate aceste forme, formule și formalități pe cercetătorul vieții românești, în avântul ei firesc, e manifestarea sentimentelor și voinții acestor Români « desghinați » de patria lor și ajunși obiectul unor experimente de politică artificială.

Nu atât țărănimea, *căreia i se făgăduia libertatea teoretică, în schimb pentru o situație mai bună și mai supraveghială decât cea, plină de abusuri, din Ardeal, îndatorindu-se fostul rumân a lucra, fără să dea dijmă, o zi cu boii și două cu mânilor în fiecare săptămână* ⁷; *se luau măsuri contra bordeielor* ⁸. Negustorimea chiar neputându-se

¹ Iorga, *Studii și doc.*, V, p. 136.

² *Ibid.*, p. 148, no. 87.

³ *Ibid.*

⁴ *Ibid.*

⁵ *Ibid.*, p. 149.

⁶ *Ibid.* V. și C. Giurescu, *o. c.*, pp. 390 și urm., 499.

⁷ Hurmuzaki, VI, pp. 315–6. Dacă țărani cu pământ caută un supliment aiurea, dau numai dijma; Iorga, *Studii și doc.*, V, p. 135, no. 72. Generalul Vermont propunea două zile de lucru pe lună iarna, trei vara, putându-se plăti în bani; *ibid.*, p. 136. Ordin pentru ziua pe săptămână; *ibid.*, p. 140, no. 78.

⁸ Hurmuzaki, VI, p. 329.

manifesta, trebuie a se recunoaște că, de la început, boierii și clerul înalt, afară de credința în lege și de acțiunea culturală a celor doi episcopi, Damaschin și Inochentie, se arătară inferiori misiunii lor.

Intrebarea însăși a supremei demnități în partea românească alipită se pusese cu hotărîre înaintea generalului Schramm, a comandanților ardeleni și a Consiliului de Războiu din Viena.

De o parte erau « drepturile » lui Gheorghe Cantacuzino, dar beizadea Iordachi e descris ca un tânăr puțin serios, leneș, fără experiență, datat vânătorilor și petrecerilor în Brașovul unde stătuse atâția ani și, în sfârșit, copleșit de datorii ¹. Dar în față erau pretențiile fiilor Doamnei Păuna, văduva lui Ștefan Cantacuzino, Radu și Constantin, cari se stabiliseră cu mama lor la Viena, cerând moștenirea lor de moșii și de Scaun sau măcar pensii și ranguri ²; în speranța de a se întoarce odată acasă, ei corespundeau cu Patriarhul Hrisant, cerându-i, de și erau deslegați de Sârbul de la Belgrad, voie de a mânca, la boală, carne în post ³. Și iată că răsăria, luat oarecum în serios de Virmond însuși, un al patruea Cantacuzino, care se pretindea coborîtor prin tatăl, Ștefan, — mai pomenește și pe frații Alexandru și Anton —, din Drăghici, cel mai mare dintre fiii Postelnicului Constantin cu domnița Elina, de și acest Drăghici nu avuse decât trei fii: Pârvu, Constantin și Grigore, cari n'aveau niciun fel de pretenții ⁴. El făgăduia tribut și se îndatoria să strămute la Viena pe Doamna Marica, a cărei situație supt usurpatorul Nicolae Mavrocordat ar fi primejduită, luând în căsătorie pe nora ei văduvă, Anița, ca să-i crească feciorașul, Dinu ⁵.

Gheorghe Cantacuzino ajunse a fi, nu Domn cum îl ceruseră ai săi ⁶, și nici guvernator, ci simplu Ban, ceia ce, după Radu

¹ *Ibid.*, p. 207.

² *Ibid.*, pp. 291-2, no. CXCIV; Iorga, în Hurmuzaki, X, pp. IX-X; Radu Cantacuzino, în *Mem. Ac. Rom.*, seria a 3-a, XIII.

³ Iorga, *Doc. grecești*, II, p. 913, no. DCCCLXXXIX; pp. 959-60, no. DCCCXXXIII.

⁴ V. Iorga, *Genealogia Cantacuzinilor*, p. 109 și urm.

⁵ Hurmuzaki, VI, pp. 266-7, no. CLXXXI. Cf. și *ibid.*, pp. 278-9, no. CLXXXV.

⁶ V. și Iorga, *Doc. Cant.*, pp. 291-2, no. XXI.

Popescu, însemna a-l face «din cal, măgar». Ca ajutoare, într'un Consiliu de guvern, nu se aleseră boieri mari. Doar contra lui Băleanu și Ilie Știrbei, cari adunaseră un conventicul la mănăstirea Hurezi, unde stătu un timp și guvernatorul militar, se ridicaseră, într'o nouă adunare, la Târgul Jiului, — cu cele mai grele învinuiri: aceia de a fi provocat căderea Brâncoveanului, de a fi lucrat contra Imperialilor, de a se fi felicitat de moartea lui Barbu Brăiloiu, care «a băgat Nemții în țară» —, egumenii și toată acea mărunță boierime olteană ¹, care de la începutul ființei Statului acestuia, nu făcuse decât să se afirme prin numărul, neastâmpărul și îndrăzneala ei.

Deci se recurse la elemente luate din această clasă însăși, învrâstând pe băștinași cu Greci acuma încetățeniți și cu oameni de aiurea, Levantini cari-și păstrau caracterul osebit. Astfel lângă Măria Sa Banul luă loc călugărul Dosoftei Brăiloiu, redevenit Dumitrașcu, om socotit ca elocvent, Staicu Bengescu, care-și avea legături cu nemeșii ardeleni, ceia ce era o recomandăție, Grecul Vlastò, cumnat al lui Cantacuzino, și un Constantin Strâmbeanu, având pregătire latinească asemenea cu a lui Radu Popescu și care avea și calitatea de a fi servit pe Vodă Brâncoveanu ca secretar în legăturile cu străinătatea ². Actul de numire a șefului țării e din 15 Septembrie 1719 ³. Asistenții lui fuseseră aleși numai de boierime; întărirea lor are loc la 29 ale lunii ⁴.

Dar acela care trebuia să aibă ochii asupra tuturor era acel Nicolae de Porta, din Chios, care e denunțat de unul dintre cronicarii Moldovei ca un vechiu sfetnic intrigant, influent și periculos. El purta titlul modest de «secretar ⁵».

Cu aceștia, cu cei cinci vornici în județele, cărora li se dau semne, după producție ⁶, cu cei douăzeci de ispravnici, cu direc-

¹ Hurmuzaki, VI, pp. 317-8.

² *Ibid.*, p. 307. Alții voiau pe Ilie Otetelișanu sau pe Vasile Poienaru și Vlăduț Zătreanu.

³ *Ibid.*, p. 319.

⁴ *Ibid.*, p. 320. Decretul de organizare în C. Giurescu, o. c., p. 349 și urm. V. și n-le următoare.

⁵ *Ibid.*, p. 214 și urm., no. 195; p. 237 și urm.

⁶ Hurmuzaki, VI, p. 328.

torul poștelor, — atunci introduse —, și cei douăzeci de poștari, cu douăzeci de vâtafi, cinci intendenți și șaiszeci de slujitori pe lângă ispravnici se încheie o nouă administrație¹, *de la care Domnul de peșle Milcov trebuia să ieie învățăături în opera de reformare, acuma zăbovită. Toți aveau o leafă fixă și nu trebuiau să se ție, ca și în Apusul frances, de alminterea, din ce li-ar putea produce însăși funcția lor*². Pentru apărare în sfârșit se prevedea și pregătirea unor « miliții naționale »³. Pentru o cercetare a socotelilor, făcute tot în românește, se va trimete în 1730 dregătorul român din Ardeal, Dobra⁴. Un schimb de funcționari între Ardeal și Oltenia nu s'a făcut însă.

Numai în 1729, după ce se « liberase » Banul, puindu-se în loc un « președinte » al administrației, Germanul Schramm⁵, cei trei consilieri români fură scoși, fiind înlocuiți prin Germanul, de origine slavă, Zeyka, având lângă el pe Băleanu și Prâscoveanu, pe lângă Vlasto și Deporta, cari-și știuseră păstra locurile⁶.

Avem și cel d'intâiu raport al acelora cari erau socotiți, nu ca un adevărat guvern, ci numai ca o delegație. E o manifestare hotărîtă de interes oligarhic, ca și în declarațiile mai vechi ale boierimii moldovenești către Polonia și Rusia. Se cere deocamdată, până la « regulamentul » ce se așteaptă, scutirea de orice dări a clasei de sus, plata unor sume de Mocani, cari li strică moșiile, și mai ales păstrarea neschimbată a rumâniei: « Cerem cu supunere Excelenței Voastre ca prin ocrotirea sa să stăruie la Augusta Curte chesaricească pentru ca iobagii să rămâie în aceeași stare ca până acum. Căci, dacă s'ar schimba, n'am putea să fim numiți boieri adevărați, ca aceia din Valahia Turcească, Moldova, Polonia, Moscovia, Țara Ungurească, ș. a. m. d. Căci pe iobagi îi avem de la moși și strămoși și cu ajutorul

¹ *Ibid.*, p. 327.

² Se subliniază însă că *totul e numai provisoriu*; *ibid.*, p. 328.

³ *Ibid.*, pp. 331-2.

⁴ *Ibid.*, p. 347 și urm., no. CCVIII.

⁵ Iorga, *Studii și doc.*, V, p. 144, no. 84.

⁶ Hurmuzaki, VII, p. 307. Un ordin al lor, *ibid.*, pp. 408-9, no. CCXLV. Familiei lui Barbu Brăiloiu i se acordă o recompensă; *ibid.*, pp. 410-2, no. CCXLVII. Dosoftei, Brăiloiu, Știrbei, Bengescu și Strâmbeanu protestară contra înviuirilor ce li se aduseseră; *ibid.*, pp. 421-2, no. CCLIII.

lor ni facem chiverniseala noastră, fără cari și starea noastră ar scădea. Dar noi avem nădejde în ocrotirea prea-îndurătorului Domn Impăratul nostru că nu ne va face să fim mai prejos decât boierii cari se află supt jugul turcesc »¹. Ceia ce nu împiedecă guvernul, care nu culegea dijmele la început, să iea și mai departe ocrotirea țăranilor².

Pe când noua stăpânire se gândește ce s'ar putea păstra din rostul mănăstirilor, episcopul Damaschin și egumenii de Hurezi, Bistrița, Arnota și Govora își arată dorința ca, în înțelegere cu Scaunul ecumenic, care să aibă dreptul de consacrare, episcopatul râmnicean să devie mitropolie, cu titulatura de Amasia. Era nu atâta ambiția de a fi în același rând cu Bucureșteanul, de care episcopul nu mai avea să ție samă, cât grija de a nu cădea supt « Belgrădean », al cărui rost e « mai mic decât al Amasiei », și, afară de aceasta, atârnă de Ohrida; dacă deputații la Viena au primit această situație, acest cler, solidar în apărarea demnității sale, îi desaprobă. Egumenii, cari atârnau de Mitropolia țerii nedespărțite, primesc să fie supt oblăduirea episcopului de Râmnic. Se cere ca nici la episcopie, nici în mănăstiri să nu se așeze ca stăpâni străinii. În ce privește învățătura, dacă o școală de latinește e de dorit la Craiova, la Râmnic să fie una românească; *de slavonește nu se vorbește de loc*³.

Aici se întemeie și o tipografie, cărțile de peste Olt nepuțând veni ușor. Se pare că întâia grijă a fost să nu pătrundă din Ardeal, unde se așezase, după moartea lui Atanasie, a cărui moștenire a fost cerută și de străini, un interimat german, așteptându-se instalarea unui fiu de nemeș, Ioan Patachi (doctor în teologie, din Roma⁴; mama, Salomia Ulei, era și ea Româncă) trecut de la catolicismul roman la ritul grec, pentru a face din el, nu un mitropolit, nu un arhiepiscop, ci un simplu episcop

¹ *Ibid.*, pp. 335-6. Cf. C. Giurescu, *o. c.*, p. 331 și urm.

² Hurmuzaki, VII, p. 347 și urm.

³ *Ibid.*, pp. 339-41. Pentru « Antonie, dascalul letinesc », Iorga, *Studii și doc.*, V, p. 149, no. 87. Pentru starea generală a clerului, N. Dobrescu, *Istoria Bisericii oltene*, București, 1914. Cf. C. Giurescu, *o. c.*, p. 325 și urm.

⁴ Învățase și la Viena, în Colegiul Pazmanyán, la vestitul Iesuit Hevensi; Nilles, *o. c.* p. 408.

de Făgăraș, unde fusese capelan misionar, lângă frumoasa biserică brâncovenească, la Alba-Iulia neputând fi, după canoane, doi episcopi și orașul prefăcându-se în cetate întărită, cu zidurile fortăreței pe ruinele bisericii și reședinței clădite de Mihai Viteazul (Decembre 1716), dar întărirea papală nu veni, după multe discuții, provocate de interese opuse¹, decât numai la 18 Maiu 1721². Cu atât mai mult, cu cât pentru numirea noului șef al Românilor uniți se ceruse, în 1713, și invoirea lui Gheorghe Cantacuzino, care nu se visa încă nici Domn, nici Ban, și acesta, de și se declara « străin și în altă țară », arăta că urmează și în aceasta părerea cesarului³. De altfel, « Gheorghe-Vodă » al partizanilor săi încuraja pe cutare boier care trecuse la catolicism și invita pe Iesuiți să-i vie în țară. Aceasta pe o vreme când din Banatul celalt, de la Caransebeș⁴ și Lugoj, juzii, « puindu-și degetele », cereau să li se deie Vlădica Petronie, « pe care-l vrea țara », în locul lui Moise, « rămas de la Turci », de care « n'au nevoie », căci iea mită și « dă dracului » pe oameni⁵. Și la Sâmbăta-Mare, unde începuse învățătura sa Patachi, se publică pentru episcopul misionariu, Iosif de Camillis (« Decamillist »), titular de Sivas, care-și adaugă titlul Muncaciului cu un « etc. » la sfârșit și se presintă, nu numai ca misionariu pentru Maramurăș, dar și ca « vicariș apostolicescu în Țara Ungurească » întreagă, afară de Ardeal, un Catehism la 1726⁶.

Contra acestei propagande se publică, în slavonește și românește, la Râmnic, întâia carte a Vlădicăi Damaschin⁷, acea *Invă-*

¹ Episcopul catolic, Gheorghe Mártonffy, reclamă și Făgărașul pentru el și nu admitea nici acel titlu pentru șeful bisericesc al Românilor; *ibid.*, p. 421. El cerea să i se dea lui Patachi vre-un titlu italian, ținându-i-l totuși ca subordonat; *ibid.*, pp. 421-2. Dotarea lui cu venituri pe la Gherla, *ibid.*, p. 426.

² *Ibid.*, pp. 87 și urm., 380 și urm., 404-8, 462 și urm.

³ *Ibid.*, pp. 408-9.

⁴ « Cararsaviensis. »

⁵ Nilles, *o. c.*, pp. 445-7.

⁶ Bianu și Hodoș, *o. c.*, II, p. 27, no. 190. E și consilier imperial, cum a fost Atanasie Anghel, dar nu și Patachi.

⁷ V. Iorga, *Studii și doc.*, V, pp. 141-2. Recomanda, bolnav fiind, ca urmaș pe Ștefan de Govora.

țălură bisericească de cele 7 taine¹, pe care o va răspinge, la 1725, sinodul unit al Ardealului: « cari pintru nește cărțielui carele au ieșit acuma de curând din Țara-Rumânească, din Râmnic, și se chiamă *Invățătura besericească de cele 7 taine*, încă socoti săborul ca, oareunde se vor găsi în țara Ardelului, fie la miren, fie la popă, de la toți să se ia și să nu fie slobod a ținea nimărui », îndreptându-se și din punctul de vedere al Bisericii răsăritene cutare greșeală². Urmează, prin îngrijirea noului episcop Inochentie, care întrebuințează pe un meșter, Ilie de la Cernavoda, și pe egumenul Ștefan de la Govora ca supraveghetor al formei slavone din prima carte, *Molitvenicul* de la 1730³.

Toate silințele acestuia de a se ținea oșebit de ierarhia sârbească nu reușiră însă. La 1731 Inochentie va lua parte, cu doi egumeni, la alegerea Patriarhului de Carlovăț și, văzând situația episcopilor de Buda, Timișoara, Arad și Caransebeș, cerea ca și el și clerul său să aibă aceeași situație ca șefii comunităților sârbești supuse Casei de Austria⁴. Unul din cei ce iscălesc alături de Inochentie, egumenul de Govora, Ilarion, o face și cu numele de familie, Glogoveanu, obiceiul de a trece la călugărie păstrându-se deci în această nobileme mai mică olteană. Și egumenii se rugau de generalul conte Wallis, pe care-l privesc ca « Voevod » al lor, să nu lase administrația a se amesteca în rosturile lor⁵.

Dar de la 1731 vine vremea marilor nemulțămiri generale, și locul lor e aiurea, în sintesa ce se face de la o bucată de vreme între spiritul de țară, între cel de Fanar și între cel de Viena.

¹ Bianu și Hodoș, *o. c.*, II, pp. 29–30, no. 193.

² Nilles, *o. c.*, pp. 468–9. Propuneri de catolicizare ale episcopului de Nicopoli, Stanislavich, așezat în Oltenia de la 1725; Hurmuzaki, VI, pp. 412–4, no. CCXLVIII.

³ Bianu și Hodoș, *o. c.*, II, p. 36 și urm. Pentru urmașul lui, în 1735, Clement, care e « confirmăluit », dar se va hirotonisi în Monarhie, la Belgrad, Iorga, *Studii și doc.*, V, p. 151. V. și *ibid.*, p. 153. I se scrie de guvern: « să nu te mai tinzi la vinăriciu » (*ibid.*) și să plătească « poștea și ștafeta » pentru moartea lui Inochentie.

⁴ Hurmuzaki, VI, pp. 417–8, no. CC1. Petiția e, firește, redactată în limba latină, dar o expresie ca « ahtocrator » arată un Român în scriitorul ei.

⁵ *Ibid.*, pp. 419–20, no. CCLII.

Deocamdată, e o adevărată ofensivă sârbească, desfășurată alături de aceia a latinismului catolic. Se întrebuițează limba românească în legăturile cu aceia cari trebuie atrași. Astfel vedem pe episcopul de Ienopole, « Ioannopolschi », Sofronie din Ravanîța, Ravanicianici, chemând pe protopopul Gheorghe de Beiuș, « Beiuș », la ascultarea de eparhia Aradului pe care el o păstorește. Răzimându-se și pe autoritatea unui Hrisant, el îi spune acestui urmaș de fapt al vechilor Vlădici ai Bihorului că e « mai bine a să ținea în credința sa cea pravoslavnică a Besearecii Răsăritului, a Ierusalimului, și în legea creștinească, precum ați fost și 'nainte, și moșii voștri și strămoșii și părinții voștri, așijdere și voi ». Il chiamă să vie la Arad cu « doi preoți aleși și doi oameni dintre mireni, aleși, și să luați de la preoți și de la creștini scrisoare cu peceate ». Se promit și banii de cheltuială, « pentru că sânguri știți că nu poate fi niciun lucru fără de chelteatiu ». Pentru a sprijini lucrul și a-l duce la capăt — « acum am putea de aceasta lucru a isprăvi » —, se adunase o comisie specială acolo, la Arad, cu delegați ai generalului Wallis, din Timișoara, Sârbii colonizați având în această adevărată Adunare națională, binecuvântată de mitropolitul de la Belgrad, un fel de vice-Patriarh, « mitropolitul nostru, mai marele Vichentie Popovici », care-și trimete vicariul și secretarul « cu parie de la preveleghie », pe « al nostru domn Ober-Căpitan și cu ceealanți căpitani și ofițeri din Craina ». Și preoții se grăbesc a se înscrie că « țin cu varmeghia »¹. Agenții propagandei, cari chemau la ei pe « juzii » bisericilor românești, asigurau că nu e vorba de nicio dajde nouă, ci că episcopul vrea numai să răspândească legea cea bună: « că adevărat așa iaste că-i milă Sfinții Sale pentru Besearea Răsăritului și pântru lege pravoslavnică ».

Și Moise Petrovici socoate deci că se poate intitula în cartea despre Cele Șapte Taine: « Mitropolit al tot poporul creștin de supt puterea prea-luminatului Chesar al Râmului, în Serbia, Slavonia, Hungaria, Țara Croățească, Ungrovlahia chesaricească și Banatul Timișoarei »². În cutare epistolă arhierescă a lui

¹ Iorga, *Studii și doc.*, IV, pp. 80-1, no. LXXV.

² Bianu și Hodoș, *o. c.*, II, p. 30.

din 1731 el își zice: « cu mila lui Dumnezeu pravoslavnic mitropolit al Belgradului și a tot creștinescului norod ce să află supt stăpânirea Mărireii Impărăteștii arhiepiscop, iproci ». Data aceasta, el chiamă la dânsul, ferindu-se doar să se atingă de Ardealul însuși, pe toți ortodocșii de la Orade și, din jur: « orașul de Dumnezeu păzit Marele Varad și învarmeghiul Biharschi »¹. Cu ei împreună caută el să schimbe anume puncte care nu-i convin din « confirmația » împărătească ce i s'a dat. În sfârșit, urmașul lui Sofronie, Isaia Antonovici², care-și zice « episcop de Oradea-Mare și de Arad, de Ienopole, etc. », se privește, în această « eparhie a noastră a Orăziei cei Mari, în district și în protopopia Beiușului », unde se sprijină pe același protopop Gheorghe, ca având dreptul să se îndrepte către acesta, către preoții și « de bune niamuri giupunii birae, jurați i spani », ca și către ceilalți creștini³.

¹ Iorga, *Studii și doc.*, IV, pp. 83-4, no. LXXVIII.

² Numirea lui, în Decembre 1735, Hurmuzaki, VI, p. 499, no. CCLXXVII. V. și *ibid.*, pp. 807-8, no. CCLXXXII.

³ Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. 84, no. LXXIX.

CAPITOLUL VI

Prima sintesă a erei reformelor

În fața acestei stări de lucruri, plină de contradicții și de conflicte, cu absoluta incapacitate a guvernului imperial de a stabili o unitate și o armonie, cu neputința de a da, timp de zece ani, Valahiei « liberate » un sistem administrativ și fiscal, în care drepturile militarilor și ale civililor, rostul străinilor și al naționalilor, al vechilor băștinași și al coloniștilor, să fie neted definite, cârmuirea centrală vienesă mărgenindu-se doar la o schimbare de persoane după o așa de lungă și zădarnică încercare¹, acțiunea lui Nicolae Mavrocordat, cu toate greutatețile ce întâmpina în țară această Monarhie de imitație bizantino-otomană, insufletită de tendința reformatoare, oricât de împiedecate acuma, are totuși un caracter de soliditate, de bună și statornică întemeiere, cu adânci baze istorice și folositoare potriviri locale.

Sigur pe sine, el urmărește și legături cu țara vecină, pe baza prieteniei cu Mihai Racoviță întâiu, înainte de a încerca să capete acea stăpânire de familie pe care am indicat-o și mai sus.

El caută deci o îndoită legătură între neamul său și neamul aceluia, logodindu-și întâiu pe fiul mai mare, învățatul Scarlat, asemenea la iubirea cărților, ca unul ce știa « turcește, elinește, latinește, francește », dar și la scurtimea vieții cu un-

¹ Protestul lui Gheorghe Cantacuzino, în 1726, că el nu e « moale » și că, în deciziuni, e majorizat; Iorga, *Doc. Cant.*, pp. 293-5, no. xxiv. Consiliul de Războiu era de părere că el să fie scos neapărat, mângâindu-l cu o pensie și cu titlul de consilier secret sau de *General-Wachtmeister*, *ibid.*, pp. 295-7, no. xxv. Curtea-i fu însă favorabilă; *ibid.*, pp. 299-300, no. xxviii.

chiul omonim, ginerele Brâncoveanului ¹, apoi, după moartea prea timpurie a acestuia, la douăzeci și unul de ani, pe Constantin, care purta numele Brâncoveanului, iubit de țară, cu o fiică a lui Mihai ². Incunjurat de Greci, învinuit că-i preferă boierilor localnici, având fii la Constantinopol, recomandați lui Hrisant ³ și crescuți, după dorința tatălui, grecește ⁴, feciorul lui Ioan Racoviță nu era mai puțin « Fanariot » decât al Exaporitului. E lăudat în inscripții grecești ⁵, ține, — cu toată protecția acordată cărții românești, în concurență cu Muntenii, pe care Mitropolitul Gheorghe o scoate de supt teascurile moldovenești înviate, — școală grecească, după învățăturile marelui prieten, al Ierusalimului, cu dascăli atrași de la București, ca Antonie și Constantin, cari nu sânt prea mulțămiiți de tinerii boieri, ucenicii lor ⁶. Vedem la 1720 capuchehaielele ambelor țări, Greci, făcând cheltuieli pentru biserica Sfântului Gheorghe, a Patriarhiei ⁷.

Nu se ajunge însă la capăt pe această cale. De la o vreme Mihai-Vodă, doritor de a trece în Țara-Românească, — și Radu Popescu, în mândria lui munteană, observă că unuia ca acesta i-ar fi ajuns doar și Moldova ⁸ —, primi la dânsul pe fugarii de la Munteni, și, în ciuda tuturor sforțărilor sale, Mavrocordat, care recurse la trimiterea unor delegați turci anume pentru scotocirea și prinderea lor, nu putu pune mâna pe dânsii.

Acești nemulțămiiți din 1726, pe cari din bogatele mențiuni ale celor trei cronici moldovenești ajungem a-i cunoaște, *apar-*

¹ Radu Popescu, pp. 112-3. Din Doamna Smaranda Nicolae avu acești fii: Alexandru, Sultana, Ștefan; *ibid.*, p. 130. Pentru Iancu beizadea, v. *ibid.*, p. 153. Cf. Iorga, *Doc. grecești*, II, pp. 944-5, no. DCCCCXVII; pp. 989-90, no. DCCCCLXXII; pp. 1055-6, no. MXXIII.

² Radu Popescu, p. 120.

³ Cf. Iorga, *Doc. grecești*, II, p. 898.

⁴ *Ibid.*, pp. 893-4, no. DCCCCLXVIII.

⁵ *Ibid.*, p. 1037, no. DCCCCXCVI.

⁶ *Ibid.*, pp. 863-5, no. DCCCXLII; pp. 994-6, no. DCCCXLII; pp. 1028-9, no. DCCCCLXXXIX; p. 1033. La București mai era bătrânul Iacob Manu din Argos; *ibid.*, p. 865, nota 1. Dascălul de la Văcărești; *ibid.*, p. 1049. Cetirea lui Hesiod; *ibid.*, p. 877, no. DCCCCLIV; a lui Homer, *ibid.*, p. 909, no. DCCCCLXXXVI. V. Iorga, *Ist. învățământului*, în tot acest capitol.

⁷ Iorga, *Doc. grecești*, II, p. 870, no. DCCCXLVII.

⁸ Pp. 144-5.

țineau tot vechiului partid brâncovenesc, care dominase supt Ioan Mavrocordat și care nu putea să se împace cu dârzul și închisul regim de Țarigrad al fratelui acestuia. În fruntea lor era gine-rele lui Brâncoveanu, veșnic agitatul Nicolae Roset¹, amestec de boier român și de cărturar de latinește, mândru de titlul său de conte și întrebuintând un jargon cu citații latine, fără să uite însă voluptatea tabacului răsăritean, de care va jindui în retragerea sa, pe o viață, la Brașov².

În această luptă de fiecare moment, deschisă între cei doi Domni, Turcii trebură să facă o alegere, și ea fu favorabilă, cum era de așteptat, mai influentului și mai priceputului Nicolae-Vodă. Mihai Racoviță fu rechemat, în mare disgrație, pârît și de puternicul Evreu constantinopolitan zis Bazarghideanu, pentru o prigonire a coreligionarilor lui, supt învinuire de omor ritual și el era poate să fie închis la Cele Șapte Turnuri ca după Domnia precedentă. Cronicarul lui Mavrocordat asigură chiar că fără intervenția acestuia, Mihai-Vodă ar fi avut să răspundă pentru reaua sa cărmuire³. Și data aceasta Nicolae-Vodă nu apasă pe cel care din nou era deci să fie închis în temnița de Stat și el va stărui ca Dumitrașcu Hatmanul, fratele fostului Domn, să nu fie supărat în Moldova, chiar dacă ar exista un firman contra lui⁴.

Noul Domn, numit în Octombrie 1726, pe care Nicolae-Vodă și-l pregătise de mult pentru stăpânirea de familie despre care am vorbit, era Marele Dragoman Grigorașcu Ghica, fiul Ruxandrei Mavrocordat și al beizadelei Matei, fiu al primului Grigore Ghica și odinioară pretendent contra Brâncoveanului. Tatăl murise de mult, și mama, vestită și pentru leacurile ei, ca fiică a unui « iatrofilosof », femeie de mare energie, îl crescuse ele-

¹ V. și Iorga, *Doc. grecești*, II, pp. 972-5, no. DCCCCXLVI.

² V. și Iorga, *Studii și doc.*, V, p. 56, no. 255; p. 57, n-le 256-7; și în *Scrisori de boieri*, la data de 1740. Acest caracter al pribegiei face pe Radu Popescu să considere pe emigrați, ca « neavând nicio nevoie, ci încă milă și cinste, numai din fire răi și neastâmpărați »; p. 144.

³ Radu Popescu, p. 142 și urm. Și în această nouă crasă, prin stăruințele Domnului muntean s'ar fi întărit Domnia Moldoveanului, și Nicolae ar fi primit mulțămiri în scris pentru aceasta. V., mai precis, Amira, p. 156.

⁴ Iorga, *Doc. grecești*, II, p. 966, no. DCCCCXXXVIII.

nic, în așa fel, încât, venind în Moldova, el a trebuit să învețe limba tatălui, bunicului și străbunicului său.

Fratele lui Grigorașcu, Alexandru, care-i urmă în marea dregătorie de la Poartă, trăise câțva timp la București ca Mare Postelnic. Astfel Mavrocordat se credea sigur că această nouă Domnie moldovenească va fi față de dânsul cam așa cum fusese cea d'întăiu stăpânire a lui Constantin Duca față de Brâncoveanu.

Nu trecu mult însă și el putu să vadă cât de mult se înșelase. În aparență noul Grigore-Vodă era un tânăr vioiu, doritor de petreceri și harnic la vânătoare ¹, «călăreț bun», tovarăș fără mândrie al boierimii tinere, căutând «primblări cu naiuri și cu nagarale», întreceri la «săgetat, și sinețul bătând la pravilă prea bine» ², iubitor de oaste, ca unul care-și îmbracă slujitorii în frumoase uniforme verzi și roșii, puindu-li în cap chivere negre sau «bărate» (berete), «port unguresc»; venise de la Brăila, nu pe uscat, ci într'o «excursie de plăcere», «în două șăici. . ., pre apă, cu multă potrivală, zicând din trâmbiți și din naiuri și dând și din puște» ³. De fapt însă, acela care aduse cu sine pe o Doamnă bogată la scris cu Hrisant, Zoe, care i-a supraviețuit, el care invitase și pe mamă la Iașul stăpânirii sale ⁴, era tot așa de «măreț» în apucături ca și unchiul de care se va despărți foarte răpede, fără să se ajungă însă, din dibăcia amândurora, la un conflict deschis, ca acela cu Mihai Racoviță.

El se încunjură, plin de încredere, de boierii lui Mihai, și nu de Grecii siguri pe cari i-ar fi dorit probabil ruda de la București. Divanul lui cuprinde pe Gavril Miculescu, pe Constantin Roset, pe Constantin Costachi, pe Sandu Sturdza, fostul pribeag în Rusia, pe Iordachi Cantacuzino Deleanu, pe Toader Paladi, pe fiul însuși al lui Lupu Costachi cel tăiat de Turci după recomandajia lui Nicolae-Vodă, Iordachi, apoi și pe Cos-

¹ Mustea, la sfârșit.

² Amira, p. 160. Cf. caracterizarea lui Neculce, p. 373: «veselii cu naiuri și cu cântece hagimești și cu mulți pelivani măscărici». Pentru purtările desfrânate, *ibid.*, p. 374.

³ Neculce și Amira, pp. 159, 179.

⁴ Neculce, p. 364.

Ţachi Razu, chiar şi pe aşa de bătrânul Ilie Catargiu, lângă tânărul Ioan Bogdan; ca Greci, Ipsilanti, moştenit de la predecesor, împreună cu fiul Iordachi, cu ginerele Iamandi, apoi un Sluger Mihalachi, un Macri, cumnatul său, prin domniţa Mărioara, Andronachi Vlastò, rudă cu consilierul de la Craiova. Pe Sturdza, foarte preţuit, îl privia şi ca pe o rudă ce-i era în adevăr prin bunică. Neculce, care se aştepta la o schimbare, poate şi pentru dânsul şi copiii săi, observă: «Deci alţi boieri ce mai rămăsese de atâta vreme, de aşteptau pre Grigorie-Vodă cu bucurie, ca să încapă şi ei, văzând că i-au apucat fără ceilalţi boieri înainte şi acum, căutau rău»¹.

Grigore-Vodă păstrează văcăritul, sprijinindu-se şi pe şferti, dar scade sau înlătură multele dijme adause de Mihai-Vodă², căci e sădită şi la dânsul dorinţa de a se îmbuna cu ţara. Dar el vrea mai mult decât atâta. *Ambiţia lui e a se pune în legătură cu tot trecutul, nu numai al Moldovei, dar al amânduror ţărilor. El e un convertit, un asimilat din prima clipă.* «Limba moldovenească prea lesne au învăţat³.» «Până la şese luni au învăţat moldoveneşte, grăind asemenea la tot cuvântul», şi Amira, cunoscător de limbi el însuşi, dă o explicaţie, neaşteptată, de latinitate: «ce poate fi că şi limba lătinească, francească, ce le ştia toate, l-au deschis aşa curând la limba moldovenească⁴». Şi el vrea să i se facă şi lui o cronică, una în româneşte, asemenea cu a lui Axintie, în care să se arăte din ce neam vine şi ce isprăvi au îndeplinit înaintaşi pe cari înţelege să-i imite.

Astfel se ajunse la întinsa operă a Slugerului Amira, ultima lucrare de mai vastă literatură pe care a produs-o această Moldovă a veacului al XVIII-lea, care va avea îndată alte preocupări decât aceia a păstrării evenimentelor istorice.

Intinzându-se într'o expunere întovăraşită doar de unele critice, şi asupra stăpânirii lui Racoviţă, cronicarul din ordin începe cu această înştiinţare a noii ere: «De aice să ve-

¹ P. 365.

² Neculce şi Amira, pp. 159, 179.

³ *Ibid.*

⁴ P. 159.

deți și bunătatea născută a acestui Domn, ce mare dar au căzut pe țara Moldovei: ca o lumină au strălucit plină de bucurie, precum dovezile mari înainte sânt însemnate ». Dar întâiu trebuie să știe lumea, într'o întreagă povestire de lucruri muntene, « curgerea neamului său, moșii, stremoșii lui cine au fost »¹. Cronicile muntene, « leatopisețul Țării Românești », sânt pe larg întrebuițate. Toți dușmanii familiei sânt maltratați « muntenește », ca la Radu Popescu, de la Mihnea, înlocuit de Gheorghe Ghica, pentru ca « și sufletul curând să-și borască în prăpăstiile Iadului, ș'au perit pomenirea lui cu sunet »². Dar și știri de tradiție se adaugă, cum e calul dat, la căderea primului Ghica, de Șerban Cantacuzino, « fiind mai viclean decât alți frați »³. Se vorbește de nebuniile Muntenilor⁴, la care va răspunde Radu Popescu cu « nestatornicia Moldovenilor »⁵. Se vede urmărirea continuă a criticelor lui Constantin căpitanul contra Cantacuzinilor. Se ajunge astfel la fiii lui Grigore I-ii, Ștefăniță, fără urmași, și acel Matei care reproduce numele moldovenesc al lui Mătieș Sturdza, tatăl Doamnei Maria, *înrudire care se subliniază pentru a crea un drept dinastic, dar nu prin Mavrocordații mamei, noului slăpânilor*⁶. *Se pomenesc numai, pentru înlăturarea aceluiași drept, Domniile lui Nicolae și, pe alături, aceia, în Țara-Românească a lui Ioan Mavrocordat*⁶. *Nimic despre coborâtrea Exaporitului din marii Domni vechi ai acestei Moldove.*

Peste puțin, raporturile lui Mavrocordat cu Grigore Ghica nu mai fură acelea ale unchiului față de nepot, ale « părintelui » față de fiul iubit⁷. Se iviră greutateți de hotar între cele două țări, și, cum noul Domn moldovean apăra punctul de vedere

¹ Pp. 157, 144.

² P. 145.

³ *Ibid.*

⁴ Radu Popescu, p. 163.

⁵ Amira, p. 155.

⁶ *Ibid.*, pp. 155-6.

⁷ Scrisoarea lui Grigore-Vodă către Hrisant după intrarea în Iași, 1018, *Doc. grecești*, II, pp. 905-6, no. DCCCLXXXII. — Pentru Doamna Zoe, *ibid.*, pp. 911-2, no. DCCCLXXXVIII; pp. 915-6, no. DCCCXXXI; p. 927, no. DCCCCI; p. 963, no. DCCCCXXXV.

al Moldovei, vecinul îi scrie: « De ce oare partea Muntenilor să fie călcată de Moldoveni, mai ales când domnește acolo prea-doritul meu nepot? »¹. Înainte de aceasta, când Doamna Ruxandra trecu spre Moldova, nu numai că nu se opri la București, dar ținu să i spuie lui Hrisant că nici n'are de gând s'o facă². Patriarhul de Ierusalim, care exercita atunci o mare influență asupra tânărului Domn de la Iași, inspirându-i și întărindu-i decretul de organizare a celor patru școli: elenică, greacă modernă, românească și slavonă³, trebui să se amestece ca împăciuitor⁴.

Când Grigore Ghica se lăuda cu credința și ajutorul ce află la boierii săi, și la cei tineri și la cei bătrâni, în 1727⁵, Domnul muntean, care suferia de acele continue greutăți cu ai săi, trebuia să aibă un sentiment de gelosie, crezându-se și nedreptățit că, după atâtea servicii reale, n'a știut încă să capete inimile în această țară a sa, în care rămânea străin. Și Hrisant l-ar fi socotit « slab și moale » în neînțelegerea cu Grigore, crescută în 1728⁶. Nicolae Roset ajunse a lăuda pe noul Domn moldovean⁷. Radu Popescu, vorbind despre nemulțămiiții moldoveni, merge până la a scrie: « mulți dintru aceia aducea' și muștrare lui Grigorie-Vodă, Domnul Moldovei, că nu urmează chivernisirii unchiu-său »⁸. Și el pune în contrast răătăcirile fricoase ale lui Grigore cu liniștea ce a știut să asigure Nicolae Mavrocordat țării sale la 1727. *Căci Nicolae sperase să-și așeze fiul în Moldova*⁹.

¹ *Ibid.*, pp. 903-4, no. DCCCLXXX; p. 996, no. DCCCLXIII.

² *Ibid.*, pp. 920-1, no. DCCCXCV (an. 1727). Cf. *ibid.*, p. 900, no. DCCCLXXIV.

³ Cf. Iorga, *Istoria învătămintului*, l. c. Pentru copiii săi, Ghica avea ca dascăl un cleric, grec, Ioanichie; Iorga, *Doc. grecești*, II, pp. 921-2, no. DCCCXCVI. Și el va ajuta cariera aceluia călugăr Nichifor, din care va face un titular de Side și, mai târziu, un mitropolit al Moldovei; *ibid.*, pp. 937 8., no. DCCCXIII.

⁴ *Ibid.*, p. 928.

⁵ *Ibid.*, p. 934, no. DCCCXIX. Cf. și *ibid.*, p. 992.

⁶ *Ibid.*, p. 964, no. DCCCXXXVI.

⁷ *Ibid.*, p. 1011, no. DCCCLXXII.

⁸ P. 164.

⁹ Daponte, *Viața*, p. 337. Pentru planul de căsătorie cu Anastasia, fiica lui Mihai-Vodă, *ibid.*

Ceva trebuia să-i apropie însă pe cei doi rivali: greutățile stârnite de tulburările dela Tatars și intrigile fraților Racoviță, cari nu pierduseră nădejdea întoarcerii la putere.

Ghica luase măsurile necesare pentru ca, urmând stăruințele predecesorului său, să izgonească pe Tatars din « căștele » usurpate, dărâmandu-li bordeiele de lut și chiar câte o primitivă moschee și pedepsind pe aceia dintre dâșii cari, îndărătnicindu-se a rămânea pe pământul țării, în schimb pentru « adetiul » lor, i se păreau lui a fi rupt jurisdicția sa domnească. Se stârni, supt acest pretext, dar din ambiția de Impărăție a locotenentului Hanului Caplan, « Tigru », o adevărată revoltă a celui înalt demnitar, Aadil-Ghirai.

Aceste tulburări ținură doi ani. *Amândoi Domnii avură un rol militar*, înaintând cu ostașii lor contra acestor Musulmani nesupuși. Cronica lui Radu Popescu, ca și a lui Amira, ni-au transmis amănuntele acestor ieșiri ale lui Nicolae și Grigore în fruntea micilor armate ce-și putuseră înjgheba. Trebuia să se caute rebelii în Bugeacul Nogailor, pe la Ismail și Chilia ¹.

Nu fu de nevoie să se încerce ce pot la luptă soldații, cari nu erau numai de paradă. Amira socoate la 7.000 de oameni oastea Moldovei, cu slujitori, pașiri (chiurasieri) afară de Curte și de Lăpușneni, Orheieni și « dărăbanții agești », vânători și Soroceni ². În fața unei expediții care unia pe Turcii de la Hotin cu alte contingente de graniță și a rezistenței Hanului Mengli-Ghirei, Aadil se supuse, trecând în exil.

Îndată după aceasta, Ghica dobândi întoarcerea graniții de către Bugeac pe hotarul vechiu al lui Halil-Pașa, dar într'o conferință la Ismail li se confirmă stăpânirea peste « bucata de pământ cedată de șaptesprezece ani și întărită cu șapte ani în urmă între Prut și Nistru, lată de două ceasuri și lungă de treizeci și două », cu condiție să plătească dările obișnuite către Dominic, proprietară în teorie a acestei șuvițe: alămul și ușurul, cu adausul că plata această li-ar putea îngădui să înainteze la pășuni și peste noul hotar, în părțile nelocuite, cu voia

¹ Cf. și Iorga, *Doc. grecești*, II, p. 932 și urm.

² P. 165. Și « 12 puște cu săcălușe ».

Serdarului, a căpitanului de Codru și a pârcălabului de Lăpușna ¹.

În mijlocul acestor amenințări la graniță se produse contra amânduror Domnilor conspirația Racovițeștilor ². Dumitrașcu Hatmanul, după ce se bucurase de îngăduința lui Grigore-Vodă, care-i boieri pe amândoi ginerii, Iordachi Costachi și Ioan Bogdan ³, trecu la Aadil-Ghirai. Indignarea fu aprinsă și la București, dar, din nou, Mavrocordat interveni împăciuitor contra celui prins acum, care, și după osânda Turcilor, se făcuse vinovat de moarte ⁴. Peste puțin, acest boier, amestecat așa de mult și în catastrofa Brâncoveanului, se stingea la moșia sa ⁵. Radu Racoviță, fiul lui Dumitrașcu, ajunsese chiar a înlocui la Cernăuți ca staroste pe Macri, dovedit ca delapidator ⁶.

Atunci interveni la București neașteptata moarte a lui Nicolae-Vodă, pe care unii Greci ⁷ l-au crezut otrăvit de boieri, în rana de care suferia, dar de multă vreme o scrisoare către Hrisant îl arăta într'o rea stare de sănătate. Fundatorul Văcăreștilor fu dus la ctitoria sa, însemnată în frunte cu o frumoasă inscripție românească, pentru a fi așezat într'un măreț mormânt de marmură, pecetluit însă cu versuri elenice de arhaică făptură până și la data de Iunie a morții, exprimată în cronologia atică ⁸.

¹ Izvoarele: cronicile Moldovei și Țării-Românești, rapoartele din Odo-bescu și Tocilescu, *l. c.*, și Hammer, *Geschichte der Krim*, Viena, 1856, în Iorga, *Chilia și Cetatea-Albă*, pp. 247-8; la care a se adăugi Iorga, *Studii și doc.*, XXIII, p. 282 și urm.; *Doc. grecești*, II, pp. 932 și urm., 947 și urm., 955, 958 și urm.

² Amira pretinde că Mihai-Vodă n'a vrut nici să primească scrisorile, din Turcia, ale fratelui. Dar Neculce-l presintă ca înțeles cu Dumitrașcu; p. 367.

³ Amira, p. 163. Cf. Radu Popescu, p. 165.

⁴ Iorga, *Doc. grecești*, II, pp. 971-2, no. DCCCCXLV (an. 1728).

⁵ Radu Popescu, p. 165.

⁶ Amira, p. 179.

⁷ Ca Atanase Comnen Ipsilanti, *Τὰ μετὰ τὴν ἄλωσιν*, p. 327; reproduș și în Iorga, *Doc. grecești*, II, p. 1069, nota.

⁸ Iorga, *Inscripții*, I, p. 77, no. 6.

Lăsa mai mulți fii ¹, dintre cari cel mai mare, Constantin, tânăr de o creștere aleasă și de o distinsă ideologie, de mult timp un zelos corespondent al Patriarhului Hrisant ², care nu supra-viețui multă vreme vechiului său prieten, fusese însurat cu însăși nepoata lui Constantin Stolnicul ³, fiica lui Răducanu Cantacuzino ⁴.

Dar moartea aceleia care, pentru un partid care nu dispăruse, era un usurpator și un tiran, însemna pulința de a face să învie întreg trecutul brâncovenesc, al vechii Monarhii, cu tot ce cuprindea el ca oameni și ca așezăminte chiar.

Pe când odraslele lui Ștefan Cantacuzino, lângă mama lor legată încă de tradiție, dar mai ales după moartea ei ⁵, se înstrăinau sufletește, aruncându-se într'o politică personală de aventuri, pe care o represintă mai ales Radu devenit un Rudolf, acum « principe Cantacuzin, Anghel, Flaviu și Comnen », moștenitor al Bizanțului, duce al Valahiei, Moldovei și Basarabiei, — care iese întâia oară la iveală ca unitate deosebită —, « despot al Peloponesului, principe al Tesaliei, Macedoniei și sfântului Imperiu Roman, al amânduror Imperiilor, conte de Epidaur, Corint și al regatului apostolic al Ungariei, marchis în Ilfov, Romanați, Teleorman, Suceava, Galați, dinast al Ialomiței, Prahovei și Dâmboviței și domn al Oltului și Mehedințului, hospodar în Hotin și Giurgiu, precum și al ocnelor Telegăi, de o parte și de alta a Dunării, baron în Mohilău, Băneasa, Afumați, amândoi Filipeștii și ai celorlalte teritorii, feude, locuri și stăpâniri ale Serenisimei Case cantacuzine prin Ucraina

¹ V. *ibid.*, pp. 243 4. Pentru Ioan v. mai sus, p. 82, nota 1. Pentru Alexandru, Iorga, *Doc. grecești*, II, pp. 981–2, no. DCCCCLI. Pentru Doamna Smaranda, *ibid.*, pp. 993–4, no. DCCCCLXI.

² *Ibid.*, pp. 891–2, no. DCCCLXIV; pp. 945–6, no. DCCCCXVIII; pp. 987–8, no. DCCCCLV; pp. 1040–1, no. DCCCCXCIX; pp. 1044–5, no. MV. El gătește lui Hrisant locuință la soacră; *ibid.*, pp. 990–1, no. DCCCCLVII.

³ Testamentul Saftei, văduva lui, Iorga, *Doc. Cant.*, pp. 177–82, no. LXXIX. Un act de la soția lui Radu, Stanca, și de la fiul, Constantin (1715), *ibid.*, p. 250, no. XXIV.

⁴ Cf. Radu Popescu, p. 174 și Iorga, *Doc. grecești*, II, pp. 975–6, n-le DCCCXLVII–VIII.

⁵ Recomandație pentru dânsa din partea regelui August al Poloniei (1727), Iorga, *Doc. Cant.*, pp. 193 4, no. LXXXIV. V. *ibid.*, p. 284 și urm.

și Ardeal¹», cu specularea Ordinului său Constantinian, de caracter pseudo-bizantin², recunoscut și de Impăratul³, ca să ajungă comandant de regiment sârbesc la Austrieci⁴, general gata să treacă la dușmanul prusian al Habsburgilor și să se piardă într'o viață de sărăcie și desfrâu, murind la Camenița⁵ pe când, cum vom vedea, fratele lui, Constantin, visă de moștenirea despotală a Brâncoviceștilor în Serbia, ca să ajungă într'o închisoare de fortăreață la stăpânii săi, cari-i dădură drumul numai ca să moară liber⁶, — în țară, chiar după trecerea în Ardeal a lui Nicolae Roset, a lui Mihai Cantacuzino, fiul Spătarului⁷, rămăsese răpresintanții causei, care, de la un timp nu mai avea pe Doamna Marica, iar nepoțelul ei Dinu nu era încă de vrâstă.

Dacă, dintre ei, un Matei Crețulescu, purtat pe la Viena pe vremea speranțelor de Domnie de la «Nemți» și onorat de Impăratul, în testamentul său din 1729, cerea lui Nicolae-Vodă «stăpâneasca iertăciune și blagoslovenie», invocând, pe latinește, «Clemența Sa», dăruindu-i și un Atlas luat acolo la Viena⁸, un «atlante», și recomandându-și sufletul lui Climent de Adrianopol așezat la Biserica Doamnei⁹, Iordachi Crețulescu, nepotul său, ginere brâncovenesc, care pri-

¹ *Ibid.*, p. 185, no. LXXXII. Impreună cu fratele dă o plenipotență pentru afaceri lui Panaioti Papa, adecă Panaioti Nico (Viena, 1-iu Ianuar 1725); *ibid.*, pp. 192-3, no. LXXXIII.

² Il dă și doctorului Mihail Schendus Vanderbeck, ponegritorul lui Nicolae Mavrocordat; *ibid.* pp. 182-3, no. LXXX. Alte acte ale «Marelui Maestru», care găsia cumpărători pentru diplomele sale, *ibid.*, p. 183 și urm.

³ *Ibid.*, pp. 195-8, no. LXXXVII; pp. 292-3, n le XXII-III, pp. 290 1, no. XX. V. și mai sus.

⁴ *Ibid.*, pp. 301-4, n-le XXXII-III.

⁵ Vezi și Iorga, în Hurmuzaki, X, pp. 1X-X (cu arătarea tuturor izvoarelor); Bulat, în *Rev. Ist.*, VI, pp. 229-35. Vezi și mai departe.

⁶ V. mai departe, și Iorga, *Doc. Cant.*, p. 297 și urm.

⁷ *Ibid.*, pp. 182-3, no. LXXX.

⁸ Lasă și 124 de cărți, «filosoficești, gramaticești, politicești, bisericesti, istoricești, latinești, italienești, iproci, iproci», luate tot la Viena pentru copii. Nu uita nici pe Ioan-Vodă, care-i măritase fata cu Petrașcu Bălăceanu.

⁹ *Ibid.*, pp. 198-211, no. LXXXVII. El lasă ceva și unui Suedes, lui «Ion Sfețul, care m'au odihnit în călătoria Beciului»; p.209.

mise de la Domnul străin o parte din moșiile confiscate de la Toma Cantacuzino și de la acela care e numit, simplu, « Gheorghie Beizadea », « ca haini și hicleni de către puternica Impărăție »¹, rămânea, cu toată situația lui de Mare Logofăt și încrederea de care se bucura, păstrătorul unei datini care acumă părea că poate fi restaurată.

Nicolae-Vodă încredințase lui Constantin, *ca unui moștenitor de tron*, pe Doamna Smaranda — Constantin era fiul Pulheriei Ciuchi —, pe fiii ei, Alexandru² și Sultana, pe fratele și după mamă, beizadea Iancu.

Se procedă deci, în fața Doamnei văduve Smaranda, care nu arăta să aibă vre-o influență, și a celor câțiva Greci din intimitatea răposatului Domn, — amănuntele ni scapă, neexistând pentru acest important moment de crasă o cronică de țară —, la convocarea unei adevărate Adunări Naționale ca aceia care dăduse Scaunul lui Constantin Brâncoveanu sau ca adunarea fără noroc care voise să dea Moldovei ca Domn, la moartea lui Constantin-Vodă Cantemir, pe beizadea Dumitrașcu. Grigore Ghica ar fi luat bucuros, prin strămutare, moștenirea unchiului, și Mibai Racoviță credea că în sfârșit i-a venit ceasul. Se pare că unii dintre boieri ar fi voit alt Domn decât pe « fiul tiranului ». Dar Grecii fură câștigați, și tot așa Doamna, care doria firește pe fiul ei, și, supt înrăurirea hotărîtoare a lui Iordachî Crețulescu, care-și sprijinia ruda, crescută românește, se alese deci Constantin Mavrocordat, — care va prefera, în scrisorile către străini, să-și zică « de' Scarlatti ». Se ceru la Poartă întărirea lui și Pașa din Vidin, o veche cunoștință, interveni, ca Abăză-Pașa din vremea lui Matei Băsărabă, a cărui tradiție se continua de fapt, pentru a se căpăta această confirmare³.

Divanul Domnului e alcătuit din tânărul Brâncovean Constantin, care e făcut Mare Stolnic, dintr'un Filipescu, Grigore, Serdar ca în Moldova, dintr'un tot tânăr Văcărescu, Barbu, care va juca apoi un mare rol, pe lângă câțiva Greci

¹ *Ibid.*, p. 251, no. xxv.

² Alexandru se întâlnește în Efemeridele lui Daponte, alături de Alexandru, fiul lui Ioan, care muri de ciumă la București.

³ Atanase Comnen Ipsilanti, *o. c.* p. 327, și în Iorga *Doc. grecești*, II, p. 1069, nota; Daponte, *Éphémérides daces*, ed. Legrand, II, pp. xxxi-ii.

obscuri, între cari Constantin Ramadan și, firește, Vistierul Antonachi.

Dar Constantin, care era Domn numai pentru acei cari-l aleseră, și nu pentru Turci, de și se pretinde că i se trimesese Micul Imbrohor cu confirmarea ¹, va fi chemat la Constantinopol. Atunci Iordachi Crețulescu, un adevărat regent, pe care ocrotitul său îl va fi lăsat unul din Caimacami, trimise la Poartă pentru a stărui în folosul tânărului Mavrocordat pe Constantin Văcărescu, vărul său, și pe propriul fiu, Răducanu, recomandându-i, și în numele soției, domnița Safta — Matei Crețulescu îi zicea: « Doamna Săftica » — și bătrânului Patriarh Hrisant ².

Se dădea o luptă pentru restalornicirea unei tradiții pe care cu un secol în urmă o crease spiritul local. național, al Țării-Românești și care dominase lădindile politice a vre-o trei generații.

Poate că s'ar fi izbutit în această îndrăzneată tentativă, dacă n'ar fi intervenit, ca în 1703, pentru Brâncoveanu, revoluția turcească. Impotriva bătrânului Sultan Ahmed, care prive la martiriul aceluia, se ridică mulțimea, cerând pe nepotul lui, Mahmud, care, firește, nu era în stare să stăpânească o asemenea mișcare, răpede degenerată în anarhie ³. Un Robespierre turc, Ienicurul Patrona-Halil ⁴, ajunge stăpân peste capitala Imperiului. Și el se crede dator să înlătore pe toți aceia cari i se păreau că sânt numai șefi de provincii fără drepturi ale lor. Fu astfel mazilit Hanul, dându-se drumul vechiului rebel Aadil-Ghirai, și tot așa trebuia să fie pentru Domniile românești, socotite vacante ⁵.

¹ Daponte, *Viața*, p. 344. El ar fi refusat instalarea până atunci; *ibid.*

² Iorga, *Doc. grecești*, II, pp. 1068 9, no. МХХI (26 Octobre 1730).

³ Iorga, *Gesch. des osm. Reiches*, IV, p. 409 și urm. Noul Sultan ar fi anunțat suirea sa vasalului din București; Daponte, *l. c.*, p. 245. Mai cunoaștem un asemenea cas; Iorga, *Doc. grecești*, II, la an. 1754.

⁴ V. și Tollot, *Nouveau voyage fait au Levant ès années 1731 et 1732*, Paris 1742, p. 310 și urm.

⁵ *Viața* lui Constantin-Vodă de Daponte afirmă că Domnul sosește numai după potolirea revoluției, ceia ce pare fals; p. 346. Constantin, acum văduv după soția cantacuzină, ar fi căutat să încheie o căsătorie cu fiica lui Mihai-Vodă ceia ce pare imposibil; p. 347. Patriarhul și Grecii căutau să-l însoare altfel; *ibid.* I s'ar fi oferit Moldova, dar din prietenie față de vărul său ar fi refusat-o; *ibid.*, p. 348.

În Moldova, dictatorul numi, cu supusa învoire a Sultanului său, pe un negustor de carne, un «casap» sârb bogat, Ianachi, de fapt secretar și furnisor al ienicerilor, pe care Grecii constantinopolitani îl porecliseră Buțucachi, și el trecu prin formele obișnuite pentru întărirea Domnilor¹.

Se poate închipui indignarea boierilor moldoveni, încă numeroși și puternici, cari n'ar fi primit nici într'un chip pe acest năvălitor obraznic, cutezând să calce în picioare toate drepturile și datinile, atât de vechi și de respectabile, ale unei țări care păstrase în atâtea domenii o libertate până atunci neatinsă de nimeni. Simțim adâncă jignire a lui Grigore-Vodă însuși în scrisoarea ce o îndreaptă la 25 Novembre lui Hrisant. El trimise îndată sume importante la Constantinopol ca să înlăture grosolana aventură. « Buțucachi-Vodă », de care-și râde Neculce, nu putu să susție concurența cu acela care avea la îndemână Vistieria Moldovei. Și astfel cel care-l numise îl și mazili fără zăbavă, osândindu-l și la moarte, iar restabilitorii ordinii primiră ca Grigore-Vodă să urmeze stăpânirea sa².

Pentru Țara-Românească însă Domnia lui Constantin Mavrocordat nu se putea păstra. Sprijinitorul lui la Poartă, Manolachi Ipsilanti fu aruncat la *Forno* după stăruințele lui Mihai-Vodă, care-și asociase în silințele sale și pe dragomanul flotei, Ventura. Mihai căpătă deci el Domnia râvnită, și, de Crăciun al acestui an așa de tulburat, el se pregătia, călcând în picioare dreptul de alegere reclamat de țară, *să vie în mijlocul unor boieri cari n'aveau nicio simpatie pentru acest Moldovean* și erau hotărâți să facă orice jertfe pentru a-l răsturna; tânărul de optsprezece ani care era noul Constantin-Vodă, reținut acum la Constantinopol, deveni prin aceasta un « *candidat național* »³.

Timp de mai multe luni se duse o luptă învierșunată pentru izgonirea intrusului, care ceruse sechestrarea și vânzarea averii

¹ Neculce și Daponte, *l. c.*

² Iorga, *Doc. grecești*, II, pp. 1070-1, no. MXXII.

³ Vezi și scrisoarea de la 26 Decembre către Hrisant a noului Domn muntean, care-și lasă la Constantinopol ca agent, cum mai fusese, pe fiul său, Român după amândoi părinții, Constantin; *ibid.*, pp. 1071-2, no. MXXIV. Constantin domnise cinsprezece zile; Daponte, *l. c.*, p. 345.

Fig. 4. — Constantin Mavrocordat.

Mavrocordaților ¹, fără să putem avea lămuririle trebuitoare. Bine înțeles cine poartă această luptă nu e copilandrul ajuns la mazilie după nici douăzeci de zile de nominală stăpânire, ci un întreg partid care se sprijinia pe doctrina istorică a alegerii ². Indată ce fu numit un nou Mare Vizir în locul celui care strivise răscoala, și el nu era decât prietenul Pașă de Vidin, boierii de țară, cu Crețulescu și Brâncoveanu în frunte biruiră, arătând că Mihai-Vodă i-a prădat, ca, odinioară, pe Moldoveni; mazilul fu din nou în primejdie să-și piardă capul ³. Ventura plăti cu capul cutezanța lui ⁴, și astfel Constantin-Vodă putu să înceapă, având un astfel de ocrotitor, o Domnie pe deplin asigurată (26 Octombrie 1731) ⁵. Când se încercă o lovitură contra lui, unsprezece boieri merseră la Poartă.

Stăpânirea vechilor familii e desăvârșită, triumfătoare peste tot ce dăduse Fanarul și Moldova fanariotisată a Racovițeștilor. Intr'un privilegiu redactat românește pentru mănăstirea grecească a Sfântului Visarion, la Dușcu, în Tesalia, iscălesc: ca întâiu boier, marele patron Iordachi Crețulescu, soț de « Doamnă » din sângele Brâncoveanului, Constantin Văcărescu, Constantin Brâncoveanu, stăruitorul la Poartă din 1730, ca Mare Logofăt. ruda lui, Barbu, apoi Grigore Filipescu, înrudit cu Cantacuzinii, bătrânul Barbu Merișanu ca Vornic, Roseteștii, înrudiți cu Casa brâncovenească, și, în același timp, credincioși ai lui Nicolae-Vodă, Ianachi și Mihalachi, dintre Greci fiind, pe lângă Ramadan. doar Vistierul Antonachi ⁶, și la

¹ *Ibid.* De și el nu recunoscuse pe Constantin, dar fusese silit a-i păstra boierii. Se îndatoria a plăti haraciul de la moartea lui Nicolae-Vodă. Constantin luă asupra-și cheltuielile pentru înnormântarea tatălui.

² V. și Atanasie Comnen Ipsilanti, *o. c.*, p. 328; Iorga, *Doc. grecești*, II, p. 1069, nota.

³ Neculce, p. 370. Noi intrigi ale lui, cu un « arz fals »; *ibid.*, p. 372. El fu exilat la Lesbos; *ibid.*

⁴ Lui Constantin i s'ar fi oferit, după Daponte, ceia ce, iarăși, e neadmisibil, sprijinul lui Ventura. al lui Manolachi Ipsilanti și al medicului Toma Testabuza care va isprăvi ucis; *l. c.*, p. 347.

⁵ Daponte, *l. c.*, p. 348. Din nou ar fi cerut pe fata lui Mihai, Anastasia. Acolo, și intrigi ale lui Mihai, ieșit de la Edicule.

⁶ Iorga, *Doc. grecești*, II, pp. 1076 7, no. MXXXI.

cari se adaugă apoi, în alte Domnii, din Moldova ¹, un Constantin Caragea, din familia influentului medic constantinopolitan cu acest nume, și un Iordachi Facă ².

Constantin, care « s'au așezat cu bună pace de către toți boierii, și li-au dat toate în mâinile lor să le chivernisească, și trăiau toți cu liniște, nu ca la tată-său, Nicolae-Vodă, ce într'alt chip, foarte cu bună îmblânzire de către Domnul », își pierduse întâia soție. El căută prin a doua să se « româniseze » și mai mult. Ceru de la vărul său moldovean o mireasă, și acesta-i trimise pe « foarte frumoasa și înțeleapta » fiică a Vornicului Constantin Roset, Ecaterina, nunta făcându-se în Novembre 1732 ³.

Această Domnie munteană cu voia țării dă și Domnului Moldovei o încredere în sine pe care n'o avuse până atunci. Dumitrașcu Racoviță murise, dar ginerele Iordachi Costachi urmăria lucruri mari. Intors de la Tatarii și iertat, — « și încă i-au făcut (Vodă) și un rând de haine » —, el sprijină candidatura lui Constantin Duca, ale cărui bătrânețe nu erau deci fără speranță, apoi aceea a unui Domn de țară din partidul său: « să-și rădăce ei pre unul dintre dînșii Domn ». Partidul pe care l-am putea numi național, Ghica fiind încă privit ca străin, de și de mult își logodise feciorașul, Scarlat, după numele Scherleților originii sale prin femei, cu fetița lui Iordachi Cantacuzino Deleanu ⁴, era compus din verii lui Racoviță, Constantin și Gavril Costachi, din Toader Costachi, din bătrânul Ioan Paladi și fiul Toader, din însuși Spătarul Iordachi Cantacuzino ⁵. *Precum, odată, izbânda lui Matei Băsărabă trezise mișcarea Moldovenilor, cu Miron Barnovschi și Vasile Lupu, ca să aibă, la rândul lor, un Domn voit de dînșii, tot așa acuma, pentru urmași, alegerea de la Munteni li dădea speranța să-și aibă un Domn ales.* Neculce pretinde că li s'ar fi făgăduit Tatarilor, dacă ajută, toată țara dintre Prut și Nistru, dar aceasta nu poate fi decât o clevetire ⁶.

¹ *Ibid.*, p. 1088, no. MXLII.

² V. și Daponte, *l. c.*

³ Neculce, pp. 370-1.

⁴ Amira, pp. 171-2.

⁵ Neculce, p. 369.

⁶ *Ibid.*

Inercarea fu zdrobită de Grigore-Vodă, care se arată acuma un om format, capabil de o hotărîre ca ale lui Nicolae Mavrocordat în prima Domnie din această Moldovă. Prins, fiul lui Lupu Costachi avu aceeași soartă ca a tatălui său: fără a fi adus înaintea Domnului pentru judecată, el e decapitat înaintea Curții domnești. Neculce ajunge atunci, întâiași dată după întoarcerea în țară, boier în Divan, lângă socrul lui Constantin Mavrocordat, lângă alt Roset, Andrieș, căruia i se încredințează însemnata situație de Vistier, și lângă Sandu Sturdza și Costachi Razu ¹.

În April 1733 Grigore, ajutat de fratele său Marele Dragoman Alexandru, avu în sfârșit prilejul de mult dorit de a schimba cu Constantin, vărul său, trecând la București, despre care Neculce spune, glumind, că se credea «târg mare», cum nu era Iașul ². Se văzu cu acest prilej, oricât de greu a putut să-i cadă tânărului Mavrocordat o mutare pe care n'o dorise, o privește ca în vremile Mihneștilor din secolul al XVI-lea și a lui Radu-Vodă cel Mare: *cei doi Domni se întâlniră în aparență «frățește»* ³, *de față fiind și bătrâna soră a lui Nicolae-Vodă, Ruxandra, mama lui Ghica.*

Spre sfârșitul unei Domnii de șase ani, dările crescuseră: «văcărit, hârtii grele, vâdrărit, desetină și șferturi grele», țigănărit, mucareaua pe preoți, «împrumute». Deci noua stăpânire putea fi salutată cu bune nădejdi de îndreptare.

În țara cea nouă, Constantin Mavrocordat nu mai avea însă privilegiul unei întregi boierimi solidare, sprijinită pe neuitata amintire a unei lungi, bogate și glorioase Domnii de țară. Trebuind, la abia douăzeci de ani trecuți, să se conducă singur, el se îndreptă spre boierii de țară, fără osebire ⁴, păstrând pe impopularul, hrăpitorul Sandu Sturdza, dând Logofeția lui

¹ *Ibid.* Gavril Costachi fu iertat de Domn; *ibid.*

² *Ibid.*, pp. 371-2. V. și Daponte, *l. c.*, p. 350. Constantin ar fi socotit-o ca pedeapsă de la Dumnezeu pentru exilul lui Mihai-Vodă.

³ Atanasie Comnen Ipsilanti spune că atunci chiar «a arătat Constantin lui Grigore și prin vorbe că se va mișca pentru schimbare»; p. 337; Iorga, *Doc. grecești*, II, p. 1078, no. MXXXIV.

⁴ Daponte, *l. c.*, pp. 350-1.

Constantin Costachi, admitând, cu toate legăturile lui raco-
vițești, pe Ioan Bogdan, pe cuscrul lui Ghica, Iordachi Canta-
cuzino, la urmă totuși un conspirator, pe alt Iordachi Canta-
cuzino, de la Pașcani, pe Toader Paladi, de și nepot al lui
Mihai-Vodă, — Neculce-l socoate ca boierul cel mai influent ¹,
de și puțin sigur —, *ba chiar pe unul din fiii lui Antioh Can-
temir*, Ioan, din care făcu un Mare Ban ², dar *încercându-se mai
mult în Rosețești, a cărora și fu această Domnie*: socrul Constantin,
vărul Mihalachi, ruda Andrieș, un Iordachi Roset, zis « Cili-
biul ». Vremea de mare putere a familiei revenia. Grecii, cari
fuseseră și în jurul lui Grigore-Vodă, lipsiau.

O «democrație» ca la Munteni îl însuflețește pe Domn: îndreaptă
pe boieri la judecată, chiamă și pe mazili la ceremonia cafelei,
« și li arăta politică și cinste mare ». « Ciocoi n'au avut trecere
în zilele Măriei Sale. » Dacă, în curând, dările se înmulțiră:
văcărit, vădrărit, șferturi, pogonărit, cuniță ³, la sfârșitul Dom-
niei sale și Constantin-Vodă repetă gestul de îndreptățire al
tatălui său: « *au adus un cadiu la Iași și și-au făcut mărturia
de la boierii caimacami și de la alți boieri cum că au fost bun
țării și n'au luat nimică mai mult decât au fost obiceiul și birul
țării* », cadiful fiind pus să-și adauge mărturia.

Dar această scurtă Domnie, ca și cea de la Munteni a lui
Grigore Ghica, n'a însemnat decât înviersunata luptă, — conti-
nuând până la reparația în București, în 1741, a lui Mihai
Racoviță, cu fiul căruia, Ștefan, Constantin își logodi o soră ⁴,
iar Grigore-i oferi căsătoria între fiul său Scarlat și fata, mai
în vrâstă, a mazilului ⁵ —, între cei doi veri, cari continuau

¹ Pp. 377-8.

² Iorga, *Doc. grecești*, II, p. 1088, no. MXLII. Venise la moșia lui și fusese
primit, după stăruințele lui Hrisant, încă de Grigore Ghica; *ibid.*, p. 1060,
no. MXVII.

³ Dar scădere la văcăritul mazililor; Neculce, p. 379. Iertarea de dajde
a clerului; p. 380. Cf. Codrescu, *Uricariul*, VII, p. 23; Iorga, *Doc. grecești*,
II, p. 1088, no. MXLI.

⁴ Neculce, p. 388.

⁵ *Ibid.*, p. 388; Daponte, *l. c.*, p. 351. *Dar Mihai rupse logodna și,
dându-și fata după Constantin Hatmanul Ipsilanti, creă familiei acesteia nouă
dreptul la moștenirea țărilor românești; ibid.*, p. 352.

rivalitatea, acoperită totuși în oarecare forme, a lui Nicolae-Vodă cu nepotul său. Sprijinit în Țara-Românească pe partidul brâncovenesc, căruia, cum se va vedea, și Mihai-Vodă trebui să i se plece, iar în Moldova pe dinastia rosetească, Mavrocordat era să se dovedească, în prima parte a acestui războiu dinastic, mai tare decât vărul său: la un moment, când Ghica sprijinia pe Racoviță, el sperase chiar să facă Domn în Moldova pe Mihalachi Roset ¹.

Nevroind să întâlnească pe acela căruia totuși îi luase Domnia, preferabilă, a Țării-Românești ², Constantin se întoarse în București, în mijlocul acelor pe cari-i cunoștea mai bine. Nicio însemnare de cronică nu arată cu ce sentimente a fost primit, dar Divanul din 1735 nu putea decât să repete în alcătuirea lui pe acela din cele d'întăiu două stăpâniri. Dintre cei de cari se serviseră Domnii de până atunci la Constantinopol, el aduse căderea lui Manolachi Ipsilanti, pe când în Moldova Constantin Ipsilanti avea o situație mare ³. Boierii lui din Moldova fură înlăturați și chiar închiși ⁴ de Ghica, venit să-și răsbune, fiind în primejdie Paladi și mai ales bătrânul Sturdza. Reveniră în rosturi, pe lângă Neculce, oarecum împăcat, pentru aceasta, cu Grecii, Cantacuzinii, de la Deleni și de la Pașcani, Costăcheștii, Constantin, zis Negel, fiul lui Gavriliță, și fratele Gavril, apoi Tode-rașcu, *vechii doritori de Domnie indigenă* — Negel, foarte onorat de Domn, urmând să aperse dârz interesele țării ⁵, și Neculce-lăudându-l, observă: « *Boierul care slă cu bine pentru țară, de se pune, măcar de ar veni și la primejdia vieții, i se cade de la acea țară și de la pământeni a-i da mai multă cinste de laudă decât de hulă* » — Razu și un Lupu Gheuca, apoi și Darie Do-

¹ *Ibid.*, pp. 376, 377 și nota 379-80. Criticile lui Neculce, care arată pe Greci pretutindeni, însemnând anume la vămi, și se plânge că se cheltuia prea mult cu Doamna Smaranda și cu fratele Iancu (pp. 377-8), vin și din aceia că el a pierdut situația pe care i-o dăduse Grigore-Vodă. La dânsul și mneștiunea celor « vre-o zece țiiitori măritate a' tătâne-său » (*ibid.*).

² *Ibid.*, p. 380: « fiind acea țară mai bogată ».

³ *Ibid.*, p. 386. O fată a lui iea pe Ștefan Racoviță; *ibid.*, p. 388.

⁴ Daponte, *l. c.*, p. 352.

⁵ Atanasie Comnen Ipsilanti, *o. c.*, p. 341; Iorga, *Doc. grecești*, II, p. 1089, no. MXLIII.

nici, iar, dintre Greci, doar un Grigorașcu Postelnicul și un Aristarh ¹.

Noul războiu dintre Turci și Imperialii austrieci, la cari se adauseră îndată Rușii, trebui să aducă schimbări însemnate în rosturile țărilor românești, fără ca ele să poată atinge însă basa dăinuirii și dezvoltării lor, care va rămânea, ca în această vreme tulburată, la capătul căreia se va săvârși întregirea principatului muntean, acțiunea unei clase boierești indigene, puternică, sigură de sine și ambițioasă.

¹ Neculce, pp. 386, 387. Acesta se plânge de revenirea dărilor pe cler și a văcăritului, cu adausul unui cărciumărit; *ibid.* Apoi « hârtii » grele; p. 387.

CAPITOLUL VII

Intregirea Țării Românești și urmările ei

La 1737 Rușii, amestecându-se în neastâmpărul tătäresc, devenit ofensiv și față de dâșșii, reiau Azovul, pierdut prin pacea din 1711, și Austrieții încearcă, mergând spre Niș, să-și întregescă stăpânirea asupra Serbiei, căutând și pe acolo drumul spre Marea Răsăritului ¹.

Pe când vechiul comandant al Timișoarei, generalul Wallis, atacă Vidinul, Țara-Românească e invadată de cătane, coborîndu-se 5—6.000 de oameni, o adevărată oaste de ocupație, iar nu pâlcurile de pradă și de surprindere din 1716, prin Argeș, spre București, pe când generalul care comanda la Brașov, Vadányi, și un Koháry își așezau ostașii și la Oituz și la Câmpulungul bucovinean, fără a intra mai adânc în aceastăaltă țară ².

Legături nu par să fi avut Imperialii din Oltenia cu unele elemente din Țara-Românească. Dar dincolo de Olt nemulțămirea crescuseră în ultimul deceniu fără ca nedibăcia, lipsa de orice îndemânare a stăpânilor să găsească mijlocul de a se înțelege cu o clasă numeroasă, puternică, nervoasă, care, supt înfățișările ei de moliciune orientală, nu era lipsită de energie politică.

Boierii se plâng la 1731 încă de felul cum s'a lucrat noua conscripție cu doi ani în urmă, făcând dintr'un sat mai multe,

¹ Cum era considerată de Greci cauza războiului, se vede din Daponte, *Éphémérides daces*, pp. 3-7.

² Situația o vede bine Neculce, deprins a se ocupa de lucrurile de peste graniță; p. 394. Cf. Iorga, *Gesch. des osm. Reiches*, IV, p. 432 și urm.

supuind pe cei rămași la locul lor a plăti birul fugarilor, stricându-li lor, stăpânilor, o gospodărie sprijinită pe scutelniciu atribuiți caselor lor și pe lucrul de o zi pe săptămână al rumânilor, cari nu mai dau dijmă și au dreptul de pășunat. O altă clasă, a megiașilor liberi, — asemenea, cum li arată numele, cu a răzeșilor moldoveni, e singura care, fără alte îndatoriri, folosește din noul regim. Ce?, au ajuns ei, boierii, acolo de să trebuiască a-și cultiva singuri viile și a-și paște turmele! Sânt puși la oierit cu țaranii. Sare de la ocne nu li se mai dă. De ce nobilimea ardeleană să aibă o fericire de care ei sânt acuma lipsiți? Cele douăzeci și patru de mari familii au fost, supt generalul Königsegg, obiect de batjocură, făcându-i mincinoși și spuind că nici de Sfântul Petru n'ar ținea samă guvernul, dacă ar fi și el « Valah »¹. Dacă boierii au procese, ele nu se judecă după obiceiul pământului, ci părțile sânt trimese la auditoratul militar, unde trebuie să se răspundă numai pentru cauzele criminale. N'au lipsit nici arestările nedrepte. Arendașii veniturilor împărătești tulbură și pe negustori. Hoții sânt pretutindeni, și nimeni nu e sigur în casa lui. Căsătoriile cu familiile din țara de peste Olt nu sânt îngăduite, și cei rămași supt Impăratul, fiind rude, nu se pot lua între ei. Zlotul din Țara-Românească nu mai merge, și oamenii n'au monetă imperială cu care să se plătească de fisc². Deosebirea de monetă împiedecă acum negoțul; granița de către Turcă rămâne, de altfel, închisă³. La târguiri se ieau taxe insuportabile. Țăranii sânt oboșiți de continuele munci gratuite. Escesele militare nu mai sânt oprite de când lipsește comisarul. Nu s'alcătuit în atâta vreme o strajă de țărani care să puie capăt prădăciunilor. Plângerile populației nu pot fi ascultate din lipsă de tălmaci. Acestea le spun noii cărmuitori, Vlastò. Bă-

¹ Această vorbă e pusă de consilierii înși în sama lui de Porta; Hurmuzaki, VI, p. 455.

² *Ibid.*, pp. 425-7, no. CCLVI.

³ V. și *ibid.*, pp. 491-2, no. CCLXX (memoriu al lui Königsegg, 1724). O plângere din 1732 a lui Constantin-Vodă către Wallis pentru vama de la Căineni; *ibid.*, pp. 513-4, no. CCLXXXV. Recriminații imperiale contra lui Ghica; *ibid.*, pp. 516-7 (1734). Pentru toate acestea întregul material e prezentat cu o sârguință admirabilă, dar într'o formă în care îngreui orice întrebuintare, de d. Alexandru A. Vasilescu, în *Oltenia sub Austriaci, 1715—1739*, I, București 1929.

leanu și Prâșcoveanu, pe cari-i neliniștește și vestea unei noi colonizații de « Sârbi ¹ ». Vogt și de Porta, nu și baronul Czeyka, sânt arătați ca abusivi și aroganți ². În schimb, organele germane presintau, cu lauda lui Vlastò singur, pe Băleanu ca pe un ambițios intrigant, care, supt pretext de moștenire, și-a adus fratele de dincolo, de și cei de acolo nu îngăduie astfel de legături, iar pe Prâșcoveanu ca pe un « idiot », care nu știe decât românește ³.

Intenția administrației de a rupe legătura mănăstirilor « patriarhale » închinată, nu numai cu Locurile Sfinte, dar și cu Vlădica de la Râmnic și cu acela pe care egumenii îl numiau « mitropolitul » și care nu era decât Sârbul de la Belgrad, și de a-și rezerva și numirile înseși și controlul averilor, ridică împotriva noului regim și pe consilierii români înșii, cari se gândiau ce ar fi să fie dacă în locul lor ar veni numai catolici ⁴. Sprijinul dat episcopului bulgar Stanislavich ⁵ urma, și se avea în vedere înlăturarea pe încetul a ortodoxiei ⁶. Cler și boieri cereau să fie asimilată țara lor cu Ardealul, « cu care, și din pri-

¹ Hurmuzaki, VI, pp. 428-9.

² *Ibid.*, pp. 454-5, no. CCLIX. Se arată ce greu se fac judecățile țaranilor cu plângerile *scrise*. — Pentru ajutor fiilor lui Barbu Brăiloiu, *ibid.*, pp. 458-9, no. CCLXIII; pp. 463-4, no. CCLXV; pp. 493-4, no. CCLXXXII. Și alte cereri de ajutor; *ibid.*, pp. 501-2, no. CCLXXXIX. — Boierii pretindeau scutirea de toate dijmele; *ibid.*, p. 489. Văduva lui Golescu se cerea peste Olt; *ibid.*, p. 494.

³ *Ibid.*, pp. 476-7. Judecata lor e favorabilă lui Știrbei și lui Matei Glogoveanu; *ibid.*, p. 481. O arătare a neajunsurilor din partea vechilor administratori români; *ibid.*, pp. 504-7, no. CCLXXXI. Cererea lor de drepturi; *ibid.*, pp. 509-13, no. CCLXXXIV. Iși amintesc meritele fiscale și semnalează patetic decadența. Ei cer scutiri ca răsplată.

⁴ *Ibid.*, pp. 456-7, no. CCLXI. Intervenția episcopului Inochentie, n-1 următor: « Dar atunci de ce am fost făcut eu episcop? » El arată că supt Români socotelile se luau de boierii trimeși în înțelegere cu Scaunul episcopal. Era intenția de a asigura, prin președinte, majoritatea catolicilor; *ibid.*, p. 481. Se gândiau Imperialii că supt vornici să fie un « sub-vornic sau controlor, Neamț » și, pe lângă ispravnici, « doi Ober-Vornici » de aceeași nație; *ibid.*

⁵ Numirea lui, în 1731, ca episcop al Bulgarilor din Oltenia; *ibid.*, pp. 495-7, no. CCLXXIV.

⁶ *Ibid.*, p. 459 și urm., no. CCLXIV; pp. 485-6. O cerere a Bulgarilor, *ibid.*, p. 464 și urm., no. CCLXVI. Cf. scrisoarea lui Inochentie, *ibid.*, pp. 493-3, no. CCLXXI, și o alta, *ibid.*, pp. 508-9, no. CCLXXXIII.

«cina vecinătății, cât și pentru că aceiași e originea nației, nu e mică legătura »¹.

În sfârșit, o cercetare a țăranilor înșii făcu să se constate dispariția de sate întregi în Mehedinți, întrevăzându-se pustiul din cauza stoarcerilor și vexațiilor de tot felul².

Nefînțelegerea între guvern și supuși era, astfel, desăvârșită și iremediabilă. De o parte, un Stat fiscal, cu « conșcripțiile », registrele și birocrația sa, de alta, o lume tradițională, de loc rectiliniară, ci, din potrivă, de o varietate și complicație nesfârșită, având, dintr'un așa de lung trecut, un rezultat organic, care părea Imperialilor o « țară fără rânduială », *ein irreguläres Land*³. De o parte, oameni așezați, legați de clasa, de locul, de raportul lor cu Statul, de alta, o lume flotantă, continuu schimbătoare, care scăpa de toate supravegherile și constrângerile.

Pe această vreme, dincolo de Olt, Constantin Mavrocordat cere să i se îngăduie a-și trimete Doamna în siguranță la Constantinopol. Înștiințat de Wallis că a venit să iea țara în stăpânire. cerând și bani pentru întreținerea trupelor, Domnul, temându-se să nu aibă soarta părintelui său, își părăsește capitala. *Boierii cei mari refuză a rămânea ca ispravnici de Scaun*, și Constantin-Vodă e silit să lase în acest rost pe Postelnicul Dumitrașcu Caragea, pe un vameș, pe un tânăr Ștefan Dudescu și pe un simplu polcovnic⁴. Un alt Dudescu, Constantin, soțul Mariei, fiica lui Antioh-Vodă, e făcut Spătar în locul Grecului care dispăruse. « Boierii și slujitorii », scrie Neculce, « l-au petrecut [pe Domn] două-trei ceasuri și și-au luat ziua bună, și l-au lăsat cu toții, și s'au întors la București; ce nu numai boierii, ce și slugi de ai lui, ce au fost la tată-său, l-au lăsat toți⁵ ». Apoi, de la Văcărești, unde se închisese, Mavrocordat, a cărui autoritate se dovedise a fi nulă, plecă spre Giur-

¹ Cum qua, tam ex occasione vicinitatis, quam etiam quia eadem est gentis origo, non parva interest necessitudo; *ibid.*, p. 503.

² *Ibid.*, pp. 471-2, no. CCLXX.

³ *Ibid.*, p. 479. Cf. Oct. Lugoșianu, *Oltenia sub Austriaci*, București, 1889; Jacobenz, *Die Cisalutanische Walachei unter kaiserlicher Verwaltung, 1717-1739*, în *Mitteilungen des k. und k. Kriegsarchivs in Wien*, XII (1900).

⁴ Daponte, *o. c.*, pp. 12-3.

⁵ P. 395.

giu, de și fără a intra în cetatea pe care Turcii declarau că n'ar putea-o ținea. La urmă însă el trebui să pornească spre Oltenița, de unde trecu la Turtucaia, țara fiind încredințată lui Constantin Crețulescu bătrânul și mitropolitului român Ștefan. În urma lui, fiul lui Nicolae Roset intra cu straja nemțească la Cotroceni, prădând dughenile Turcilor. Când apăru apoi și comandantul imperial Ghillany, el fu primit de populație ca un liberator.

Dar, cum n'avea la îndemână ce trebuia pentru ca să afirme ocupația, Domnul, care izbutise să capete câțiva Turci, putea să se întoarcă. Până atunci un colonel Barkoczy apăru ca să prindă pe mitropolit și pe frunțașii boierimii, « pre unii cu voie, iară pre unii cam fără de voie »¹, ducându-i la Târgoviște, ca prizonieri. Lăasă în urmă câțiva « voluntari », pe cari Constantin-Vodă îi găsi la întoarcere (Iulie)².

Apoi continuară înaintările și retragerile în cursul verii, fără a se ajunge la un rezultat statornic.

Astfel Turcii bosnieci desertează de la Pașa așezat lângă Domn, când află că Nemții sânt la ei acasă. Constantin-Vodă apare la București singuratec, un singur boier rămâind acolo, și acela numai pentru că se întâmplase a fi bolnav. Dar mica oaste turcească îndrăznește să plece spre Târgoviște, de unde Imperialii se retrag spre Câmpulung. Orașul aflat fără dușmani e îngrozitor prădat și, la urmă, și ars de Turcii fără disciplină, cari apoi se împrăstie spre țările de unde fuseseră culeși³.

O nouă oaste turcească ajunge însă a birui la Pitești, și se aduce Domnului, rămas la București, capul lui Barkoczy, care s'ar fi lăudat că i se va aduce lui, capul Voevodului⁴. Indată Câmpulungul fu și el prada « liberatorilor ».

Atunci partidul național, care se răzimase pe instalarea Imperialilor, se întoarce la Domn, împreună cu mitropolitul, care se cere iertat pentru că se lăsase a fi « furat ». Revin cele două fiice ale lui Vodă-Brâncoveanu: Safta Crețulescu, fără soțul

¹ *Ibid.*

² Daponte, *o. c.*, p. 15 și urm.

³ *Ibid.*, p. 25. Arde și Curtea domnească a lui Matei și vechea Mitropolie; *ibid.*

⁴ *Ibid.*, pp. 29-30. Cf. și Neculce, pp. 396-7.

încă reținut, și Bălașa, măritată cu Lambrinò, reapărând și acesta, ca și altă boierime, căreia nu-i reușise încercarea nouă a unei politici creștine ca aceia din 1716¹.

Aceiași nedestoinicie a Imperialilor se dovedi și în Moldova, unde Grigore Ghica urmă aceeași linie de retragere și de chemare, de la Hotin, a ajutoarelor turcești, care aici n'aură să încerce nicio ofensivă. Dintre Moldoveni se declarară pentru ceata năvălitoare doar o samă de boieri de spre munte, urmând exemplul aducătorilor de catane de supt Mihai Racoviță: bătrânul Ștefăniță Roset, tinerii Radu Racoviță, Constantin Balș și Ștefan Catargiu, « Iară țărănimea ce era pre supt munte nu asculta de Domnie². » Bănuit de înțelegere cu Muscalii, fratele puternicului « musaip » care era Constantin Ipsilanti, « marele blănar », chiurcibașa, Manolachi Psiolu (Ipsilanti), fu adus din Moldova și spânzurat la Constantinopol, confiscându-se și averea fratelui și a nepotului, a altor rude din acest clan³, care de douăzeci de ani ajunsese așa de influent; în această cădere a casei nu s'ar fi crezut că fiul lui Ienachi Aga, nepotul de frate al spânzuratului, va fi peste patruzeci de ani, purtând numele moldo-fanariot de Alexandru, Domn cu mare vază și curagios reformator al Țării-Românești. Scăpă numai, cu toate pârile lui Mavrocordat, bucuros de căderea acestor dușmani, ginerele ipsilantesc, al doilea fiu al neadormitului Mihai Racoviță, care-și aștepta ceasul⁴, înțeles fiind cu Ghica, al cărui fiu, Scarlat, îi deveni acum ginere⁵. Neculce însuși, vorbind de negociațiile de pace care se tot purtau și de trecerea prin Moldova a Marelui Dragoman Alexandru Ghica, nu pare de loc întristat la gândul că s'ar putea « să ia creștinii țara », în care cas Gri-

¹ Neculce observă că, în lipsa boierimii mari, Constantin-Vodă boierise ajutători mai modești, cu cari se ajutase; p. 397. Abia în April 1739 se liberară de la Brașov Marele Vornic, Marele Ban Grigorașcu, Dudescu și alții dintre prinșii de la Târgoviște; Daponte, pp. 61-2. Numai Constantin Brâncoveanu rămase oprit acolo, și era vorba să-l ducă la Buda; *ibid.*, p. 93.

² Neculce, pp. 394-5.

³ *Ibid.*, p. 395. Dar Constantin rămase Hatman în Moldova.

⁴ *Ibid.*, p. 395.

⁵ *Ibid.*, p. 402.

Fig. 5. — Grigore Matei Ghica, Domn al Țării-Românești.

gore-Vodă, care-l chemase totuși în sfatul său, «și Grecii lui n'or avea ce stăpâni și mânca»¹.

Și aici, în Moldova, comandantul trupei de invazie, Ursetti, ceru bani pentru întreținerea ostașilor săi și *recunoașterea noii stăpâniri prin renunțarea la veniturile țării până la Siretiu* — «să deie pace oamenilor de bir din Siretiu încolo spre munte» — și se discută pe această basă cu trimesul domnesc, Toader Paladi². Dar nicio ofensivă nu se deslănțui în această parte, Ghica mărgenindu-se, în fricoasa lui pază, la ce putea să mai stăpânească. Trebură greutățile Imperialilor, cari nu mai aveau un Eugeniu de Savoia, ci conducători cu totul inferiori, pentru ca, afară de straja de la Comănești, unde erau Rosetești trecuți la Imperiali, Vadányi să-și retragă oamenii³. Grigore-Vodă putea deci să izgonească ușor grupul rămas la munte⁴; afară de bătaia la tălpi a tânărului Balș, trădătorii fură certați de Domnul asigurat acuma, măcar de spre Austriaci, prin marile biruinți în Serbia și Bosnia ale unui conducător din gloriosul neam al Chipruliilor⁵.

In acest timp se holări la București o expediție de recuperare a celor cinci județe. La veslea că ea se pregătește, episcopul de Râmnic și boierii se grăbiră să arăte că ei doresc să între supt stăpânirea Domnului român, cerând să se cruțe țara de pradă⁶. Expediția nu se opri înainte de sfârșitul anului fără să se fi ajuns, și cu ajutorul Turcilor din Vidin, la ocupația așteptată, pe care Domnul o anunșase printr'o proclamație, ca «moștean al patriei aceștia» (Novembre 1737)⁷.

Indată i se ceru lui Mavrocordat să-și trimeată la Craiova Banul, după atâția ani de încetare a acestei de multe secole tradiționale demnități, aproape autonome. Un boier mic dintre

¹ *Ibid.*, p. 396.

² *Ibid.*

³ *Ibid.*, p. 397. Din cauza nesuccesului de la Niș (dar v. Iorga, *Gesch. des osmanischen Reiches*, IV, pp. 431, 438), Wallis, autorul planului de ocupare a țărilor românești, s'ar fi otrăvit; *ibid.*

⁴ *Ibid.*, pp. 395-6.

⁵ *Ibid.*, p. 400. Cf. Daponte, p. 87.

⁶ *Ibid.*, p. 36.

⁷ *Ibid.*, p. 44; Iorga, *Studii și doc.*, XVI, pp. 3-6.

cei din dreapta Oltului primi această sarcină, Radu Comăneanu, și era de așteptat ca *boierii ollenii să-și ceară de la comandantul Turcilor cuceritori*, la cari se adăugise și un mic contingent românesc cu Spătarul cel Mare, Ianachi, *un Ban din mijlocul lor*¹. Astfel se impuse, după interesele și mândria locală, ca Ban Matei Bălăcescu, și el dintre boierii mai mărunți, înlăturându-se deci acei cari avuseră până atunci în samă provincia și o nemulțămiseră prin servilism față de străini și nedestoinicie². Peste puțin catanele fură gonite din Cozia³.

Se credea în acest moment, la începutul celui de-al doilea an de războiu, că se vor îndeplini lucruri și mai mari. Pe când o mediație francesă se începuse cu ambasadorul la Constantinopol, de Villeneuve, și cu de Bonneval, renegatul ajuns Pașă de Caramania⁴, — un curier frances, trecând pe la București⁵, — se trimetea din Constantinopol la Cernavoda pretendentul Rákóczy pentru a fi «rege al Ungariei», și, odată cu noul an, sosiau la București ajutătorii lui, Mariassy și Mikes: din Moldova trebuia să plece încercarea turcească de a reface o Ungarie regală liberă⁶. Se legară relații «diplomactice» între acest «rege» în pregătire și Domnia munteană⁷. Se credea că ostașii imperiali cari se mai aflau de-a-lungul graniții prin Argeș ar saluta cu bucurie apariția unui liberator ungur⁸: manifestele lui fură trimise în Ardeal prin oameni domnești⁹. Se ivi la București

¹ Dapont, *l. c.*

² *Ibid.*

³ *Ibid.*, pp. 55-6. Rămaseră Imperialii de la Perișani; *ibid.* «Catane ungurești» pradă; *ibid.*, p. 87. Șeful lor e un Hortobagy din Craiova, care pătrunde în Loviște; *ibid.*, pp. 94-5. Cf. și *ibid.*, p. 101. Și în Decembre se dau lupte la Cozia; *ibid.*, p. 125. V. și *ibid.*, p. 134. La Perișani, *ibid.*, pp. 165, 172. Un atac contra celor din Gorj, din partea Turcilor de la Orșova, cari pradă; *ibid.*, p. 90.

⁴ V. Septime Gorceix, in *Mélanges Iorga*, Paris 1933, p. 341 și urm.

⁵ Daponte, *o. c.*, pp. 43-4.

⁶ *Ibid.*, p. 49. Cf. Iorga, *Francisc Rákóczy și Românii*, în *An. Ac. Rom., Mem. sec. ist.*, seria a 2-a, XXXIII.

⁷ Daponte, *o. c.*, p. 50.

⁸ *Ibid.*, pp. 51-2.

⁹ *Ibid.*, pp. 53-4.

și urmașul lui Mazeppa, Filip Orlik, care trebuia să apere pe Rákóczy ¹.

În acest timp însă, isprăvile se făceau prin Turci, reprezentanți la București printr'un muhafiz Soliman-Pașa, urmașul cuceritorului Murteză, și puterea lui era așa de mare, încât în timpul bairamului clopotele fură oprite de a suna trei zile ².

Dar moartea lui Rákóczy la Cernavoda puse capăt strălucitului proiect ³. În așteptarea păcii, Mihail Csáky fu numit de Turci «gubernator al Ungariei și Ardealului», cu același drept de a-și ținea la București un agent ⁴.

Situația Domnului muntean, odinioară părăsit, se făcea deci din ce în ce mai bună, țara adunându-se în jurul lui. În Iunie mitropolitul și Neofit al Mirelor ⁵, care-i va urma în Scaun, în acest an chiar ⁶, luau jurământul tuturor boierilor, și al mazililor, că vor rămânea credincioși lui Constantin-Vodă ⁷. Lucrul i se părea de nevoie acestuia pentru că trupe imperiale erau semnalate la pasul Buzăului ⁸ și haiduci răsăriau pe coama munților, prădând ⁹. *La Craiova, murind Banul, episcopul și boierii cerură alipirea desăvârșită supt Domnie a Olteniei* ¹⁰. Dar Pașa oșebit care era acolo cerea bani și pentru a îngădui îngroparea Banului, și el nu îngăduia să se facă liturghie în vecinătatea lui ¹¹. Fără a întreba la București, ca și cum puterea domnească s'ar fi oprit la Olt, el numi pentru bani un nou șef al celor

¹ *Ibid.*, pp. 61, 67. Se ceru părerea Domnilor asupra condițiilor în care Rákóczy ar putea să treacă în Ardeal; *ibid.*, p. 66. Cf. și *ibid.*, p. 69.

² *Ibid.*, p. 56. Pentru anarhia care făcea pe cutare Pașă să se ascundă în vii, pp. 85, 93.

³ Și *ibid.*, p. 107. Bănuială de otrăvă, *ibid.*, pp. 114, 129, 163.

Ibid., p. 118. Și un Papay la București, *ibid.*, p. 158.

⁵ Era în țară și foarte bătrânul Climent de Adrianopol; *ibid.* Atunci moare la București și Neofit de Niș; *ibid.*, p. 100.

⁶ *Ibid.*, pp. 94, 119. Ceremonia dării cârjii; *ibid.*, p. 120. Cf. și *ibid.*, p. 126.

⁷ *Ibid.*, pp. 72-3.

⁸ *Ibid.*, p. 76.

⁹ *Ibid.*, pp. 77-8. Cf. și *ibid.*, p. 84.

¹⁰ *Ibid.*, pp. 103-4.

¹¹ *Ibid.*, p. 105. Pentru teribila ciumă de la București, *ibid.*, pp. 106-7. Ar fi murit 10.000 de oameni; *ibid.*, p. 109. Se aduce contra ei capul Sfântului Visarion de la Dușcu; *ibid.*, p. 115.

cinci județe în persoana lui Constantin Argetoianu, care era însurat cu o fată a lui Nicolae Roset¹. Dar se ceru întărirea serascherului². Boierii fură siliți să-și dea iscălitura pentru o « alegere » la care nu participaseră³. Când episcopul de Râmnic merse la Vidin să întâlnească pe serascher, care cucerise cele cinci județe, acesta ceru socoteli bănești și *întrebă cu cât ar fi dispus Domnul din București să cumpere această parte recâștigată de la Imperiali*⁴.

I se puse deci în vedere lui Constantin-Vodă ca în opt zile să plătească suma de o sută douăzeci de pungi ca preț de răscum-părare. Pentru a negocia se trimise la Vidin Constantin Caragea⁵. *Firmanul de unire, cam era de fapt hotărît de mult la Constantinopol, sosi la București cu el în Novembre, arătându-se că această se face după cererea episcopului și a boierilor*. Și povestitorul grec al acestor împrejurări, Constantin Daponte, e așa de străin de sentimentele ce au putut întovărăși *acest act de unire națională, cerută și voită, cumpărală cu alălea jertfe*, încât trebuie să adauge că stăpânul său « a primit aceasta fără voie, pentru multe ce le avea asupra sa »⁶!

Dar, contra dorinții celor obișnuiți cu o cârmuire osebită, Constantin-Vodă făcu din Banul pus de Turci un simplu ispravnic și, trecând peste dreptul și meritele boierilor locali, trimise acolo ca ocârmuitori în mare parte Greci, începând cu însuși Caragea și cu Marele Pitar Andronachi⁷. Mai târziu numai, Marele Ban, titular până atunci, Grigorașcu Greceanu merse să se așeze la Craiova⁸. Dar Murteza-Pașa, îl sili să plece înainte de a fi mutat el însuși la Lugoj și Caransebeș⁹.

¹ *Ibid.*, p. 109.

² *Ibid.*, pp. 109-10.

³ *Ibid.*

⁴ *Ibid.*, pp. 110-11.

⁵ *Ibid.*, p. 111. Incercare de a storce și alte sume; *ibid.*, p. 114.

⁶ *Εἰ καὶ ἄκων καὶ μὴ βουλόμενος διὰ πολλὰ ἐνδεχόμενα*; *ibid.*, p. 120.

⁷ *Ibid.*, p. 121.

⁸ *Ibid.*, p. 132.

⁹ *Ibid.*, pp. 140-1. In loc, un și mai sălbatec Gazi-Pașa; *ibid.*, p. 142. Lupte ale lui cu hoții, *ibid.*, pp. 145 6, 148 — 9. Și la Tismana, *ibid.*, pp. 149-50.

Se păstră în teritoriul realipit regimul financiar de supt Nemți și sistemul administrației prin ispravnici. Dar frumoasa proclamație care ni s'a păstrat se ridica mai presus de aceste acte de exclusivism « grecesc » și de fiscalitate lacomă de a-și recăpăta banii cheltuiți pentru a se ajunge la acest rezultat ¹.

În această nouă și fericită situație Mavrocordat căută să se apropie tot mai mult de acea boierime de țară în mijlocul căreia trăise și de care era legat prin indoita căsătorie. În 1739 el face Mare Vistier pe acel Ban Grigorașcu Greceanu, puind la Craiova pe Matei Cantacuzino Măgureanu, fiul lui Pârveu și nepotul lui Drăghici ². Data aceasta, Banul pleacă și cu o mică oștire ³. Pașei din Craiova i se porunci de la Poartă să nu se mai amestece în rosturile țării ⁴.

Până atunci războiul se făcuse prin Turci și prin cei câțiva Albanesi inguvernabili pe cari Constantin-Vodă-i oprise la coborîrea lor din Moldova și cărorora trebui să li dea drumul ⁵. În acest timp Rușii, cari, ocupați la Oceacov, înaintaseră, supt conducerea Germanului Münnic'î până la Nistru, fără să voiască a trece apa, cu toate cererile repetate ale Austrieilor ⁶, — și Ghica trebui să înainteze cu trupa de care dispunea pentru a culege tunurile pe care ei le părăsiseră ⁷ și să lupte contra intenției Turcilor de a întări Soroca —, recrutau la Brașov, pe lângă Sârbi, și Români ⁸. I se păru atunci Domnului Țării-Românești că ar putea să-și facă el însuși o armată, din elemente a căror capacitate militară n'avuse cum s'o judece.

El hotărî deci ca *toală lumea să se înarmeze* pentru ca să se poată împotrivi unei surprinderi din partea Imperialilor. Și anume: boierii mari vor fi călări, cu spada și pistoalele la coburi, boierii, negustorii și alte tagme având o pregătire mai ușoară. Starostele negustorilor adună pe ai săi înaintea Dom-

¹ Iorga, *Studii și doc.*, XVI, pp. 3—6.

² Daponte, *o. c.*, p. 122. Cf. Iorga, *Gen. Cant.*, pp. 117-8.

³ *Ibid.*, p. 141.

⁴ *Ibid.*, p. 159.

⁵ V. Hurmuzaki, VI, la această dată.

⁶ Pe larg Neculce; cf. Daponte, *o. c.*, p. 103.

⁷ *Ibid.*, pp. 135, 157, 171.

⁸ *Ibid.*, p. 166.

nului și a Curții pentru a-i învăța să tragă. Mai mult, tineretul boieresc din școală fu dat pentru inițiere în sama «seimenilor și căpitanilor». Acești fii de boieri din treapta întâia și a doua, cu leafă, trebuiau să păzească pe rând reședința domnească, — și Daponte admiră ceva care, asigură acest cetitor de multe cărți, nu s'a mai pomenit în cursul istoriei. Adevărați ciohodari, de disciplină nemțească, făcând strajă la poarta stăpânului? Ba încă și părinții lor fură chemați pentru a îndeplini această funcțiune onorabilă și plină de atâta răspundere. Orașul însuși fu încredințat patrulării de către dânsii. «Și boierii înșiși, cât și fiii lor, îndeplineau cu bucurie și multă grăbire poruncile lor: *luptau doar pentru Domnul lor și pentru a lor patrie.* ¹»

Din fericire ni s'a păstrat și catastiful acestei oștiri, de un caracter așa de nou, o adevărată *garde noble*. La primul «steag», «de boierime», întâlnim o ceată restrânsă, în care, pe lângă cei cari sânt însemnați numai cu gradul lor boieresc, găsim pe fiul Banului Matei, Pârvu Cantacuzino Măgureanu ², care, peste vre-o treizeci de ani, va juca rolul de frunte în sprijinul Rușilor, murind în luptă, și pe ruda sa, Constantin Măgureanu, apoi un Băleanu, un Nicolae Crețulescu, un Dedulescu, un Popescu, un Lipănescu, un Ploșoreanu, un Prejbeanu, un Rudeanu, un Matei Milescu, un Florescu, un Fălcoianu, un Cocorăscu, un Radu Brăiloiu, din Oltenia, acela care ceruse Nemților o răsplată pentru meritele tatălui său, Barbu ³, un Corbeanu, un Pârâianu, un Brezoianu, un Căplescu, un Orăscu, un Bădescu și un Strâmbeanu, de peste Olt, un Rusănescu, alături de un «Dumitrașcu starostea», — și un singur Grec, din Chios, Constantin «Fiotul». «Copiii din casă cei mici», pajii, sânt și ei înscrși în listă, ca și paicii, cu vătaful și chihaia lor, ca și «cei mari», între cari un Fălcoianu, ca și ciohodarii. Urmează «slujitorimea» de la «Vel Steag» și de la deosebiții căpitani, Români, cum se vede după nume, cu toții, în sumă 303 oameni, cu șase căpitani și optsprezece zapcii, apoi «siimenii holteai», în număr de 146, cei 36 de Arnăuți ce se păstrasera și cei 66 de Sârbo-Bulgari. Nu se lasă

¹ *Ibid.*, pp. 176 7.

² Cununia lui, de Domn; Daponte, p. 272.

³ O numire a lui; *ibid.*, p. 215.

la o parte din acest început de organizare cei 200 de Mocani, probabil de la cară, cei 65 de levenți, cei 262 de «Cazaci călărăși», cei 162 de «vânători» ca în Moldova, cei 59 de «tălpași», copiați după Austrieci, cei 35 de «Neamți de Poartă», veche gardă, încă din secolul al XVII-lea, când cutare străin era întâmpinat la Curte cu strigătul de «Wer da?», «Cine-i acolo?», cei 87 de lefegii propriu-zisi, cei 258 de saragele de modă turcească, pe cari-i găsim și în a doua jumătate a secolului al XVII-lea. La Focșani erau de pază «slujitorii focșanlâi», și se păstrase de la Imperiali pentru Oltenia 70 de martologi, cu cari sânt puși împreună «steagul de Țarigrădeni», 30, «steagul de călărăși», 37, și cel de Lipcani, aduși, din Moldova, 40¹. *Un alt spirit părea că se trezește deci într'o societate care până atunci nu-și arătase vitalitatea decât în singura intrigă politică.*

Ostașii puteau găsi în fața lor elemente asemănătoare, recrutate pentru Imperiali în Ardeal, ca ai lui «Manu fiul lui Zafiri starostea» și ai lui «Dimitrie din Șchei», cari se abat, tocmai atunci, la Câmpina². Când se zvonește de un atac imperial asupra Târgoviștii, se recurge la forța militară care abia se crease. Se hotărăște atunci, — dar știrea era falsă, — că oricine, și un rob țigan, se poate înarma ca să vâneze astfel de catane³. Expediția contra celor rămași la Perișani n'o fac numai Turcii⁴.

După înfrângerea Imperialilor la Grodzka lângă Belgrad și căderea acestei cetăți, urmă însă pacea cu Imperialii: un moment se putuse crede că ar fi cu puțință ca și Lugojul și Caransebeșul să revie la Imperiul Otoman⁵.

Indată se numiră vornicii celor cinci județe, dar mai mult dintre Greci⁶. Totuși episcopul de Râmnic și boierii veniră să

¹ Iorga, în *Mem. Ac. Rom.*, seria a 2-a, XXXIII, p. 24 și urm. (și alte soteli). Pregătirea lor; Daponte, *o. c.*, p. 211. Laude turcești pentru aceasta; *ibid.*, p. 190.

² *Ibid.*, p. 177. Prada mănăstirii Sinaia; *ibid.*, pp. 179-80.

³ *Ibid.*, p. 178. V. și *ibid.*, p. 203 și urm. Inscrisoare de levenți; *ibid.*, p. 179.

⁴ *Ibid.*, p. 190 și urm. Dicheul Mitropoliei, nearătând zel, e închis la Snagov; *ibid.*, p. 200.

⁵ *Ibid.*, p. 221.

⁶ *Ibid.*, p. 227.

se închine Domnului ¹. Abia atunci, în Novembre, Gazi-Pașa fu retras de acolo ². Se trecu și la reforme, numindu-se pentru judecăți un tribunal permanent de doisprezece boieri mari ³.

În acest timp Moldova nu avea să se bucure de o reîntregire, dar ea nu putea să înregistreze, cu toate vechile apucături de paradă războinică ale lui Grigore Ghica ⁴, nici cea mai mică acțiune militară.

Un timp, în deosebire de vărul din București, cu care, în fond, relațiile rămaseră continuu rele, Ghica jucă, în calitatea de fost Mare Dragoman, cum nu fusese Mavrocordat, și în neconținute legături cu fratele, menit unei morți cumplite, dar care avu, cu acel rost al Dragomanatului, și faima de negociator al păcii din Belgrad, un rol de informator, care-și ținea agenții pretutindeni: în Austria, la miniștrii Talman și Sinzendorf, în Rusia, la aceia cari, supt Impărăteasa Ana, aveau grija raporturilor diplomatice, ca Nepluiev, sau la generalii comandanți, ca Münnich și urmașul lui rus, Rumientov ⁵. Avu și legături cu regele Poloniei, care încercă o mediație ⁶. Silinți în același sens fură cheltuite, după neizbânda Rușilor la Nistru de Grigore-Vodă el însuși, care amintia lui Nepluiev ostenele sale de mai înainte pentru ca să împace Impărăția de care atârna, cu « creștinătatea » (Septembre 1738), și el găsia, ca, odinioară, Radu Mihnea, obișnuitele argumente contra « grozăviei războiului ». Pentru aceasta el întrebuița pe un intim sârb al său, Petru Duca ⁷, din care făcuse pârcălabul

¹ *Ibid.*, p. 273.

² *Ibid.*, p. 281.

³ *Ibid.*, p. 228.

⁴ Privilegiu pentru « joimirii roșii », vânători și pușcași; Iorga, *Studii și doc.*, VI, pp. 434–5, n-le 636–7. Stoica, « căpitanul de drăgani »; p. 441, no. 1660. Un argintar domnesc, Evreu; p. 438, no. 640.

⁵ Odobescu și Tocilescu, în Hurmuzaki, supl. I, vol. I, pp. 514–5, no. DCCLX; pp. 517 (știri la Poartă de la el, despre mediația engleză), 519–20, no. DCCLXIII (scrisoarea lui Grigore-Vodă către Nepluiev, 18 Iunie 1738).

⁶ *Ibid.*, p. 538.

⁷ Pentru urmașul lui Duca-Vodă, Șerban, Iorga, *Studii și doc.*, VI, pp. 282–3, no. 426. O fată a lui Duca, domnița Safta, era mama lui Alistarh; p. 436, no. 1642.

acelei Soroce, în fața căreia se dăduseră lupte de curând ¹. Prin el se comunicau, în acea toamnă, care se părea favorabilă păcii, propunerile formale făcute de Marele Vizir și i se dădu, de Münnich însuși, un răspuns în toată forma ². Prin Moldova lui trece apoi Repnin, însărcinat să între în legături de-a dreptul cu Turcii ³.

Discuțiile nu duseră însă la niciun capăt, și acela care se măgulise cu ideia că-i va fi rezervată cinstea de a împăca două sau chiar trei Mari Puteri trebui să vadă în cele mai rele împrejurări pe acei Muscali pe cari sperase să-i fi înlăturat, ca și pe Austrieci, prin sacrificiile de bani ⁴.

După ce se atacase Hotinul, Münnich, pentru a impune Turcilor condițiile sale, se hotărî să atace și să ocupe provisoriu Moldova, pe care n'avea de gând, cu priveliștea succeselor turcești contra aliaților imperiali, siliți la pace, și cedarea Olteniei și a Serbiei de Nord, s'o poată păstra. Era îndemnat la aceasta de Cantemirești, fiii lui Antioh-Vodă, dintre cari am văzut că unul intrase în boieria Moldovei, dar nu pentru a servi cu credință pe Domnii considerați de el, familia și partidul său ca usurpatori, ci pentru a cerceta și a informa pe Ruși în vederea unei campanii de recuperare.

Cu oastea în care erau mulți Cazaci și Calmuci, buni de pradă, cum o și dovediră cu prisos, în cea mai teribilă jăfuire pe care a suferit-o Moldova, chiar în comparație cu suferințele din 1711, generalul german al Impărătesei pătrunse în Moldova pe la Ceremuș. În fața lui găsi pe Veli-Pașa, cu o frumoasă oaste, din care nu lipsia și un foarte important contingent de

¹ Odobescu și Tocilescu, *o. c.*, pp. 526-8, no. DCCLXIX; pp. 529-30, no. DCCLXXI.

² *Ibid.*, pp. 530-2, no. DCCLXXII și n-l următor (Nepluiev către Ghica).

³ *Ibid.*, p. 534, no. DCCLXXIV. Constantin Mavrocordat ar fi avut un secretar polon, care fu arestat la Constantinopol pentru legături cu ai săi; *ibid.*, pp. 537-8, no. DCCLXXX. Cf. și Hurmuzaki, VI, p. 531 și urm.; IX, p. 668; Iorga, *Acte și fragm.*, I, pp. 354-5. Mai ales Dadich, *Historische Nachrichten und Fragen*, în *Allgemeine historische Bibliothek von Mitgliedern des Königlichen Instituts der historischen Wissenschaften zu Göttingen*, hgg. von J.-Chr. Gatterer, XV (Halle, 1770), pp. 260, 268. Cf. și Iorga, *Gesch. des osm. Reiches*, IV, pp. 435-7, 440 și urm.

⁴ Odobescu și Tocilescu *o. c.*, I. p. 505, no. DCCXXXVIII; p. 504, no. DCCXXXV.

Tatari. Se trecu, după o întâlnire biruitoare cu avangarda dușmană, Prutul pe la Boian.

Lupta hotărâtoare cu Pașa se dădu numai la 28 August, — căci înaintarea rusească se făcea pe încetul, mai mult ca o demonstrație militară pentru a aduce pe Turci la iscălirea condițiilor *voile*, și această nouă biruință de la Stăuceni, « Stavuciane » al Rușilor, fu hotărâtoare pentru rezultatul campaniei. Turcii din Hotin se coborîră în grabă către Bender: cea d'întăiu cetate fu deci luată fără greutate de Münnich ¹.

Din partea sa, Grigore Ghica, de și în fruntea unei mici oștiri de « 4-5.000 de Turci și Moldoveni », după asigurarea lui Neculce, nu îndrăznise a înainta spre vadul Prutului, ci de la Leurda dorohoiană, unde-și adunase această trupă, se lăsă în jos până la Drăcșani, lângă Botoșani. Când din nou se puseră în mișcare Rușii, el părăsi tabăra sa de la Galata și urmă exemplul lui Vodă-Cantemir față de Poloni, pe cari nu-i considera cu totul ca dușmani, și luă drumul spre Țara-de-jos, așezând ca ispravnici de Scaun pe Sandu Sturdza și pe bătrânul Iordachi Cantacuzino Deleanul ².

Dintre cei doi frați cantemirești, Dumitrașcu apucă, pentru a strânge provisiile, pe dincolo de Siretiu, înaintând până la Bacău și întorcându-se cu ispravă, pe când Constantin, care fusese și Comis, când fratele său Ioniță, care era Ban, îndeplinia rostul de ispravnic la Bacău ³, se luă după Domn în nădejdea că-l va putea prinde și că astfel s'ar putea deschide succesiunea la Scaunul Moldovei. Cu 2.000 de oameni el merse până la Vaslui. Aici însă găsi Tatari în mare număr, așa că Grigore Ghica se putu strecura, supt această ocrotire tătărăscă, până la Fălciu, ca să caute apoi un adăpost mai sigur la Galați ⁴.

¹ V. Memoriile acestuia și Iorga, *Gesch. des osm. Reiches*, V, p. 441.

² Neculce, p. 407; Daponte, *o. c.*, pp. 237-8. Fuga locuitorilor din Chișinău; Iorga, *Studii și doc.*, VI, pp. 264-5, no. 442.

³ *Condica de obiceiuri* a lui Gheorgachi (Iordachi), în Kogălniceanu, *Letopisiși*, III, pp. 301-2.

⁴ Cu el protopopul Ioan; Iorga, *Studii și doc.*, VI, p. 441, no. 1662. V. Neculce, pp. 407-8; Daponte, *o. c.*, pp. 232-3. Era momentul când Mikes și Orlik apăreau la București, încercând o aventură; *ibid.*, pp. 239-40. Cf., pentru luptele din Moldova; *ibid.*, pp. 198, 199, 212-3, 225-6. Ghica la Galați; Iorga, *Studii și doc.*, VI, p. 361, no. 1116.

Intrarea la Iași a lui « Constantin beizadea », general de brigadă rus, — fratele său era numai maior, — se făcu cu adevărate ceremonii de instalare (13 Septembrie 1739). « I-au ieșit înainte mitropolitul și cu caimacamii și cu alți boieri carii se mai tâmplase, și cu călugări și cu neguțitorii; cu toții i-au ieșit în nainte de laturea târgului, de spre Muntenime (de spre Copou). Și i-au închinat cheile țării și steagurile slujitorilor. Și s'au împreunat cu mare bucurie, mergând prin Iași, petrecându-l boierii până la Frumoasa », — unde Grigore-Vodă refăcuse și « înfrumusețase » vechea mănăstioară a lui Balica, adăugind grădini ca la Țarigrad. « Și s'au așezat acolo cu oastea ¹. »

Printre cei cari « s'au bucurat » era, de sigur, în primul rând, cu toate relele amintiri ale șederii în Rusia încă semi-barbară, Neculce însuși, cu toată slujba sa la mai mult decât un Grec. Era, *de fapt*, o adevărată restaurare a dinastiei indigene. Și între aceștia ar fi de așezat acel curios Matei Sturdza care « toată viața lui au petrecut-o pen țări străine, prin Țara Leșiască, pe la Moscali, fiind joimir la stiaguri... , cât la atâta sosise, că la moartea lui s'au îngropat cu milostenie de la Visteriia gospod » ².

A doua zi, cu numai 10.000 de oameni, își făcea însă intrarea și adevăratul stăpân, generalul neamț al Țarinei, care nu putea să aibă față de această țară, cu toate legăturile îndelungate și intime ce avuse, și poate încă mai avea, cu Domnul ei, nicio cruțare. Și el fu primit, de mitropolitul român Antonie și de însuși caimacamii, cari nu crezură că trebuie să se retragă și înfățișară deci Turcilor țara ca haină, cu tot ce această calitate putea să atragă după dânsa.

Comandantul se așază de-a dreptul în « Curțile domnești ». El fu poftit la un ospăț de cinste, ca odinioară Țarul Petru. Incepu fortificarea acestei capitale pe care-și dădea aierul că e dispus s'o apere; un alt general, de origine suedes, Löwendal, se gândise să refacă tranșeele tragice de la Țuțora. Până la Roman se trimeteau garnisoane și se începea săparea de șanțuri ³.

¹ Neculce, p. 408.

² Iorga, *Studii și doc.*, V, p. 593; VI, p. 268, no. 473.

³ Neculce, p. 408.

Ca răsplată pentru supunerea lor, Sturdza și Cantacuzino fură făcuți «senatori» și delegați pentru administrația civilă. Dar îndată ei se găsiră înaintea nesuferitelor cereri ale unui comandant care nu înțelegea să urmeze o acțiune politică fără a o întovărăși de o nemiloasă stoarcere.

In ce privește viitoarea stare a Moldovei, Cantemirii înviară programul din 1711 al unchiului lor. Supunere deplină către Impărăția rusească, tăind orice legături cu «neprietenii» turci. Rechemarea poruncitoare a pribegilor. Garnisoană de 20.000 de Ruși, ceia ce nu se doria pe vremea lui Dimitrie-Vodă. Țara va da 20.000 de salahori pe an pentru ca ea să fie înzestrată cu cetăți. Spitale pentru oaste. Lefi ofițerilor. Dar nici Ruși, nici Greci să nu poată intra în boierii, ei fiind primiți numai ca negustori. O oaste de țară se va face din boierii mazili, cari totuși nu vor fi scutiți de bir. Se vor vădi toate averile, *nu numai turcești, dar și grecești*, pentru a fi confiscate. În sfârșit, Münnich va primi un «poclon» de nouăzeci de pungi, o sută de pungi având să fie suma de întreținere actuală a oștirii.

Supt amenințarea de a se arde orașul, aceste puncte din urmă trebuiră să fie iscălite de boieri¹. Se și făcu plata. În adevăr, «ziaristul», perfect informat, al Țării-Românești, Daponte, înseamnă că s'au și dat 18.000 de galbeni, dintre cari 2.000 fură scoși de la Evrei². Aceasta ar corespunde cu socoteala lui Neculce, care echivalează o sută de pungi cu 12.000 de «galbeni de aur ungurești».

Totuși, și cu acest preț, frații Cantemir rămaseră populari, lumea strângându-se în jurul lor. Se alipi chiar și negociatorul din anul precedent cu Muscalii, Petru Duca. De altfel, din prețul de răscumpărare și mitropolitul și «senatorii» își avură partea. De aceia, plecarea, peste câteva zile, a lui Münnich se făcu cu o nouă ceremonie impresionantă: la Zagarancea căpetenia clerului moldovenesc stropi cu aghiasmă oastea de invasie în sunetul tunurilor³.

¹ Neculce, pp. 408-9. Cf. Münnich, *l. c.*

² Pp. 352-3.

³ *Ibid.* și Neculce, p. 409.

Fig. 7. — Document al lui Grigore Ghica, Domnul Țării-Românești (1733).

Urmă o expediție de jaf a lui Dumitrașcu Cantemir, care făcu pe Ghica să se refugieze, *părăsit de toată oastea sa și de toți boierii*, și mai departe, la Turcii din Brăila ¹.

Cum nu se merse până acolo în urmărire, de și la Munteni se luară toate măsurile de apărare, banda de Cazaci și de Calmuci se îndreptă, răpede, asupra Focșanilor, prădând pe oricine fără osebire ², și orașul fiind supus celui mai crud jaf ³. De altfel mulți dintre Moldoveni se înfățișau de la sine. Astfel Nichifor, fostul dascăl al copiilor lui Grigore-Vodă, mitropolit de Side, și fiul, ginerele său Aga Lupu, fost Serdar la Orhei și, atunci, negociator cu Münnich, la care se și ceru trimes, apoi fiul acestuia, Aga și Marele Vameș Ioniță ⁴. Episcopul de Buzău, Misail, făcu același lucru ⁵.

Se merse și mai departe în această cutezătoare întreprindere. Precum la intrarea în Moldova se aruncase un fel de manifest către țară, se încercă același lucru în Ardeal. Printr'o proclamație iscălită de Münnich și de generalul Lascy, care luptase în Crimeia contra Tatarilor, se chemau pravoslavnicii supt steagul împărătesc ⁶. Legăturile cu biserica Sf. Nicolae din Șcheii Brașovului, pe care n'o uitară nici noii Domni români, erau așa de strânse, încât prin dania Țarinei s'a putut ridica noua biserică, de un stil care nu mai e, afară de paraclise, cel tradițional, și cel d'întăiu calendar pe o sută de ani e tradus la 1733 de Petru Șoanul (de la ungurește *soha*). de la școala bisericească după o operă slavonă din Chiev, prefăcută în rusește de « un mare dohtor muscal » ⁷. Și, de fapt, când banda, rechemată, la încheierea păcii, de Münnich, se strecură pe supt munte până la Câmpina, ea îndrăzni să treacă în Ardeal și de acolo,

¹ Cf. Daponte, p. 285; Neculce, p. 412 (oprire la Oituz și întoarcere cu pradă).

² V. și Iorga, *Studii și doc.*, VI, pp. 259-60, no. 411.

³ Daponte, pp. 259-60. Se prădă și la Mira, de ei, mănăstirea Cantemirilor; Neculce, p. 409. Cf. Iorga, *Studii și doc.*, VI, pp. 272-3, n-le 493-4.

⁴ Daponte, p. 272.

⁵ *Ibid.*, p. 268.

⁶ *Ibid.*, pp. 255-6.

⁷ Bianu și Hodoș, *o. c.*, II, p. 48, no. 207.

cu puterea vechii alianțe, acasă ¹. În acest timp celalt Cantemir păzia de Tătari la Huși ².

Incheierea de pace se făcu contra partidului militar, care se îndulcise așa de mult la prada Moldovei și, în primul rând, contra Cantemirilor, ca și contra acelorora, mulți, cari se compromiseseră cu Muscalii, fiind siguri că ei vor rămânea.

Münnich, de și își dădea samă că pacea se apropie, căută să prelungească, pentru câștigul său, ocupația. El pretextă că plecarea sa e numai în vederea iernatecului. Toate garnisoanele, la Iași, la Târgul Frumos, la Roman, fură deci păstrate. Caimacamii-«senatori» trebuiau să facă pregătirile de iarnă a oștirii pentru anul viitor, și li se cerea grabnic să adune banii «poclonului». Postelnicul prin care Grigore-Vodă înștiința pe aceia pe cari-i privia încă drept locțiitorii săi că tratatul a și fost iscălit fu arestat de comandantul Iașului și trimes lui Münnich, la Hotin. Acesta, spre răsbunare, făcu să se dărâme noile și bogatele «case domnești» de la Frumoasa ³. Ispravnicii de Scaun ajunseră a fi priviți ca trădători din cauza legăturilor ce păstrau cu Domnul de la Turci. Cum Constantin Cantemir veni și el de la Huși ⁴ în capitala țării, și asupra lui căzu răspunderea lipsei de bani pentru a se îndestula pretențiile rusești. Caimacamii ajunseră a fi puși supt pază și petrecuți, ca prizonieri de Stat, cu soldații armatei de ocupație. În sfârșit, când ordinul de evacuare sosi, comandantul ceru să i se trimeată în tabără Sturdza și cu Cantacuzino, dacă nu vor fi găsit toată suma cerută ⁵.

Plecarea Rușilor avu loc, în sfârșit, la 24 Octombrie ⁶. O ultimă pradă, și la mănăstirea Galata, fu poruncită și supravegheată de Constantin Cantemir, care-și pierdu astfel pentru totdeauna vaza de Voevod liberator. Și pe cale se repetară scenele sălbatece de la prădarea Focșanilor ⁷. Setea de dobândă era așa de mare la

¹ Neculce, p. 410. Cf. Iorga, *Studii și doc.*, VI, p. 261, no. 419.

² Neculce, p. 410.

³ Cf. și Iorga, *Studii și doc.*, VI, pp. 436-7, no. 1605.

⁴ V. și *ibid.*, p. 260, no. 413.

⁵ Neculce, pp. 410-1.

⁶ Daponte, *o. c.*, p. 271.

⁷ *Ibid.*, și Neculce, p. 411.

Ruși, încât, atunci când apăru Toader Paladi cu oaste turcească, pentru a lua Iași în primire, se mai găseau ostași opriți în căutarea folosului lor¹. Ca să fie liberați, generalul care plecase din Iași amenință, prin doi din boierii ce se îndreptaseră spre dânsii, fiul lui Sturdza și un Ion Bănarul, cu totala distrugere a orașului și trecerea locuitorilor supt sabie².

Cu aceasta însă experiența făcută a doua oară de Moldoveni cu Rușii nu se isprăvise.

Grigore-Vodă, care pedepsi foarte puțin, doar pe cutare căpitan³, ceru să se elibereze caimacamii și mitropolitul, cu cari avea o socoteală. Antonie, așa de compromis, trecu pentru totdeauna, ca odinioară Dosoftei la plecarea regelui Sobieski, la Ruși. Intorși la Iași, locuitorii Domnului fugar avură să sufere: cu toată însemnătatea lui și vechile legături cu Ghica, Iordachi Cantacuzino, arestat, amenințat să fie trimis la călugărie, fu exilat la moșia sa din Deleni; casele lui, menite să fie dărmate ca ale lui Vodă de la Frumoasa⁴, care fu silit să se adăpostească la Sturdza⁵, fură salvate de gine-rele său, Grecul Spătar Alistarh. Se ridicase pără că Iordachi ar fi întrebuițat în actele isprăvniciei sale ceara roșie rezervată numai Domnilor⁶. Firește că și Neculce fu pedepsit, fiind ținut prins câțeva vreme, și mai ales i se căutau prin țară

¹ Neculce, *l. c.* Pradă la mănăstirea Slatina; Iorga, *Studii și doc.*, VI, pp. 441-2, no. 1663.

² *Ibid.* Știri folositoare într'un stil pitoresc, la Ienachi Cogălniceanu; Kogălniceanu, *Letopiseși*, III, p. 197 și urm. El a văzut la Iași, cu cei doi Cantemiri, și pe un fiu al lui Heraclie din Georgia; p. 200. Intre caimacamii se socot și Constantin Roset și Alistarh Banul; pp. 199-200. La Iași se distrug și casele lui Ianachi Ipsilanti, «făptură de Țarigrad»; p. 200. Săparea șanțurilor acolo, localnicii răscumpărându-se cu bani; pp. 200-1.

³ Daponte, p. 285.

⁴ Cf. Ienachi Cogălniceanu, p. 205; Canta, *ibid.*, p. 184. Prădăciuni la Stanislawów ale lui Constantin Cantemir; Daponte p. 302.

⁵ *Ibid.*

⁶ Neculce, *l. c.* Cf. Daponte, *o. c.*, p. 286. Pentru Lupu Năstase; Iorga, *Studii și doc.*, VI, p. 265, no. 442; p. 334, no. 880; Iorga, *Doc. grecești*, II, p. 1107, no. MLXIII. — La Ruși și căpitanul Jipa; Iorga, *Studii și doc.*, VI, p. 373, no. 1224. Un Moțoc fuge la Ruși; p. 231, no. 188; p. 340, no. 934; pp. 447-8, no. 694 (biserică la Chișinău). Altul pârcaľab de Hotin; p. 251, no. 361.

fiii ascunși, cari vor fi îndrăznit și mai mult, în ceasul speranțelor, acuma pentru mult timp împrăștiate. Antonie, rechemat în zădar cu cărți de iertare ¹, căruia era să i se dea ca răsplată biata depărtată mitropolie rusească de Cernigov, căzu și supt afurisenia Ecumenicului ². E ciudat însă că fu așezat, în locul lui, Nichifor de Side, care se compromisese, cum am văzut, cu toată familia sa ³, din care Lupu Serdarul fu însărcinat să ia în primire ținutul Hotinului în care intraseră din nou Turcii ⁴.

S'a părut că astfel, ca o compensație pentru alătea suferinți și pagube, țara-și va recăpăta acest teritoriu. Dar după un an de zile pările Tatarilor lipcani ai Hotinului, cari se simțiar îngustați, aduseră din nenorocire, refacerea raielei ⁵.

Se făcu însă la Poartă o aspră cercetare asupra celor cari aduseseră pacea cu Muscalii la Nimirov, care se părea puțin prielnică. Alexandru Ghica, numit cu puțin timp înainte Domn românesc titular, fu astfel decapitat, iar fratele, Domnul Moldovei, rechemat la Constantinopol.

La această cădere, zăbovită de înțelegerea scrisă, din Decembrie 1739, a celor doi veri ⁶, lucrase și patima bătrânului Mihail

Un ciohodar de la Mitropolie la Ruși; p. 252, no. 374. Un călugăr Cozma, plecat cu mitropolitul; p. 253, no. 385. V. și p. 267, no. 445. Oameni prădați de Muscali, pp. 253-4, no. 386. Un căpitan « cu poruncă domniască la Petriburgu »; p. 256, no. 391. Plecarea Rușilor; pp. 256-7, no. 393 (judecată la mitropolitul Nichifor). Pradă de Cazaci, p. 258, no. 397; p. 268, n-le 464, 466. Prada lui Iordachi Cantacuzino la Horodincea; p. 275, no. 506.

¹ Daponte, *o. c.*, p. 286.

² Iorga, *Doc. grecești*, I, pp. 1092-4, no. MXLVIII. Cf. *ibid.*, pp. 1099-102, no. MLIII; p. 1102, no. MLV (= Atanase Comnen Ipsilanti, *o. c.*, p. 349); pp. 1102-3, no. MLVII. Pentru prezența în Moldova a lui Paisie, Patriarhul de Ierusalim, *ibid.*, p. 1094, no. MXLIX (= Atanase Comnen Ipsilanti, *o. c.*, p. 344); pp. 1096-8, no. MLII.

³ Pentru « Andreiu gramaticul, fiul Sfinții Sale părintelui mitropolitului »; Iorga, *Studii și doc.*, VI, p. 249, no. 344.

⁴ Cf. și Daponte, p. 293. Urmărit apoi, el fu scos curat de o Adunare supt Constantin-Vodă; Neculce, p. 418.

⁵ Pentru toate, v. *ibid.*, pp. 412-4. Pentru pace, Iorga, *Gesch. des osm. Reiches*, IV, pp. 447-8.

⁶ Daponte, *o. c.*, p. 303. Mijlocise Dragomanul.

Racoviță, lacom, cu toată pensia de la amândoi Domnii ¹, de încă o Domnie și pe care nu-l opria « cuscria » cu Grigore-Vodă. Voind să aibă el Țara-Românească fără a se da o grea lovitură atât de credinciosului și vădit destoinicului Constantin Mavrocordat, acesta trecu din țara pe care o știuse feri așa de bine, înlăturând și pretențiile Turcilor de a lua vama olteană ², din nou în fundamental prădata Moldovă (Septembre 1741).

¹ *Ibid.*, p. 307. V. și Atanase Comnen Ipsilanti, *o. c.*, p. 356; Iorga, *Doc. grecești*, II, p. 1105, no. MLXI.

² Daponte, *o. c.*, p. 290. V. și *ibid.*, p. 294. Se amestecă Pașa din Vidin și cel din Ada-Calè; *ibid.* Hoși în Oltenia, pp. 294-6. E arsă o văduvă Bibescu. Ban era Matei Cantacuzino, dar sta la București. — Pe lângă cele 320 de pungi ale haraciului muntean se cereau 300 pentru cel oltean; p. 297. Se primiră 200, dar se recâștigă de la Pașa de Ada-Calè douăzeci și cinci de sate usurpate de dânsul; p. 288. Se fac reducții pentru primii trei ani; cf. pp. 311 (alte sporiri), 312-3. Lista darurilor bairam-peșcheșului, pp. 322-4.

CARTEA A II-a

REFORMELE PRIMEI ERE

CAPITOLUL I

Constantin Mavrocordat. Opera lui.

În Moldova venia un Domn care în cea d'întâiu țară pe care o avuse în samă arătase hotărîrea, inspirată de recoman-
dările părintelui neuitat de dînsul, de a face mai mult decît
Imperialii de la cari recăpătase județele oltene, dînd supu-
șilor săi o serie de ușurări pe care redactorii revistei franceze
Mercure de France, publicîndu-le în traducere, le privesc ca o
« Constituție », cum o doria această epocă de « filosofie ».

Treisprezece articole reprezintă tot atâtea reglementări spe-
ciale. Ele privesc mai ales scutiri fiscale. Astfel, suprimîndu-se
văcăritul, a cărui istorie se face, și pogonăritul, mănăstirile
și preoții nu vor mai fi supuși la dări, cele d'întâiu avînd să
fie conduse de un consiliu de opt epitropi aleși de stareți ;
se adaugă că protopopii nu vor mai avea dreptul de a închide
pe preoți. Boierii, și ei scutiți, vor avea lefi pentru funcțiile
ce ocupă și vor merge și ca judecători prin sate, ai căror păr-
călabi vor fi aleși supt supravegherea acelora ; zapcii culegă-
tori de dăjdi vor fi salariați și ei. Pentru a se avea siguranța
fiscală, țăraniile sînt reținuți în satele lor, unde plătesc. Iar
contribuția va fi numai aceia pe care o hotărîse în Moldova
tatăl lui Constantin¹, a celor patru șferturi (7 Februar 1740)².

¹ Iorga, *Studii și doc.*, XI, pp. 70-1, no. 95.

² Legrand, *Éphémérides daces*, I, p. LXI și urm. Cf. amănunțitul studiu al
d-lui I. Minea asupra întregii opere de reforme a lui Constantin Mavrocordat,
în *Cercetări Istorice*, II—III (1927), p. 97 și urm. (Se obiectează în zădar că
« filantropia » « filosofică » francesă e posterioară reformei lui Mavrocordat.
Am arătat că de fapt această reformă se leagă în țările românești de o întregă
activitate mai veche, iar în Franța ea pleacă de la *Télémaque* al lui Fénelon
și de la reformele proiectate de regentul duce de Orléans, de la reglementările

Această iubire pentru reformele în spirit frances făcea, de altfel, încă din 1740, pe Mavrocordat să se adreseze, printr'olungă scrisoare în franțuzește, cardinalului de Fleury însuși, principalul ministru al minorului rege Ludovic al XV-lea¹.

Această operă va trebui făcută acum și în aceastăaltă țară, pornind de la totala scutire a boierilor « de la Vel Logofăt până la treti Logofăt » (înainte numai până la Vel Stolnic) și cu fiii².

În noua Domnie moldovenească, Constantin-Vodă, care se sprijini pe Sandu Sturdza și pe Razu, pe Ioan Bogdan, pe Manolachi Costachi, pe doi Paladi, pe rudele grecești, ca Ienachi Spătarul, fratele Doamnei Smaranda, a lui Nicolae-Vodă, pe primul Suțu, « Chirița Draco »³, pe fiul cumnatului Adămiță, dar, din nou, pe Rosetești: Iordachi zis Cilibiul, Andrieș,

austriece, introduse și în Oltenia. Nu se poate înțelege tăgăduirea influenței austriece de acolo; p. 150; cf. p. 166. Cf. și expunerea întinsă din Iorga, *Gesch. des rumänischen Volkes*, II). V. și *Arch. soc. št. și lit. din Iași*, XI (1900), pp. 382-4 (mila pentru mănăstiri). Descrierea Țării-Românești, tipărită în grecește, de frații Tunuslii, supt titlul de *Ἱστορία τῆς Βλαχίας* (Viena 1806), p. 87 și urm., înseamnă și alte măsuri, pentru bresle, pentru micii dregători, până atunci scutiți, pentru *unirea Cămării domnești cu Vistieria țării*, pentru despărțirea între boierii cu funcții, « neamuri » și mazili.

¹ 30 August 1740; Odobescu și Tocilescu, o. c., pp. 559-60, no. DCCCXI. Semnează « Io Constantin Maurocordato de Scarlatti, prince de Valachie et de la Moldavie ». În răspuns se amintește intervenția francesă pentru restabilirea lui și se vorbește de « les anciennes liaisons de nos illustres ancêtres avec la Couronne de France » și iubirea lor pentru cultură; *ibid.*, n-1 următor. În 1741 el mulțamește cardinalului pentru catalogul Bibliotecii Regale; *ibid.*, p. 563, no. DCCCXVII. La 1753 el va cere un împrumut frances pentru a-și cumpăra o Domnie; *ibid.*, p. 627 și urm., no. DCCCXVII și urm. El stă și în palatul ambasadei supt Désalleurs; *ibid.*, p. 637. Scuse ale ambasadorului față de Domnul Moldovei; *ibid.*, pp. 638-9, no. DCCCXCIV. V. și *ibid.*, pp. 640-1, no. DCCCXVII; pp. 642-3, no. DCCCXXX; p. 644 și urm. Încercare de a împăca pe Mavrocordat cu Constantin Racoviță; *ibid.*, pp. 649-50, no. DCCCXXXV (scrisoare a acestuia din urmă). V. și *ibid.*, pp. 651 și urm., 657, no. DCCCXXX; pp. 662-3, no. DCCCXXXVII; p. 677, no. DCCCLV.

² În Kogălniceanu, *Arch. Românească*, II, pp. 190-4. Se înlătură falșii mazili. Data de Mart 7245 (1737) e imposibilă, Mavrocordat fiind atunci în Țara-Românească. Trebuie să fie de la 1742 înainte. « Originalul » e o simplă copie, cum se vede din felul cum se isprăvește: « scrisu-s'au de tănărul Măcărescul, uricar ».

³ V. poemul închinat de bătrânul Dracu Suțu Domnului; Daponte, p. 443 și urm.

Ștefăniță, Iordachi, fiul acestuia, introduse și acum, ca altădată, o contabilitate exactă, o păsuire a țăranilor și chiar, dată fiind starea generală a țării, una generală, după principiul dela Munteni: « n'au fost nici vâcărit, nici pogonărit, nici cunițe, nici adăoșaguri, nici jacuri de ciocoi, să imble prin oameni mâncându-i »¹. Boierii fură câștigați prin adăugire de scutelnici, ca și în celaltă țară.

Tot în domeniul fiscal, mazilii fură ridicați după putință în slujbe, clerul fu scutit de orice dajde și egumenii supuși Vlădicilor². *Recunoaștem punctele « Constituției » muntene*. Doar de a fost nevoie a crește șferturile la șase³.

La ținuturi se așezară ispravnici, ca la Munteni, după exemplul austriac.

Marea reformă din această Domnie fu însă *crearea* unei noi ordini judecătorești, cu trei mari judecători plătiți, unul dintre ei fiind însuși Neculce. Totul trebuia făcut în scris. Apelul singur era la Domn, în Divan, de unde se dădeau delegații la boieri și la ispravnici. Oamenii luau de la « logofeții de taină » răspunsuri scrise, fără plată. O statistică de documente de moșie se alcătui.

În domeniul social se admise lucrul la boieri și mazili, la mănăstiri al « oamenilor carii vor șede pe moșiile lor: cât li-a fi voia și cât ar putea, însă numai acei oameni ce vor șede pre moșiile lor . . . , iară pe alte moșii, a altor oameni. să] nu se întindă a-i stăpâni ». Și, vorbind Neculce de drepturile clerului în ce privește acest lucru țărănesc, el adauge: « Iară alți oameni străini, carii vor șede pre moșiile lor, să le lucreze câte douăsprezece zile într'un an și să deie și de-a zece »⁴.

Aceste reforme se înșiră, nu fără întrebuițarea, poate, a povestirii lui Neculce, de noul cronicar care a fost Spătarul Ioan

¹ Aducerea, de Negel, a Doamnei de la Constantinopol; Daponte, p. 286. Intoarcerea Doamnelor (și Smaranda) și domnițelor muntene; pp. 289-90; Neculce, p. 416.

² *Ibid.*, p. 420.

³ *Ibid.*, pp. 418-9.

⁴ *Ibid.*, pp. 417-8.

Canta, fără altă critică decât repetarea lunară a banilor șfertului, până la douăzeci (*sic*) și asprimea, simțită mai ales în sărăcita Țară de-sus, a « cercărilor ». Anaforale, raporturi cu iscălituri se cerură de la judecătorii. Vom vedea din registrul acestei Domnii că, dacă acelea din Ținuturi se făceau greșit, Domnul le rupea, le retrimetea ispravnicului, dându-li și « formația » cum să se facă ¹.

Din potrivă, la Ienachi Kogălniceanu ², la acest om al Ipsilanților, măsurile de reformă vor fi criticate cu patimă boierească: « Ispravnicii întâiași dată acest Domn *i-au scornit*, aducând această *muștră* din Țara-Românească, *scornind* și alte multe, făcând pe țară ca să-și cisluiască . . . , făcând zece bucate un cap, fiecă bucate, și capul puindu-l la fieștecare *șferi* câte un ort, și meșteșugul era asemenea, *care lucruri ca aceste n'aveau număr* ». Și apoi, contra politicii favorabile țăranilor: « Ușile Divanului erau deschise, și multă vorbă cu prostimea avea, cât atâta li dedese obraz, cât nu putea nime din boieri ca să zică măcar cât de puțin lucru vre unui țăran, că îndată striga la Vodă și, pentru un lucru de nimica a unui țăran cât de prost, făcea pe un boier mare: *mascară, și-l închidea* ». I se pare cronicarului ridiculă și măsura « ca să nu fie volnic nime a lua cuiva măcar un ou fără de bani » ³. Se impacă doar cu înlăturarea călugărilor greci de la mănăstiri, ca fiind afemeiați, cu aducerea cărților de slujbă de la Munteni ⁴, cu crearea unei tipografii de care va fi vorba pe urmă, de silirea preoților la învățătură și trimiterea de inspectori din cler pe la sate, căsnind însă pe bieții preoți ⁵.

E, de fapt, și vremea marilor școli noi, după modelul de la București, unde se preda și latinește și românește ⁶. Neculce crede chiar că se preda, pe lângă limba latină, și cea arabă (!) ⁷. Și fiii de mazil

¹ Kogălniceanu, *Letopiseșe*, III, pp. 183-5.

² Iorga, *Studii și doc.*, VI, p. 294, no. 592. Urmează și « formația cărților de giudecată ».

³ Se va arăta și mai departe de ce menținem vechea atribuție a lui M. Kogălniceanu.

⁴ Kogălniceanu, *Letopiseșe*, III, p. 203. Și aceasta e reproducerea reformei muntene.

⁵ V. Iorga, *Studii și doc.*, VI, p. 357, no. 1083.

⁶ Ienachi Kogălniceanu, pp. 203-4.

⁷ V. Daponte, *o. c.*, p. 302. Cf. și Neculce, pp. 419-20.

fură chemați acolo să se pregătească ¹. Și, făcând socoteala tuturor acestor înnoiri, foarte bătrânul autor de memorii, mulțămît de rostul ce i se dăduse, uită tânguirile mai vechi contra Grecilor și înseamnă « și alte multe bunătăți ale lui Constantin-Vodă, cu carele au înfrumusețat patria, pământul Moldovei, cu giudecăți drepte și cu obiceiuri bune creștinești, și fieștecăruia îi era cu bună dreptate, după cinstea și vrednicia sa »².

Mazilia din Iulie 1743 a lui Constantin-Vodă în folosul fratelui Ioan nu va reprezenta o lovitură contra familiei, nici o intrigă a celui ce fusese până atunci iubitul « beizadea Iancu ». Constantin se și pregăti îndată pentru a scoate pe Mihai Racoviță din Scaunul Țării-Românești.

Dar asupra Domniei moldovenești, care se încheia astfel, avem și altceva decât mărturisirea, care se poate bănui interesată, a până atunci adesea cărtitorului Neculce³. În fața noastră stă condica din 1741-2 a Moldovei, care ne face să vedem toate rosturile acestei spornice stăpâniri: « Condica de cărți de poroncă și de tot felul de trebuință ce s'au dat din parte Divanului în anul d'intăiu a Domniei Mării Sale Domnului Costandin Nicolae Voevod; ce s'au început de la Săptemvrie, vlet 7250, la al trisprăzeci ani, a al cincile Domnie », — cum se vede, *Constantin-Vodă și le socotia în rând, fără deosebire de țară, ca și cum Domniei intercalați ar fi numai trecătoare accidente*—, « și la întâiul an a al

¹ *Ibid.*

² P. 420.

³ O judecată a lui, Iorga, *Studii și doc.*, VI, p. 258, no. 402. Cf. și *ibid.*, p. 263, no. 427. În 1724 el reprezintă la judecată pe domnița Anița a lui Antioh Cantemir pentru moștenirea după mamă a Cantemireștilor: o casă făcută la Iași de Vasile, fiul lui Dumitrașcu Ceaușul, și de sora sa, Catrina, Doamna lui Antioh. Mihai-Vodă, pentru trădarea lui Vasile, o dase lui Sandu Sturdza. Și soția lui Neculce era moștenitoare; pp. 261-2, no. 420. Se mai pune odată chestia moștenirii fetelor înzestrate. Pentru fiii lui Antioh, p. 262, no. 421. Constantin-Vodă îngădui lui Ioan Cantemir rămas credincios să caute Țigani de-ai Cantemireștilor și Ceauștilor; p. 286, no. 559. Pentru beizadea Constantin, pp. 292-3, no. 588. Moșiile lui Neculce: Honjom, la Cernăuți, Lozeni și Iznovăț, la Dorohoiu, p. 345, no. 978. O împlinire a lui, p. 391, no. 1379. V. și *ibid.*, p. 403, no. 1514; alta, p. 405, no. 1524; p. 407, no. 1550. Fiul lui Neculce, Gavril, p. 381, no. 533; pp. 301-2, no. 632; p. 335, no. 816; p. 343, no. 365.

doile Domnie a Moldovii, — cari să încheie până la sfârșitul lui Dechemvrie, let 7251 »¹.

Se găsește acolo lungul șir al documentelor prezentate în procese înaintea judecătorilor nou-creați, ale căror datorii se cuprind în actul de la 15 Ianuar st. v. 1741²: și numele mărturiilor se înșiră³. Unele acte privesc interese particulare, altele cuprind reglementațiile al căror număr, nu supt forma de ordonanțe, — căci nu putem întrebuița termenul de « legi » —, ci supt aceia de simple ordine către autoritățile locale, e în neconținută creștere. Se continuă cu măsurile luate de Domnul din Scaun.

Caracteristică pentru reproducerea măsurilor luate în cealaltă țară, e circulara adresată « tuturor boiarilor și boerenașilor, mazilii, i altor dregători, vorniceilor, vătămanilor și tuturor lăcuito-rilor țării », în care Domnul spune că, « *având purure milă de țară și de săraci, întocma ca de o patrie a noastră* », el li-a îndeplinit dorința, « cerșind și politind așădzământul dăj-dilor ce s'au făcut Țării-Românești »⁴. E vorba deci de o dorință generală de a introduce și în Moldova reforma lui Constantin-Vodă în ce privește dările. Văcăritul și conifa se înlătură ca păgubitoare, pentru că aduc pe locuitori a-și vinde vitele, precum și din cauza pogonăritului se lasă viile nelucrate, « și vinul în toată țara să scumpise ». Slujbașii cu trebi pricinuiesc abusuri, cu cheltuiala ce reclamă întreținerea lor; se vor da deci despăgubiri de la « zlotași » acestor dregători cu misiune. În locul altor sarcini vor fi cele patru șferturi: « Noemvri, Dechemvrie, Ghenar, cîfertul d'întăiu ». *la care toți vor fi supuși de o potrivă*, afară de categorii care-și au altă socoteală cu Vistieria: « Foi de cislă » se vor răspândi deci în toate satele, una fiind

¹ P. 209 și urm.

² P. 226, no. 132. Orânduindu-se ca, la orice tâlhărie, o însemnare să se dea păgubașului, se definește ce e tâlhăria: « Și tâlharii, și măcar și până la un stup di să va dovidi cineva că au furat, acesta tot tâlhar este, și furtiușag mare să socotești »; p. 226, no. 133. Se critică obiceiul de a se veni la Divan « pentru mici pricini »; *ibid.* Se arată că pentru « cărțile de judecată », « slo-bode », nu trebuie pecetea cu ceară; *ibid.* Se ieau măsuri pentru citații la apel, « căci că noi pe un om sângur nu-l putem giudeca, până nu sânt amândoi de față ». Dovada citației o vor iscăli în sate preotul și vornicelul; p. 227, no. 134.

³ Pp. 218–9, no. 67.

⁴ P. 215.

la satul însuși, alta la zlotași. Satul va face împărțirea cislei: « ei sânguri cu toți la un loc să-și facă cisla între dănșii, socotindu-să în scris a fieștecăruie bucate și tot prilejul, și fieștecine să încerce după putința sa »¹. Ca și odată în Oltenia, se caută a înlătura sătenii « călători », fiecare om trebuind să fie legat de locul său ori adaus la cel mai apropiat loc al acțiunii sale: « când va veni călătoriul la satul lui, să-i dă pecețe vornicelul și vătămanul, scrisă pe fețele lor ». O « cercătură » va căuta pe cei fără peceți, cari vor plăti îndoit. Suma de 105 parale a șfertului rămâne statornică, neputându-se lua nimic peste dânsa. Nimeni nu va putea fi urmărit pentru altul. Nimănui nu înțelege Domnul a i se face o scutire. Vrâncenii cari nu voiau să se apuce de lucru primăvara, așteptând o despovărare, nu fură mai cruțați decât alții². Ceva mai târziu, făcându-se o « cercare » a celor fără peceți, Domnul observă că ar fi putut să impuie în loc, dacă nu l-ar opri hotărârea sa definitivă, văcăritul³.

Intr'o ordonanță mai târzie, Constantin-Vodă arată cum, « în-dată ce cu mila lui Dumnedzău am luat Domnia aciasta a Moldovei, am pus Domniia Mea în gându ca să punem la rânduială veniturile țării și să ridice acele răsipitoare dăjdi și mari cheltuiiale ce aș avut, carele de purure aducia' mare stângere tuturor ». Hotărând cele patru șferturi, el n'a început decât în Novembre, de « s'au urnit zăbavă 2 luni », de când totuși a pornit haraciul său. Cu toate marile cheltuieli, s'a făcut o scădere la al doilea șfert. Șfertul al treilea a fost silit a-l scoate cu cincisprezece zile înainte. Înaintea poverilor ce se îngrămădesc și pe care le arată în fața țării, el cere șfatul boierilor și răspinge ideia șfertului al cincilea și cu atât mai mult înloarcerea la trecut, cu văcărit și cuniță. Fixând punctul de plecare al anului al doilea la August, cum avea dreptul, el afirmă hotărârea de a nu trece peste cele patru termene⁴. E de-ajuns pentru a se răspinge învinuirile, — Domnul le numește « voroavă răsuflată »⁵—, pe care le-am găsit

¹ Mai târziu, apărare, a cislei: « cisla iaste bună, că, cine pe ce are, pe aceia dă »; p. 402, no. 1506.

² Pp. 345-6, no. 985.

³ Pp. 320-1, no. 379. Cf. și p. 321, no. 385; p. 322, no. 788.

⁴ Pp. 382-4, no. 1305.

⁵ P. 403, no. 1517.

într'o cronică mai târzie. Va fi silit însă a ridica șfertul la 120 de parale, plus șase ca « răsură » a zloțașilor ¹, rămâind ca mai târziu să se facă scădere. Un mucarer ² impus îndoiește însă primul șfert al anului al doilea: « s'au scos, acum, un cifertot pe socoteala cifertului celui de 'ntăi », întrebându-se iarăși boierii. În schimb se reduc la 100 de lei șferturile următoare ³.

Dar, ca și în « Valahia Austriacă », măsuri sociale se văd a fi necesare ca să poată funcționa bine aparatul fiscal. Ele sânt l'otărite și stricte: « *Niciun om dintr'un sat într'altul de acum înainte să nu să mule, că unul ca acela ce va îmbla mulându-să să va globi și să va pedepsi* ⁴ ». Răzeșii, « ce șad pe moșiile lor », nu « vor fi supuși nimăru » și nu vor trebui « să clăcuiească » dar *Domnia și-i rezervă pe acești răzeși* : « *să fie pre sama gospod* » Claca o face fiecare din ceilalți pe moșia boierului său, și nimenc-altul nu va putea să-i ceară o contribuție de muncă. Odată se socoate claca la șase zile pe an ⁵, ceva mai mult decât în Țara Românească supt Duca-Vodă.

Se vor face « table » ca ale Nemților, specificându-se ce și în ce ordine, în ce loc se va scrie într'însele. Astfel o birocrație-precisă și complicată se introduce într'o țară deprinsă până atunci să aibă doar câteva catastișe de cea mai simplă contabilitate, ca acelea pe care le scotea și le înfățișa înaintea boierilor Nicolae-Vodă și după el fiul său ⁶.

Cu aceleași determinări exacte se stabilește ce are să iea la cărciume cărciumarul de la vin, de la mied, de la holercă, de la « căldarea ce face holircă », de la măcelari, « mesercii cetaie vite », de la « teascul de ceară », de la « blănar și cojocar », plus « cepăritul de bute și de poloboc » (de la cep) ⁷. Avem 'o

¹ P. 386, no. 1323.

² Sumă pentru înoirea Domn'ei.

³ P. 394, no. 1413. Dar revenire la suma de 105; p. 359, no. 1469. Se stabilește 100; p. 403, no. 1517. Domnul recunoaște împovărarea, însă arată și scăderea; pp. 404-5, no. 1523. Cf. pp. 405-6, no. 1532.

⁴ Măsuri pentru călugării cari nu stau la mănăstiri; p. 227, no. 134-a. Tot ca la Munteni.

⁵ P. 224, no. 123.

⁶ Pp. 215-9, no. 67.

⁷ P. 219, no. 69.

Fig. 8. — Document dela Matei Ghica, Domn al Moldovei (1752).

hotărîre pentru vădrărit, cu scutiri pentru clerul de sus și pentru boierii mari ¹. Târgurilor li se cer cărături sau lemne ². Se reglementează și ce datorește « tot Țiganul de her » ³. « Goștina dreaptă » se mărgenește la un leu pentru zece capete ⁴. Se țin de aproape « părcălabi și vameși, cămănari, bezmănari și buorari » ⁵. Se oprește la Iași ridicarea lucrurilor de la locuitori, pentru găzduirea oaspeților străini: « nimini de nimic din casa lui să nu să jăcuiască, nici covor, nici scoarță, nici mindir, nici plpomă, nici vase, nici blide, nici lighian, nici alt, preț de un ban; nici de la creștin, nici de la Armean, nici de la Jidov » ⁶. Veniturile fiecărei boierii fură fixate pe basa tradiției ⁷.

Pentru a avea o basă, se cere statistica pe ținuturi, cu arătarea a tot ce cuprind, cu toate elementele umane și cu tot ce se găsește ca bogății naturale ⁸, — o lucrare în care se amestecă evident și un interes științific.

Măsurile de ordine, imitate după a Sultanilor, sânt dese: astfel pentru ca « aparii » să fie gata a stânge focul la Iași ⁹. După ce apa o adusese Ghica ¹⁰, se fac « poduri », pavaje, în această capitală ¹¹. Ciurma putu fi oprită prin recomandațiile domnești ¹².

Toate aceste măsuri sânt însuflețite de acel spirit de egalitate umană și de filantropie care deosebește pe Mavrocordați. Unui judecător i se scrie: « Noi pentru aceasta v'am făcut ispravnic pe la ținuturi, pentru odihna nărodului, și, un om prost de va ave cu vre un boiar giudecată, orice obraz va fi, și n'a vrè să vie pe sorocul dumitale la giudecată, să trimiț să-l

¹ Pp. 309-10, no. 673.

² P. 312, no. 703.

³ Pp. 220-1, no. 80.

⁴ P. 225, no. 131. Ordin desetinariilor să nu se amestece decât la stupi și mascuri; p. 227, no. 135. Cf. pp. 380-1, n-le 190-1.

⁵ P. 227, no. 135.

⁶ V., de exemplu, p. 229, n-le 156, 157; pp. 270-1, no. 480.

⁷ P. 228, no. 145. Pentru mortasipie, de veche origine arabă (ca *muhtasipii* în Siria Cruciaților), p. 398, no. 1458. Cf. pp. 449-50, no. 1700.

⁸ P. 235, no. 219.

⁹ P. 284, no. 550.

¹⁰ P. 445, no. 1682. Ca suiulgi, Dima și Constantin. Rușii, « potricălise haznaua »; *ibid.*

¹¹ P. 392, no. 1393.

¹² Pp. 288-9, no. 572.

aducă »¹. Adresându-se către «locuitorii» înșiși: «noi îndestul ne silim pentru odihna norodului, și pentru aceasta Divanurile noastre pe toate dzilile nu lipsăscu, și dumnealor boiarii, osăbit, de altă parte, neconținut giudecă »². «A să supăra cineva afară din obicei, măcar și până la un ou, nicidecum nu suferim, nici vom suferi »³. Și drumurile domnești tot cu plată se fac⁴. La judecăți, când Domnul străin nu cunoștea datina, el întreba pe boieri: «Deci Măria Sa Vodă ni-au întrebat pe noi cum iasti dreptate și obicei, care încapi să cumpere mai întâiu: răzășul cel vechiu au rudenie vândzitoriului; și noi cu dreptate așe am arătat că mai întâiu încape sângele rudeni vândzatoriului, apoi răzășul »⁵.

Și în ce privește dăjdile, Constantin-Vodă se informează. Ba cere lui Neculce însuși un tratat asupra lor: «Iată Ț'am trimis un izvod de dăjdile ci-au fost a' Domnilor trecuț. Ci poruncim dumneata, afară den izvod ce'i mai ști și dum., și dăjdile și angherii, obicei, uni ci-au fost la Domni trecuți, și care Domni au adaos dăjdile și cari li-au scăzut, și ce boeri au fost îndemnători, or la adaos, ori la scădere, ori la vr'o dajde ce s'au adaos,— de toate de amănuntul să ni faci nisti trătăji și să ne trimiț »⁶. Și iată răspunsul lui Neculce: «După poronca Mării Tale ca să fac trătăz de câte oi ținia minte că s'au făcut în țară, și obicei, și bune și proaste, la ce Domnu ar fi eșit, iată că Ț'am scris cât am ținut minte și le știu că sânt adevărate. Așjdere și câte am auzit den oameni bătrâni, iarăși li-am scris; ce de aceli ci-am audzit, chizeș nu sint »⁷.

Ca și la Munteni, această Domnie moldovenească luptă contra pretențiilor de bani turcești și izbutește a birui: așa când se refuză un împrumut Pașei de Hotin: «Măcar de am fi avut și puteare, va găsi cu cale dum. Samso[n]gi-Aga să facem noi acesta nou obicei și să rămăe aciasta la alți Domni din pricina noastră ? »⁸. Unui ispravnic slab față de Turci i se porun-

¹ P. 226, no. 133.

² *Ibid.*, no. 134; p. 245, no. 311.

³ P. 227, no. 137.

⁴ *Ibid.*, no. 138.

⁵ P. 269, no. 474.

⁶ Pp. 291-2, no. 585.

⁷ P. 307, no. 657.

⁸ P. 270, no. 477.

cește: « Pentru ce să nu aperi pe oameni, și pentru ce să-i lași în voe lor (pe Turci), să facă ce le iaste voe? Dar, dacă nu poți tu și nu ești harnic de slujba aciasta, ca să aperi pe lăcuitori. să știm, să punem pe altul, carele va pute să le stê înprotiva lor, și să apere pe oameni. . . Că noi în totu chipul sălim ca să răsufflăm și să odihnim pe lăcuitori »¹. De Tatars nu-i pasă: să vie doar la dânsul! « Tu ședzi și taci », i se spune unui comandant de la margene; « nu purta nicio grijă, și, de or mai veni la tine, să le dai răspunsu, la noi să vii și la noi să ciară. Am scris dum. Elagasi (Aga Mării, din Bugeac), orci-ar avè dumealui sau Tătarăi cu oameni noștri, la noi să scrie și de la noi să ciară, iar nu de la oameni noștri »².

Se atrag, ca supt Nicolae-Vodă, coloni, ca Lipovenii³, sau Hotincenii⁴, Ungurenii de pe la Bacău⁵, păstrându-se în rosturile ei colonia, mică, a Evreilor⁶. Se caută orizonturi noi pentru vânzarea produselor țării. Se favorisează întâii cercetători ai iarmarocului din Lipsca⁷ ori chiar cu Olanda⁸. In ce privește pe Turci, acela care e lăudat pentru că a înlăturat pe negustorii lazi, deosebit de brutali, de la Trapezunt⁹, scrie hotărît: « Turcii casă și aședzare în Moldova n'au, ci, când (?) apucă să șadă, să caute neșugătorie lui; că, neurmându poroncii, i s'a triimite de l-a aduce aici și să va pedepsi cu urgie »

Este aici și o înaltă grijă de cultură¹⁰. Potrivit cu acea reglementație a vieții mănăstirești arătată mai sus. Domnul nu dă

¹ Pp. 281-2, no. 535. V. și n-l următor.

² P. 290, no. 581. Cf. și p. 296, no. 608.

³ P. 230, no. 168; p. 324, no. 805; p. 339, no. 924 (« Lipoveri »); p. 364, no. 1144.

⁴ Pp. 232-3, no. 197.

⁵ P. 317, n-le 747-9; pp. 346-7, no. 994. Regimul lor, p. 344, no. 977. — Sârbi, p. 360, no. 110.

⁶ Pp. 237-40, 246-8, 252-5, 258, 260, 294-5.

⁷ Dimitrie Duca, Hristofor; p. 230, no. 206. Postolachi, p. 263, no. 435.

⁸ P. 295, no. 604.

⁹ *Ibid.*, p. 353, no. 1055. Pentru « cele două ceasuri », pp. 358-9, no. 1090. Cf. Gh. I. Nastase, *Hotarul lui Halil-Pașa » și « Cele două ceasuri »*, în *Bul. Soc. de geografie*, LI (1931), pp. 174-214.

¹⁰ Se poartă grija școlii de elinește; p. 411, no. 1576. La școala slavonească fusese dascăl « Iosif monah »; *ibid.*, p. 442, no. 1668.

voie să stea călugării afară din mănăstire, cu vitele: « Călugării trăitori pe la casele lor, au prisăcari, au văcari, nu suferim să fie, că nu să cade; ce, care iaste călugăr, trebuie să șadă la mănăstirea, să păzască biserica, și cu isprăvnicii să cerci prisăcile și bucatele mănăstiri, iar nu să li și păstorască». Și, aiurea, recomandând a se da pe mâna zloțașilor la bir preoții necărturari, el hotărăște pentru călugării că « datoria călugărilor iaste biserica a păzi, iar nu vacile sau stupii și viilea »¹. « Ispitirea în biserica Curții domnești innaintea noastră », scrie el episcopului de Roman, o cere pentru orice numire de preot². Vlădica-i va face întâiu țircovnici, « rânduindu-i să învețe înțalesul, ș'apoi să-i trimiț aice, la noi, ca să slujască și în biserica Curții domnești 10-20 dzile, să vedem și noi, și să li ridicăm și birul, și, după ce-i vom rădica de bir, fi vom trimite la Sfinție Ta de le vei da și darul³. » Intâlnim un lipcan care merge la Munteni « pentru cărți pe românie, de triaba beasearicilor »⁴.

În adevăr, în Domniile sale muntene, Constantin-Vodă fusese un harnic tipăritor. Incepuse cu un *Ceaslov* și un *Octoih* din 1731, în care numai tiparul e românesc, așa voind mitropolitul Daniil⁵ — și Moldova dă o *Psaltire* pur slavonă, — pe când de la Râmnic vine un *Triod* românesc, după tâlmăcirea lui Inochentie și Damaschin, apoi *Liturghiile* îngrijite de un preot din Făgăraș⁶ (1733) și *Catavasierul* (1734)⁷.

La 1732 Mitropolitul Ștefan dă un *Chiriadromion*, în care mulțamește Mavrocordașilor, dintre cari tatăl l-a așezat la Buzău, fiul i-a dat Mitropolia⁸; și supt Grigore Ghica, acesta lucrează, publicând o nouă *Psaltire*⁹. Dar tot pentru vechiul stăpân se lucrează *Antologhiul* din 1736, ediție nouă, cu *stema ambelor țări*¹⁰,

¹ Pp. 282-3, n-le 537, 544.

² P. 293, no. 590.

³ *Ibid.*

⁴ P. 347, no. 996.

⁵ Bianu și Hodoș, o. c., II, pp. 41-2, n-le 201-2.

⁶ *Ibid.*, p. 48, no. 208.

⁷ *Ibid.*, p. 49, no. 210.

⁸ *Ibid.*, pp. 45-7, no. 205.

⁹ *Ibid.*, pp. 49-50, no. 211.

¹⁰ *Ibid.*, p. 51, no. 213. O singură carte grecească, noua ediție a slujbei Sf. Matrone din Chios, pentru un boier din Stara-Zagora; *ibid.*, pp. 51-2, no. 214.

și *Octoiul*¹. Pe când Climent de Râmnic isprăvia lucrul în țara înstrăinată printr'un nou *Antologhiu*, din 1737², anul 1741 fu deosebit de spornic, cu ediția a doua a *Invățăturii bisevicești* a lui Antim, cu *Intrebările blagoslovești*, traduse de Ianachi al doilea Postelnic și tipărite la școala din Văcărești, cu o *Liturghie*, comandată de Anania al Cesareii Palestinei, poate Român, în românește³. Mihai Racoviță era acuma în Scaun când apărură tot cu banii lui Anania *Molitvenicul* din același an al noului Mitropolit, tot Grec⁴, dar bun cercetător al țării, lăsându-ni o prețioasă visitație, Neofit din Creta⁵. *Catavasieriul* lui Mihai-Vodă se lucrează la Mitropolie⁶. Și e o importantă operă literară nouă traducere a Predicilor, *Cazaniilor* vestitului orator de amvon Ilie Miniati. Cu urări către bătrânul Domn, se dă și o nouă *Evangelhie* (1742)⁷, un *Octoih* de Râmnic⁸. În Moldova, un *Penticostariu*, lucrat din ordinul Domnului, nu apare, singura tipăritură fiind ordonanța pentru locuitorii de pe moșiile mănăstirilor⁹. Domnul are largi legături în străinătate, unde trimete frumoase scrisori și politice, în italienește, tocmai în în această Domnie (1740-2)¹⁰. Primește de acolo, direct, și nu prin Polonia, « gazeturi »¹¹.

Tatăl său corespundea cu Iesuitul Bardia și cu Iesuitul Miel, căruia îi trimetea o carte a sa și una a Exaporitului, în schimb pentru o *Istorie* a Impăratului Leopold; la Sibiiu făcuse un dar bisericilor¹². Constantin scria în Ardeal unui Ioan

¹ *Ibid.*, pp. 54-5, no. 222.

² *Ibid.*, p. 42, n-le 203-4. Ea se închină lui Vichentie de Belgrad.

³ *Ibid.*, pp. 54-5, n-le 218-20.

⁴ Ms. la Bibl. Ac. Rom. Traducere în *Biserica Ortodoxă*.

⁵ Bianu și Hodoș, o. c., II, pp. 55-6, no. 221.

⁶ *Ibid.*, pp. 56-7, no. 222.

⁷ *Ibid.*, p. 60, no. 224. Nu poate fi o Liturghie a lui Constantin-Vodă în 1742 (*ibid.*, p. 61, no. 226), când el nu era Domn la București.

⁸ *Ibid.*, pp. 62-3, no. 227.

⁹ Iorga, *Două hotărâri domnești din secolul al XVIII-lea*, în *Noua Revistă Română*, 1900, p. 352.

¹⁰ Iorga, *Studii și doc.*, VI, p. 571 și urm.

¹¹ *Ibid.*, p. 360, no. 1104. Pentru un Ienachi Brașoveanul la Iași, p. 437, no. 1646.

¹² Nilles, o. c., pp. 1012-3. Mai târziu legături ale lui Constantin cu Iesuitu Mitzke, *ibid.*, p. 1014.

Seuler¹ pentru «supărarea ce i-a făcut cu istoriile a le tălcui» și voia ca aceia ce «s'ar fi mai gătit păr acum, iarăș să-i trimiță»². Se adresa la Cluj conducătorului Colegiului iesuit, Ioan Baptist Szegedy, de la care a căpătat pe istoricul Carol Peterffy, din Pojon. Se ajunsese la ideia de a se redacta o Istorie a țării în latinește, apoi de a se deschide o școală a acestor oaspeți cu învățătură și chiar de a se tipări în românește la Iesuiții din Ardeal «volumele legilor dumnezeiești în românește»³. În biblioteca Gimnasiului săsesc din Brașov se păstrează o parte din opera istorică⁴.

Toată corespondența ce am cercetat se poartă numai în românește. Când, din obișnuință sau din lingușire, un dregător încearcă a întrebuița limba de naștere a Domnului, acesta se supără și, după temperamentul lui iute, îl infruntă foarte aspru: «Pentru o pricină ca aceasta (a ciumei de la Galați), de ce să ne scrii grecește?»⁵. Sau Vel Căpitanului de Soroca, dregătorie nouă: «Carte ce ni-ai trimis am luat și cele scrisă am vădzut; dar pentru ce să ne scrii grecește? Au aștepți, să-ț dăm noi logofăt, să scrie românești? Să-ț cauți logofețâl, să ne scrii rumânești! Să nu ne mai scrii grecești»⁶. Și aceluiași îndărătnic pârçălab al Galaților: «Și de acmî când ni'i mai scrii, să nu mai scrii grecește, ce românește să ni scrii»⁷. Totuși ordin grecesc se trimete Serdarului⁸. Și, de obicei, se scrie «românește» și «Țara-Românească». Este vorba cândva și de un «Român din Țara Unguriască»⁹.

¹ Un Ioan Sauli la Sibiu; Iorga, *Doc. grecești*, II, p. 1089, no. MXLIV, dar Seuler trebuie să fie un Sas.

² Iorga, *Studii și doc.*, VI, p. 285, no. 552.

³ Nilles, *o. c.*, pp. 1025-9.

⁴ Iorga, *Francisc Rákóczy și Românii*, I, c., p. 27 și urm.

⁵ Iorga, *Studii și doc.*, VI, p. 288, no. 572.

⁶ P. 290, no. 576.

⁷ P. 294, no. 595.

⁸ P. 299, no. 624.

⁹ P. 311, no. 700.

CAPITOLUL II

Schimburii între Domni.

În acest timp, Mihai Racoviță guverna la Munteni¹. În jurul lui erau tot boierii formați dintre localnici, dintre nobile neamuri, de dinastia Mavrocordaților. Găsim astfel, la 1742, pe Iordachi și Radu Crețulescu, pe Barbu Văcărescu, pe Constantin Dudescu, corespondentul lui Daponte, pe Grigore Greceanu, pe un Pitar Drăghiceanu, pe lângă Grecii Antonachi, Manolachi, Iordachi, Vasilachi, al doilea logofăt fiind nepotul Dumitrașcu Racoviță,—deci *mai mulți Greci decât la Mavrocordați*².

Dar vecinul din Moldova avea neconținut ochii asupra lui. Ioniță Arapul, Vornicul de Vrancea, și ispravnicul de Putna privighiau continuu. Și, când era o încetinire a rapoartelor, îndată venia musturarea: «Noi pe tine când ti-am trimis acolo», se spune celui d'întâiu, «într'adinsu ți'am poruncit ca să te afle deșteptat, și neconținut să cerci, și în tot chipul să ispițești, și de toate ce vei auzi, și ce vei adevăra, și ce s'ar clăti din parte acie a Țării-Românești ales să ne înștiințezi... Intriabă și de alții, cei ce vor hi înblând într'acel parte de loc, și trimite și tu oameni tăi de ciarcă, și află tot adevărul ce s'ar clăti, și s'ar lucra, și s'ar înnoi, or lucruri mari or mici, toate cu amănuntul: una câte una să le afle și neconținut, adevărat, să ne înștiințezi. Să-ți deșchizi ochii; nu arăta blestămăție»³.

¹ Pentru relațiile lui de familie cu Grigore Ghica, v. Odobescu și Tocilescu, o. c., I, pp. 562-5, n-le DCCCXIX-XX. Acolo și despre silințele de a reveni ale lui Ghica.

² Iorga, *Doc. grecești*, II, la a eastă dată.

³ Iorga, *Studii și doc.*, VI, p. 291, no. 582.

De acolo venia știrea că pe ai lui din Țara-de-jos « îi trag în ceia parte la slobozenii, ce strigă de 8 luni », dar el, sigur că a dat un temeiu drept sistemului financiar, refuză « cărțile de milă »¹.

De altfel, această Domnie nu fu așa de goală, cu toată vrâsta înaintată, oboseala și reaua reputație, de om hrăpitor, a bătrânului Moldovean. O deosebită iubire pentru tipărituri, care se concentrează la București, o arată supt el Mitropolitul străin Neofit. Avem, la 1743, un Acatist al Maicii Domnului, un *Apostol*, care nu se mai dăduse de la Brâncoveanu încoace, — un altul îl dă la Buzău episcopul Metodie, care-și face și el, deosebit, *tipografie*², — un *Penlicostarion*, cercetat de același priceput în elinește Ienachi al doilea Postelnic, — altă carte de acestea e de la Râmnic, unde continuă a lucra teascurile « chesaricești » ale lui Climent, fiu de țăran din aceste părți³. Cum vom vedea, Moldova, supt fratele lui Constantin Mavrocordat, va putea să deie, dar cu ajutorul unui particular, negustor de tipar, o *Psaltire* din 1743⁴.

Constantin-Vodă îngăduia lui Racoviță să-și caute de viile de la Nicorești⁵. Aparențele continuau să fie, astfel, ale unei mai bune vecinătăți. Și Mihai-Vodă, ordonând, cum i se ceruse de la Poartă, uciderea medicului Testabuza, vechiu pârâș al Domnilor români, își arătase de la început destoinicia de a îndeplini imediat orice ordin al stăpânilor⁶. Astfel, în momentul când Ioan Mavrocordat era numit în Moldova, moșneagul, sprijinit de medicul Stavrachi, un rival al lui Testabuza, și de cumnatul acestuia, gelepul Manoli, căpătă confirmarea în Scaun⁷.

¹ *Ibid.*, p. 292, no. 587.

² Bianu și Hodoș, *o. c.*, II, pp. 64–5, n-le 228–30.

³ V. Iorga, *Ist. lit. rom.*, II, și *Ist. Bisericii*, II. Pentru *Penlicostariul* râmnician, Bianu și Hodoș, *l. c.*, pp. 73–4, no. 233.

⁴ Danie la o biserică din Constantinopol, Iorga, *Doc. grecești*, II, pp. 1107–8, no. MLXX.

⁵ Iorga, *Studii și doc.*, VI, p. 342, no. 951; p. 367, no. 1166.

⁶ V. Iorga, *Doc. grecești*, II, p. 1089, no. MXLIII (=Atanase Comnen Ipsilanti, *o. c.*, p. 341); Ienachi Cogălniceanu, *l. c.*

⁷ Iorga, *Doc. grecești*, II, p. 1105, no. MLXI (=Atanase Comnen Ipsilanti, *o. c.*, p. 350); p. 1107, no. MLXIX (=Atanase Comnen Ipsilanti, *o. c.*, pp. 351–2).

Când Mihai pierdu apoi Scaunul, în Maiu 1744, avu el ca urmaş pe Constantin Mavrocordat, care se simţia acolo mai acasă decât oriunde.

În această Domnie pe care n'o cunoaştem altfel, el adause o nouă reformă la cele de până atunci.

Pentru a aduce înapoi pe contribuabilii ţărani cari emigraseră, se hotărî prin anafora a boierilor, ca un « act naţional », scutirea de dăjzii pe şase luni, rămâind ca apoi să se dea cele patru şferturi, de câte cinci taleri. Stăpânului pe pământul căruia se vor aşeza sătenii vor avea să-i lucreze şase zile pe an, cu obişnuita dijmă, conform cu vechea reglementaţie, « după cum pe larg se dovedăşte în cărţile cele d'întâi ce s'au tipărit ».

Dar de aici reformatorul trece mai departe, la ceva care « la cărţile cele d'întâiu nimic nu s'au pomenit ». Cum aceia dintre ţărani cari erau « rumâni », neliberi, s'ar putea să nu revie, ca să nu se cadă iar supt « jugul robiei » sau, întorşi, să-l aibă din nou pe grumazi, boierii, întrebaşi dacă se poate ca « păcatul » să cadă asupra lui, Domnul, răspunseră, prin graiul mitropolitului, atunci Neofit: « cu cale este acei rumâni care vor fi înstreinaţi de pământul acesta, ori ai cui ar fi, vrând să fie la pământul lor, să fie slobozi de rumânie şi să nu se mai numească rumâni », ceilalţi membri ai Sfatului, episcopi, egumeni, Români şi Greci, boieri, numai din vechile neamuri, fără un singur Grec, întărind acest răspuns. Oricine va putea să vie la Divan pentru a-şi lua « carte osebită de slobozenie » (1-iu Mart 1746)¹. *Libertatea ţăranilor era astfel pentru întâia oară proclamată.*

La 5 August, Domnul revine asupra acestei mari înoini. Repetând că « nu au fost de niciun folos, ci şi de mare pagubă », între altele, « acest vechiu obicei al rumâniei care de la moşii şi strămoşii noştri până astăzi au rămas asupra capului nostru, pentru că a fi fraţii noştri cei întru Hristos supt jugul robiei noastre nu iaste alt păcat mai greu şi mai mare » — am văzut că aceasta se mai spusese cu vre-o jumătate de veac, înainte, dar numai ca o expresie de sentiment² —, boierii *liberează pe toţi rumânii ce au, din veche cumpărătură*. Cine n'o va face

¹ *Mag. Ist.*, II, pp. 280-3.

² Aici, cap. *Reformele*.

« din bună voința lui, ca să-i iarte pentru a sa pomenire », va putea să ieie ca preț de răscumpărare câte zece taleri, cari, nefiind primiți, se va putea reclama la Divan. Tot ca un « act național » e presintată și această măsură generală, iscalită și de mulți mari boieri mazili, dar și de boieri de-ai doilea și de simpli logofeți, postelnicei, căpitani, aprozi ¹.

Se ceru și binecuvântarea Patriarbilor de Constantinopol și Ierusalim.

Domnia paralelă, a lui Ioan Mavrocordat n'a fost decât provisoratul unei simple socoteli de familie. Dar pentru Moldova întâia experiență a acestui tânăr nepriceput, care se primbla cu musică prin oraș și dădea ospețe, pe când făcea să se zugrăvească biserica de la Curte cu « meșteri streini zugravi » ² înseamnă *înlăturarea reformelor lui Constantin-Vodă*. Păstrând șfeturile, și anume câte cinci pe an, plus « un rând de hârtii câte trei lei galbenul » dăjdile, — între care o goștină crescută —, *el restabili văcăritul*, de mai multe ori pe an. Un cronicar dintre Cantacuzini arată că, neputându-se plăti de Domn datoriile, « toate răzemașu asupra boierilor », adăugându-se și împrumuturile silnice la negustori ³. Precum vecinul său muntean atârna de Stavrachi și de Manoli gelepul, el era represintat, — și întru câțva și finanțat —, de familia Ramadan și de un Grec nou, care va mai juca un rol, Gulianò. Alți Greci veniseră cu dânsul, care împărția rangurile în dreapta și în stânga, fiind « paelele ieftine ».

Supt el se produse, deci, din nou un lucru care se uilase de la o bucată de vreme : fuga boierilor pesle holare. Astfel plecară

¹ *Mag. Ist.*, II, pp. 284-7. Cf. Gh. Tașcă, *Cum a evoluat claca de la începutul înființării ei și până azi*, în *Mem. Acad. Rom.*, seria a 3-a, XIX (1937). E clar că îndatorirea de a lucra un număr de zile pe an și a da dijma se aplică numai celor ce se așează pe pământ străin. Dar, cum nu se liberău decât persoanele « rumânilor », pământul rămânea supus aceleiași obligații. De altfel boierii declaraseră că « moșiile să rămâe la stăpânirea noastră, să le stăpânim cum și până acum ». (*Mag. Ist.*, II, p. 288). In acest sens a se îndrepta părerea mea din *Viața agrară a Românilor*, 1908, pp. 34 și 36. Cf. și Filitti, *Despre reforma fiscală a lui Constantin-Vodă Mavrocordat*, din *Anale'e statistice și economice*, 1928.

² Ienachi Cogălniceanu, p. 207.

³ Ioan Canta, p. 185.

Mihalachi Sturdza și ruda lui, Ilie, apoi « doi feciori ai lui Balș de la Ionășeni, anume Vasilie și Grigorie » —, *deci o parte din boieri stătea încă la moșiile lor*, de unde și nume ca Deleanul, Pașcanul, pentru Cantacuzini. La întrebarea ce se făcu Sturdzeștilor, de Sandu, fratele lui Mihalachi, care până atunci stătuse la Roman și celalt la Heleșteeni, răspunsul fu că au case grele și s'ar fi vrut în funcții. Indată ușurelul Domn îi și satisfăcu. Deci « boierii luase cu toții un mare obraz și nu-l băgau în seamă și făceau ce li era voia lor ».

Dar ceva din tradiția familiei se prinsese și de acest Domn trecător, care nu va mai căpăta un Scaun niciodată. Astfel *el trimese boieri cari să ia socoteala capuchehaielor*, obiceiul a cărui dispariție o regretase Neculce, și la sfârșitul întâiului an ceru printr'o deputație a țării să se declare acolo la Constantinopol « că este bun și plăcut ». Merșeră deci Razu, Toader Paladi, foarte în favoare și acum, Radu Racoviță și Manolachi Costachi, « luînd și dintre tineri rudeni pentru vederea Țarigradului ». Ceia ce nu-l făcu să păstreze Scaunul, Mihai Racoviță căpătând, din parte-i, numai o păsuire de trei luni, din motive fiscale. Apoi Constantin, încă în Țara-Românească până la 1748), nu luă moștenirea fratelui, care, neavând bani pentru întărire, închise pe boierii cari făgăduiseră suma și li stoarse un « împrumut », ba se încurcă și în pâri jidovești, care răsuna la Constantinopol, așa încât, revenind din exilul său, la « Bocceda » Tenedos, Grigore Ghica veni pentru a treia oară în Moldova ¹.

Din nou va începe *dualitatea cu schimbul între cei doi veri dușmani* (1747) ².

Ioan-Vodă plecase supt blăstăme ³, o femeie văduvă aruncând și cu pietre după dânsul. Urmașul lui găsi prieteni vechi și noi, — chiar delegația moldovenească la Poartă așezându-se în primul rând al boierilor —: alături, un Roset, Vasile, — după noua modă grecisantă: Vasilachi —, un Costachi, Vasile Negel,

¹ Ienachi Cogălniceanu, pp. 205—40.

² V. însemnarea din Atanase Comnen Ipsilanti, o. c., pp. 392-3; Iorga, *Doc. grecești*, II, pp. 1114-5, no. MLXXVII.

³ Împrumuturi și de la Lupu Anastasiu; *ibid.*, II, p. 1118, no. MLXXXI; p. 1119, no. MLXXXVI.

un Dumitrașcu Calmășul, din cauza fratelui Ioan, fiu de Orheian cu o Câmpulungeancă, și care, învățând la Liov, luase, de și nu era « Fanariot », locul decapitatului Alexandru Ghica, apoi un Lupu Stolnicul, pe lângă o sumă de Greci, Bașa Mihalopolu, Ienachi Hrisoscoleu, Alistar, Popazolu, — doi dintre ei făcând parte din cei cu sânge amestecat sau romanizați¹. Dar și el păstră văcăritul și dijele desființate de Constantin Mavrocordat. Apoi, peste opt luni, Ghica revenia la București, trimițându-și la Iași concurentul (1748)².

Inspirându-se și mai departe din Apus, Constantin-Vodă trimesese din București la Veneția³, pentru studii, al căror caracter nu e definit, nu mai puțin de cincisprezece tineri boieri, tot fii ai vechilor neamuri, între cari și Răducanu Cantacuzino, fiul Banului Matei, care stătu acolo nu mai puțin de trei ani și din care Domnul făcu un ocrotit al său, pe care-l duse cu sine, în Moldova⁴. Ajuns în țara de care niciodată nu dorise, dar căreia prin mutarea instituțiilor muntene, care erau creațiunea sa proprie, a contribuit esențial să-i dea un caracter comun cu al celei vecine, *ajutându-se astfel, mai mult decât prin deseale strămulări ale acestor Domni, cari duceau cu ei o parte din clientela lor, la crearea unei vieți românești unitare*, Mavrocordat începu restabilind, împotriva opoziției unora dintre boieri și împotriva propriilor sale interese, sistemul șfertului fix și desființând văcăritul, de atâtea ori blăstămat. Și, pentru desetină și tutunărit, se introduse obiceiul « peceților tipărite ». Pe negustorii lazi îi urmări el din nou cu prigonirea sa.

Incolo, Constantin-Vodă nu aduce nicio clientelă și, cu atât mai puțin una de Greci⁵. Se servește de boierii înaintașului, cu care era totuși în războiu fățiș: Andrieș Roset și Ștefan Razu, Radu Racoviță, Bogdan, Toader Paladi, Alistarh, fiul de domniță Calmășul, inamovibil ca frate de Mare Dragoman. Preoții fură

¹ Ienachi Cogălniceanu, p. 211.

² *Ibid.*, pp. 211-3.

³ Un Roset are o fată cu numele de Venețiana; *Gen. Cantacuzinilor*, p. 369.

⁴ *Ibid.*, p. 120.

⁵ Se împacă și cu Mihai-Vodă, care era în exil la Mitilene, și dă pe fiica sa, Smaranda, după Ioniță, fiul acestuia; Ienachi Cogălniceanu, p. 218.

chemați pentru a li se face lecții noaptea, «de la trei ceasuri de noapte... la șapte ceasuri din zi» la biserica Curții, cu cionodari la ușă. Ingrijit de moralitatea țerii, el închise la Sf. Gheorghe în Iași femeile stricate, cărora Doamna li trimetea în să toarcă până când se va găsi cineva să le ia în căsătorie. Se făcură conace pentru musafiri, Turci și alții, ca «să nu se mai conăcească prin casele cu muieri ca mai nainte»¹.

Dar fapta cea mare a acestei Domnii a fost *proclamarea libertății țăranilor*.

Această reformă a fost adusă deci de la Munteni. Dar încă din precedenta Domnie, *înainte de reforma munteană*, Constantin-Vodă hotărîse, după cererea clerului, că datoria de «clacă» ori «cu carul cu boi» a țăranilor ce stau pe moșiile lor, fără a fi vecini, «e de douăsprezece zile pe an», dând și dijma și primind și vorniceii stăpânilor peste sat, cari vor da adevărîntă de lucrul făcut, «iar pe vecinii lor să-i stăpânească pe obicei»; se oprește primirea de țărani de la boieri și vice-versa². Era îndată după decretul din 1737, care scutia de dări pe aceștia³.

Înainte de a cerceta actul de reformă să vedem cum apărea ea micului boier, purtat prin Țarigrad și întrebuițat în rosturi mai mărunte, de zlotaş sau ispravnic pe la Botoșani, — unde Cogălniceni aveau case⁴, ca și în Iași și pe la Cernăuți⁵ —, care a scris mai pe larg istoria acestei Domnii: «*Au mai scornit că nu trebuie boierii să aibă vecini prin satele lor, dând știre pe la toate ținuturile unde vor fi vecini să vie la Iași ca să se desbată de vecinătate, poroncind și boierilor celor de au vecini și sineturi pentru vecini să vie, căci este să se caute această pricină cu Divanuri. Și, strângându-se vecinătatea de pretutindene la Divan, cu o mare obrăznicie, căci îi făcuse Constantin-Vodă de nu băgau pe nime în seamă, venind și boierimea de pe*

¹ *Ibid.*, pp. 213-8.

² Întărire la 1744 de Ioan Mavrocordat, Kogălniceanu, *Arh. Rom.*, II, pp. 169-71.

³ *Ibid.*, pp. 190-194.

⁴ V. Iorga, *Studii și doc.*, III, p. 66 și urm.

⁵ *Ibid.*, VI, p. 446, no. 1686: casele lui Vasile Cogălniceanu, porușnic, lângă biserica Barnovschi, pentru oaspeți domnești și pentru Agie. Cf. Ienachi Cogălniceanu, p. 215.

afară, cei ce aveau vecini, cari după ce s'au strâns cu toții, s'au orânduit ca să se facă mare sobor în mănăstirea Trei Sfetite. Și, așa, mergând Domnul cu toți boierii acolo, au început a face mare cercetare de când sânt vecini și de la cine i-au cumpărat și în cât i-au cumpărat. Atuncea au răspuns toți boierii, zicând: « Noi nu i-am cumpărat, ce i-am găsit vecini de la moșii și strămoșii noștri și stăpânim și noi; iară a-i vinde nu putem ca să-i vindem, ce-i punem la câte la o slujbă a casei de ni dau ajutor. Atuncea au poroncit Vodă cu mare hotărîre să nu mai fie vecini de aici înainte; numai, pentru că șed prin satele boierești și se hrănesc pe moșiile lor, să lucreze câte douăzeci și patru de zile într'un an boierilor vara, și iarna au să deie câte doi lei de fișlecare casă și să lucreze câte douăsprezece zile pe an, vara și iarna. Și, hotărînd într'acest chip, s'au mulțămît și boierii, învățând Domnul ca să se deie vecinilor și câte o fidulă domnească cu pecele gospod», — deci și aici totul în scris —, « arălând că de aice încoace să nu se mai numească vecini și să aibă a sluji acele zile de mai sus pomenite, dând pe acele fidule un leu lui trei logofăt și câteva parale scriitorului »¹.

Insuși actul² la care se raportă acela căruia-i datorim cunoștința împrejurărilor în care. supt o presiune populară care a trebuit să fie și la București, de oare ce supt acel d'intâiu document iscălesc boierinașii cari se poate să nu fi avut moșie, e, și aici, o hotărîre a unei « Adunări Naționale », la care participă clerul, Greci și Români, boierii, mari și mici, până și la unii în cele din urmă ranguri, până și la mazili, un Tăutu, cari de mult nu se împărtășiseră de funcții, până la neamuri neștiute, la căpitani, la păhărniceii, la vornici de poartă — este și un Ianachi Negruț, înaintaș al scriitorului din epoca romantică —, un adevărat plebiscit înșiră abuzurile îndătinate cu « vecinii » și « jalobele ce fac oamenii săteni ce șed pe moșiile mănăstirești și boierești... asupra stăpânilor satelor », « părăndu-le oamenilor că acest nume de vecinie n'are osebite de robie », căci locuitorii sânt vânduți ca Țigani, împăr-

¹ Pp. 213-4.

² V. Kogălniceanu, *Arhiva Românească*, pp. 169-71; *Mag. Ist.*, II, pp. 289-92.

Țiți, trecuți în foi de zestre, «ș'ai despărți pre copii de la părinți, luându-i în casă la slujba lor, ș'a-i muta de la un loc la altul». Domnul cercetează originea acestei stări de lucruri, care, la Munteni, nu fusese presintată în amănunțele ei. El vrea să știe «cu cât sunt mai supuși (vecinii) decât *lăturași* ce șed pe moșii boierești și fac slujba lor». Deci, în acea zi de 6 Aprilie, se adună cler, boierime și, tot odată, cum o recunosc și aceștia, «altă obștie», în mănăstirea lui Vasile Lupu, și anume la ceasul de taină al «scosului moaștelor» Sfintei Paraschive, luată deci și ea ca martoră. Se face un «sfat de întrebăciune», înaintea mitropolitului, acel străin Nichifor, împotriva căruia se va ridica sentimentului național al Țării, la 1752, hotărîndu-se că dacă el, ca să se acopere hainlăcul predecessorului Antonie, a fost primit, fiind trecut în călugărie la mănăstirea Neamțului, niciun alt străin nu va fi primit la mitropolie sau la episcopie, arătându-se și aceia că, după privilegiul bizantin, adevărit de mitropolitul Gheorghie, Biserica Moldovei nu e supusă nici Ohridei, cu care e de o potrivă, nici altui Scaun. Sânt de față și cei doi episcopi și egumenii. Se află că «vecinii robi nu sânt nici să stăpânesc cu nume de robie», *slujind numai bărbații* și «numai un om dintr'o casă, măcar câți ficiori va av omul», deci starea lor e cea a «lăturalnicilor». «*Vecin*», urmează definiția, «*va să zică sălean megieș fără de moșie, alăta numai că din sat nu este volnic să iasă*», — pentru că se încurcă birurile Domniei. Căci «de unde, și după lege va ieși, să se dea la urmă». «Indrăzneala stăpânilor» se taie deci. Și «nartul» lucrului se fixează la acele douăzeci și patru zile pe an, cu dijma cuvenită. Cum se vede, aici definindu-se situația, ceia ce *câștigă vecinii e respectul persoanei lor și fixarea cantității de lucru ce dăloresc*, — și nu mai mult decât *alăta*¹.

Când, îndată și pe neașteptate, în August al acestui an, în clipa chiar a ceremoniei prin care se lega neamul Racovițeștilor, înrudit de mult cu al Ghiculeștilor, și cu acesta al Mavrocordaților, tagma grecească a foastelor

¹ «Urbariul» ce urmează (Kogălniceanu, *Arh. Ist.*, II, pp. 293-4) cu alte sarcini și cu «nartul» de «8, 10 și 12 zile», după cum se va învoi cu stăpânul moșiei, păstrat de «istoriografi contemporani», cu expresii cum e «construcție», n'are nimic autentic.

capuchehaiele ale lui Mihai-Vodă, care, din cauza vrâstei, nu mai putea să fie întrebuințat, izbutiră să capete Domnia Moldovei pentru Constantin, fiul cel mai mare, botezat cu numele Brâncoveanului, al lui Racoviță, la această dată lui Constantin Mavrocordat, care era la capătul operei sale, i se isprăvia, — probabil și de pe urma părilor boierimii îngustate în «drepturile» ei —, nu numai Domnia moldovenească, dar toată cariera lui de reformator, căci cele două Domnii următoare la Munteni nu vor însemna decât neconținută luptă contra unor intrigi care veniau de la noul grup politic de care multă vreme atârnavă toate în ambele țări, nelăsând răgaz pentru preocupății mai înalte. Dar Constantin Mavrocordat isprăvisenobil, refusând cu îndărătnicie o întărire plătită cu trei sute de pungi. El trebui să se răscumpere însă cu aceiași sumă ca să iasă din teribila temniță de la Lemnos ¹.

Ce urmează deci va forma până după noul războiu rusoturc din 1769, un alt capitol decât al reformelor: acela al rezistenței naționale contra patronagiului Grecilor țarigrădeni, capuchehaielele.

¹ Atanase Comnen Ipsilanti, *o. c.*, pp. 364-5; Iorga, *Doc. grecești*, II, pp. 1121-2, no. MXXI. — Pentru reforma munteană din 1733, v. și Fotinò, *Ίστορία*, II, p. 316 și urm.

CAPITOLUL III

Scritorii epocii primelor reforme

Înainte de a ajunge la această mare dovadă de vitalitate românească se cuvine să se arunce o privire retrospectivă asupra înfăptuirii acestei epoci. de armonioasă conclucrare între Domni și țară, în domeniul scrisului și al scriitorilor de artă.

În materie de povestiri, ea a dat acel monument literar care sânt Memoriile lui Neculce.

Intr'o prefață fără pretenții, căci Vornicul Ion, fostul Iatman al lui Dimitrie Cantemir, de și știa grecește și învățase rusește, nu se putea număra între oamenii învățați ca amândoi Costineștii și Domnul său de pe vremuri, bătrânul se lămurește, părând a scrie în chiar acea Domnie a lui Ioan-Vodă, din 1743-7¹, la care se ajunsese. El explică prin pustiirea, de care vorbea Miron Costin, a locurilor noastre lipsa unor povestitori mai vechi. Știe de Ureche și a auzit de adăugitorii pe cari-i înșiră ca și Dimitrie-Vodă, înțelegând a păstra din ei ce nu e « basm ». Opera Costineștilor o întrebunțează. De la Dabija-Vodă înainte i se pare a nu fi scris nimeni, sau, de s'a scris. « or fi poate tănuite și până acum la iveală n'au ieșit »: aceasta și chiar pentru povestirea celor două Domnii ale lui Nicolae Mavrocordat, de Nicolae Costin și de Axinte Uricariul. Deci va lua asupra-și să urmeze istoria țării. Până la Duca-Vodă (1683) declară că a avut « niște izvoade, ce a aflat la unii și alții », întrebând apoi și pe « cei bătrâni boieri ». De acolo e condus de « a sa știință », o memorie admirabilă, pentru « câte s'au tâmplat de au fost în viața mea ».

¹ V. Iorga, în *Gen. Cantacuzinilor*, p. 391, nota, 1; p. 399, nota 1.

Nu fără ironie pentru Costineștii mândri de izvoarele străine întrebuițate, el spune duios: « Nu mi-au trebuit istoric străin să citesc, și să scriu, că au fost scrise în inima mea ». Nu crede să' fi greșit altfel decât în ce privește datele. Și, despre istorici străini, revenind, el adaugă că « tot mai bine știu cei de loc decât cei străini ».

În sfârșit, cartea întreagă, atât de întinsă, nu e nici pentru plăcere, nici chiar pentru dovedire, căci lui nu i se pune înainte nicio chestiune. Ci, om politic, administrator până la sfârșit, judecător, deținător al datinei, sfetnic domnesc, el vrea ca acei cari-l vor ceti « să știe a se feri de primejdii și să fie mai învățați a dare răspunsuri la sfaturi: ori de taină ori de oștire ori de voroave, la Domni și la noroade de cinste », cum am văzut că i-a cerut lui însuși, în forma unui « tratat », Constantin-Vodă, cu care pentru aceia, după ce-l și criticase, se împacă.

Adausurile din tradiție, pe care nu le poate amesteca în țesătura scrisului înaintașilor și le adună la început, arată un spirit mai curând simplu în judecarea aceluia depărtat trecut. De sigur că nimeni nu se va sprijini pe aceste ecouri legendare, dar oricine va fi fermecat de tonul acestui « unchiuș sfătos » a cărui minte e plină de episoade hazlii sau tragice. Pentru măreția lui Ștefan-cel-Mare, pentru durerile lui Petru Rareș, pentru întreaga dramă a istoriei Moldovei el are tot așa de puțină înțelegere ca și pentru problemele, care au stăpânit imperios pe alții, privitoare la origini. Anacronismele sânt dese, Neculce văzând toate ca pe vremea lui, de la « Neamțul » care apără pentru Ștefan cetatea Neamțului, la Cașinul amestecat în luptele acestuia, la așezarea Racovițeștilor printre boierii lui Despot-Vodă, la dăjdile ce le-ar fi pus Vasile-Vodă: până și fumăritul « fanariot ».

« Letopisețul » însuși e fără îndoială o operă de pasiune și de interes, în care se vede bine în ce parte e scriitorul și ce foloase a avut de pe urma Domnilor. Silința spre nepărtenire nu lipsește însă și, mai ales, oriunde se poate face controlul aserțiunilor lui, ele se dovedesc perfect adevărate. Dar pentru vre-o linie politică, și cu atât mai puțin pentru un mare eveniment, pentru o idee conducătoare lipsește orice atenție și orice măsură. Între mintea lui Neculce și aceia a Costineștilor, fără

a mai vorbi de cei doi mari istorici ai vremii, pe cari nu i-a bănuit măcar ce au scris, e o enormă deosebire. « Naționalismul » lui chiar, cu ieremiade oftătoare pentru ruina țării din cauza Grecilor, cu cari era legat prin sânge, n'are statornicie, căci, îndată ce se găesc locuri pentru dânsul și pentru fiii săi, altudinea e alta.

Față de caracterul lui Constantin Mavrocordat, față de idealul și de opera lui reformatoare Neculce rămâne tot vechiul boier-cârtitor când o formă de contribuție îl poate ajunge și pe dânsul. Nesimțitor față de țăran și el, ca și un Mustea, se indignează de tot ce ar putea crește acea obrăznicie a « prostimii » care, de la Constantin Duca încoace, era cultivată de mai toți Domnii, potrivit cu spiritul unei vremi în care nu se formase acest iubitor al datinei, dar el nu o face și atunci când Dimitrie Cantemir a trecut peste dânsa pentru a încerca opera de liberare care nu i-a reușit.

Cum fusese consultat în ce privește asemenea îndreptări de mare politică europeană, cum petrecuse câțiva ani în Rusia, având legături cu multă lume, el se mândrește că prinde — și prinde bine — firul schimbărilor ce se petrec, în proporții mult mai mari, în jurul țării sale. De aici întregi paragrafe despre ce se întâmplă peste hotare, și în Apus une ori, dar mai ales la Turci, în Persia, cu care Sultanii erau în luptă, în Polonia și în Rusia. Dar despre Ruși, cari-l desgustaseră în acel timp de exil, el are o părere foarte rea. O exprimă astfel în cuvinte aspre: « Încă și Șeremet în câteva rânduri mi-au zis să mă așez acolo și va scrie la Impăratul să-mi dea jalovanie și sate, dară tot n'am priimit, că este un norod unde nu sânt oamenii slobozi să meargă unde li este vōia, nici la Impărăție, fără ucaz, și ucaz nu vor să facă, ca pentru să nu facă cheltuială Impărăției. Și la Impărăție vr'o Curte mare ca aceia, cu dvorebnici mulți, nu este, macar precum este la Domnia țării noastre, sau altă Crăie și Domnie; ce foarte este un lucru puțin: numai oșteni sânt mulți de agiuns. Deci de viața mea îmi era cum îmi era, dară mai mult îmi era pentru copiii miei, la ce vor rămânea; că numai doară soldați să fie, iară la alte boierii nu încap ficiorii unora ca acestora ». Și el recomandă Moldovenilor să nu întovărășească în pribegie pe Domnii lor, căci acolo numai de stă-

pân se ține samă și Domnul însuși, amărit, își schimbă firea. « Nădejdea Domnului este ca seninul cerului și ca vîntul mării: acum este senin, și se face nour; acum este marea lină, și se face furtună »¹.

Se pare că întreaga lucrare s'a scris dintr'o bucată. Dovada e că, vorbind de expediția de la 1711 a Țarului Petru, el, pomenind pe renegatul bosniac Colceag, înseamnă, ceia ce corespunde numai pentru epoca din urmă a vieții sale: « iară Colceag, dintru acea limbă², a agiuns cu vreme de este acum Pașă la Hotin³ ».

Alături, Constantin Daponte, apoi călugărul Chesarie, va scrie grecește « Ziarul dacic » al Domniei a doua a lui Constantin-Vodă, viața acestuia, scrișori către boieri⁴. În aceeași limbă, medicul Depasta, pomenit de câteva ori în marea condică a Domnului, îi țese laudele. În aceeași limbă va scrie un Lazăr Skriba⁵.

Atâta se întâlnește ca scris românesc în țară pe această vreme, a doua zi după ce moartea oprise condeii lui Dimitrie Cantemir, pe cale să desfășure, istoric, toate rosturile întregului său popor. Opera literară e, acum, cartea de biserică, une ori și de teologie. Trebuie doar lungul și tristul răgaz, ducând la desnadejde, al unei închisori de Stat ca aceia în care ajunse a mucezi în Austria fostul semnatar al diplomelor « constantiniene » vândute de beizadeaua Radu Cantacuzino, Vlad Boțulescu de Mălăiești,

¹ P. 339.

² Bosniac sârb.

³ P. 321. Pentru Hotinul din acest timp, v. Schlechta-Wssehrd, *Walachei, Moldau, Bessarabien, die Krim, Tamar und Asow in der Mitte des vorigen Jahrhunderts*, în *Sitzungsberichte* din Viena, XL (1862), p. 255 și urm.; traducere de Lazăr Șăineanu, în *Revista Nouă*, III.

⁴ Pentru alte opere, ca acea « Grădină a Grațiilor », *Κήπος χαρίτων*, din care mai răsar exemplare la noi, Iorga, *Ist. lit. rom.*, II, p. 509 și urm. Ediția nouă de Gavril Sofocle, Atena, 1880. El scrie și o *Masă Spirituală*, Litzica, *Cat. mss. grecești*, p. 485, no. 736. Închină și o *Liturghie*; *ibid.*, p. 204, no. 393. Pe când Corfiotul Cristofor Emporocomitul atacă pe Nicolae Comnen Papadopol într'un memoriu din 1724 către Nicolae-Vodă; *ibid.*, pp. 192-3.

⁵ Erbiceanu, *Cronicarii greci*, p. 295 și urm. Cf. Iorga, *Ist. lit. rom.*, II, pp. 512-6; Litzica, *Cat. mss. grecești*, p. 14, no. 20. Pentru Skriba, *ibid.*, pp. 12 3, no. 17; cf. pp. 184 5, no. 346.

— el se scrie. astfel. apusean —, pentru ca, din împrumuturi de la țemnicer să iasă traduceri de cărți cunoscute și la noi, dar și de opusculă străine, ca Istoria lui Scanderbeg, o Istorie universală și Viața Sfântului catolic, atât de special, S. Felice capucinul ¹.

Și iarăși doar câte un străin oploșit la noi, ca acel Duca Sotiriovici, care deschide o tipografie la Iași, pe vremea lui Ioan Mavrocordat, tipărind la 1743 o *Psallire*. cu dedicația obișnuită în versuri către Domn ², în care anunță că, « de vreme că altă puteare n'are spre agiutorința aproapelui său fără numai meșteșugul tipografiei, nu va lipsi a folosi de acum înainte după puțință și pe ai săi den Hristos frați. tipărind cărți folositoare și de suflete mântuitoare », dacă se încumetă, la un prilej cum a fost acea nuntă dintre domnița Smaranda și Ioniță Racoviță, să încerce versuri ca acestea:

Care după beizadè Ioniți,
Fiul Domnului Racoviți,
Cu strălucire mare o au măritat-o ³.

Dar, cum noua pregătire a preoților cerea cărțile de slujbă întregi și pretulindeni, supt același Ioan-Vodă se înființează de episcopul Varlaam, apoi de urmașul Iacov, care va fi un mare mitropolit, cu *Brașoveanul* Grigore Stan, o tiparniță la Rădăuți ⁴. *Calavasiериului* de acolo îi corespunde, la 1744, *Antologhiul* nou de la Râmnic ⁵. Varlaam mai publică, tot supt Ioan Mavrocordat, *Ceaslovul* și *Liturghia* din 1745 ⁶. La București în 1745

¹ I. Bogdan, *Câteva manuscripte slavo-române din Biblioteca Imperială de la Viena*, în *Mem. Ac. Rom.*, seria a 2-a, XI, pp. 27—28; Iorga, în revista *Literatură și artă română*, 1899—900, p. 20 și urm.; *Ist. lit.*, II; *Cat. mss. Ac. Rom.*, II, p. 417.

² Bianu și Hodoș, *o. c.*, II, pp. 76—8, no. 234.

³ *Cat. mss. Ac. Rom.*, I, p. 645.

⁴ Bianu și Hodoș, *l. c.*, p. 79, no. 236.

⁵ *Ibid.*, pp. 80—3, no. 237. Apoi o *Evangelie*; *ibid.*, pp. 88—92, no. 246.

⁶ *Ibid.*, pp. 85—6, no. 241; p. 87, no. 243. Dubioase, *Învățăturile preoțești despre șapte taine* din Iași, 1745; *ibid.*, p. 87, no. 242. O *învățătură bisericască*; *ibid.*, pp. 92—3, no. 247. Dar și o *Liturghie* la Duca Sotiriovici (1747); *ibid.*, no. 99, no. 255. O *Sinopsis*, un *Triod*; pp. 102—4, n-le 260, 262. Un *Molitvenic*; *ibid.*, p. 109, no. 268; un *Octoih*, pp. 109—10, no. 269; *Canonul Sf. Spiridon*; *ibid.*, p. 112; *Ceaslovul*, *ibid.*, pp. 112—3, n-le 272, 274.

apare *Pravoslavnica mărturisire*¹, *Psallirea* slavonă², *Mărgăritarele și Octoiul*³, *Ceaslovul*, *Liturghia*, un *Molitvenic*, o *Psallire*, un *Ceaslov*⁴. Buzăul lui Metodie dă un *Evhologhiu* (1747)⁵, Râmnicul apoi o *Liturghie*⁶, un *Molitvenic*⁷, noile *Cazanii*⁸, o *Bucoavnă*⁹, o carte despre preoție¹⁰ un *Apostol*, un *Catavasieriu*, cu un cântec de stea:

Steauă sus răsare
Cu o taină mare,

și o « orație », o *Psallire*¹¹.

Dar, prin legăturile sale cu Apusenii, Grigore Ghica făcea să se caute în mănăstirile din Moldova toate vechile manuscrite pentru a le oferi Francesilor și era vorba să se trimeată abatelui Sevin și *Cronica țerii* — corpul mavrocordătesc — despre care se vorbea cu cele mai mari laude, odată cu tipăriturile de la Iași și București cu care se mândriseră un Duca și un Brâncoveanu¹².

¹ *Ibid.*, pp. 87-8, no. 244.

² *Ibid.*, p. 88, no. 245.

³ Altul de Râmnic; *ibid.*, pp. 311—9, no. 277.

⁴ *Ibid.*, p. 93, n-le 248—9; pp. 98—9, no. 254; pp. 99—100, no. 257; p. 107, no. 264; p. 109, no. 267. Și o carte greacă; *ibid.*, p. 111, no. 271.

⁵ *Ibid.*, pp. 100—1, no. 258.

⁶ *Ibid.*, p. 99, no. 256.

⁷ *Ibid.*, pp. 101—2, no. 259.

⁸ *Ibid.*, pp. 105—6, no. 263.

⁹ *Ibid.*, pp. 107—8, no. 265.

¹⁰ *Ibid.*, pp. 110—1, no. 270.

¹¹ *Ibid.*, pp. 94—6, n-le 250-1; pp. 96—8, no. 252.

¹² Le prince de Moldavie, son cousin (al lui Nicolae Mavrocordat), ne l'a point imité, mais, en revanche, plein d'envie de faire plaisir au docteur Fonseca, il a donné ordre qu'on fouillât dans les monastères de son petit Etat qui par malheur ont été pillés à différentes reprises. Il doit, au premier jour, nous faire présent d'une histoire de Moldavie et des provinces voisines, composée en langue du pays; elle n'a point encore vu le jour, et on en parle comme d'un chef-d'oeuvre. Un médecin établi à la Cour de ce prince s'est chargé de ramasser tous les livres, tant grecs que moldaves, imprimés à Jassy et à Boucharest; on ne les connoit guères en France, ni ailleurs, et, ne fût-il que cette raison, ils ne sont point indignes d'occuper une place dans la Bibliothèque du Roy; Omont, *Missions*, p. 502.

Iar Constantin Mavrocordat refuza propunerile franceze de a se cumpăra biblioteca prețioasă a tatălui său ¹. El tratează, cum am spus, cu Iesuiții unguri refugiați în Moldova scrierea unei istorii a Moldovei în latinește. Pe lângă el stă, îmbrăcat boierește, cu barbă și cu ișlic, vestitul pictor genoves Liotard, căruia i se datorește portretul, « flatat », al tânărului, încrușișat și nu deosebit de frumos, al patronului și acela al lui Nicolae-Vodă însuși, înfățișat în toată surâzătoarea lui măreție.

Dar ambiția lui era aiurea: în reformele « filosofice » care i-au câștigat de la bizarul inventator Lyones Flachat complimentul că, în alte condiții, ar fi ajuns și un Petru-cel-Mare.

Adaug că prin aceste relații a pătruns în Franța și traducerea de Amiras a Cronicii Moldovei ².

În ce privește clădirile, Grigore Ghica, din parte-i, se crezuse dator să facă o adevărată « cercare » a mănăstirilor, și supt el meșteri unguri lucrară la cupolele de la Golia, care se dărâmară asupra lor, ucigându-i ³. Se ajută marile ctitorii, ca Galata și Cetățuia, în parte ruinate, și am văzut în ce s'a prefăcut vechea mănăstioară a lui Balica. În Țara-Românească același, rivalisând cu unchiul său Nicolae-Vodă, ridică mănăstirea Sfântului Leucitor, Pantelimon, adăugind și un spital, după o datorie pe care tot mai mult o țin în samă acum, într'o eră de filantropic. Domni și boieri: acolo va fi el așezat într'un nobil mormânt de marmură. Din partea sa, Constantin Mavrocordat, mai puțin

¹ *Ibid*, pp. 670-1. « J'ai sceu d'ailleurs que toute la nation grecque s'étoit unie pour l'engager à la conserver »; p. 671. Daruri către el (și « Mémoires Académies de Inscriptii »), pp. 673 și nota 2, 681-2. Și pentru secretarul lui, Draco. Prețuirea lui la p. 695: « S'il ne parvient pas à acquérir autant de sçavoir que son père, du moins parviendra-t-il à être le plus sçavant de sa nation; il est d'ailleurs d'un très bon caractère et gouverne très sagement sa principauté »; p. 697.

² V. *ibid.*, p. 741: « [Le drogman] m'a envoyé un mss. en grec vulgaire qui contient l'histoire moderne des princes de Valachie et de Moldavie; j'ay prié un religieux versé dans le grec vulgaire de traduire cet ouvrage ». Ea a fost făcută, cum se știe, de Nicolas Grenier din Smirna și se află azi la Biblioteca Națională din Paris.

³ Ienachi Cogălniceanu, p. 198.

fastuos. va isprăvi acel elegant, dar rău zugrăvit paraclis de la București pe care i-l recomandase și tatăl¹. Ioan Mavrocordat, așa cum era el de ușuratec și de petrecător, a ținut, cum s'a arătat, să acopere cu picturi de artiști aduși de peste hotare biserica cea mare a Curții².

Aceasta în afară de acele opere de edilitate: podire a străzilor, aducere a apei, înființare a străzii de foc, care nu erau decât imitația a ce făceau, pe urma Impăraților bizantini, Sultanii la Constantinopol.

Legăturile cu Patriarhii Orientului se păstrează și după plecarea lui Samuil de Alexandria. Paisie de Icrusalim a petrecut o vreme la noi, și nu lipsesc nici raporturile cu Scaunele de Antiohia și Alexandria³. Cronicarii înseamnă totdeauna onoarea, adesea foarte costisitoare, ce se face țării cu asemenea vizite. Amestecându-se în cearta pentru Scaunul sirian, Constantin Mavrocordat ocrotește pe învinsul Patriarh Silvestru și ajută să se ridice la București o bisericuță greco-arabă⁴. Am văzut pe Anania, tipăritorul de cărți românești, care e făcut, prin asemenea legături, mitropolit la Cesareia Palestinei: la 1742 arhimandritul Calinic din București e numit la Mirele Sfântului Nicolae⁵.

¹ V. și Daponte; Iorga, *Inscripții*, I, p. 98, no. 160.

² Ienachi Cogălniceanu, p. 207.

³ D. Ionescu, *o. c.*

⁴ Iorga, în *Bul. Com. Mon. Ist.*, 1929, p. 97 și urm.; *Inscripții*, I, pp. 267-8, no. 621. Cf. Paul Bacel, în *Échos d'Orient*, VII, p. 156 și urm. Antimis de la el (1748), Iorga, *Doc. grecești*, II, p. 1121, n-le MLXXXVIII, MCXC.

⁵ Gelzer, *Ochrida*, p. 55. La 1772 Ghiculeștii cumpără moaște; *ibid.* Ioanichie Caragea, fost Patriarh de Peć, acum la Chalkedon, vizitează țările românești la 1750; Atanase Comnen Ipsilanti, *o. c.*, p. 365; Iorga, *Doc. grecești*, II, p. 1126, no. MXXIV. Și un Nicolachi Caragea la noi; *ibid.*, n-l următor.

CARTEA A III-a

LUPTELE ROMÂNILOR CONTRA
PATRONAGIULUI FANARIOT ȘI IESUIT

CAPITOLUL I

Trei răscoale la Iași și București

La suirea pe Scaunul moldovenesc, în 1749, a atât de tânărului fiu mai mare al lui Mihai Racoviță, Constantin, caimacamii fură boieri mari, obișnuiți cu această grea sarcină și respectați, și Divanul cuprinse pe bătrânul Iordachi Cantacuzino, pe Razu, de aceeași vârstă, pe Toader Paladi și pe Bogdan, pe Radu Racoviță, pe jumătate-Românul, de sânge domnesc, Alistarh, pe Calmășul, pe Lupu, pe doi mai tineri Cantacuzini: Ioan, fiul lui Toderașcu, Ioniță, acela care, în acest moment, numai Cămăraș, va fi Spătar, când, mult mai târziu, va scrie și el cronică Moldovei. Dar alături de dâșii apar Grecii neasimilați Iordachi și Lascarachi Geanet, de fapt Tzanetos, de origine levantină (Zanetto), Iordachi Manu, pe lângă un aventurier plecat din negoțul cu Orientul, un Marsilies de origine obscură, chiar africană, care iscălia Linchou sau Linchoult, și pe care însemnarea de cronică îl și definește, la întâia lui apariție în suita tânărului Domn, «Leință Franțuz», din care favoarea stăpânului făcu un Mare Sulger¹. Dar represintanții la Constantinopol erau aceiași ca și ai părintelui: Stavrachii, gelepul Manole, Vlastò și al treilea Geanet, Antioh. Ba chiar noua Domnie fusese anunțată de un alt Grec țarigrădean, Fotachi, care, înainte de numirea Caimacamilor, își dădea aiere de ispravnic domnesc.

¹ Ienachi Cogălniceanu, p. 219. Pentru Linchou, Mihordea, *Politica orientală franceză și țările noastre în secolul al XVIII-lea, 1749-1760, după corespondența agenților de la «secret du roi», București 1937.*

Limpede, de la început, Cantacuzino, Ioniță Canta, afirmă ¹ cu indignare această trecere a puterii reale, pe care până acum a avuseră și continuau s'o aibă, de formă, boierii cari se păstrau de la o Domnie la alta, către o tagmă de oameni fără trecut, fără avere, nerăspunzători, fără nicio înțelegere și niciun sentiment pentru o țară pe care nici n'o văzuseră, aceste capuchehaiele, care exploatau tinereța și neexperiența copilandrilor ridicăți printr'inșii la Domnie: «Acest Domn, luînd întăiu Domnia prin mijlocirea Grecilor, a lui Iordachi Stavarachi Spătar, care era cu tolul de Poarta Impărăției lurcești, cât vra el, cu Manolachi Spătar, socrul lui, acele făcea». Și Domnul aduse cu dânsul pe un frate al lui Stavrachi, Ienacachi, care, făcut Căminar, e trimis ispravnic în Ținutul Iașului.

Canta adaugă că și la Munteni, «când au mers Mihai Racoviță Voevod», «Stavarachi mai pățise una ca aceasta», adecă nemulțămirea generală a boierilor, cari ar fi căutat să-l reducă la rolul ce i se cuvenia ². În Moldova, tânărul care se obișnuise a se ameți cu opiu, cu «afion», de dimineată și «la vreme de chindii bea pelin cu ulciorul», așa încât «preste toată ziua se afla tot vesel» ³, căută sprijinul boierilor de țară pentru a reveni la vechiul sistem fiscal urgisit, contra reformei înaintașului pe care nu-l putea înțelege și prețui. Păstrând totuși șferturile lui, el adause, cu «învoirea» acestor sfetnici, văcăritul și-l și crescă îndată, pe lângă toate dăjdile tradiționale și alte venituri, cu atât mai supărătoare, cu cât fură vândute la mezat sau, cum se zicea, cu un cuvânt sârbesc, la «cochii vechi»: ocna, vămile, mortasipia târgurilor. Banii vechi, mai grei, erau întrebuițați la socotelile Vistieriei și Cămării ⁴. Și Turcii fură siliți, prin cele mai drastice mijloace, izgonindu-se cu cruzime Lazii cari reveniseră la rosturile lor economice, să contribuie la plata datoriilor de la Constanti-nopol ⁵.

¹ P. 186.

² *Ibid.*

³ Ienachi Cogălniceanu, p. 222.

⁴ *Ibid.*, pp. 219-20.

⁵ *Ibid.*, pp. 220-1: în aceste urmăriri curajoase joacă un mare rol Lupu Anastasiu, pus în primejdie de moarte; *ibid.*

Indemnați de aceste succese, patronii Domniei cerură și « lucruri trecute vechi de la alți Domni », restanțe, pe care ar fi avut să le împlinească și boierii. O conspirație se organizează atunci pentru a zădărnici aceste cereri: satele trebuiau să fie presintate de ispravnici ca hotărâte a nu plăti, un sistem care nu lipsește nici în zilele cinstite ale lui Constantin Mavrocordat. Se acordă, de nevoie, o scădere, și rezultatul fu desastros pentru fisc, nesuferit pentru « ministrii greci », — cuvântul apare pentru întâia oară, și se va vedea pentru ce. Manolachi, socrul lui Stavrachi, căută s'o arăte Domnului. Se hotără în plin sfat o « cerere », prin boierii mari, în vederea unei adăugiri care să nu fie lăsată în sama ispravnicilor. De fapt *era un mijloc pentru a se organiza o nouă pribegie*: « cercătorii » trecură în Polonia, și însuși Vistierul, rămas pentru rosturile sale la Iași, fugi în Ardeal. Intreg Sfatul părăsia țara. Singuri Iordachi Cantacuzino și Sturdza, apoi Ioniță Cantacuzino Pașcanul, fură găsiți înainte de a se fi putut porni. Pribegii erau vre-o patruzeci numai bătrâni, iar, cu tinerii împreună, nu mai puțin de o sută. O strălucită « manifestație națională », care face onoare boierimii moldovene. Ea se concentrase la Căușani, una din reședințele Tatarilor din Bugeac. Cum Manolachi și Fotachi veniau spre dânșii să-i împace, tinerii îi așteptau să-iucidă.

Trebură multe stăruinți pentru a se căpăta întoarcerea boierilor, și *înlăia condiție fu, neapărat, « gonirea la Țarigrad » a Grecilor*. Fiii țării reveniră la rosturile lor, adăugându-se Vasile Roset, iar, dintre Grecii de altă categorie, doar Iordachi Manu și un Agă Balasachi. *Biruința represințelor tradiției locale era desăvârșită*: niciodată nu se încercase mai îndrăzneț o astfel de acțiune; vremea când la astfel de mișcări se răspundea cu pări la Constantinopol, cu întemnițarea și une ori cu osânda la moarte era isprăvită. *Țara era a țării, adecă a boierilor ei, și aici ca și la Munteni*¹.

Puțin timp înainte de aceasta, pe când Racoviță, care-și pierduse Doamna, tot o Constantinopolitană, Sultana, și-i chinuia

¹ Dar, când un Pașă, nemulțămît că nu află în trecere ghiață, lovi pe Dumitrașcu Calmășul, Domnul numi pe alt mumbașir în loc; *ibid.*, p. 224. Și mucarerul, (întărirea în Domnie) fu adus de Antioh Geanetul, care fu făcut Mare Postelnic; *ibid.* Lascarachi ajunse Mare Comis; *ibid.*, p. 225.

medicul străin, bănuît, fără dreptate, de otrăvire ¹, se deda tot mai mult la patimă beției, ajungând apoi, într'o nouă Domnie munteană, să trebuiască a recurge, pentru a se ameți, la apa de melisă ², Grigore Ghica, încă tânăr, își isprăvia, în ziua de 26 August st. v., zilele la București, fără să avem știri sigure ³ asupra acestei încetări din viață înainte de vreme. Doamna Zoe, care trăi încă până în Mart 1759, îl înmormântă în mănăstirea, făcută din nou, a Pantelimonului, pe care abia o isprăvisese cu doi ani înainte boierul Sandu Bucșănescu, unul din credincioșii cei mai de aproape ai Ghiculeștilor ⁴.

Cum inscripția românească e neobișnuit de fluentă, într'un stil care nu se poate compara cu al stângacelor dedicației de pe cărțile bisericești, o cuprindem aici întreagă:

« Datoria cea obștească,
De pre firea omenească,
Implinind prea-fericitul,
De-a pururea pomenitul
Grigore cel prea-înnalt,
Ghica-Vodă încoronat,
Domn în Țara-Rumânească
Și în cea Moldovenească,
Care, cu minte multă domnind
Și cu dreptate cârmuind,
De pre vrem[ea] ce-aceste țări
Cu înțeleapte îndreptări,
La a doaolea Domnie,
Dată de la 'mpărăție,
Din Scaunul cel strămoșăsc
La lăcașul cel ceresc
S'au mutat fără de prihană
Cu pace și cu pohvală.

¹ Ienachi Cogălniceanu, p. 224. V. Mihordea, în *Rev. Ist.*, XIX, p. 139 și urm.; XXII, p. 235 și urm. Mormântul ei la Golia, cu inscripție grecească; Iorga, *Inscripții*, II, p. 163, no. 437.

² *Gen. Cantacuzinilor*, p. 137.

³ Grecii credeau că a fost o greșeală a medicului Mihail Manu; Atanase Comnen Ipsilanti, *o. c.*, p. 367; Iorga, *Doc. grecești*, II, p. 1130, no. MCII.

⁴ V. asupra lui și Iorga, *Studii și doc.*, V. p. 471. Cf. Fotirò, *o. c.*, II, pp. 321-3.

Iar trupul său cel de om
 Cu cinste ca de un Domn
 Aicea s'au astrucat
 Și îngropării s'au dat,
 La a sa domnească zidire,
 Spre veacînica pomenire »¹.

E aici un răsunset al versului popular, ca în *Psaltirea* lui Dosoftei. Iar, ca înțeles, se pecetluiește printr'insa complectă românizare a acestei generații de oameni din Fanar, cu toată știința lor a limbilor Răsăritului².

Nu se încercă atunci, ca la moartea lui Nicolae Mavrocordat, o alegere prin țară, în persoana celui mai mare din fiii lui Grigore-Vodă și ai Doamnei Zoe, Scarlat, ci se avu Domnia celui-lalt fiu, Matei, care purta numele bunicului și al străbunicului, Măteiaș Sturdza, frumos copil, așa cum apare pe păreții bisericilor clădite sau înfrumusețate de familia lui, până la noua formă a Frumoasei de la Iași. Acesta, cu toate că așa de tânăr, fusese făcut la Constantinopol, prin stăruințele mijlocitorilor de funcții, Mare Dragoman, în locul lui Callimachi, surgunit la Tenedos pentru o afacere a Ciprioților, și Domnia cea nouă ieși din socotelile bandei³. Dar, cu toate că alegerea și întărirea se căpătaseră prin Grecul Bașa-Mihalopol, socrul tânărului Domn⁴, se va simți îndată, prin rechemarea la Poartă, în 1753 încă, *influența hotărîtoare a întregului clan grecesc al capuchehaielor, care înțelegeau să nu se treacă peste dreptul ce-și arogaseră în grup*⁵. Ei vor impune deci, în Iulie, strămutarea din Moldova

¹ Iorga, *Inscripții*, I, pp. 70-4, no. 150. Și în Al. G. Găleşescu, *Eforia Spitalelor Civile*, București, 1900, p. 632.

² Ienachi Cogălniceanu înseamnă frumosul discurs turcesc pe care-l ținu Ghica la primirea ultimei Domnii moldovenești; p. 211.

³ Atanase Comnen Ipsilanti, o. c., pp. 367-9; Iorga, *Doc. grecești*, II, pp. 1130-4, n-le MCI-II. Callimachi revine imediat; *ibid.* Numirea lui Matei ca Domn e la 12 Septembrie; *ibid.*, p. 1132, no. MCIY. V. și *ibid.*, n-l următor.

⁴ Ienachi Cogălniceanu, p. 226.

⁵ Ghica ajunsese prin Armeanul zaraf Agop. V. Atanase Comnen Ipsilanti, o. c., pp. 362-3; Iorga, *Doc. grecești*, II, p. 1124, no. MLXXXIX.

la acestălalt Scaun, mai remunerator, a lui Constantin Racoviță¹.

Dar, până să ajungă la acest succes, dacă nu Stavrachi, care era amenințat în Moldova, alți Greci trecuseră prin emoții asemenea, pentru aceeași tiranică îmbulzeală, și la Munteni, supt chiar acest copilandru Matei-Vodă, pe care căutaseră să-l domine.

Un număr de boieri mărunți, în frunte cu Medelnicerul Ștefanachi, înaintară un « arz », o plângere, la Poartă contra abuzurilor unei stăpâniri în care nu Domnul era acel care poruncia. Indată Sultanul Mahmud, un iubitor și apărător al « săracei raiale », ordonă exilarea la obișnuitul sălaș al vinovaților politici, Tenedos-Bocceda, a Grecilor părți; fură arestați apoi și alți membri ai grupului, ca Hatmanul Bașa-Mihalopol, ba chiar unul din Rosetești, Nicolachi, pe care, ca măsură de precauție, li-l adăugise la represintanța din Constantinopol Doamna Zoe. Stavrachi însuși trebuia să fie prins în Moldova și expediat îndată la judecata turcească. Trimesul împărațesc îl găsi așezat, ca un adevărat Domn, în casele lui Grigore-Vodă de la Frumoasa. El scâpă numai în « camzol » (*camisole*) și în « cușmă de noapte » la Hatmanul Costachi, care-l strecură apoi în haine de slujitor².

Se ajunsese, după noul obicei turcesc de a se judeca la fața locului, înaintea unui emisar turcesc, procesele intentate Domnilor —, și așa se făcuse cu acela pe care Evreii din Constantinopol îl intentaseră lui Ioan Mavrocordat, care puse să se spânzure, pur și simplu, părșul evreu, — la o înfățișare a părșilor în București, unde se refugiase Stavrachi, de ziua Sfântului Constantin din anul acesta de schimbare 1753³. Cronica amănunțită a

¹ Pentru această schimbare, unele știri noi, dar mai ales laude pentru Ghiculești se află într'o cronică grecească, în general de mică importanță, pe care a tipărit-o în *Bul. Com. Istorice*, II, d. D. Russo. Sânt izbitoare asemănări, care n'au fost semnalate, cu Atanase Comnen Ipsilanti (ca pentru moartea lui Grigore Ghica). Nu poate fi vorba de un « corp de cronici » muntene comandat de Grigore și chiar de Matei Ghica (v. *ibid.*, p. 17) și scris-întâiu românește. Felul cum se vorbește de originea cretană a Mitropolitului Neofit indică mai curând un Grec.

² Ienachi Cogălniceanu, pp. 225-6.

³ Cf. și Iorga, *Gen. Cantacuzinilor*, p. 402, notele. Fotinô o. c., II, pp. 323-4 (după altă cronică).

Cantacuzinilor munteni povestește pentru scenele din București ceia ce urmase scenelor, păstrate de Ienachi Cogălniceanu, de la Iași.

Domnul tânăr fiind la biserică, începe lupta între boierii țării și aceia pe cari și această povestire îi numește cu neologismul, trecut prin canalul grecesc, de « ministri ». Cu desăvârșire câștigat de mediul românesc, mitropolitul cretan Neofit face să se tragă clopotele, chemând acea « prostime » pe care și cronicarul moldovean o arată pornită contra lui Stavrachi, care nu-i putuse cădea în mână prin mila lui Costachi Hatmanul. « Strângându-se tot norodul Bucureștilor, [Neofit] a luat crucea în mână și a strigat: « Urmați-mi ». Cu mulțimea merg și cei doi Văcărești, totuși, prieteni ai lui Matei-Vodă, Marele Ban Barbu și Marele Vistier Ștefan. Se declară capugibașei că Ștefanachi a vorbit în numele țării întregi.

Zguduirea produsă de această tulburare făcu pe mitropolit să se îmbolnăvească, arătându-se « ieșit din minți », — cronică grecească a Ghiculeștilor îl face un vechiu « ipohondriac »¹ —, și boierii de țară bănuiră că l-a otrăvit medicul grec, pentru ca apoi Grecii ceilalți să arăte actul din ziua de Sfântul Constantin ca fiind al unui dement. Atunci, la Constantinopol, soția boierului Constantin Dudescu, care pe vremea ultimului războiu fusese prins și închis la Făgăraș și era unul din membrii cei mai vioi, mai bucuroși de luptă din această boierime de fapt hotărâtoare în toate, și fiul ei ridicară altă plângere contra acelorași Greci, cari se socotiau acuma biruitori. Se cerea aducerea acolo a lui Dudescu, « care pe atunci era cel mai bătrân boier al țării », pentru ca el să represinte țara în noul proces care ar fi să înceapă. Acesta se și puse pe drum, dar, înaintea primejdiei comune, ambele cete de traficanți ai Scaunelor românești se înțeleseră pentru o mutare a Domnilor, ca singura soluție mulțămitoare pentru cei cari se luaseră până atunci la ceartă între dânșii, producând scenele populare, așa de amenințătoare pentru dânșii, pe care nu le-ar fi așteptat

¹ D. Russo, *l. c.*, p. 56. După același izvor, mulțimea ar fi învinuit numai pe Hatmanul Gheorghe, pe tânărul Nicolachi Roset, pe Aga Balasachi. Pe scurt se arată și fuga lui Stavrachi din Moldova.

de la o societate ce nu li era în de ajuns de cunoscută ¹. « Împreunăându-se capichehaielele amânduror țărilor la un loc », scrie Ienachi Cogălniceanu, el însuși întrebuițat mai multă vreme la represintanța moldovenească pe lângă Poartă și perfect cunoscător al lucrurilor de acolo, « căzând cu rugămintele la Manoli gelepul, capichehaiaua Moldovei, ca să priimească să facă schimbul Domniilor, căci, *de s'ar mazili, sânt slânși de pe fața pământului*, fiindcă nu murise de mult tatăl său Grigore-Vodă și după moarte au silit socrul său Mihalopol de l-au făcut Domn în locul tătâne-său, lăsând pre fratele său cel mai mare, Scărlat », — numele Scherleților, Scarlaților de origine —, « în urmă, și, fiindcă doria Manoli Spătarul de una ca aceasta, îndată au priimit, alergând la Porți și unii și alții, având amândouă părțile trebuințe, dăruind în toate părțile. Fiind toți ai Porții prietenii lor, au silit și au isprăvit: una ca să lipsească și gâlceava din Țara-Românească », — dar ea începuse abia, cum se va vedea îndată —, « al doilea, *ca să nu se stingă și capichehaielele* ». Vestea acestei schimbări sosește, ca și cum totul ar fi fost organizat de un regisor, în chiar seara zilei în care Stavrachii fusese bun bucuros că scapă de urgia celuilalt capugi-bașă ¹.

Firește că Matei-Vodă pornit, în Moldova, pe petreceri, ca unul care era, ca și tatăl, « măreț și iute la mânie și iubitor la bătaie », « făcând zăfchiuri cu zicături, cu primblări, cu jocuri, iubind și partea muierescă », făcând să danzeze și Evreice aduse din Constantinopol ², primi hegemonia boierilor moldoveni, cari arătaseră de curând cu atâta dârzenie că nu se lasă stăpâniți de « musafiri » greci de aceștia. Tot vechiul Divan se păstrează, apărând doar alt Paladi, Dumitrașcu, și un Roset, Vasile, un beizadea Petrachi Duca. Dar noul Domn nu se poate lipsi nici de tutela clanului țarigrădean, și astfel Moldovenii văzură la ei pe Bașa-Mihalopol, socrul domnesc, pe doi din Suțești, Alexandru și Nicolae, fiii vechiului Draco, primul ca Postelnic, și pe un nou client și dominator al Ghiculeștilor, Iacovachi Rizu, a cărui fată a fost soția lui Grigorașcu, fiul decapitatului Dră-

¹ *Gen. Cantacuzinilor*, pp. 122-3, și raportul olandes din nota la pagină 123: se credea că ar fi biruit plângerile țării contra lui Matei Ghica.

² Ienachi Cogălniceanu, p. 227.

goman Alexandru Ghica. De fapt, « acești boieri îl chivernisiau, având toate trebile în mâna lor », dar fără să se încerce atitudini ca acelea care făcuseră ca Stavrachii să nu mai poată veni în Moldova ¹. *Se încercă, nu fără folos, o legătură cu boierimea de țară, măgulind-o și împărlășind-o la câștiguri* în cea mai mare măsură: « În zilele acestui Domn », scrie cronicarul, « prea mult medean aveau boierii cei mari, fiind boierii greci înspăimântați din Țara-Românească, și, așa, atât Domnul, cât și boierii greci, arătau o mare dragoste asupra pământenilor, făcând tuturor boierilor venituri și lefi îndestul și rădicături și alte daruri ce erau pe ascuns, ca să rămâie boierii mulțamiți de Domnul și de Greci, ca să astupe hula ce luase în Țara-Românească, căci dobândise nume prost, — care nu li părea bine Grecilor, având Domn tânăr » ². Acest Domn e, totuși, spune un altul, acela care « au așezat veniturile boierilor » ³. Când apoi, îi veni mazilia, toată această lume de exploataatori umplu Țarigradul de rușinoasele lor procese ⁴.

Din partea sa, Constantin Racoviță, în Țara-Românească, unde-și făcea întâia intrare, se puse la dispoziția acelor boieri de țară pe cari, de la început, se sprijinise Constantin Mavrocordat. În toamna anului 1753, Divanul lui era compus din Barbu și Ștefan Văcărescu, din Constantin Brâncoveanu, din Radu Crețulescu ⁵, din Drăghici Greceanu, din Badea Știrbei, Constantin Năsturel și Constantin Strâmbeanu. Pe lângă dâșii era ca Păharnic, la începutul carierei, Dumitrachi Ghica, fiu al dragomanului Alexandru și, dintre Greci, Postelnicul Iordachi Gianetu, Lascarachi Giani, Iordachi Caragea ⁶. Cantacuzinilor li plăcea să recunoască în Domn o rudă prin mamă-sa. Din Moldova, din cauza acestei legături, Racoviță adusese pe Ioan

¹ *Ibid.*

² *Ibid.*

³ *Canta*, p. 187.

⁴ Ienachi Cogălniceanu, p. 228.

⁵ La 1746 moare Iordachi, a cărui frumoasă laudă, în *Gen. Cantacuzinilor* pp. 372-3.

⁶ Iorga, *Doc. grecești*, II, p. 133, no. MCVIII.

Cantacuzino Pașcanul¹. Doi Cantacuzini munteni, cari vor-avea apoi o activitate politică neobișnuită, Pârvu și fratele Mihai, Măgureni, din ramura lui Drăghici, ajunseră Mare Păharnic și Mare Stolnic, cu toată vrâsta lor încă foarte fragedă².

Peste doi ani, la 1755, o coaliție se formează însă, supt conducerea bătrânului Dudescu, — care, nu trebuie uitat, era soțul Mariei, fiica lui Antioh-Vodă³, — și a lui Barbu Văcărescu, contra « Grecilor » lui Vodă⁴. Episcopul de Râmnic Grigorie era înțeles cu dânșii, un prelat deosebit de harnic la tipar, care dedicase lui Matei Ghica și lui Racoviță mai multe cărți ce se adăuseră la comoara adunată până atunci pentru folosul noului cler « cult »⁵.

Se provocă, după exemplul Moldovenilor, o emigrare. Dar ea nu se făcu în Ardeal, ci boierii olteni merseră la Adrianopol cu pâra lor. Barbu Văcărescu declară cu toată hotărîrea înaintea Domnului, zguduit: « Episcopul Grigorie și boierii Craiovei au fugit cu știrea noastră, a tuturor, ne mai putând nimeni să sufere mândria oamenilor Măriei Tale, mai ales a Postelnicului Geanet, ce-l ai *ministru* », — același termin neobișnuit pentru această tagmă de sfetnici. Ca și odinioară, la Moldoveni, Domnul bețiv se roagă de pribegi să se întoarcă și de îndemnătorii lor să se împace. Căci episcopul se afla și el

¹ Iorga, *Gen. Cantacuzinilor*, pp. 123–4. Un Constantin Cantacuzino-muntean, a cărui fiică luă pe Grigore Costachi Negel, el însuși fiul lui Vasile cu Ilinca, fata lui Iordachi Cantacuzino Pașcanu; *ibid.*, p. 47. Sânt părinții viitorului mitropolit Veniamin.

² *Ibid.*, p. 124.

³ Iorga, *Gen. Cantacuzinilor*, p. 449. Sora ei, Ana, luase pe un Paladi; *ibid.* Fiica ei va lua pe Pârvu Cantacuzino; *ibid.*

⁴ V. și Odobescu și Tocilescu, *o. c.*, I, pp. 685–6, n-le DCCCCLXVI–VII; pp. 691–4.

⁵ *Cartea oșebită a Sf. Grigore Decapolitul; Bianu și Hodoș, l. c.*, pp. 121–2, no. 1753 (cu pomenirea vechiului Ban, Barbu Craiovescu); *Catavasierul, ibid.*, pp. 122–3, no. 286; *Ceaslovul, ibid.*, p. 123, no. 288. Și o carte slavonă pentru Scaunul de Carlovăț; *ibid.*, p. 132, no. 295. — În Moldova, între 1753 și 1755, un *Penticostariu, ibid.*, pp. 123–4, no. 289 (mitropolitul Iacov își spune: « a toată Moldovlahia »; lucrează Cosma ieromonah « Vlahul »), un *Molitvenic, ibid.*, p. 126, no. 291; un *Antologhion, ibid.*, pp. 126–30, no. 293, și, chiar un *Bucvar, ibid.*, pp. 130–2, no. 294. La București, doar o *Psaltire slavonă, ibid.*, p. 126, no. 292.

peste graniță, ceia ce nu se întâmplase vre-odată cu un Vlădică român.

Se încheie, aici, un tratat în toată forma. Geanet și Grecii trecuți pe listă vor fi goniți. Se va trimete, ca în exil, la capuchehaialăc cumnatul lui Geanet și ginerele lui Manolachi gealepul, Stavrachi, urmărit de statornica ură a boierimii noastre din ambele țări. *Dar pe lângă capuchehaiele vor fi de acuma doi boieri români, aleși de țară.* Domnul să nu aibă a primi decât venitul vămii și al ocnelor, adăugându-se o *nafacă*, o listă civilă ca aceia de care se răsese în secolul al XVII-lea, pentru bietul Antonie-Vodă din Popești: 3.000 de pungi de bani, *a căror străngere să privească deci pe boieri.* «Și mai mult să nu se supere țara.» Ultimul punct era *tot ce se poate închipui mai revoluționar*, căci odată, Domnii, «monarhii» de pe la 1700, luaseră ce și cum voiau. Se trecuse apoi la întrebarea boierilor și la presintarea socotelilor de către Domni. Acuma, li se impunea acestora un regim fiscal, de la care n'aveau voie să se depărteze ¹.

Se ceru ca nu numai Domnul, ci și supra-Domnul care era Stavrachi să jure, și se făcu. *Episcopul de Râmnic trebuia să înlocuiască, drept răsplată, pe mitropolitul cel nou, Filaret, un Grec, Mihalitzi* ².

Sandu Bucșănescu, pe care l-am găsit în legături cu Ghiculeștii, fu capuchehaie ales, și el merse să readucă pe pribegi, împreună cu Mihai Cantacuzino, care luase pe o nepoată de

¹ Iorga, *Gen. Cantacuzinilor*, pp. 124-5; Fotinò, *o. c.*, pp. 324-5.

² Iorga, *o. c.*, pp. 125-6. Cf. Iorga, *Ist. Bis.*, II, p. 150. Dar supt el se tipărește *Psaltirea* românească din 1756; Bianu și Hodoș, *l. c.*, II, pp. 135-6, no. 301 (Slujba Sf. Visarion e reeditată după tipăritura brâncovenească de fratele lui, Șătrarul Ioan; *ibid.*, pp. 147-8, no. 316), pe când la Iași un Nicolae Mavroidi, din Cefalonia, călător și prin Constantinopol și prin ambele țări, făcea, și cu ajutorul Rusului Mihail Strilbițchi, preot, care era de fapt un spion al Rușilor, în pregătirea unui nou războiu, care va zăbovi, să apară în grecește «Mreața apostolică», adunare de sfaturi; *ibid.*, p. 137, no. 302 (dar nu se pomenește mitropolitul Iacov și nici măcar tipografia lui Duca Sotirioviți).— De la Grigorie, la Râmnic, *Molitvenicul* din 1758; *ibid.*, pp. 142-3, no. 308; *Liturghia* din 1759, *ibid.*, pp. 146-7, no. 314; *Triodul* (1761) și o carte de rugăciuni pentru Sârbi, *ibid.*, pp. 156-7, n-le 236-7, în față cu *Psaltirea și Ceaslovul mic* din București, *ibid.*, p. 143, no. 309; p. 144, no. 311. — Ca mitropolit și «exarh plaiurilor», Grigore începe la 1760 cu o nouă *Evangelie*; *ibid.*, p. 149, no. 319.

frate a Văcăreștilor. Ei izbutiră în misiunea lor, și apoi se adause un alt ales al boierilor pentru represintanța la Constantinopol, boierinașul Ștefan Mănăilă, Șătrar¹.

Dar în curând între învingători începu o luptă pentru Spătărie. Văcăreștii voiau s'o ieie Brâncoveanului. Constantin Racoviță pârî la Constantinopol pe acești tirani ai boierimii. Câștigând pe gelep, acesta făcu să i se exileze propriul ginere, care iscălise actul de abdicare al Domnului, și trimese în fiare pe boierii români cari îndrăzniseră a se amesteca în rosturile capuchehaielor. Cei doi frați Văcărescu fură arestați și trimiși supt pază în insula Cipru. Acolo și muri Barbu: abia într'un târziu, la 1775, oasele-i fură aduse de acolo și înmormântate, supt o frumoasă piatră cu inscripție greacă, în pridvorul bisericii de la Văcărești de soția sa, Luxandra, dintre Roseteștii Moldovei. Insemnând că « a pus această piatră, stropind-o cu lacrimi » ea se mândrește, ca odată soția lui Stroe Buzescu rănit de moarte în lupta cu Tatarii pentru apărarea țării sale, de jertfa făcută de către răposatul ei tovarăș de viață: « Acest mormânt pe Barbu Văcărescu îl cuprinde, sfetnic priceput, drept cu cetățenii. Trăind cu nume bun, a murit în locuri străine: *mult a suferit pentru durerile țării sale* »². Abia la 1757 putu să se întoarcă Ștefan Văcărescu, al cărui fiu va fi poetul Ienăchiță³. Acei cari folosiră mai mult fură de fapt tinerii Cantacuzini, Mihai fiind Mare Vistier, iar Pârvu ridicat la înalta treaptă a Logofetei⁴.

Ei nu putură să scape însă Domnia patronului lor. Deci Constantin Mavrocordat se întoarse din Chios, în Ianuar 1756, ca să înceapă o scurtă Domnie⁵, fără program de reforme și fără dăinuire⁶. Înaintea noului Vizir, el însuși un om de cultură și un reformator cu totul superior, Raghîb, grupul, refăcut, al capuchehaielor, temându-se din nou de o înlocuire, nu în-

¹ Iorga, *Gen. Cantacuzinilor*, p. 126.

² Iorga, *Inscripții*, I, p. 76, no. 157. Piatra, cu ornamente orientale, arată să fie lucrată în străinătate.

³ Iorga, *Gen. Cantacuzinilor*, pp. 127-8.

⁴ *Ibid.*

⁵ Raport olandes; *ibid.*, nota 1.

⁶ Atanase Comnen Ipsilanti, pp. 372-3; Iorga, *Doc. grecești*, II, pp. 1135-6, no. МСХVIII.

drăzni să se înfățișeze, cerând intervenția lui Căzlar-Aga, păzitorul fetelor din Serai¹. Imbrăcând caftanul în Februar, bătrânul Constantin -Vodă fu reținut mai mult timp la Constantinopol, așa că veni la București numai în April, înaintașul lui fiind de mult plecat în Moldova, unde-l strămutaseră².

Nu putem ști care a fost atitudinea acestui om de bine față de blocul grecesc de la Constantinopol. Constantin Racoviță își duse însă, bucuros că scapă de intrigile boierești din Țara-Românească, vechiul jug în Moldova. Boierii lui fură deci, pe lângă Ioan Bogdan, Manolachi Costachi, Iordachi Balș, Vasile Razu, Vasile Roset, Dumitrachi Paladi, Vasile Roset, Constantin Sturdza, unul nou, Iordachi Venin, Ioniță Canta și împământeniții Iordachi Hrisosculeu și Alistarh: Lascarachă Gianet, ca Postelnic, Manolachi Geanet ca Serdar. Un Hrisoverghi, Vornic Mare, fu așezat staroste la Putna, dar capuchehaiaua Teofil grămăticul, Mare Căminar, ar putea să fie și Român. Moartea neașteptată a Postelnicului fu pusă în sama lui Linchou.

Dar, data aceasta, Domnul care arătase și din întâia Domnie o deosebită aplecare spre ctitoriile religioase, cu biserica din Focșani a proorocului Samuil și a Sfântului Spiridon din Iași, cu Popăuții, devenită mănăstire, închinată Antiochiei³, ambele cu spitale și care, întorcându-se, începuse cu o cercetare a primei fundații, mergând apoi la Roman pentru a vedea biserica Precistei, întemeiată de episcop, se hotărî să-și facă uitate scăpăturile vieții — cronicarul Canta adaugă și « păcatele părintelui său, lui Mihai-Vodă »⁴ — printr'un mare act de milă a săracilor, pe cari-i judeca bucuros, și el imită astfel exemplul lui Constantin Mavrocordat. Ridicarea văcăritului se făcu deci cu o mare solemnitate, în prezența clerului și a boierilor, aducându-se din fiecare Ținut șapte locuitori, « mazili și ruptași », vătavub de aprozi Ienachi Cogălniceanu având să organizeze ceremonia.

¹ El rechiamă din Cipru pe Barbu Văcărescu, care moare în drum la Konieh; *Gen. Cantacuzinilor*, p. 366.

² *Ibid.*, n-1 următor.

³ Canta, pp. 186-7.

⁴ P. 187.

« Striga norodul la fieștecare cuvânt: amin. Care nu putem arăta ce huiet era în biserică de strigarea norodului ». O publicație anume fu făcută ca să se pomenească acest act de domnească grație ¹.

Dar lupta dintre gealepul Manoli, de care era legat Racovița, și dintre Stavrachii aduse căderea Domnului prin intrigile acestuia din urmă (Mart 1757) ².

În loc veni, data aceasta ca omul capuchehaielor, fără a mai ascunde acest caracter al Domniei Sale, fiul cel mai mare al lui Grigore Ghica, Scarlat. El aducea cu dânsul o întreagă protipendadă de Țarigrădeni. În ea se aflau, pe lângă Manolachi Gianî, doi Moruzi, dintr'o familie asiatică, de pe la Trapezunt, Banul și Costachi Comisul, Iacovachi Rizu, Grigore, fiul lui Alexandru Ghica, Alexandru, fiul « Postelnicului Constantin », un Ban Panaitachi. Dintre boierii de țară, Scarlat-Vodă păstră pe Bogdan, pe Costachi, pe Balș, pe Vasile Roset, pe Canta, pe Iordachi Venin, dar își alegea ca mai apropiat pe Dumitrașcu Sturdza. Rizu și Gianî aveau să îndeplinească rosturile de capuchehaiele, pe lângă Constantinopolitani care puseseră la cale noua stăpânire. Alături de petreceri ca ale fratelui, se strânseră chingile șferturilor și ale împrumuturilor de la boierii cari stătuseră pe lângă predecesori, Grecii fiind însărcinați în deosebi cu adunarea sumelor ³. Dar mitropolitul Iacov, a cărui alegere fusese urmată de un act solemn pentru înlăturarea de la Scaunele arhieriești a Grecilor ⁴ (1752), refuză cu energie să ridice blăstăm, atât de recent, asupra văcăritului.

La 1758 însă Sultanul Mustafă, umblând incognito, tiptil, făcu să se prindă corespondența lui Constantin Mavrocordat cu capuchehaielele muntene, oameni noi, dar cu bune legături la Turci, un Arapachi Vlastò, înrudit cu familia domnească, și un Ban Ienachi, și unii dintre acei Turci fură aspru pedepsiți. Domnul însuși își pierdu Scaunul în care fu strămutat

¹ Ienachi Cogălniceanu, pp. 229-31. Pentru publicație, Bianu și Hodoș, o. c., II, p. 139, no. 304; Iorga, *Două proclamații*; Canta, pp. 147-8.

² Raport olandez, în *Gen. Cantacuzinilor*, p. 128, nota 2.

³ Și aici cuvântul de « ministru » la Ienachi Cogălniceanu, p. 232.

⁴ Erbiceanu, *Ist. Mitr. Mold.*, pp. 24-6.

Fig. 9. — Ioan Teodor Callimachi, Domnul Moldovei.

Scarlat Ghica, iar Moldova fu dăruită bătrânului Dragoman Ioniță Calmășul, devenit Callimachi la Constantinopol ¹.

Fiul lui Toader Calmășul rămăsese un vechiu răzeș moldovean, care scria din Constantinopol, unde ținea casă modestă cu soția sa, ridicată și ea din aceeași clasă, Ralița sau Rarița, fata lui Dimitrie Aristarchi — după o primă soție, fiică a lui Sotirachi din Ortachioiu ²—, răvașe de gospodărie către fratele, rămas Calmăș în dregătoriile lui, cerând să-i trimeată de la el, din marginea Botoșanilor și fete de serviciu, Românce sau și Țigance ³. Cunoscătorul de latinește, de grecește, de italienește, de turcește nu se grecisase și « bizantinisase » de loc. În Scaunul Moldovei, « fricos de frig », ca unul care se deprinsese cu clima Constantinopolei, și « scump », adecă zgârcit, cum fusese în toată viața, el aducea, cu toată prezența a doi fii crescuți după moda timpului, Grigore,— după Grigore-Vodă Ghica —, și Alexandru, — după dragomanul Ghica, pe care-l servise și prin care se ridicase, — și a câtorva fete, una, Sevastița, soția lui Grigore Vlastò, pe lângă sora Maria, sora Paraschiva și văduva lui Dumitrașcu, Băneasa Maria, femeie de o mare energie, — una din surori era soția unui Andronachi,— o atmosferă de patriarcalism.

S'ar fi zis o biruință românească prin acest Român de curată viță ⁴, o *restaurare a indigenilor*. Dar, om sărac, Ioan-Vodă nu numai că primi ca represintant la Poartă pe Stavrachi, dar îl ceru, dându-i titlul de « baș-capuchehaie ». I se adause un Ștefanachi. Caimacamul care-l înlocui în momentul când un teribil iuruș tătăresc, pe care n'avu cine să-l înfrunte, pustia țara, fu Grecul Vidali. Postelnic Mare fu numit un Mihalachi

¹ Ienachi Cogălniceanu, pp. 231–3; Iorga, *Gen. Cantacuzinilor*, p. 128, nota 2; Hurmuzaki, IX ², pp. 41–2, no. xxxviii; Odorescu și Tocilescu, *o. c.*, I, p. 702 și urm., pp. 708–9, no. mii.

² Atanase Comnen Ipsilanti, *Scrieri bisericești și politice*, ed. Papadopoulos Kerameus, în Hurmuzaki, XIII. El vorbește clevetind de un tată croitor și de un frate cizmar ai lui Callimachi.

³ Iorga, *Documentele Callimachi*, II, p. 671

⁴ V. și Iorga, în *Rev. Ist.*, XVII, pp. 299–300; *Doc. grecești*, III, pp. 189–90, no. cxxviii. Cf. *Rev. Ist.*, XVIII, pp. 215–6; *Doc. Callimachi*, II, p. 235 (scrisori ale lui Vasile Razu); cf. și *ibid.*, p. 243, no. 27; p. 244 și urm. Pe larg rapoartele suedese, *ibid.*, p. 625 și urm.

Ciufu (« Evreu »). Un ginere al lui Gulianò, Ienachi, ajunge Mare Comis, și din Constantin Cogălniceanu, simplu Medelnicer¹, numit Mare Stolnic, se făcu un « ispravnic » al Sucevei. La Vistierie nu cuteza să se amestece nimeni. Câțiva numai din marii boieri, ca Bogdan, Costachi, Paladi, Roset, se coborîră până a primi dregătorii de la acest om din neamul lor, pe care-l socotiau un parvenit, și-l desprețuiau.

Stavrachi veni însuși la Iași, ca să vadă de ce nu iese banif de cari avea nevoie și, după obicei, el se așeză la Curte, « la Cămară ». Insolența lui se ridică așa de sus, încât, cum unii boieri « murmurisau », el ceru de la Poartă un firman ca să fie surguniți la Samsun-Simisso, în Asia Mică. De fapt se trimeseră la Căușani, supt pretext de chizeșie la Hanul Crâm-Ghirai, toți fruntașii, în număr de doisprezece, ai boierimii moldovene, cur un Lupu Balș, un Filip Catargiu, un Ioniță Sturdza, un Vasile Negel, un Constantin Râșcanu, un Nicolae Buhuș, un Ioniță Cuza. Prinși, Hanul nu-i trimese la locul care se arătase, că numai la Ieni-Calê, făgăduind a face ca ei să se întoarcă la casele lor¹.

Domnul bătrân și amărît, care putea nădăjdui altă înțelegere și altă primire în țara nașterii sale, unde-i dăinuia familia, luă, din interes și din supărare, dar și din sentiment de ordine față de o aristocrație aproape închisă, care îndrăznea așa de mult, și din dorința de unitate monarhică împotriva unei lumi împărțite în partide înviersunate, partea lui Stavrachi. Astfel, într'o țară pe care Constantin Mavrocordat o deprinsese cu cea mai largă « publicitate » financiară și politică, el se adresă, ceia ce nu se făcea nici într'o țară din lume, către toate categoriile de locuitori ai Moldovei pentru a-i asigura și a-i strânge în jurul său. E un act neobișnuit și atât de caracteristic, revoluționar și el într'o vreme când, supt influențe apusene, totul se revoluționa și la noi.

Preambulul cuprinde o declarație de războiu « cetelor » luptătoare în care se împarte boierimea moldoveană. « Socotindu Domnie Mea folosul tuturor, vă înștiințăm cu aciastă carte a Domniei Mele că, de la o vreme încoace înmulțându-se parte boierească

¹ Ienachi Cogălniceanu, pp. 234-6.

și din zi în zi fiiștecari sălindu-să, unii pentru câștigul lor, alții pentru ca să să mai înalță întru cinstea boerii, întrat-au în mijlocul lor o mare și nemărginită zavistia, de care făcându-să cete, de a purure să zavistuia' unii pre alții, și, cându Domniia Mea, ce era mai înainte»,— adecă, probabil, «mai presus» —, «trăgè pe o parte a-i metahîrisi întru ale Domnii trebi, ceialantă parte să trăgè în laturi și, cu neînțetate zavistii purtându-să, aducè multe pricini de tulburări unii asupra altora ». De aici scăderea veniturilor și neputința de a satisface cererile Impărăției. Și când era încă la Constantinopol,— așteptând, cum am văzut, să-și capete o basă fiscală —, i s'a trimes înștiințarea că are să se sprijine pe cutare partid, căci altfel partisanii aceluia se vor retrage de la orice ajutor: «Și pin Țarigradu o samă au început a nu ne da odihnă cu zavistiile lor, prin cărțile ce ne scriia', cu carile zavistuindu-să unii pre alții, ne arăta' aevia într' acestaș chip, că, de vom trage Domnie Mea pe unii din boeri, ce ni-i arăta', ca să-i mestecăm în trebile noastrea, *ei toț să vor trage de la slujba și trebile noastre* ». Mai că ar da în sama acestei neînțelegeri și acea istovitoare pradă a Tatarilor¹. Venit în Scaun, el refusă să prigonească pe unii, fără a pomeni pe Greci, pentru plăcerea celorlalți: «la cari Domnie Mea nedându-li ascultari, nu ni-am lunecat a vătăma pe nime prin cè ră îndemnare a lor », ci «pre toț ca un părinte cu milă i-am cuprinsu ». Când a venit un capugi-bașă, nemulțămiiții au părît Domnia. Când a fost să se facă socoteala pagubelor aduse de Tatarii, câțiva dintre căpetenii și-au mărit enorm pretențiile, și se denunță pentru această vină Manolachi Costachi, Ioan Bogdan, Constantin Balș, Dumitrașcu Paladi și Scarlatachi Banul.

Măsura ce s'a luat contra lor, și după cererea Hanului, «măhnit» de asemenea cereri, e deci îndreptățită: «Gonindu-să din poronca împărătiască, acmù s'au făcut surguni ». Scrisori au dovedit acolo în Bugeac «hainlăcul» lor. În sfârșit din acel loc de poprire ei ar căuta să tulbure țara, înștiințând că din nou vin Tatarii asupra ei. Focul izbucnit în Iași ar fi — Callimachi judeca după datina turcească de a protesta astfel

¹ V. și *Rev. Ist.*, II, pp. 26-7.

contra cârmuirii — opera agenților acestor « dușmani ai pământului și patriei sale ». Domnul înștiințează deci pe toți că sânt numai « vorbi deșerte, vorbi răsufiate, scornituri ». Nimeni deci să nu-și părăsească pentru aceasta așezarea ¹.

Că nu erau la toți boierii aceste sentimente o dovedește și atitudinea plină de respect a lui Ioniță Canta, care citând și profețiile Scripturii, presintă biografia Domnului de țară încă de când era un mic logofăt al treilea, supt Grigore Ghica, apoi medelnicer și capucehaie și rosturile modeștilor lui înaintași ².

Contra patronagiului lui Stavrachii, fie și proptit pe autoritatea Domnului, se organizează una din acele conspirații care pe atunci erau la ordinea zilei. Nu mică a putut să fie partea aceluia călugăr putnean, plin de amintirile acestui trecut, care iscălia și mitropolit « a toată Moldo-Vlahia », Iacov, ctitor de cărți ³ și reparator al mănăstirii lui Ștefan-cel-Mare, în al cărui mormânt însă avu impietatea să caute mijlocul de a acoperi în parte aceste cheltuieli. Era vorba chiar ca mulțimea adunată la iarmaroc să sfâșie pe storcătorul țării și prigonitorul boierilor. De fapt, la miezul nopții încă gloata era adunată și a doua zi se auzi strigătul: « plecați la Curte, să vedem pe cine avem Domn ». Repetându-se scenele de la București contra « ministrilor », se căuta mitropolitul, care și aștepta această invitație, ca să i se ceară intervenția duhovnicească pe lângă

¹ Iorga, *Doc. Callimachi*, I, pp. 566-7.

² Pp. 189-90.

³ Ca urmare la cele de mai sus: *Adunarea de multe învățături din 1757*. Traducătorul pare a fi mitropolitul însuși, de și această declarație e acoperită apoi cu o bucată de hârtie; Bianu și Hodoș, *o. c.*, II, pp. 139-41, no. 305. Se cuprind, după îndreptările lui Constantin Mavrocordat, recomandații către preoți cum să slujească liturghia. Altă parte, care trebuia citită în biserică, era contra superstițiilor păgâne, « relele închipuiri ». Și nu lipsește o frumoasă « învățătură pentru ca să-și dea fieștecare om feciorii la carte ». Apoi o *Psaltire*, *ibid.*, pp. 141-2, no. 307; opusculul despre lemnul Sfintei Cruci, culegere de documente traduse de un Teofilact, fost logofăt de Vistierie (același cu Căminarul din Ienachi Cogălniceanu, p. 229?), pp. 144-5, no. 312; o *Liturghie* (supt Callimachi, 1759), *ibid.*, pp. 145-6, no. 313 (apare ca îndreptător călugărul Evloghie, care va fi, cred, dascălul).

Ioan-Vodă: să se deie Stavrachii în mâna răsculaților! Se luară măsuri militare pentru apărarea Curții, chemându-se în sprijin și autoritatea unor oaspeți turci. Aceștia înălțară tuiurile, și tunuri stăteau gata să tragă, pe când de afară se auzia strigătul: «Să ni dați pe Stavrachii!». Poarta cea mare fu sfărîmată și trebui să se tragă asupra năvălitorilor, hotărîți la orice.

Dar din nou Stavrachii, schimbat acum în haine turcești, putu să se strecoare, fugind drept spre Țarigrad, nu fără să fie urmărit «douăsprezece ceasuri».

După ce se văzu că prada a scăpat, țărani, cari loviră în invălmășeală pe Vasile Costachi și pe Vasile Razu, cerură pe boierii exilați. Trebui ca Domnul să ia de chezaș pe mitropolit că ei se vor întoarce. Totuși o plângere fu îndreptată către Sultanul, dar intervenția lui Constantin Racoviță, prin capuchehaielele Antioh Geanet și Banul Ienachi, făcu de se alese atotputernicul Grec numai cu închisoarea, cerându-se a i se plăti din Moldova ceia ce-i era datorit¹. Capuchehaielăcul, cum am văzut, îl pierduse.

Astfel prigonii se întoarseră în rosturile lor. Singurul care pătimi pentru ceia ce fusese, a fost mitropolitul. El fu silit să plece, și în locul lui se aduse de la Salonic, unde era arhiereu de multă vreme, fratele tot așa de învățat al Domnului, Gavriil². Dar nici supt acest nou arhipăstor nu se putu relua văcăritul, contra căruia Iacov stătuse neînduplecat până la sfârșit. Din nou boierii se găsiră împreună pentru a impune și Domnului și mitropolitului voința lor³, oferind în loc o dare pe ogeaguri ca ajutorință.

Pentru a se susține în mijlocul atâtor greutăți, Ioan-Vodă trebuia să-și caule o basă grecească la Constantinopol. Erau acolo fiii lui Draco Suțu, tineri deosebit de inteligenți și de îndrăzneți: un Ienachi, un Manolachi, un Alexandru, cel mai mare, care, amestecat într'o intrigă cu niște roabe, fu

¹ Ienachi Cogălniceanu, pp. 236-8. În Canta, toate aceste tulburări sânt trecute supt tăcere. El fusese răsplătit pentru credința sa cu Vistieria; *ibid.*, p. 238.

² Iorga, *Doc. Callimachi*, I, p. 397 și urm. Era la Salonic de la 1745.

³ Ienachi Cogălniceanu, p. 239.

spânzurat în 1760 ¹, și mai ales acel Nicolachi, deosebit de sprinten, pe care, după o carieră care-i putea satisface ambiția, ținută departe de ispita Domniei, îl aștepta aceeași cumplită soartă ca pe Alexandru. Ienachi Cogălniceanu, care era, cum am spus, deosebit de priceput în aceste rosturi ale capuchehaielăcului, scrie astfel despre *instalarea noului patronagiu grecesc*: «La al treilea an al Domniei sale, în Țarigrad s'au sfătuit tot neamul Drăceștilor (Suțeștii) ca să intre în slujba acestui Domn și, scriind la Domn ca să-i priimească, i-au priimit, căci n'avea nici oameni de treabă la Poartă. Și îndată s'au arătat la Poartă capuchehaiele, rămânând doi capichehaiele, iară ceilalți au venit toți în Moldova» ². Nicolae trebui să plece după spânzurarea fratelui său, dar la Constantinopol rămaseră tot oamenii lui, Manolachi Serdarul și Antioh Geanetul ³.

Acuma noul grup grecesc își capătă o situație excepțională în această Moldovă pe care ajunse a o conduce după voie. Divanul se schimbă după întărirea, căpătată nu fără greutate, a Domniei. Fiul lui Ienachi Suțu, alt Alexandru, ajunge Postelnic Mare, un Ienacachi Hatman, tânărul Mihalachi, care va domni, Mare Căminar, un Manolachi, dintre ai lor, Logofăt, și un Costandachi căpătă chiar Vornicia cea Mare ⁴. Mihalachi Suțu fu și căsătorit cu fiica Domnului, văduva lui Grigore Vlasto ⁵.

În noua orânduire cu Grecii țarigrădeni, Nicolae Suțu căută o lărgire a bazei pe care stătea influența lui. I se păru că acest neam al Calmășilor, un bătrân istovit și cei doi tineri încă neformați, Grigore și Alexandru, poate fi întrebuițat, pentru o Domnie «camuflată». Ca să dea familiei pe care o voia el o dinastie și mai multe legături în lumea mazililor cari lucrau la Constantinopol, el, care provocase, cu scrisori false, tragedia lui Linchou, decapitat pentru niște scrisori prinse, prin care

¹ Ienachi Cogălniceanu, pp. 239-43; Atanase Comnen Ipsilanti, *o. c.*, p. 383; Iorga, *Doc. grecești*, II, p. cxii. V. Iorga, *Doc. Callimachi*, I, pp. cvii-viii.

² P. 239.

³ P. 241.

⁴ *Ibid.*

⁵ P. 343.

șe îndemna la o nouă răscoală, spre marea desperare a stăpânului său Constantin Racoviță ¹, — și acesta, compromis, merse în exil, la Lemnos —, puse la cale o căsătorie între tânărul beizadcă Grigore și Ileana, fata lui Alexandru Mavrocordat, fratele lui Constantin-Vodă. Bașcapuchehaiaua care era Nicolachi Suțu veni însuși la Iași cu domnița. Aici, el « luă toate trebile Domnului pe mâna lui » ².

În același timp el trebuise să lupte cu stăruințele aceluși nou Grigore Ghica, urmaș în dragomanat al lui Callimachi, care, după obiceiul ce se făcuse de a considera acest rost de jaină pe care-l avuse Nicolae Mavrocordat ca o treaptă către unul din Scaunele românești, făcea toate jertfele ca să apuce Moldova. El era sprijinit de Iacovachi Rizu, socrul lui, care înțelegea să aibă moștenirea situației pe care acest Grigorașcu o avea pe lângă Poartă.

În acest nou războiu dintre ascunsele influențe grecești birui deșteptăciunea lui Nicolachi. El aduse lui Ioan-Vodă vestea că în adevăr nu s'a putut înlătura mazilia lui, dar că Domnia Moldovei a fost câștigată pentru beizadeaua Grigore ³.

Suțu biruise astfel și pe Racoviță însuși, ca și pe Grigore Ghica ⁴.

¹ Ienachi Cogălniceanu, pp. 246-8; raport frances, în Odobescu și Tocilescu, *o. c.*, I, p. 714 și urm.; raport olandes, în Iorga, *Doc. Callimachi*, I, p. CIX, nota 1; altele, *ibid.*, II, p. 248, no. 36; p. 249, no. 40. Cf. scrisoarea din 1763 a Postelnicului Linchou; *ibid.*, pp. 344-5, no. 357. Mai ales Mihordea, *o. c.*, p. 522 și urm.

² Ienachi Cogălniceanu, p. 243. O fată a lui Ioan Mavrocordat, Ecaterina, duase pe Răducanu, frate cu Părvu și Mihai Cantacuzino; Iorga, *Gen. Cantacuzinilor*, p. 128.

³ Iorga, *Doc. Callimachi*, I, pp. 16-7, no. IV.

⁴ V. și Condica lui Gheorgachi, *l. c.*, pp. 304-5. Apoi Iorga, *Doc. Callimachi*, I, pp. 17-8, no. V. Cf. Canta, p. 191: « Fiind Domnul tânăr, Grecii, Drăceștii toți și cu alte neamuri a'lor, îl purtau după voia lor și mâncau țara cum li era voia, și boierii Moldovei cu nemică nu puteau să se împărțăsească de răul Grecilor ».

Tovarășul lui Nicolachi Suțu la capuchehaieac era Alexandru Ipsilanti, care începea să se ridice; Iorga, *Doc. Callimachi*, II, p. 288, no. 127. Cf. *ibid.*, p. 293, no. 135. — În April 1763, La Roche scrie că Postelnicul Alexandru, « primul ministru », e « zeul care face să ploaie »; *ibid.*, p. 316, no. 195. V. și *ibid.*, p. 322, no. 6.

Dar spiritul de intrigă al lui Stavrachi și marea lui influență nu puteau îngădui această biruință. El voia în Țara-Românească, precum vom vedea, pe Ștefan Racoviță, după moartea fratelui, pe dragomanul Grigore Ghica în Moldova, iar dragomanatul să fie al lui Gheorghe, fiul lui Scarlat Caragea¹. Și, după doi ani de luptă, el izbuti².

Aceleași conflicte trebuie cercetate acuma și în cealaltă țară românească.

Acolo Constantin Mavrocordat începuse la 1761, în același timp când se decide succesiunea dinastiei în Moldova, a șasea Domnie, păstrând lângă el pe frații Cantacuzino³. Are însă împotriva sa puternicul partid al Dudeștilor, bătrânul Constantin, care se înfățișează în acest timp și ca patron literar, pentru cartea despre pustnici, *Lafsaicon*, tradusă de Teofilact, fost clucer de arie, și publicată cu cheltuiala unui Grec din Patriarhia de Ohrida⁴. Dudescu se înțelese, prin fiul, care era la Constantinopol, Nicolae, cu partidul Ghiculeștilor, represintat și prin Dumitrachi Ghica, ginere al lui Barbu Văcărescu și având deci legături cu prietenii și tovarășii de agitație ai acestuia. Aceasta de și Constantin Dudescu ar fi dorit pe Constantin-Vodă Racoviță. O jalbă pentru malversații fu presintată la Poartă de o deputație de boierinași, «patru boieri din cel mai mic cler», scrie cu despreț Cronica de familie a Cantacuzinilor. Ei fură retrimiși în țară de Sultanul Mustafă care, cum am văzut, de și avea un Vizir de energia și talentele lui Raghîb, căuta să cunoască, și să decidă, toate prin sine, certându-se și cu spânzurații din ordinul lui, ca bietul Alexandru Suțu. El voi să afle adevărul de la tânărul Dudescu. Cum acesta apăsă pe Domn, dând vina relei administrații pe Mihai Cantacuzino, Sultanul iscăli însuși hațișeriful prin

¹ Ienachi Cogălniceanu, p. 250. Pentru dată, 29 Mart 1764, Iorga, *Doc. Callimachi*, I, p. 21, no. XIII.

² Suțu plecase la Constantinopol, părăsind Postelnicia, cedată cumnataului Petru Ierachi, fiul unei fete a lui Constantin Duca; *ibid.*, II, pp. 274-5, n-le 92, 94; pp. 278-9, no. 102.

³ Iorga, *Gen. Cantacuzinilor*, p. 129; Iorga, *Doc. Callimachi*, I, p. 17, no. v. Cf. Fotinò, *o. c.*, II, p. 329.

⁴ Bianu și Hodoș, *o. c.*, II, pp. 150-2, no. 320. V. și Iorga, *Doc. Callimachi*, I, p. cxxxv, nota 1.

care, în loc să întărească pe Mavrocordat, se poruncia să-l aducă « în fiare », pe Domn și pe toți Grecii lui, dintre cari unul ținea pe o fată a lui Ioan-Vodă, nepoata lui Vodă: frații Mișoglu, fiii Logofătului Mihalachi Manu, fiii Postelnicului Constantin Iorgulescu și doctorul Fotachi. Fără a se arăta cine e Domn, « baș-boierul », — titlu nou —, care era Dudescu, Mare Ban, fu pus Caimacam. Domnul mazil merse la Lemnos în exil ¹.

După un obicei cu totul nou, introdus de Raghîb sau de careva din predecesorii lui, cari considerau țările noastre ca fiind cuprinse, supt raportul financiar, în Impărăția Otomană, trei dregători turci de la margene veniră să ia socoteala administrației Domnului căzut, care multă vreme nu se va mai putea întoarce în vre-un Scaun românesc. Mihai Cantacuzinoputu să arăte hârtii iscălite, după sistemul mavrocordătesc, moștenit de Constantin-Vodă de la tatăl său, de toți boierii Domnului, între cari și pârișii.

Numai după aceasta, — întâiul interimat în toată desvoltarea Domniilor românești —, fu numit, *de și Nicolachi Suțu se gândise a strecura și la Munteni pe Grigore Callimachi, Domn al ambelor țări* ², în sfârșit învingătorul după atâta trudă și suferinți, Constantin Racoviță. Stavrachi înlătură imediat pe Hatman și pe « Spătarul Nicolachi », și un corespondent din Constantinopol scrie: « dumnealui Stavrachi a ajuns la cel mai înalt grad de trecere » ³. Arapachi Vlastò, tatăl lui Grigore, și Nicolae Suțu însuși căzură la închisoare ⁴.

Și Constantin Racoviță păstrează pe Cantacuzini, și foștii Vistier, care nu voi să se mai încurce în acel rost, care fu primit de Badea Știrbei, Drăgănescu, deveni Mare Logofăt. Dar Dudescu nu înțelegea ca schimbarea făcută prin ostenele lui să nu-i folosească în primul rând. Se face din nou o tovărășie contra Domnului, care cuprinde pe Dumitrașcu Racoviță, totuși văr primar al Domnului, și pe Știrbei, căruia i se

¹ V. și Iorga, *Doc. Callimachi.*, II, p. 315, no. 192.

² Atanase Comnen Ipsilanti, p. 394 (și în Iorga, *Doc. grecești*, II). Cf. Hurmuzaki, IX¹, p. 62, no. LVII.

³ Iorga, *Doc. Callimachi*, II, p. 327, no. 217.

⁴ Raport saxon din 2 Februar 1763, în Iorga, *Doc. Callimachi*, I, p. CXXXVI, nota 2.

acordase de dânsul atâta încredere. *Se merse până acolo, încât se înaintă Domnului, ca lui Ioan Callimachi în Moldova, o listă a acelor cari, neapărat și singuri, au să fie numiți: « de va să se odihnească, să umble după pofta lor, dându-i și foaie anume pe cine să boierească, de la boieria cea mai mare până la cea mai mică ».* Cantacuzinii se dădură în lături de la sine, dar locul lor fu luat de alți boieri decât cei cuprinși înzvod: Radu Văcărescu, unul din cei cari fuseseră la Veneția, și un Constantin Cândescu.

Impotriva acestei neconținute opoziții din partea « cetei Dudescului » Racoviță căută un sprijin în Stavrachii, pe care și-l făcu capucehaie, înlăturând pe Bașa-Mihalopol¹. Cu o admirație plină de frică și de ură cronică familiei Cantacuzino îl presintă ca fiind acela care « *s'a învrednicit mai mult decât Joși Grecii, de când este Constantinopolul în mâna Turcilor, dar cu totu' dat la răulăși* », influența lui pe lângă aprigul Sultan Mustafa ajungând a fi hotărâtoare, pe când Domnii înșii nu erau decât jucării în mâna capriciosului lor stăpân.

Totuși Racoviță avu un moment de slăbiciune față de Dudescu, al cărui fiu, Nicolae, luă Vistieria, îmbrăcând cu caftan pe tată și « dând poruncă ca nimic să nu se urmeze fără sfatul lui ». Dar, în înțelegere cu noul Domn, Stavrachii făcu vinovat pentru lipsa din socotelile lui Mavrocordat pe ai Duceștilor, cari trebuiră să fie arestați, și vor plăti. Astfel intrară în temniță prin intriga diabolicului Țarigrădean, care nu-și găcia sfârșitul destul de aproape, cei doi șefi ai opoziției, împreună cu asociații lor, vărul domnesc și Vistierul, plus amândoi Cantacuzinii și cu Ștefanachi, vechiul părintor. Pârveu trecu la casarma seimenilor, iar principalii boieri închiși « în temniță cu hoții și cu ucigașii, fără așternut, băgându-i în fiare de picioare și cu lanțuri de gât ». Se ceru chiar lui Mihai, după patru luni de chinuire a acelor fruntași ai țării, să facă un denunț care ar aduce uciderea Duceștilor. Cum întâmpină un refuz, și Mihai și Pârveu trecură la aceiași cumplită închisoare.

Dar și aici se produse, în ajutorul boierilor, revoluția populară.

Mulțimea aleargă la temniță și liberează pe cei închiși, ea merge îndrăzneț înaintea capugibașei cercelărilor și se îndreaptă spre

¹ Și Fotinò, o. c., II, pp. 330-1.

*Curtea domnească, unde Domnul, stors de băutură, zăcea. El se otrăvește cu un adaus la obișnuita apă de melisă (8 Februar 1764)*¹.

Iarăși urmă un interegn, supt presidenția de fapt a dregătorului turc. Numai la sfârșitul lui Mart, Stavrachi izbutește a face ceia ce Nicolachi Suțu făcuse în Moldova: *înlocuirea unui membru al dinstiei cu celalt*. Ștefan Racoviță, cu totul neștiutor al lucrurilor românești, de și Român și după tată și după mamă, se îndreptă spre o țară așa de tulburată.

Prin autoritatea temutului Grec² fuseseră chemați la Poartă pentru o prealabilă înțelegere cu noul Domn Dudeștii —, dar Nicolae lipsi —, Cantacuzinii, Radu Racoviță și Știrbei. Li se ceru să se asigure plata unei sume de răscumpărare. Cu aceasta se făcu pacea cu cei mai mari, dar Ștefanachi fu spânzurat la sosirea lui Ștefan-Vodă la București, iar un Iordachi Băjescu, ispravnic, din familia vechiului Mareș, aliatul familiei cantacuzinești, tăiat pentru neîncasarea îndestulătoare a dărilor³.

Bătrânul Dudescu-și căută refugiul în călugărie, pe când Mihai trebui să primească a fi din nou răspunzătorul Mare Vistier. El nu mulțami pe Stavrachi și pe represintanții lui în țară, cari cerură să se adauge un «fumărit», ca darea pe ogeaguri din Moldova. Urmă o nouă închidere de boieri: și un Pană Filipescu, Pantazi Câmpineanu, Grigore Băleanu și Ioan Bălăceanu, dar fără a se recurge la asprimile de pe vremea lui Constantin-Vodă. Cronica pe care a alcătuit-o apoi Matei Cantacuzino vorbește ironic de această «țeremonie».

Ea fu întreruptă de o nouă răscoală a poporului, a treia la București. — cu ce se petrecuse de curând în Moldova, a patra. În sunetul clopotelor și de sigur în înțelegere cu mitropolitul «național», Grigorie, se ceru liberarea boierilor. Pe când Grecii

¹ Un raport din București vorbește de o cachexie, de o inflamație a stomahului și intestinelor; Iorga, *Doc. Callimachi*, II, p. 347, no. 264.

² Care face Postelnic pe Antioh Moruzi, fiul lui Iordachi; Iorga, *Doc. Callimachi*, II, p. 345, no. 264. Cf. și notele din revista *Biserica Ortodoxă*, XIV, p. 73.

³ Până aici *Gen. Cantacuzinilor*, p. 125 și urm. Pentru aceste condamnări, *ibid.*, p. 140, nota 1; Kogălniceanu, în *Rev. p. ist., arh. și filol.*, I, p. 84; Iorga, *Studii și doc.*, XXII, p. 91 și urm., Cf., același, *Originea și sensul direcțiilor politice în trecutul țărilor noastre*, în *Mem. Ac. Rom.*, seria a 2-a, XXXVIII.

lui Stavrachî se ascundeau, Ștefan-Vodă, om curajos, îndrăznî să infrunte călare, cu Arnăuții și Turcii de la Curte, gloată furioasă. Doi dintre agitatori avură soarta celor jerfiți de la sosirea în țară a noului stăpân.

Din nou boierii prigoniiți ajunseră la închisoare, « într'o întunecoasă pogribă ». Dar țăraniî storși de încasatorii neobișnuitelor cereri fugiră în masă prin Ardeal și dincolo de Dunăre, la Pașa din Vidin, care pârî cu energie pe Stavrachî. Nouf Vizir Muhzunoglu era hotărît să isprăvească aceste neconținute tulburări. Deci Sultanul Mustafă se despărți de vechiul său furnisor de bani hrăpiți, și astfel vinovatul pentru atâtea suferinți ale amândoror țărilor fu zugrumat și apoi spânzurat, în sfârșit aruncat în mare, în noaptea de 27 la 28 August st. v. 1765 ¹.

Așa se sfârși unul din făcătorii de Domni cari coboriseră așa de mult situația țărilor românești, încât Domniî îi erau « vechili ». Catastrofa lui aduse și căderea lui Ștefan Racoviță, care, trimes în exil, nu mai avu prilejul să se întoarcă în Scaun. Scarlat Ghica-i luă locul în toamnă ². Prigoniiții, la cari se adause Dumitrachi Ghica, rămaseră să încheie socotelile îndelungatelor malversații ³.

Stavrachî dispăruse, dar Suțeștii, cu Nicolae în frunte, vor rămânea nu numai supt tânărul Grigore-Vodă Callimachi, lângă care stătu încă o bucată de vreme tatăl său, mergând apoi să moară la Constantinopol, ci și supt urmașul acestuia, stăpâniî Moldovei.

¹ Iorga, *Gen. Cantacuzinilor*, pp. 140-4; Fotinò, *o. c.*, II, pp. 331-2; Iorga, *Ist. lit. rom.*, III; *Doc. Callimachi*, I, p. 22.

² Ienachi Cogălniceanu, pp. 253-4; Iorga, *Acte și fragm.*, I, pp. 385-6; *Gen. Cantacuzinilor*, p. 144 și nota 3. Una din cauzele căderii lui Racoviță ar fi fost descoperirea scrisorii prin care el cerșia de la Stavrachî un împrumut pentru măritișul fetei sale; Iorga, *Doc. Callimachi*, p. CXLV, nota 1. V. și Hurmuzaki, IX^a, p. 65, no. LXIII. Cf. și *Ἱστορία διὰ σιγῶν ἀπλῶν, διαλαμβάνουσα τὸν βίον καὶ τὰς πράξεις πάσας τοῦ Μεγάλου Ἀρχοντος καὶ Σπαραγίου τῆν ἀξίαν Σταυράκι*, Veneția 1773. A se adăugi Daponte, catalogul biografic, în Erbiceanu, *Cronicarii greci*, pp. 193-6; Hurmuzaki, *Fragmente*, V, pp. 230-1; Iorga, *Doc. Callimachi*, I, pp. CXLII-V, 22 și urm.

³ Iorga, *Gen. Cantacuzinilor*, p. 144 și urm.

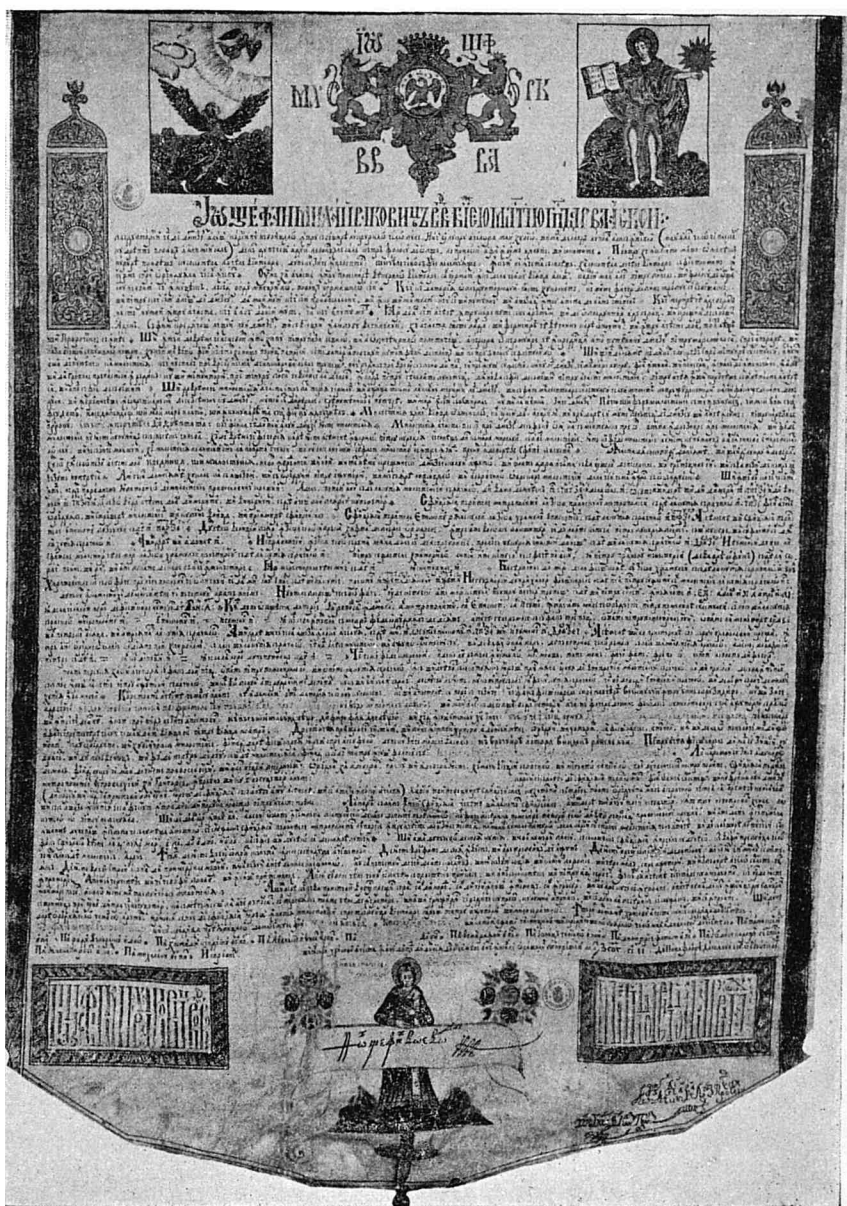

Fig. 10. — Document de la Ștefan Racoviță, Domn al Țării-Românești (1765).

Fig. 11. — Grigore Callimachi, Domn al Moldovei.

În Moldova, numitul marelui Grec, Grigore Ghica, arătă o aplecare spre reforme care poate fi pusă alături de a lui Constantin Mavrocordat, întrecând-o chiar prin faptul că noul Domn fusese atâta timp, la Constantinopol, în contact cu aceia cari și acolo represintau noul curent « filosofic » în Europa. Deși scrie curent italienește, el face parte din generația Suțeștilor, care era în strânsă legătură cu Francesi ca La Roche, agentul secret al Moldovei la Varșovia, acel care totuși batjocuria în ascuns « cette maudite nation »¹, ca un Millot sau de Mille, devenit Ienachi, staroste de Cernăuți², ba și Mare Spătar, cu un Giuliani, Levantinul amestecat în aceiași corespondență, un Leonardi, alt represintant al tipului și cu atâția alții³. El culese din aceste legături elementele care-l cumpuneau: iubirea pentru simplitatea clasică, « romană », dorința de a crea așezăminte industriale permițând, prin reținerea banului în țară, ceia ce numim noi « autarhie ».

Ieșit din Constantinopol la 14 Maiu 1764⁴, Ghica găsi în Iași o lume boierească supusă Suțeștilor și deprinsă a trece peste voința Domnului. De la început însă, el arată că va fi, cum spune Canta, adevărat Domn: « au ținut toți boierii și țara că *este stăpân* »⁵. *Nepulând scăpa de protecția lui Stavrachii, care « se numia și singur capicheaiă amânduror Domniilor », el îi adause, peste voia lui, și pe Suțu.* De la început i se spusese că țara nu vrea pe puternicul Grec, și el rugă deci pe făcătorul Domniei sale să rămâie numai cu o singură reprezentanță, a Țării-Româ-

¹ Iorga, *Doc. Callimachi*, II, p. 305, no. 168; p. 310, no. 181.

² O scrisoare greco-francesă a lui, *ibid.*, p. 320. Urmează una numai francesă. Încă una, pp. 322-3, no. 207. Altele urmează. E mândru că va ajunge a conduce « Afacerile Străine » ale Moldovei; *ibid.*, p. 434, no. 233.

³ Grigore Callimachi cerea să i se caute un bucătar frances; *ibid.*, p. 292, no. 135; p. 297, no. 144; p. 298, no. 146; p. 301, p. 303, nota. Ușuratecul tânăr, ocupat de cumpărarea unei camere obscure pentru experiențele științifice și a hărților (*ibid.*, p. 299, no. 150; p. 311, no. 185), care vor rămânea marea lui slăbiciune, scrie însuși franțuzește, *ibid.*, pp. 294-5, no. 139 (se întreabă, într'o ceartă cu castelanul de Cracovia, în luptă cu Millo: « Mais un Polonois est-il fait pour réfléchir? »). La Roche cerea și *Diarium Europaeum*, sau, dacă nu se poate găsi, și celebra « Enciclopedie » francesă (*ibid.*, p. 303, no. 161; p. 306, no. 172; p. 309, nota 1).

⁴ Iorga, *Doc. Callimachi*, I, p. 22, no. xv.

⁵ P. 192.

nești. Lui Suțu sumele pentru Turci i se trimeteau pecetluite și se cerea chitanță ¹: el trebui să treacă la un regim de leafă. Asigurând pe boieri că tutela s'a sfârșit, Grigore-Vodă își făcu un Divan în care găsim pe toți marii boieri ai țării: Vasile Roset Cilibiul, Ioniță Paladi, Ioniță Sturdza, Ioniță Cantacuzino Deleanul, Iordachi Costachi, Vasile Costachi, Negel, Ilie Costachi, Manolachi Bogdan, dar nu fără să se adauge un însemnat număr de Greci: un cumnat, Alexandru Sulgeropulo, Iordachi Panaiotachi, Panaiodor, Manolachi Iarali, toți în rândul boierilor mari.

Dar la alegerea ispravnicilor Domnul se conduse de îndreptările Mavrocordaților, din sângele cărora era prin bunica sa, Doamna Ruxandra. Li se ceru «să fie cu mare dreptate săracilor, neîngăduind pe nime ca să-i calce și să-i năpăstuiască; căci, de va auzi cât de puțin că au păzit hatârul cuiva și va veni vre-un sărac să jăluiască, atuncea cu mare pedeapsă îi va pedepsi; făcând mari dreptăți tuturor; arătând tuturor boierilor ca să se păzească fieștecare de a lua mită de pe la săraci, cât de puțin; și, de va veni la urechile Măriei Sale, să fie în știința tuturor că se va pedepsi cu mare pedeapsă, necăutându-i niciun pic de hatâr, de va fi boier mare, ori și rudă, de vreme că Dumnezeu l-au trimis într'acest pământ ca să păzească pe săraci și să-i fie milă de dânșii » ².

Era reformelor părea că se întoarce, cu aceiași basă a singurelor șferturi, cu aceleași «țidule» pentru orice plată, chiar și pentru cheltuielile extraordinare la Turcii de la hotare; din nou cîsla fu introdusă. Și grijile de edilitate se reluară: cu banii de la carăle ce intrau în Iași se reîncepu podirea străzilor ³. Cișmele noi se făcură la Sfântul Spiridon și la Golia ⁴.

Chemând meșteri de postav de la hotarul polon, protestanți din Prusia, Ghica îi așeză la Filipenii-Noi sau Chiperești, în vecinătatea Iașilor ⁵. În haine ieșite din această fabrică el apără la Divan ca

¹ Ienachi Cogălniceanu, p. 252.

² *Ibid.*, p. 251.

³ V. P. Rășcanu, *Lefile și veniturile boierilor Moldovei în 1776*, Iași 1887.

⁴ Ienachi Cogălniceanu, p. 252.

⁵ *Ibid.*, pp. 252-3; Iorga, *Acte și fragm.*, I, pp. 383-4. Cf. Iorga, *Studii și doc.*, V, p. 62, n-le 283-4; Iorga, Hurmuzaki, X, pp. xxvi-vii.

să combată prin exemplu luxul ce se înstăpânise asupra acestor bogate și ambițioase boierimi ¹.

Dar Nicolachi Suțu nu putea să sufere această poruncitoare Domnie. Ii trebuia o ceară moale ca a tânărului Callimachi: « Ne-fiind mulțămît de Domnul lui, de Ghica, fiindcă nu-l putea mânca, după cum mâncase pre alți Domni, tot umbla cu marafet de-l săpa pe Ghica pe la Porți turcești, arătând pe Grigore Calimah de vrednic » ².

Afacerile din Polonia dădură prilejul schimbării la împlinirea celor trei ani de atât de bună și de spornică Domnie.

Grigore Callimachi jucase un rol în conflictul dintre Poloni și Tataři, și avem scrisoarea în care el se presintă ca « mediator » numit de Poartă ³. Millo merse deci în Polonia și, împreună cu Fornetti, consulul frances în Crimeia, ajunse la o împăcare ⁴. Avem toată această corespondență domnească relativă la Polonia, și din ea se vede, cu oarecare exagerație orientală, cât de bine informați erau un Nicolachi, un Ierachi asupra lucrurilor nu numai din această țară vecină, dar și din restul Europei și cât de limpede era une ori judecata acestor agenți. Domnia Moldovei avea și acum sarcina de a lumina pe Turci asupra situației generale.

Ghica lucră în același sens. Era vremea când, după moartea regelui August și suirea pe tron a favoritului Țarinei Ecaterina, regele Stanislas, trimeși poloni, ca Boskamp, căsătorit în Moldova cu Bălășica, fiica românisată a ceasornicarului ieșean Arlaud ⁵, sau Alexandrowicz, treceau neconținut prin aceste părți. Ei nu se arată mulțămiți de observația de aproape a rosturilor lor din partea unui Domn care prin funcția de Mare Dragoman ce avuse era în măsură să înțeleagă toate scopurile ce se urmăreau. Alexandrowicz fu, de altfel, oprit în calea spre Constantinopol, la sfârșitul anului 1764, și Grigore-Vodă-i explică motivele

¹ Ienachi Cogălniceanu, pp. 251-2. V. și D. Z. Furnică, *Industria și dezvoltarea ei în țările românești*, București 1926, p. 88 și urm.

² Ienachi Cogălniceanu, p. 254.

³ Iorga, *Doc. Callimachi*, II, pp. 312-3, no. 188; p. 319, no. 203.

⁴ *Ibid.*, pp. următoare. Cf. și Odobescu și Tocilescu, *o. c.*, I, p. 727 și urm., p. 738, no. MXLV

⁵ Iorga, Hurmuzaki, X, p. 551.

« zăbăvii »: « anume schimbări întâmplare în Polonia, care amenințau libertatea polonă », nevorbindu-se în scrisoarea pe care o aducea agentul de « *incolumitatea Republicii* », așa încât e, la Turci, numai « o sinceră atenție și grijă pentru păstrarea și soliditatea libertății Republicii Poloniei »¹. Mai târziu, Boskamp credea că Domnul a devenit favorabil politicii ce se urmăria², dar reveni răpede asupra acestei păreri³.

Se ajunsese atât de departe cu această neînțelegere, încât ministrul regelui Prusiei la Constantinopol, — al aceluia rege de a cărui faimă la Poloni își bătea joc Ierachi⁴ —, credea în Mart că Domnul ar putea fi mazilit pentru că a dat « știri false despre afacerile polone »⁵. Ghica reuși totuși să se menție, întărindu-i-se Domnia, și Alexandrowicz arăta să se bucure de aceasta⁶. Dar Boskamp fu din nou oprit din ordinul unui om care vădit căuta să puie piedeci acțiunii rusești în Polonia⁷. Se ivi o neînțelegere și în privința dreptului parohului catolic din Iași de a pune de-asupra casei sale armele Poloniei⁸.

Astfel, la 10 April st. v. 1767, Grigore Callimachi putea să anunțe, printr'o scrisoare în limba latină, corespondentului polon că și-a recăpătat Domnia⁹. Stăruind pe lângă noul Vizir Muhzunoglu, Nicolachi Suțu, redevenit capuchehaie, iz-

¹ Iorga, *Doc. Callimachi*, II, p. 352, no. 273.

² *Ibid.*, n-l următor.

³ *Ibid.*, p. 352, no. 277.

⁴ *Ibid.*, p. 316, no. 136.

⁵ Iorga, *Acte și fragm.*, I, p. 384, no. 2. Urmașul lui, von Rexin, era în legătură cu Stavrachi; Iorga, *Doc. Callimachi*, II, p. 359, no. 301. Știri de la noul ministru prusian, Solms, contra lui Linchou; Iorga, *Acte și fragm.*, I, p. 389, no. 2. Ministrul obișnuit, von Zegelin, va regreta însă plecarea lui Ghica; *ibid.*, p. 392, no. 1.

⁶ Iorga, *Doc. Callimachi*, II, p. 353, no. 279. Dar de la Roche continua cu atitudinea sa neloială. El spunea aceluiași că « prietenia grecească, fie și cea mai mare, nu plătește nici cât indiferența altor creștini »; *ibid.*, no. 280. Și Jean-Baptiste Linchou cel mic era socotit că lucrează contra interesului polon; *ibid.*, no. 282. Și Marele Vizir e lămurit; *ibid.*, no. 283. O scrisoare a Domnului în Polonia; *ibid.*, pp. 353-4, no. 284.

⁷ *Ibid.*, p. 355, cu o nouă scrisoare a Domnului (Maiu 1765). Discuție pentru dreptul asupra Nistrului; *ibid.*, p. 356, no. 291. Ghica vrea mijlocul *apei*. Scrisori ale lui, *ibid.*, pp. 358-9, 360-1.

⁸ *Ibid.*, p. 364, no. 327.

⁹ *Ibid.*, p. 365, no. 333. Răspunsul marelui notariu; n-l următor.

butise din nou. Se mântuise deci cu sistemul de a fi «singur stăpân»; era, din nou, acela «de-l mâncau toți» pe Domn, «și nu vreau ca să-l știe că li este Domn»¹.

Și acuma se întrebuițară boierii localnici, Lupu Balș, Ioniță Paladi, Ioniță Sturdza, Costachi Razu, Cuza, Iordachi Alistar, dar pe lângă un Calmăș, zis Cârnu, și cumnatul Mavrocordat, pe lângă Millo, apar Grecii Costachi Roset Bibica, Postelnic, un Arghir Bostangiu, un Caragea, fiul lui Antioh, un Dumitrașcu Capolan². Dar în curând contra Domnului era să se producă aceeași manifestare de pribegie ca și contra tatălui său, fără să fie la Poartă o îndrăzneală ca a lui Stavrachi pentru a-i pune capăt.

E posibil ca unul din motivele nemulțămirii boierești să fi fost dorința tânărului Domn de a imita pe înaintașul său, reformând prin decret, prin «ponturi», chestia raporturilor dintre boieri și țărani. Încă din 1762, cu un preambul «filosofic», înălțurase și el abuzul de a se plăti pentru același produs și pogonăritul și vădrăritul, și el se întreba, patetic: «Domniia, de unde aștiaptă toț săracii să ia mângăere și să afle dreptatea lor, cum poate să poronciască să ia năpaste? Dar ochiul lui Dumnezeu nu privește?»³. Data aceastăaltă, la 28 Maiu 1767, el întărește cele douăsprezece zile pe an ale țaranilor liberați, acordate în ultima formă de Grigore Ghica, la 1-iu Ianuar 1766, stabilind și cantitatea serviciului⁴.

După redactarea a trei plângeri către Sultan, părăsiră țara, mergând la Tatari, trei membri ai familiei Costachi, Ienachi, Iordachi, Ilie, apoi Filip Catargiu, Sandu Sturdza cel tânăr, un «Arghir de la Tecuciu», un Buhuș, un Miclescu, un Cuza, precum și alții mai mărunți, până la numărul de optsprezece. O nouă plângere fu dusă la Constantinopol printr'un boierinaș, care o dădu direct Impăratului când mergea la moschee. Marele Dragoman era favorabil mișcării, care îngrijoră pe Nicolachi Suțu, dar el putu să potolească lucrurile acolo, și, un Iordachi

¹ Ienachi Cogălniceanu, p. 255.

² *Ibid.*

³ Iorga, *Doc. Callimachi*, I, p. 571 și urm., no. 15.

⁴ *Ibid.*, pp. 580-3, no. 24.

Costachi Venin muri. Ceilalți se lăsară aduși înapoi, cu garanție de acte scrise ¹.

Greutatea cea mare pentru neexperiența Domnului, altfel simpaticul tânăr pe care-l arată marele matematician « iugoslav » Boskovich, care străbătu Moldova pe atunci și, foarte bine primit, avu convorbiri cu Grigore-Vodă și fratele lui, Alexandru, asupra subiectelor de știință care-i interesau pe cei doi tineri ², venia însă de aiurea decât de la aceste demonstrații boierești după obiceiul timpului.

Trupele rusești intrară în Polonia, ceia ce Turcia, trezită prin Raghîb la conștiința intereselor ei și mai ales la o siguranță militară care s'a dovedit însă exagerată, nu putea să îngăduie. Diplomația franceză și dădea toate silințele pentru a face pe Sultan să declare războiul. Iar informațiile de la Linchou cel tânăr, de la La Roche ³ nu puteau fi decât potrivit cu această atitudine politică a țării lor de origine. Nicolachi Suțu era cu totul câștigat pentru această direcție ⁴.

Dar Marele Vizir nu dădea crezare unor rapoarte care adesea erau redactate la Constantinopol chiar în sensul arătat de ambasadorul Franciei. El rupse una din aceste hârtii în fața capuchehaielei și făcu pe Domn răspunzător cu capul pentru veridicitatea informațiilor ce trimete ⁵. Dar și mai departe, în toamna târzie a acestui an 1767, Grigore-Vodă transmitea știri de același fel pe care i le comunicau adversarii regelui, Ioan Clement Branicki, cumnatul lui Poniatowski, și episcopul de Camenița. Ambasadorul rusesc răspunse acestei afirmații cu privire la ocuparea de trupe numeroase a teritoriului polon: ar fi numai câțiva soldați ceruți de dieta polonă pentru siguranța ei.

Era vorba deci ca falșul informator din Moldova să fie înlăturat, ceia ce i-ar fi salvat viața, pe care în câteva luni era

¹ Ienachi Cogălniceanu, pp. 256-7. V. și Atanase Comnen Ipsilanti, p. 412 (și în Iorga, *Doc. grecești*, II); Odobescu și Tocilescu, *o. c.*, I, p. 758 și urm.

² *Giornale di un viaggio da Costantinopoli in Polonia*, Bassano 1784, la data de 3 Iulie. Reproducere în *Uricariul XXIV*, p. 278 și urm. Cf. Iorga, *Boskovich*, în *Mem. Ac. Rom.*, 1937.

³ Cf. și Ienachi Cogălniceanu, pp. 257-8.

⁴ *Ibid.*, p. 257.

⁵ Iorga, *Acte și fragm.*, I, pp. 392-3; Odobescu și Tocilescu, *o. c.*, I, p. 751.

s' o piardă. Cu atât mai mult, cu cât ieniceri fură puși să adauge pâriile lor la ale boierilor, arătându-se că din cauza reiei cârmuiri multă lume a trecut în Polonia și în Ardeal ¹. Se chemă atunci la Poartă Grigore Ghica, a cărui acțiune de restabilire se urmă firește, ca să arăte el ce este cu frământările provocate de disidența polonă. El se temu să spuie adevărul ². De pe urma acestei verificări se ceru ambasadorului Obrescov plecarea fără întârziere a Rușilor din Polonia ³. Confederației de la Bar i se declara pe calea Domnului Moldovei și a Hanului că Poarta n' are de gând să o susție în ofensiva ei ⁴. Se opri venirea la Constantinopol a unui agent ⁵. Dar, pe de altă parte, slăbiciunea lui Callimachi făcu că un emisariu rus, Alexe Iancorov, putu să înceapă la Iași recrutarea Arnăușilor pentru Țarină. Descoperit, el fu arestat ⁶. Se prinseră și scrisori îndoielnice ale unui misterios Cernacapsa ⁷.

Pe când la București, murind Scarlat Ghica, se putu asigura moștenirea fiului nevrâstnic, Alexandru, pe care erau să-l domine capuchehaielele, în Iași, cu toată cumpărarea pentru Grigore-Vodă a mucarerului, adus de însuși Nicolae Suțu, situația era și mai departe foarte nesigură. Alexandru, fratele Domnului, care « deci au rămas fără de oameni, numai cu cei mai mici și cu pământanii », merse la Constantinopol în speranța că el ar putea să înlătore primejdia ⁸.

Indată disidenții, până și generalul Potocki ⁹ își căutară un adăpost în Moldova, așezându-se și la Iași, ceia ce aduse plângeri din partea comandantului rus de la hotare Weissmann ¹⁰.

¹ Hurmuzaki, VII, pp. 45-7; Odobescu și Tocilescu, *o. c.*, I, p. 751; Iorga, *Acte și fragm.*, I, pp. 396-7.

² *Ibid.*, p. 398, no. 1.

³ Cf. și Rulhière, *Histoire de l'anarchie en Pologne*, II, Paris, 1807.

⁴ Iorga, *Acte și fragm.*, I, p. 399, no. 1.

⁵ *Ibid.*, pp. 399-400.

⁶ *Ibid.*, p. 399, no. 2.

⁷ Odobescu și Tocilescu, *o. c.*, I, p. 757, n-le MLXXXVIII-IX; Hurmuzaki, VII, pp. 56-7, no. XLV; p. 61; *Fragmente*, V, p. 254; Iorga, *Doc. Callimachi*, I, pp. CLIII și 31, no. 30.

⁸ Ienachi Cogălniceanu, p. 258.

⁹ Odobescu și Tocilescu, *o. c.*, I, pp. 759, 763, no. MLXXXVI; Hurmuzaki, *Fragmente*, V, p. 256.

¹⁰ Iorga, *Acte și fragm.*, I, p. 400, n-le 2 și 3.

Ienachi Cogălniceanu afirmă chiar că trupe turcești anarhice, venite în Moldova, treceau granița și că prădară localitatea de margene Zwaniec ¹.

Se ajunsese deci la ce se putea aștepta. Cazacii ruși veniră să prade pe Evreii din Polonia. Ei răsăriră și la Balta, dincolo de Nistru, unde căzură asupra lor Tatarii, cari nu cruțau nici pe acei Turci fără rânduială. După această vărsare de sânge Pașa din Bender anunță că trupe rusești au călcat teritoriul otoman ².

Sultanul Mustafă arată și cu acest prilej firea lui pornită. Cum Muhzunoglu nu credea că atâta lucru trebuie să aducă un războiu, el îl mazili, înlocuindu-l prin Hamza-Pașa, ginerele (« Damad »). La ceremonia lui de instalare, Obrescov fu arestat și trimis la Cele Șapte Turnuri (Octombrie 1768).

Nicolachi Suțu fu făcut atunci Mare Dragoman, în locul bătrânului Scarlat Caragea, care înlocuise pe fiul său mort. Locul de bașcapucehaie al Moldovei îl luă Mihalachi, viitorul Domn. Nicolachi retrimisese pe beizadea Alexandru în Moldova ca să-și sprijine fratele. Alexandru trebui să plece, dar nu fără a acoperi de pări pe Suțu, a cărui aroganță îl jignia.

În același Octombrie, în sfârșit, copilul de la Munteni fu înlocuit cu Grigore Ghica ³. Acesta avea o socoteală cu Callimachi și de la dânsul au putut veni pări, care se adăuseră la acelea ale lui Alexandru beizadea, care avea cealaltă socoteală cu Nicolachi Suțu.

Acesta venia spre Moldova cu oastea Vizirului, de care era sigur. El credea că i-a venit ceasul de a se așeza însuși în acest Scaun al Moldovei pe care-l servise atâta vreme ⁴.

¹ Ienachi Cogălniceanu, *l. c.*

² Pentru afacerea de la Balta v. izvoarele citate în Iorga, *Doc. Callimachi*, I, pp. CLIII-IV.

³ V. și Litzica, *Cat. mss. grecești*, pp. 80-1.

⁴ El fusese candidat de Domnie și la căderea lui Grigore Ghica. V. Odobescu și Tocilescu, *o. c.*, p. 737, no. MXLIV; Iorga, *Doc. Callimachi*, I, p. 25 și urm. Ceruse și Țara-Românească; Atanase Comnen Ipsilanti, p. 440 (și în Iorga, *Doc. grecești*, II). Cf. și Odobescu și Tocilescu, *o. c.*, I, p. 778, no. CXIV; p. 780, no. MCXVIII.

Desorientarea continuă a lui Grigore Callimachi, care cerea să fie lăsat a merge la Constantinopol lângă bătrânul tată — era vorba și de a-l trimete la Munteni¹ —, îl servia. Cum Ghica adusese pentru paza sa pe Pașa Mehmed de Rumelia, el îl pofti la Iași. Indată între Tûrcii neliniștiți și Arnăuții adunați de Domn se produsură conflicte. Doi dintre Arnăuți fiind spânzurați de Pașă, ceilalți se răscurară și, după o luptă formală cu dușmanii lor, trecură la Ruși.

Această chemare a Pașei se făcuse, după cât se pare, în afară de planul general de războiu al armatei otomane, care, supt un nou Mare Vizir, revenia la linia ce dăduse în 1711 marea biruință asupra lui Petru-cel-Mare. Pe lagăr, pe Marele Vizir care-l comanda, se sprijiniau însă atât de marile ambiții ale lui Nicolachi Suțu. El lăsa la o parte, în socoteala lui, Constantinopolul, uitând firea Sultanului Mustafă, cu hotărârile lui răpezi. Când se află în tabără de răscoala Arnăuților, de trădarea lor, se văzu în Callimachi pârît de Pașă și care de sigur că n'avea nicio legătură cu Rușii, un hain, și mazilirea lui fu hotărîtă. Fără a se întreba Vizirul, se numi însă, *de Sultanul însuși*, nu Suțu, ci Constantin Mavrocordat, care și plecă la armată. *El fu deci Domn fără a mai trece întâiu prin ceremonialul obișnuit*. Nevoia de a împlini fără nicio întârziere vacanța moldovenească putea servi de îndreptățire.

Marele Dragoman rămăsese în aier. Ajunse gelosia Sultanului, care avea legături tainice cu Alexandru Callimachi, față de autonomia principalului său sfetnic și poate pârilor Domnului muntean, care vedea în Suțu un dușman statornic, care-i răsturnase Domnia în Moldova, pentru a-l implica în anarhia care de trei ani se instăpânise în Moldova. Tot de-a dreptul de la Constantinopol se trimese înlocuitorul lui, tânărul Mihai, Mihăiță, Racoviță². Nu-i folosiră lui Suțu nici legăturile pe care le avea de multă vreme cu ambasadorul Franciei, și am văzut că acesta nu fusese în stare să scape nici pe Linchou, totuși un protejat frances cu berat.

¹ Atanase Comnen Ipsilanti, *o. c.*, p. 437 (și în Iorga, *Doc. grecești*, II). Cf și Iorga, *Studii și doc.*, I—II, p. 73.

² Și Iacovachi Rizu fusese arestat. V. și Odobescu și Tocilescu, *o. c.*, I, p. 784, no. МСXXII.

Astfel acela care adusese mazilia fostului său ocrotit, închis un timp la Chilia, îl întovărăși pe acesta la Constantinopol, unde și el fu aruncat în închisoarea de Stat. Aceiași fu, de altfel, timp de un an de zile, cu neconținute cereri de bani, și soarta lui Alexandru Callimachi și, firește,¹ a lui Mihalachi Suțu. Vizirul însuși își va pierde capul.

În acest timp Mavrocordat începea încă o Domnie onestă, cu chibzuirea tuturor socotelilor pentru un serviciu efectiv al stăpânului său. Se sprijinia, nu pe marii boieri, pe cari-i știa ce au făcut supt îngăduitoarea dinastie a Callimachilor, ci pe boierimea mărunță, pe care o ajută să se ridice. În cele « zece săptămâni » ale sale, el lucră, nu cu veniturile unei țări prădate și risipite, ci cu banii ce-i împrumutase el², care-și zălogise de mult la Englesul Barker biblioteca și vânduse unui Evreu casa strămoșească de la Balata³. El primi pe noul Mare Vizir Moldovangî-Ali, de origine moldovenească, și întări asigurările acestui șef al unei armate complet bătute că « nu-i nimica ». Aducând pe boieri înaintea acestuia, el arătă țara ca fiind credincioasă și împiedecă urmările unei declarații de trădare generală⁴. Peste puțin însă trebui să se coboare în grabă la Galați, ca odinioară vechiul Grigore Ghica, lăsând Iașul în sama armatei rusești care luase Hotinul. Aici fu rănit într'o luptă (16 Noiembrie) sau într'o discuție cu Rușii, după ce căzuse în mâinile lor, — după Canta⁴ ar fi fost prins numai, de « voluntiri » —, și Ieșenii îl revăzură pe catafalc⁵, fiind apoi petrecut de stăpânii Moldovei la mormântul ce i se deschise în acest pământ românesc pe care-l stăpânise de atâtea ori — aceasta-i era a unsprezecea Domnie —, pe care-l oblăduise cu dreptate și pe care de sigur îl iubise. În haosul războinic din acel moment nicio piatră nu s'a pus pe mormântul lui neștiut⁶.

¹ Canta, p. 193.

² Atanase Comnen Ipsilanti, pp. 374-5; Iorga, *Doc. grecești*, II, p. 1137.

³ Canta, p. 193.

⁴ *L. c.*

⁵ Moare în Iași chiar, la 15 Decembrie; *ibid.*

⁶ Pentru toate, mai ales Ienachi Cogălniceanu, p. 260 și urm., și atâtea de bogata expunere a lui Atanase Comnen Ipsilanti, reprodusă în Iorga,

Îndată sosiau la Iași, după o revoluție boierească pe supt mână, care inventase pătrunderea unei avangarde de Ruși, cu maiorul Carazin, așa-numiții *stupaizi*, după strigătul de *stupai* pe care-l scotea banda indigenă organizată pentru această mașoperă, și Grigore Ghica, de fapt înțeles cu Rușii, și împreună cu el, fiul, fratele, Matei, și acel tânăr Mavrocordat pe care-l avuse ca boier în Moldova ¹.

La Constantinopol, continua, în căderea răpede a Vizirilor, procesul contra lui Suțu. Grigore Callimachi avu nobleța sufletească să nu mărturisească nimic împotriva aceluia care-l dărimase. Dar aceiași osândă-i ajunse pe amândoi. La 29 August st. v. 1770, fostul Domn fu ucis în Seraiu, iar Nicolachi decapitat afară, trupurile fiind aruncate în Mare ². Pe capetele bătute în cuie se cetiau aceste cuvinte, de atât de nedrepte învinuiri, care însemnau de fapt vădirea desperării turcești față de înfrângerile neconținute ale oștilor și față de catastrofa amenințătoare: « Iată capul blăstămat al lui Grigore Callimachi, fost Domn al Moldovei, care a trădat această Înaltă Impărăție, furând cu îndrăzneală suma de patru sute de pungi, dăruite de haznă pentru a pregăti zaherele, și a dat ghiaurilor, dușmanii noștri, tot felul de hrană ». Iar, de altă parte: « Acesta este cadavrul necurat și pângărit al lui Nicolae Draco, fost călmaciu al Înaltei Porți, care a lucrat în înțelegere cu Voevodul Moldovei tăiat pentru că a trădat această Augustă Impărăție și a dat ajutor ghiaurilor ruși » ³.

Vorbind despre căderea și moartea lui Nicolachi Suțu, marele boier moldovean care alături de Ienachi Cogălniceanu, dar într'o formă mult mai scurtă, a lăsat povestea acestor vremi tulburate înseamnă astfel semnificația îndoitei condamnări din August 1770: « Nicolai Dracul Postelnicul, înăl-

Doc. grecești, II. El ar fi sfidat pe Ruși, spunând că îndată vor reveni Turcii; Atanase Comnen Ipsilanti, pp. 451-2; Iorga, *Doc. grecești*, II, pp. 1206-7, no. MCCIII: ar fi fost luat în Spitalul Precistei din Galați.

¹ V. în cartea următoare închinată țărilor noastre în războiul de cinci ani. Cf. și Ienachi Cogălniceanu, pp. 264-5.

² *Ibid.*, p. 266.

³ Odobescu și Tocilescu, *o. c.*, I, pp. 788-9, no. MCXXVII; Hammer, *Gesch. des osm. Reiches*, IV, p. 491 și urm.

țându-se cu Terzimănia la Poarta turcească, nu numai să poarte grijă și să-i fie milă de pâinea ce au mâncat, ce încă nici ca pre o slugă nu l-au socotit¹ și cu faptele lui cele viclene, care nu se îndestula cu venitul Domniei, ce mânca din țară, ce încă au oprit și banii din Visteria împărătească, care se orânduise să se aducă aice la Domnie, să cumpere din țară zaherea pentru oastea împărătească, și, poprind banii la dânsul, au făcut sminteală zaherelei împărătești, și au adus pre Grigorie Voevod la moarte de sabie. Care îndată și predânsul cu acel păhar l-au giudecat Dumnezeu. Și s'au slinsmăriră înălțării Terzimăniei»², adică, de fapt, a capuchehaialâcului lacom, abusiv și încălcător.

De acum înainte Domnia românească nu va mai atârna de acești samsari de tronuri cu misterioase legături în Seraiu, cari întrebuițaseră cu dibăcie plăcerea bolnavă a Sultanului Mustafă pentru lucrurile oculte. Când starea normală de lucruri se va restabili, vom vedea însă familiile chiar care, până atunci, îndeplinseseră această sarcină instalându-se, prin Ipsilanti, prin Moruzi, prin acești Suțești chiar, pe Scaunele celor două țări românești. Ei vor aduce acolo, ca oameni trăiți mai numai în Constantinopol, o mai pronunțată aplecare către lucrurile apusene, a căror pătrundere în Capitala otomană era tot mai puternică și mai hotărâtoare. De fapt nu se vor așeza la Iași și la București Greci lucrând prin Greci pentru atingerea unor scopuri naționale grecești, ci represintanții într'o nouă formă, mult mai internațională, a aceluiași curent spre reforme care a fost cercetat în epoca Mavrocordaților și căruia i se pusese apoi o piedecă tocmai prin josnicul oportunism, având numai griji fiscale, pe care-l aduseseră oamenii de speța lui Stavrachii și a lui Nicolachi Suțu.

Până atunci însă războiul care se deschisese și care va ținea multă vreme, părând că prin el se va dărâma stăpânirea turcească dincolo de Dunăre, va îngădui unei boierimi care-și apărase până atunci numai interesele de castă, dar și cu amestecul

¹ Pe Grigore Callimachi.

² P. 192. Pentru grelele cereri turcești, v. Iorga, *Doc. Callimachi*, I, pp. CLV-VI.

unui instinct național gata a se ridica la orice abus și la orice jignire, să ajungă la concepțiile mai înalte ale unei autonomii românești supt ocrotirea Rusiei în care s'ar fi confundat politic.

Înainte de a urmări această zbucnire a unor noi aspirații, trebuie să se arăte întâiu spiritul vremii de până acum în scrisul cronicarilor, în caracterul monumentelor, în creațiunile școlare. Apoi, în fața acestei părți libere din lumea românească, e de nevoie să apară altă operă de «apărare națională»: *acea de dincolo de munți contra unui latinism religios represintat prin aceiași străini cari odinioară urmăriseră aceiași asimilare prin vechiul calvinism maghiar.*

CAPITOLUL II

Scriitorii români ai vremii capuchehaielelor

« Spiritul public » românesc e represintat în această vreme printr'o îndoită manifestație a sentimentelor boierimii, în Țara-Românească și în Moldova, și printr'o vădire, paralelă, a felului de a judeca în noua lume, care se ridică de acum tot mai sus și mai răpede, a acelei boierimi mărunte din care făcuseră parte un Ștefanachi, un Băjescu și agenții anonimi ai răscoalelor din București și pe care o înălțară și Callimachii, ei înșiși ieșiți din rândurile ei, — și, cu tot frumosul nume clasic ce-și luase Ioan-Vodă, adversarii poloni continuau să-i zică, lui și fiului. urmașului, tot: Calmășul.

Mihai Cantacuzino Măgureanul, fiul lui Matei și al fetei Bulgarului Ghenciu Rustea ¹, care va ajunge la Ruși, de pe urma războiului ce se deschisese, cneaz și general, făcu o îndoită operă în anii de odihnă, cari începură pentru dânsul după vinderea întregii averi, — pe urmă i-a rămas biserica « Măgureanului », odată de o așa de delicată arhitectură —, și după așezarea sa definitivă în străinătate.

Cea mai puțin importantă din aceste două scrieri a fost tipărită, în grecește, la începutul unui nou secol, în Viena, de frații Tunusli ². E o presintare statistică, pentru Guvernul rusesc, a Domniei muntene, dar nu fără o introducere istorică în care, între altele, se citează păreri, despre lucruri de pe la 1200, ale unui « Cantacuzino », care nu poate fi decât Stolnicul, Istoria

¹ *Gen. Cantacuzinilor*, p. 116.

² *Ἱστορία τῆς Βλαχίας*, Viena 1806. Traducere românească, pentru Academia Română, de G. Sion.

acestui fiind deci întreagă în mâna acestei rude. A apărut cândva, oferită Academiei Române, de un Grec. o formă românească iscălită.

Cu mult mai întinsă și de o covârșitoare însemnătate e lucrarea românească menită să arăte nu numai, cum spune titlul, Genealogia casei autorului, dar, tot odată, și rolul pe care l-a jucat aceasta în politica, din lăuntru și din afară, a Țării-Românești.

Izvoarele, la care se recurge, pentru genealogie, sânt multe. Pornind această « genealoghie a familiei Cantacuzino, a căreia izvorire se trage din neamul de Valoa, din perii de Franța », — pretenție care se întâlnește întâiu în opusculul, menit să-i capete o pensie francesă, al refugiatului bizantin Spandugino Cantacuzino din secolul al XVI-lea, — « începându-se de la anul 800, pogoară până la anul 1787 », acela al opririi scrisului, Mihai arată că a reproduș notele, scoase pe de-a'ntregul din Ducange și din alți scriitori apusei, cu care Radu-Rudolf, fiul lui Ștefan-Vodă¹, voia să-și croiască pentru izvorul de venituri ce era Ordinul Constantinian o serie de « grand-metri » din sângele său. Mihai Cantacuzino se sprijină și pe ce i-a mai găsit la 1765 învățatul boier moldovean Saul de la Arvanitochori², a cărui iscălitură am găsit-o și pe un tom de drept bizantin.

Lămuririle genealogice sânt de un preț extraordinar nu numai pentru Cantacuzini, dar și pentru toate familiile înrudite, ca Brâncovenii, Văcăreștii, Crețuleștii, Vatașii³, Ghiculeștii, Mavrocordații, Cantemirii, Racovițeștii. Dar marea însemnătate a operei stă în paginile de cronică, mai ales de la 1750 înainte, pe care le cuprinde.

Ambiția lui Mihai Cantacuzino era, de altfel, și mai mare. El vroia să deie și un alt început, — nu după Constantin Stolnicul chiar — istoriei Țării-Românești prin genealogia Basara-

¹ Fiica lui, contesa O'Donnell, a servit de legătură; pp. 26-7. Elementele ar veni de la Stolnicul Insuși; p. 31.

² P. 25. Pentru legăturile lui v. și Veress, în *Mem. Ac. Rom.*, secț. lit., seria a 3-a, IV, pp. 272—3, 283—4, 306, no. xxxiii; V. p. 83 și urm. La 1767 era în Ardeal ca agent și « archivarius principis Valachiae Caroli Gyika », scriind istoria ambelor țări.

³ Un Vataș ieș pe Maria, fiica lui Mihai; pp. 385—6.

bilor. Veniți din Basarabia, ei ar fi trecut în Serbia, înfățișându-se apoi ca ajutorii lui « Radu-Negru-Vodă », « descălecătorul », și anume « la anul 1200 »: Barbu Basarab ajunge astfel primul Ban al celor cinci județe. El e amestecat cu Barbu, ctitorul Bistriței, cu privire la care se dau știri culese la fața locului. Dar se ia din naiva scriere a lui Liudescu versiunea acestuia despre începutul țării. Și, fără rost, se resumă apoi, după scrierea Stolnicului, începutul Statului Asăneștilor.

Ce urmează, ca istorie munteană, e după Cronologia tabulară, care trebuie să fi fost scrisă de multă vreme, așa că am avut deplină dreptate să o atribuim tot lui Constantin Stolnicul; adausurile din cronicile bizantine vin de la acesta sau dintr'o mai recentă Istorie scurtă a Imperiului, apărută la 1767¹. În ce privește « tratatele » cu Turcii, vom vedea că ele au fost luate din memoriile presintate Rușilor la congresul de la Focșani în 1770. *Orice considerații superioare lipsesc însă din expunerea acestui trecut*: ce sărac apare în acest șir de notițe despre Domnii ce au fost, cariera meteorică a lui Mihai Viteazul! Nimic din ce se petrece în Moldova nu interesează pe acest mare boier care-și avea totuși de atâta vreme rudele și în cealaltă țară. Nu lipsește însă lista ctitoriilor lui Matei Băsărabă. Dar firește un larg loc e dat măririi și suferințelor cantacuzinești înainte și după jertfirea lui Constantin Postelnicul, și documente păstrate de familie luminează și negociațiile lui Șerban Cantacuzino. Se uită încă mai puțin tot ceia ce poate să arăte meritele lui Drăghici, fratele mai mare al acestuia, pentru că de la dânsul vine însuși scriitorul. În sfârșit se combat aserțiunile lui Dimitrie Cantemir în ce privește rolul Cantacuzinilor la 1711². Se merge până acolo, încât, pe de o parte, se asigură că Brâncoveanu ar fi isprăvit ucigând pe Constantin Stolnicul și pe Mihai Spătarul și, pe de alta, că, oricum, acesta e vinovat pentru moartea nepotului său, « pentru că mai de hulit este fapta cea săvârșită decât cea ce să socotește că putea să se întâmple »³. Intreaga parte în care se răsping învinuirile contra

¹ P. 23.

² P. 307 și urm.

³ P. 309.

Stolnicului arată o desăvârșită cunoaștere a împrejurărilor și un deosebit simț politic. Văcăritul pus de Brâncoveanu se consideră, în legătură și cu împrejurări contemporane, ca « o dajdie foarte scârnăvă și de mare pagubă țării, prin care se impuținasă vitele din țară »¹. După ce se aduc amănunte cu totul noi pentru sfârșitul lui Ștefan-Vodă Cantacuzino, se recunoaște la Nicolae-Vodă, care-i adusese peirea, că « Moldovenii îl numiau Sfântul Nicolae », că era « înțelept și un mare filosof », dar se critică Domnia care a poruncit confiscarea întregii averi cantacuzinești și arestarea oamenilor partidului căzut, până și la « cei ce au ținut de partea lui, de au fost pâriși Cantacuzinilor »; el ar fi îngăduit Turcilor dunăreni a-și face exploatații în țară, așa încât cu dreptate s'a pus la cale predarea lui ca « prinsonier » la Nemți². În schimb, Ioan-Vodă a fost « om plin de bunătate »³. Se adauge revelația că la moarte el ar fi chemat pe mitropolit și boieri, spuindu-li că Turcii voiau să dea toată țara Austrieilor, oferindu-i Moldova, iar el, știind că « Nemții » se tem de Francesi, s'a opus; la întorsul fratelui, cei compromiși cată să fugă⁴.

Un larg loc se acordă afacerilor lui Radu-Rudolf Cantacuzino, cu Ordinul lui, nu fără să se arăte înjosirea acestei demnități⁵, precum și tragediei fratelui acestuia, Constantin⁶. Nu lipsesc frumoase portrete, ca al lui Iordachi Crețulescu⁷, religios, discret, drept, cinstit. Lui Constantin Mavrocordat i se recunoaște opera tipăririi cărților de slujbă⁸. Dar partea cea mai amănunțită, și care a ajutat să se reconstituie istoria Țării-Românești aproape douăzeci de ani după jumătatea secolului al XVIII-lea, servind apoi, cum se va vedea, la deslușirea părții luate de conștiința activă a boierimii muntene la războiul care

¹ P. 315.

² Pp. 319-20.

³ P. 321. Răscumpără robii.

⁴ Casul cu Brezoianu e trecut din greșeală la a doua Domnie; p. 323,

⁵ P. 326 și urm.

⁶ Pp. 336-8. L-ar fi părît Constantin Mavrocordat. Stă închis patruzeci și unul de ani. Soția era fata lui Șeremetev. Bogate știri și despre Toma Cantacuzino și urmașii lui; p. 354 și urm.

⁷ Pp. 372-3. V. Iorga, *Inscripții*, I, pp. 294-6.

⁸ Iorga, *Gen. Cantacuzinilor*, p. 391.

se deschisese acuma, e aceia în care se arată ridicarea, puterea și suferințele lui Pârveu și lui Mihai însuși, în luptă cu influența covârșitoare și degradantă a capuchehaielor. E în această povestire, făcută cu îndemănare de formă, o atmosferă de onestitate și de adevăr, cu greu de păstrat în mijlocul necontenitelor ciocniri între partide. Nu se întâlnește, într'un moment când oamenii își riscău averea, libertatea și chiar viața, nimic din pătimașele ieșiri ale unui Radu Popescu și chiar din frecvența vehemență a mai vechilor cronici moldovenești. E o expunere netedă, liniștită, fără încercarea de a judeca oamenii altfel decât prin singura presintare a faptelor lor. Numai când frații Cantacuzini vor trece la Ruși, se va ținea necontenit partea acestora, dar fără « a arăta pre amăruntul vitejiile și biruințele ce le-au făcut oștirile rusești întru aceste două țări asupra Turcilor, căci că sânt știute de toată lumea »¹. Dar partea aceasta, la care se adauge toată corespondența cu Rusia, trebuie cercetată supt alt raport decât cel literar, căci ea întrece marginile capitolului de față.

Nu se poate compara cu această bogăție plină și de documente puținul pe care-l dă Ioniță Canta în cronică Moldova de la 1741 înainte, dar aceasta e singura mărturisire a unui boier mare din aceastăaltă țară cu privire la o vreme atât de îmbielșugată în conflicte.

Înșuririle lui Constantin Mavrocordat sânt pe deplin recunoscute de acest om cult și plin de simțul dreptății². El apare și ca dușmanul văcăritului « cu nume urît », « numai Grecilor drag foarte ». « Jocurile de ciocoi » sânt înfierate de această odraslă a unui neam mare. E recunoscător Domnului care a dat marii boierimi scutelnici, și până la cincizeci și șase³. Pe Ioan-Vodă cel chefliu și sărac îl desprețuiește. Trece asupra lui Gri-

¹ P. 167.

² V. Iorga, *Ist. lît. rom.*, II, și *O gospodărie moldovenească la 1777 după socotelile cronicarului Ioniță Canta*, în *Mem. Ac. Rom.*, VIII, ser. III, p. 105 și urm. Avea în biblioteca sa « Chiclepediile » (*Encyclopédie*), lângă codul lui Harmenopol și alte « cărți franțuzești ».

³ Pp. 183-5. Dar revine asupra dărilor, pe care le află nesuferit de grele. Deci « tot norodul îl blăstăma ». Însă, iarăși, se află o compensație în izgonirea Lazilor.

gore Ghica întors în Scaun, asupra noii Domnii a lui Constantin Mavrocordat, observă la Constantin Racoviță numai patima lui pentru beție, la Matei Ghica numărul Grecilor. La a doua Domnie a lui Racoviță, prinde doar povestea văcăritului, pe care o întinde și supt Scarlat Ghica, pomenind și « lacrimile lui Iacov mitropolitul și ale altor arhieriei ». Ca om învățat, el se leagă de Ioan Callimachi, pe care-l ridică în slavă, cu « chiverniselile dreptății sale » și fericirea succesiunii fiului după mazilia de nouă zile, care chiamă în mintea scriitorului un verset din Psalmi. « De când s'au închinat țara Turcilor, nu s'au mai întâmplat părintele să așeze pre fiul său Domn. » Până și « feciorii Dracului », sprijinitori și ai tatălui și ai fiului, sânt lăudați ca « oameni vrednici ». Dar, și aici nestatornic, Canta va presinta îndată, supt tânărul Grigore-Vodă, pe « Drăcești » « mâncând țara ». Ceia ce-l face a prețui Domnia lui Grigore Ghica. Asupra Suțeștilor se va întoarce cu și mai mare ură la catastrofa lui Grigore Callimachi. Scurtele însemnări se mântuie cu gloriificarea lui Constantin Mavrocordat.

De și credincios Turcilor, Canta urmărește cu simpatie cariera din Rusia a fostului mitropolit al Moldovei, Antonie, care trece de la Cernigov la o eparhie mai mare, după ce, — cronicarul, care adună mai mult fapte mărunte, n'o uită —, se învrednicise a sluji la « coronația » noii Impărătese Elisaveta, în « prea-slăvita și împărăteasca cetate a Moscului, în sobornia biserică a Adormirii Maicii Preacurate ». Se înseamnă și data morții, în 1748, a acestui prelat pe care l-am văzut urmărit de Domnie și afurisit de Patriarhul Ecumenic ¹. De altfel, la urmă, cronicarul arată a crede că, din fericire, era turcească s'a mântuit: « Până aice au fost Domnia de la Turci; iară de aice se stăpânește țara de Impărăția Moscului, — care se va pune la rândul său ». El n'a ajuns însă s'o mai facă.

Altfel e Ienachi Cogălniceanu, care-și începe cronica de « ciocoiu » încă de la 1733 ².

¹ Pp. 184-5.

² Întăresc ce spuneam în *Ist. lit. rom.*, II, p. 533, nota 6, și p. 544, nota 2, despre îndoielile lui C. Giurescu în ce privește atribuția, de M. Kogălniceanu, și, în repetate rânduri, de povestitorul însuși, care se aduce înainte pe sine

Scriitorul va vorbi dar, întrebându-l, transcriind ¹ partea în care nu e martur, ceia ce poate explica nepotrivirile de vârstă ce s'au semnalat, însemnări anterioare, cu ostentație în tot ceia ce-l privește, chiar dacă e vorba de lucruri fără însemnătate și de un caracter cu totul intim: informații strecurate cutărui Domn, atunci când Cogălniceanu nu era decât un biet Comis al doilea ². Aceasta după ce mai înainte, pe la 1750, fusese la lucrul unui acoperământ de biserică ³. Cum, la 1756, el e făcut vâtaf de aprozi, o funcție așa de mică — și nu se uită a se însemna ce lucru mare fusese ea supt un Radu Mihnea, după informația dată de Miron Costin —, se înseamnă, înainte de a se vorbi de rangurile împărțite marilor boieri, toți aceia cari, din aceiași categorie, au fost distinși de Constantin Racoviță ⁴.

Trebuie ca toată lumea să știe, nu numai că un Constantin Cogălniceanu, mai răsărit ⁵, ca Mare Medelnicer, a purtat socoteala refacerii « Caselor de spre Doamna », dar că el însuși, Ienachi, a fost « bumbașir » la acest lucru. Marele eveniment al înlăturării văcăritului e pus în legătură cu faptul că acel care a adunat lumea e însuși vâtaful de aprozi ⁶. Nu se uită nici porușnicul, căpitanul Vasile Cogălniceanu de lângă biserica Barnovschî ⁷.

și rudele sale, — nu credeam într'o falsificare de M. Kogălniceanu (al treilea manuscris nu s'a găsit) —, persoane de o mică însemnătate, chiar dacă ajung a conduce o Vistierie împovăraătoare. V. C. Giurescu, *Pseudo-cronicarii*, I, *Enache Kogălniceanu*, în *Bul. Com. Ist.*, II, 1916, p. 135 și urm. Inconsecvențele în judecarea oamenilor le-am găsit și la Canta. De altfel amănunțita cercetare a lui C. Giurescu e deosebit de prețioasă.

¹ Dar recunoaștem interpretările lui Cogălniceanu, spirit « cărturăresc » și critic, când, de la început, se observă: « În zilelele acestui Domn (Constantin Mavrocordat) ce s'a fi lucrat nu știm, că n'am găsit necăiurea scris »; p. 197. Din vechiul text a rămas pentru Grigore Ghica, mort de mult când a scris Cogălniceanu: « Măria Sa »; p. 198. Aici e și pasagiul semnalat de C. Giurescu ca nepotrivit cu viața acestui scriitor, despre înfățișarea lui Alexandru Ghica: « pre care l-am văzut și noi, om de fire și arătos » (p. 199), fără nicio aluzie la groaznicul lui sfârșit.

² P. 223.

³ P. 225.

⁴ P. 229.

⁵ E pomenit și ca Serdar; la pp. 236, 238.

⁶ P. 254.

⁷ P. 274, nota. Acest pasagiu se află și în alte manuscrise.

Și orizontul e altul decât la Neculce și la Canta. Neculce se interesează de politica rusească, polonă și chiar apuseană. Am văzut simpatiile lui Canta pentru Rusia anexionistă. Cogălniceanu e un cărturar și un bibliofil, un iubitor de cărți, pe care se grăbește a le cumpăra, pe o vreme când și Canta cheltuia cu cărțile de școală ale fiului, care învăța franțuzește¹. El culege ce cronici moldovenești îi cad în mână², ba chiar cronica lui Liudescu, căpătată de la un dascăl Ilie din casa unei Facă, iar din casa Ramadanilor « Letopisețul Slovenilor, Iliricilor, Misiei cei de sus și a Misiei cei de jos »³.

E un bun cunoscător al Iașului, unde a venit ca vâtaf de copii⁴, și-i place a arăta deosebitele părți ale capitalei moldovenești⁵. Ici și colo arată interes și pentru lucrurile de la Munteni, ca pentru tăierea doctorului Testabuza, fost și prin Moldova⁶. Dar mai ales, fiind întrebuințat la capuchehaielic, unde se afla și la 1760⁷, — acest rost pare să-l fi căpătat de la Ipsilantești, pe cari nu-i vorbește niciodată de rău, numele lui însuși părănd a-i fi fost dat de Ienachi Ipsilanti, — rostul capuchehaielor, pentru vremea când el e mai mare, se urmărește cu cea mai mare atenție, ca de un cunoscător. Se presintă discuții întregi ale lor cu dregătorii turci de cari erau legați⁸. Procese aduse la Poartă sânt presintate amănunțit⁹. Cunoscătorul de turcește laudă pe Grigore Ghica

¹ Iorga, în *Mem. Ac. Rom.*, I, c.

² Și versuri ciocoiești bucureștene; pp. 270-3.

³ Insemnările la C. Giurescu, I, c., p. 155. Pentru insemnările sale, *ibid.*, pp. 155-6.

⁴ P. 247, nota. Cf. și pp. 226, 248-9, 250-1, 293-4.

⁵ Astfel pentru focul din prima Domnie a lui Constantin Mavrocordat, p. 197. Pare un adaus al lui la originalul insemnărilor. La Iași și o « biserică a Cogălniceanului », în Muntenimea-de-sus; Iorga, *Ist. lit. rom.*, II, p. 537, nota 10. V. și Cronica, pp. 224-5 (focul din 1753).

⁶ Pp. 204-5.

⁷ P. 249.

⁸ Fost vâtaf de aprozi, e în legătură și cu călugărul Daniil, întrebuințat la capuchehaiua Antioh Geanet; Xenopol și C. Erbiceanu, *Serbarea școlară de la Iași*, p. 269; Iorga, *Ist. lit. rom.*, II, p. 537, nota 4; Urechiă, în *Mem. Ac. Rom.*, seria a 2-a, X, p. 356, nota 1; *Mem. citate*, XXII, p. 443. Pentru cariera ulterioară, Iorga, *Ist. lit. rom.*, I, c.

⁹ Pp. 209-10.

pentru frumosul « engomion » turcesc ce a făcut înaintea Vizirului ¹. Scena intervenției Sultanului Mustafă ca să afle secretele lui Constantin Mavrocordat din gențile călărașilor de Țarigrad, îmbătați, arată un om de la fața locului ². Intriga contra lui Linchou și tăierea acestuia îi dau subiect de vorbă ³.

Ca un cunoscător laudă cronicarul pe Vizirul Raghîb: « tuturor li părea rău, căci era om cu mare minte și învățat, având și mare dragoste asupra legii creștinești; căci stătuse cu capul de s'au făcute multe biserici, altele din nou, altele s'au tocmit, cât n'au rămas biserici să nu se tocmească, atât în Țarigrad, cât și pe afară, la sate », ajutând și Sfântul Mormânt ⁴.

Pe dânsul nu-l supără măsurile « democratice » ale lui Constantin Mavrocordat, ci, cum am văzut, le presintă favorabil ⁵. Ii place de Grigore Ghica pentru că e « mare stăpân » ⁶. Silințele pentru scoaterea Lazilor sânt aduse înainte cu cele mai mici amănunte; se simte informația pe care o putea da Constantin Cogălniceanu, ajuns Serdar la Chișinău. Când Domnul e tânăr, ca Matei-Vodă, nu lipsește o notă de ironie în pomenirea petrecerilor, « zăchchiurilor » ⁷. În genere tinerii Ghiculești sânt supuși unei critice altfel neobișnuite ⁸.

Boierinașul e, în ciocnirea dintre interesele boierimi și ale « săracilor », de partea acestora din urmă. El scrie astfel despre Grigore Alexandru Ghica: « era lăudat de către toți și plăcut prostimii, iară boierilor nu atât, căci nu putea să mănânce pe cei mici și săraci, că nu-i suferia Domnul nici de cum » ⁹.

În lupta contra « ministrilor » greci, el e, dar fără violență, de partea țării ¹⁰. Dacă Stavrachi e pentru dânsul « cel vestit », e presintat însă, în fuga din Moldova, caricatural, cu un ade-

¹ P. 211.

² Pp. 232-3.

³ Pp. 246-8. Câte pagini!

⁴ P. 209.

⁵ Pp. 203-4, 213-4, 215.

⁶ P. 212.

⁷ P. 227.

⁸ P. 232.

⁹ P. 252.

¹⁰ V. d. ex. pp. 221-2.

vărat spirit ghiduș, de « ciociu »¹. Când Ioan Callimachi ieia Domnia, acest om ridicat de jos, cu frica lui de frig în blăni ca la Constantinopol și cu zgârcenia lui, nu arată să-i impuie: cu totul altfel apare el aici decât în povestirea encomiastică, întrebuițând stilul Psaltirii, de la Ioniță Canta. Nici numirea la Vistierie a lui Constantin Cogălniceanu nu aduce o mai largă recunoaștere a Domniei de țară și, data aceasta, neted opus lui Stavrachii, el califică arestarea boierilor la Tatarii drept un « obicei scârnav »². Răscoala de la Iași contra aceluia e presintată, în pitorescul ei, cu simpatie.

Dar e hotărît, și până la capăt, contra ridicării « Drăceștilor », zugrăvindu-se cu cruzime uciderea înaintea casei lui, cu copiii la ferești și cererea de iertăciune, a lui Alexandru Suțu³. Aduge însă după « Dumnezeu să-l ierte »: « era om de treabă și învățat și agiuns de minte ». Scoaterea mitropolitului Iacov, cu frumoasele lui cuvinte: « Socotiți că sântem toți, musafiri acestei lumi, și în ceia lume avem a trăi și a răspunde la toate faptele noastre, și fiți sănătoși », și lacrimile pe care le stârnesc, arată aceiași dușmănie față de cei cari se ridicară peste Domnie. Se strecoară chiar, odată, « Dracii » în loc de « Drăceștii »⁴. Se desemnează frumos dârza împotrivire a boierilor la reluarea văcăritului⁵.

Nu lipsește însă duiosă scenă a instalării tânărului Grigore Callimachi de tatăl său, și cu mișcătorul discurs al părintelui⁶, Auzim și pe Doamna Ralița spuind jupăneselor despre rostul nurorii, abia căsătorită: « De astăzi înainte aceasta vă este Doamnă ». Dar și mai departe se critică acțiunea Suțestilor, cari stăpânesc pe noul Domn. Și scriitorul se bucură de executarea lui Ilie Cantacuzino, care ucisese la o mânia pe o slugă a lui: se simte boierinașul pe care-l jignește aroganța unor descendenți degenerați ai marilor neamuri, ca acesta⁷. Dacă

¹ Pp. 225-6.

² P. 236.

³ Pp. 239-40.

⁴ Pp. 241-2.

⁵ Pp. 242-3.

⁶ P. 244.

⁷ Pp. 245-6.

dorește sufletului lui Constantin Racoviță ca « Dumnezeu să-l pomenească întru Impărăția Sa »¹, el va urmări până la moarte pe Stavrachi, care-și « ieșise din minte »².

Nu lipsește nicio laudă pentru Grigore Ghica, regretând că Turcii nu prețuiesc ce face el cu « cherhaneaua » de postav. Peste această bună Domnie se urmăresc intrigile lui Nicolachi Suțu, vorbindu-se pe larg de noua demonstrație boierească. Niciun cuvânt de înduioșare pentru peirea crudă și a tânărului Domn și a fatalului său întâiu mentor și patron, iar apoi ambițios și nenorocit rival. Urmărind, cu obișnuita atenție pentru lucrurile turcești, războiul început, povestitorul uită chiar a li însemna peirea.

Scriitorii greci stău alături. Așa e cronicarul, evident Grec și nu Român, ocupat adesea nu numai la Iași și la București, ci și la Constantinopol, — dovadă știrile despre revoluția lui Patrona-Calil și acelea despre schimbarea cutărui Mare Vizir. —, ba chiar în exilul lui Grigore-Vodă din Tenedos³, el care, începând de departe, cu întrebuițarea lui Amira, ni dă o sumă de lămuriri nouă cu privire mai ales la Domnia Ghiculeștilor, dar nu și fără a presinta, cu simpatie, pe reformatorul Constantin Mavrocordat, care « își împărția vremea în rugăciune, în Divan și în cetirea de cărți », făcând dimineața judecățile, *afară de cele despre moșii, lăsate în sama Logofătului după obicei*, apoi după amiază ascultând cetirea răvașelor de doi, trei cetitori, cari se urmau, fără a uita socotelile presintate de Vistier, sau, în ceasurile libere, indulcindu-se cu cetirea cărților; vorbind numai de cele bisericesti, ca și de participarea lui Vodă la prima slujbă și de asprul lui port, și fără cafea, prindem pe un cleric⁴. Dar ce e cu totul nou și de mare însemnătate în această lucrare, care nu s'a publicat în între-

¹ P. 249.

² P. 253.

³ D. Russo, *l. c.*, p. 13.

⁴ *Ibid.*, pp. 49-50. Uria și tutunul și predică înfrânare de la dânsul. Nu voia nici cântări, și cu greu le-a admis la nunta fiicei; *ibid.*, pp. 52-3. Scriitorul îndrăznește a crede însă că un Domn nu trebuie să se chinuiască atâta.

gime, e că *povestirea trece de la o țară la alta odată cu Domnii și oamenii din jurul lor*, cărora li păstrează, contra mișcărilor populare, cea mai desăvârșită credință.

Cronicarul începutului Ipsilanților, Chiparisa, dă, într'o formă curentă, povestea luptelor lui Mihai Racoviță, patronul lui Constantin Psiolu, cu Nemții, fiind unul din izvoarele de căpetenie pentru acest capitol. Dar e greu să se primească părerea lui că fratele Chiurcibașii a fost un mare erou ¹.

Cel mai însemnat dintre ceilalți e Constantin, apoi, Chesarie, Daponte. E un om de talent, care scrie într'o limbă neîmpodobită, de o familiaritate plăcută, povestea zilelor ce trec, în timpul războiului austro-ruso-turc, care încearcă o biografie a lui Constantin Mavrocordat, ce n'a fost dusă la capăt, și, afară de scrisori, adresate către bătrânul Dudescu și alții, înșiră mai târziu biografiile, nu totdeauna bine informate, ale persoanelor, mai mult sau mai puțin contemporane, care au avut un rol însemnat în viața acestei societăți amestecate, care, politicește, se mișcă între Scaunul împărătesc al Țarigradului și reședințele domnești din Iași și București, iar, supt raportul cultural, de și limba românească urmează să rămâie în cinste, se împărtășește de cultura elenică așa cum putea s'o înțeleagă și s'o servească o astfel de vreme filosofică ².

De la dânsul a rămas și un fel de istorie a întregii acestei lumi, în legătură cu Domnii români, între 1648 și 1704 ³. Am propus aiurea ⁴ să se vadă în ea o pregătire a scrierilor consacrate familiei Mavrocordaților, pe care Daponte a servit-o cu devotament, dar nu numai pe aceia. Cunoscător de românește, el a întrebuițat izvoarele scrise în această limbă. S'au însemnat lucruri nouă, destule ⁵, dar numai de amănunte, care se află în acest singur izvor.

¹ Ediții: Émile Legrand, *Épistolair grec*, Paris, 1888, p. 253 și urm.; Erbiceanu, *Cron. greci* (și românește); Al. G. Suțu, în *Arch. soc. ist. și lit. din Iași*, I, p. 85 și urm. (românește).

² *Ibid.*, pp. 89—227.

³ *Ibid.*, pp. 5—63 și Papadopoulos-Kerameus, *l. c.*

⁴ Iorga, *Ist. lit. rom.*, II, p. 510.

⁵ *Ibid.*, pp. 511—2.

S'a văzut chiar ceva mai mult, ca gândire, în opera lui Depasta, medicul lui Constantin Mavrocordat, pomenit și în « Efemeridele dace » ale contemporanului său Daponte ¹. De fapt, cu toată familiaritatea acestuia cu Domnul, pe care-l laudă, cum o făceau alții la moartea stăpânului — avem un astfel de encomiu pentru Grigore Ghica, precum, supt Șerban Cantacuzino, cineva plânse moartea domniței Smaranda, măritată cu Grigore Băleanu ² —, cu toată cetirea « ziarelor », scriitorul, învățat și pretențios, nu dă decât rare ori câte un fapt nou, și acele câteva pagini nu vădesc o personalitate. O cercetare amănunțită a informației a dus de multă vreme la acest rezultat. Dar această narațiune dă neconținut întărirea mărturiilor cuprinse în cronicile contemporane. Doar că se adaugă critice, uneori foarte ascuțite, contra adversarilor Domnului lăudat. Traducerea latină, cerută de Domn, a aceluiasi Greco-Venețian — opusculul are în titlu: « Veneția » — caută a recunoaște însă calitățile tuturor Domnilor contemporani. E inutil să se spuie că pentru acest « iatrofilosof » Românii sânt niște înapoiați și limba lor un jargon « barbar » ³.

Un Trapezuntin, ca și vechiul Sevastos Chimenitul, Lazăr Scriba, aflându-se la Iași în 1734, a încercat chiar o « Istorie paralelă » a celor două Domnii. E, iarăși, un om învățat, care a cetit pe Seadeddin și pe Sagredo, pe cel d'întâiu, firește, în traducerea italiană. Și acesta, care critică pe Brâncoveanu și pe Racoviță și ține de rău pe boierii buclucași, e strâns legat de același Constantin Mavrocordat căruia-i înseamnă ziua de naștere, la 21 Februar din anul de mare crasă 1711 ⁴.

Același gust pentru mărunțișuri care deosebește această istoriografie se observă și în lucrările de artă, în așa de modeste, de sărăcicioase ctitorii ale Domnilor acestei perioade, cari sânt însă *ultimii clăditori*, mândria urmașilor lor după

¹ D. D. Russo, *l. c.*, p. 5, recunoaște chiar, pe lângă « limba lui Tucicide », « spiritul lui Vico ». Se cunoștea de mult (v. Iorga, *Ist. lit. rom.*, II, p. 516 și notele) și traducerea latină, pe care de sigur a dorit-o însuși Domnul, un latinisant, cum am văzut.

² Papadopulos-Kerameus, *o. c.*, spre sfârșit.

³ *Ibid.*, pp. 515-6.

⁴ *Ibid.*, pp. 516-7, după manuscript.

sfârșitul războiului fiind în alt domeniu. Oameni crescuți sau trăiți multă vreme în Constantinopol, ei, ca și Turcii acestui timp, cari nu mai ridică moschei, ci-și împodobesc numai, în mici detalii, locuința lor, caută să se încunjure de lucruri plăcute pentru această trecătoare viață a lor la noi. Constantin Mavrocordat s'a oprit la singura lui ctitorie de la Văcărești, Grigore Ghica la acelea de la Frumoasa și de la Pantelimon. Lângă vechea Mitropolie neisprăvită a Doamnei Anastasia Duca răsare eleganta zidire a Sfântului Gheorghe. Ei sânt însă foarte ambițioși și darnici pe lângă contemporanii lor moldoveni, afară de Constantin Racoviță, ctitorul, într'un stil influențat de moda Apusului, de la Sfântul Spiridon din Iași, înălțată ca stavropighie de Vasile Roset, Ștefan Bosie și bogatul Lipsčan Anastase ¹, și de la Profetul Samuil din Focșanii Moldovei. Se fac chioșcuri la Copou, de Matei Ghica și de Callimachi, «foișoare», după moda constantinopolitană; se adaugă cișmele, precum se mută, la București, cursul Dâmboviței, și de pe cutare deal se deschide o nouă și frumoasă perspectivă: la Pantelimon se păstrează încă unul din aceste elemente ale unei arhitecturi minuscule, corespunzând pavilioanelor de la Trianon, imitate în Austria, în lumea germană ca și la Varșovia ².

Dar aceștia, urmând un curent general în Europa, pe care-l vom găsi și în Ardealul românesc, ca și în Polonia vecină, înțeleg a-și veșnici amintirea nu prin construcții închinată unei religii amestecate cu atâta «filosofie», ci prin școli, în care cultul antichității se învrâstează cu tendința, socotită ca o datorie de onoare, de a răspândi, dar numai între boieri,— căci, ca și în Franța, economia politică a vremii recomandă a reține pe muncitor la munca lui —, «luminile» noii «civilizații».

Ceia ce nu înseamnă că a dispărut grija cărții bisericești impuse cu atâta hotărîre și stăruință de Constantin Mavrocordat. Râmnicul dă supt Constantin Racoviță *Octoiul* din 1763, îngrijit de călugărul Rafail de la Hurezi ³, *Psallirea* din 1764,

¹ Iorgă, *Doc. grecești*, II, pp. 1154-9, no. MCXLV.

² V. Ienachi Coșălniceanu; D. Russo, *l. c.*, pp. 55-6.

³ Bianu și Hodoș, *o. c.*, II, p. 161, no. 334.

« tot în stihuri », și *Antologhionul* din 1766 ¹, *Liturghiile și Pentecostariul* din 1767 ², *Slujba Sf. Nicodim* ³, *Molitvenicul* din 1768 ⁴. La București avem *Apostolul, Invățăturile pentru ispovedanie și Molitvenicul*, din 1764, ale neobositului mitropolit Grigorie ⁵, pe lângă *Cazania* din 1765 ⁶, lucrarea, nouă, a călugărului Chesarie, care va ajunge însuși episcop. Ba chiar și trei produse ale tiparniței din Buzău, înviată de episcopul Cozma ⁷. Și li corespund la Iași *Molitvenicul* lui Gavriil Callimachi din 1764, supt conducerea aceluiași monah Evloghie ⁸, *Psaltirea* din 1766 ⁹, *Indreptarea Păcătoșilor* din 1768 ¹⁰. Această tipografie lucra și pentru arhiepiscopul din Carlovăț, cu falsa însemnare, în titlu, de « Timișoara », episcopul de acolo purtând grija cărții, lucrată însă de Români, supt Evloghie ¹¹. Acest tipar ieșean se mântuie cu învățătura pentru preoți din 1770 ¹². Tot în București avem masiva carte, de mare faimă, ¹³ a lui Simion de Tesalonic, cu o călduroasă laudă a lui Ștefan Racoviță, pus în rândul lui Constantin-cel-Mare și al lui Iustinian însuși, cu o îndreptățire, din partea unui mitropolit revoluționar, a pedepsirilor aspre poruncite de acest Domn cu sângele iute: el apare așa de drept judecător, încât, după sentința lui, ambele părți « să ploconesc și să duc »; nu lipsește, în lauda înfrânării lui, și o alusie la beția fratelui. Apoi Catechismul cerut de Patriarhul Ierusalimului, Efrem ¹⁴, care publică și un « Manual » scris de înaintașul său Hrisant.

¹ *Ibid.*, p. 170, no. 345.

² *Ibid.*, pp. 172-3, n-le 350-51 (episcop e acum Partenie).

³ *Ibid.*, pp. 175-6, no. 353.

⁴ *Ibid.*, pp. 182-3, no. 358.

⁵ *Ibid.*, p. 162, n-le 335-7.

⁶ *Ibid.*, p. 163, no. 341.

⁷ *Ibid.*, pp. 174-5, no. 352; pp. 176-7, no. 355; p. 192, no. 366.

⁸ *Ibid.*, p. 162, no. 338.

⁹ *Ibid.*, p. 171, no. 347.

¹⁰ *Ibid.*, pp. 179-82, no. 357.

¹¹ *Ibid.*, pp. 164-6, no. 343.

¹² *Ibid.*, p. 194, no. 370.

¹³ *Ibid.*, pp. 166-170, no. 344.

¹⁴ *Ibid.*, p. 176, no. 354.

(1768)¹, *Cazaniile și Penticoslariul* din 1768², *Triodul* din 1769³.

Grigorie vorbia, la 1768, cu mândrie de a sa « nouă tipografie a neamului ortodox al Romeilor », tipărind, în greceșteși turcește, *cu litere aduse de acel traducător din Franța însăși*, o « învățătură creștinească », *menilă și Caramanlâilor, Găgăușilor, pravoslavnicî de limbă turcească*⁴. *Era o carte de școală, în dialoguri ușoare, și la lucrul ei se osteniseră « învățatul Gheorghe, fiul lui Constantin », trimis de un călugăr de la Sumelâ*⁵, în vecinătatea acelei cetăți trapezuntine a Comnenilor, mănăstire care primise și darurile Domnilor noștri⁶. Călugărul făgăduia un întreg șir de cărți pentru acești oameni fără învățătură pe limba lor. Tot pentru o întrebuițare școlară Grigorie tipărește un Comentariu la vestita Gramatică grecească a lui Teodor Gazi⁷, de Moraituț Neofit, pe când Românul Chesarie, acum protosinghel, chemat la București, reedita pentru Efrem de Ierusalim Catehismul vechiu al lui Meletie Pigas⁸.

Patriarhul Paisie, urmaș al lui Efrem de Ierusalim, făcea să se lucreze o cerere de ajutor în slavonește⁹.

Cum se vede, acest tipar ajunge a se lega de străinătate dar și de școala d'inuntru.

O școală de știință, era de mult la Constantinopol¹⁰, și bine crescutul Vodă Matei, apoi fratele Scarlat, făceau o danie la 1754¹¹, la 1764 Ștefan Racoviță o repeta¹², și apoi și Grigore Ghica¹³.

¹ *Ibid.*, pp. 188–90, no. 361.

² *Ibid.*, pp. 177–8, no. 356; pp. 183–4, no. 359.

³ *Ibid.*, p. 192, no. 367.

⁴ *Ibid.*, pp. 184–5, no. 360.

⁵ V. și *Byz. Zeitschr.*, V, p. 72 și urm.

⁶ Dania lui Scarlat Ghica; Iorga, *Doc. grecești*, II, p. 1138. A lui Ștefan Racoviță; *ibid.*, p. 1175, no. MCLVIII. Și școli din Trapezunt; *ibid.*, p. 1282, no. MCLXXXII.

⁷ Bianu și Hodoș, *o. c.*, II, pp. 190–1, no. 362.

⁸ *Ibid.*, pp. 193–4, no. 369.

⁹ *Ibid.*, p. 191, no. 363.

¹⁰ V. și Iorga, *Doc. grecești*, II, p. 1199, no. MCXC.

¹¹ *Ibid.*, II, p. 1133, no. MCIX; p. 1135, no. MCKV.

¹² *Ibid.*, pp. 1165–8, no. MCXLIX.

¹³ *Ibid.*, pp. 1172–3, no. MCLV. Cf. *ibid.*, p. 1199, no. MCXC.

Se miluiește, de Grigore Alexandru Ghica, și o școală, de la Neochorion ¹. O alta funcționa, dar numai cu o chemare religioasă, la Muntele Athos ². Alături, încă din vremea lui Constantin Mavrocordat lucra școala din Iași, așa de mult lăudată de Neculce, și alta la București, fără să li avem însă statutul, dacă acesta a existat.

Dar numai în Decembre 1766, cu gândul și la « cinul preoțesc », Grigore Alexandru Ghica întemeiază, pomenind și pe vechii Elini în lauda ce face oamenilor învățați, « Academia învățăturilor și a epistimiilor », dându-i și noul lăcaș chiar lângă Mitropolie. Acolo va fi dascălul de științi, de « epistimuri », dascălul elinesc și cel grecesc, pe lângă un dascăl *latinesc* și unul moldovenesc, cari se pomenesc și ei în cartea de fundație: dascălul grecesc nu e pentru literatură, ci numai pentru « carte grecească bisericească »; pe lângă dascălul literar e și un « ipodidascal »; se adaugă acum și un bibliotecar și, pentru viitorii preoți, un psalt, ba un « ierochirica », adică un predicator grec, apoi și unul român. Va fi un internat pentru « ucenicii » de aiurea și pentru cei săraci, și se prevăd rosturi pentru întreținerea lui. Se fixează și lefii profesorilor.

Această școală face parte dintr'un întreg organism. El cuprinde întâiu școala de la Galați, pusă supt epitropia negustorilor de acolo. Vine apoi cea din Botoșani, de sigur fundație a înaintașului, Grigore Callimachi, după stăruința unchiului ce-și avea moșia lângă oraș. Aici e și dascăl elinesc și dascăl grecesc. Episcopiile, fiind vorba de pregătirea preoților, își au fiecare o școală. În Ținuturi se întemeiază apoi câte o școală moldovenească, firește pentru orășeni, căci de săteni nu putea fi vorba, cum am spus, după principiile timpului, — și în secolul următor satele înseși vor începe prin a-și tocmi, ca în Ardeal, dascăli, vechea lozincă fiind acum părăsită că învățătura e numai pentru cine « se făcea popă ». Ținutul Iașului singur va avea doi dascăli, de sigur în două locuri.

Pentru lefi și întreținere se păstrează, după mai vechea orânduială, care trebuie să fie a lui Constantin Mavrocordat,

¹ *Ibid.*, pp. 1182-4, no. MCLXXV.

² Papadopulos-Kerameus, *o. c.*

dajdea pe preoți și pe diaconi, a căror contribuție la Vistieria țării se reduce foarte mult; se vor culege banii de două ori pe an: la Sfântul Gheorghe și la Sfântul Dumitru. Dar, pentru a se îndemna clerul la studii, și cei cari și-au însușit-o, și cei cari de acum « se vor arăta iscusiți și vrednici spre procopseală și învățătură » vor căpăta « cărți domnești de milă și de scuteală », neplătind nimic.

Pentru administrația acestor venituri se așează o comisiune, după obiceiul îndătinat al școlilor din Impărăția turcească. Ea se alcătuiește, natural, din mitropolit, care era încă Gavriil, un om cult. Apoi din acel Ioniță Cantacuzino care nu e decât cronicarul, pe care l-am văzut purtând grijă și de învățătura odraslelor sale — și el scrie în acest leatopiseț al său: « întru adevăr că au fost (Grigore Vodă) om foarte înțelept și învățat și, iubind ca și alții să se îndestuleze cu învățătura, au făcut minunate școale aproape de Sfânta Mitropolie în Iași, întru care să se învețe multe feluri de învățături și multe limbi; adus-au și dascăli foarte învățați; făcut-au și orânduiele dascălilor și ucenicilor, ca să-și știe fieșcare leafa și rânduiala lor »¹. Dintre boierii de țară mai e și Manolachi Bogdan; printre Greci Hrisoscoleu, dintr'o familie de cărturari. Nu poate lipsi Vistierul în funcțiune. Dar acela care dă negustorilor școala din Galați, întemeietorul industriei adaugă acestor boieri și pe bogatul negustor Baș Coste Avram, care nu figurează însă în lista, pe care o avem pentru acest moment chiar, a Lipscanilor, numeroși, din amândouă țările², pe Baș Sandu Panaiti, care nu se găsește nici el acolo, și pe Lipscanii Baș Coste Păpăfil și Baș Constantin Panaiti³. Ei se vor întregi apoi prin sine. Acest « comitet școlar » se adună odată pe an pentru luarea

¹ P. 192. La Ienachi Cogălniceanu numai atât, cu toată iubirea lui pentru carte: « Au cumpărat și un loc mare lângă Mitropolie și au pus de l-au îngrădit, și au făcut case mari și frumoase, orânduindu-li trei școale pentru învățătura copiilor, orânduind și trei dascăli cu bună leafă de învăța' elinește și chinogrecească », — grecească vulgară —, « și moldovenească, rămându-i mare pomenire »: p. 252.

² Iorga, *Acte și fragmente*, I, pp. 386 și urm., 390 și nota 2.

³ Acest Baș, titlu turcesc: « mare », însemnând aici angrosist, se întâlnește și în numele lui Bașa-Mihalopol, agentul domnesc, așa de puternic, pe lângă Poartă.

socotelilor și stabilirea budgetului, la Mitropolie, și suma ce va prisosi se va întrebuința pentru « cărți și organe matematice », — adică instrumente, ca acelea pe care pentru exercițiile lor le aduceau tinerii frați Callimachi din străinătate —, « și la celelalte trebuincioase ale Academiei »¹. În Decembre al aceluiași an actul domnesc era întărit, ca de o instanță supremă a clerului, de Patriarhul Ecumenic Samuil²: Ghica numește această Academie cu terminul nobil alexandrin de « Museu », în sensul de « lăcaș al Muselor »; se pomenește și biserica Intâmpinării Domnului, legată de școală, și nu se uită nici școlile cele mici întemeiate în « toată provincia supusă Domnului, care, în graiul localnicilor, se zice Țară » (τζάρα). Samuil era un dușman al lui Nicolachi Suțu, care, unit, de altfel, cu Iorguleștii, fiii Slugerului Gheorghe, rude ale lui Ghica, îi vor aduce căderea³.

¹ După V. A. Urechiă, *Istoria Școalelor*, p. 51, în Iorga, *Doc. grecești*, II, p. 1184, nota. Cf. Iorga, *Ist. învățământului*.

² Iorga, *Doc. grecești*, II, p. 1185 și urm., no. MCLXXXVII.

³ Atanase Comnen Ipsilanti, *o. c.*, p. 424; Iorga, *Doc. grecești*, II, pp. 1194-5, no. MCLXXXVI.

CAPITOLUL III

Lupta ardeleană contra cotozirii Bisericii Unite. Cele d'intăiu ciocniri.

În fața acestei lupte lungi și grele, din care *elementul românesc, care lucra solidar*, — *mulțimea din Iași și București fiind și ea alături de boierii nemulțămîți, ajunși la cea mai mare îndrăzneală, și clerul, cu Mitropolitul în frunte, ieșind în stradă cu acea mulțime*, — *repurtă biruința*, stă lupta asămănătoare în Ardeal.

Acolo însă clerul singur are să dea luptele. O putere laică nu există, făgăduielile împărătești de a se da Românilor, după Unirea bisericească, același rost în funcții ca și națiilor privilegiate nefiind îndeplinite decât într'o infimă măsură, și acești funcționari imperiali, cari se descopăr când și când, se despart de mulțimea nației lor întocmai cum făcuse, trecând la calvinism, vechea nobilime. Țăranii luptând contra Unirii înseși, ca unii cari, afară de nezguduita credință a celor mai mulți față de tradiție, își dădeau samă că neamul lor făcuse un târg în care fusese înșelat, putură să atace biserici, să gonească preoți, ajungând, cum vom vedea, în centrul acestei perioade, chiar la revendicații sociale, care de la sine trebuiau să se impuie, și îndreptându-se pe încetul către o conștiință națională în locul vechiului instinct invincibil, dar ei n'aveau centre de unde să se poată organiza împotrivirea. Mănăstirile, pentru a căror păstrare interveniră odată amândoi Brâncovenii, Manolachi și Nicolae, vor fi rase pretutindeni, tocmai pentru ca să nu existe aceste vetre ale schismei.

Trebuie să se adauge că Domnii din amândouă țările, cu toată petrecerea în Ardeal ca prizonier a lui Nicolae Mavrocordat, cu toată crucea lui Mihai Racoviță, intrat ca dușman în provincie, pentru elementul românesc singur, cu toată prezența aproape un sfert de veac în Oltenia a Imperialilor, cu toată coborîrea anuală a Mocanilor la Sudul Carpaților ¹, cu discuțiile privitoare la taxele lor, și negoțul Brașovenilor din Șchei în Țara-Românească, unde li acorda, la 1719, un privilegiu Nicolae-Vodă Mavrocordat ², rămaseră, așa cum erau ei ca origine, creștere și pregătire, cu toată proveniența românească sau legăturile de familie cu Românii, cu totul străini de aceea viață a nației în Ardeal care interesase așa de mult pe un Șerban Cantacuzino și Constantin Brâncoveanu, factori activi, și une ori decisivi, în viața Bisericii de acolo ³.

Nici dominația austriacă din Oltenia nu legă între ei pe Românii de pe cele două cline ale Carpaților; avem o scrisoare a lui « Ion Rante, județul Craiovei », dar ea e adresată către Sașii brașoveni ⁴. Astfel de legături erau, de altfel, împiedecate după putință de organele administrative, pentru a nu se influența de schismă noua Biserică unită a Ardealului ⁵. Apoi Românii dintr' o parte și cei din cealaltă interesau pe stăpâni mai ales supt raportul fiscal ⁶.

Un Constantin Mavrocordat își propusese, cum am văzut, să facă a se redacta o Istorie a Românilor în latinește de Iesui-

¹ V. Iorga, *Doc. Ard.*, II, pp. 1585-90, n-le MMDCCCCLXXXIX-LXXXII.

² Iorga, *Brașovul și Românii*, pp. 373-5; resumat în *Doc. Ard.*, p. 1574, no. MMDCCCCLXVII. Relații ale Brașovenilor sași cu Țara-Românească, *ibid.*, pp. 1613-4, no. MMMXIV.

³ Mihai Racoviță mulțamește în 1731 Sașilor din Brașov pentru felicitări la numirea sa; Iorga, *ibid.*, p. 1632, no. MMMXLI. Brașovenii felicită în 1733 pe Grigore Ghica; *ibid.*, pp. 1643-4, no. MMMLIII. Răspunsul, în n-1 următor. Privilegiu al lui Wallis pentru Șcheii cari trec munții; n-1 următor. Legături cu Constantin Mavrocordat și Ghica; *ibid.*, pp. 1646-7, n-le MMMLVIII, MMMLX.

⁴ Iorga, *Brașovul și Românii*, p. 309, no. 13; resumat în *Doc. grecești*, II, p. 1574, no. MMDCCCCLXIX.

⁵ Cf. și *ibid.*, pp. 1574-6, no. MMDCCCCLXX. V. și *ibid.*, pp. 1576-7, no. MMDCCCCLXXII.

⁶ *Ibid.*, pp. 1580-5, no. MMDCCCCLXXVII (statistică a satelor de lângă Sibiu).

tul ungur Carol Péterffy, el având legături și cu alți membri ai acestei Companii, unii, ca Andrei Patay și Gheorghe Szegedy, fiind chiar opoșiți în Moldova și ideia unui Colegiu latin nu fu părăsită, cu toată energica rezistență, la 1743, a Franciscanilor, cari nu suferiau această concurență și mergeau până la agitație în mulțime ¹.

Cum înțelegea Péterffy să ne servească, se vede din « Pro-dromul », pe care apucă să-l redacteze, al Istoriei comandate. Ce nu e acolo!: întemeierea de Carol-cel-Mare a Bisericii românești, întărirea de șeful unguresc Gyula, dominația ungurească până la « 1627 » a întregii vieți a Românilor ².

În ce privește pe Ungurii laici cari se bucurau de ospitalitatea aceluiași Constantin Mavrocordat, scrisorile lui Coloman Mikes, între 1739 și 1740, ni arată ce puțină recunoștință se păstra țării cu boierii « ca niște urși », Cantacuzinii chiar, de al căror blason imperial își râde arrogantul străin,— asemenea lui Borsos cu un veac înainte —, fiind arătați ca străini de rosturile unei politețe de care, în vremea când un de Tott, francisat, străbătea Moldova, spre Constantinopol, unde mergea ca inițiator militar, reprezintă țara ca un pământ de sclavie tremurând înaintea bățului unui simplu mahomedan turcesc ³. Acest nobil din Secuime ar fi fost străbătut de cultură socială cât un curtean de la Versailles... Doar dacă Mitropolitul Antonie e lăudat pentru că hrănește masa pribeagului. Cât privește pe preoții români îi găsești prin cârciume, mănăstirile, despre a căror ocrotire și viață culturală avem atâtea documente în corespondența grecească a Domnilor, sânt « prăpădite ». Boierii locuiesc în simple case « de sat », iar negustori sânt doar « Evreii și Armenii », uitându-se acel mare număr de Greci romanizați cari în curând vor fi clienții anuali ai iarmarocului din Lipsca. Nu se uită « cojocăreasca » origine a Ipsilanților. Țăranii, incaltea, sânt un fel de animale de pădure. Oastea care se adună samănă

¹ Iorga, *Francisc Rákoczy al II-lea și Români, l. c.*, pp. 27-9; Veress, în *Mem. Ac. Rom.*, seria a 3-a, VII, pp. 83-7, 94-9.

² *Ibid.* După un articol din *Luceafărul* pe 1904, pp. 114-5, *Mărunțișuri istorice culese în Ungaria*, pp. 58-61, și Engel, *Gesch. der Walachey*, pp. 44-5; *Arch. soc. și lit. din Iași*, V, pp. 549-50.

³ *Mémoires sur les Turcs et les Tartares*, Maestricht și Amsterdam 1785.

mai mult a « păzitori de vite », iar tunurile lor « s'ar putea umplea cu nuci ». Țara-Românească, unde trece Mikes din această Moldovă așa de batjocorită, în care el *stătuse însă de copil*, n'a putut să-i pară mai vrednică de laude ¹.

Dar circulația dascălilor și călugărilor din principate nu se oprește nicio clipă în Ardeal. Astfel un *Prăznicariu* din 1738 e iscălit de « Ștefan dascal moldavschi » ². De altfel, el era din Dragomirești, poate în Maramurăș ³. Dascălii erau une ori și zugravi: un « dascăl Pavel » zugrăvește biserica dela Ojicani ⁴.

În Biserica unită, tendința de a-i sfărma caracterul românesc era, și înainte de moartea lui Atanasie Anghel, bolnav mai multă vreme, evidentă. Iesuiți unguri sau nemți, supt forma misiunii, impuse neînvățaților, de « teolog » sau, cum ziceau Românii de acolo, supt influența formei ungurești, de « teologuși », o dominau, desprețuind în același timp « deliciile Valahilor », ca Szunyogh, superiorul Casei din Alba-Iulia ⁵, pe care unii protopopi l-ar fi voit episcop, dar el, legat de Ordinul său, ar fi refuzat ⁶. Urmașul acestuia, care, desgustat în mândria lui de lucrul cu protopopii, se retrase, fu Germanul silesian Venceslas Franz, știind și cehește, care merse așa de departe în tendințele de înstăpânire, încât se făcu ales episcop al acestor aspri Valahi la cari lucrase patrusprezece ani și ajunsese a ști românește (9 Septembrie 1713) ⁷. Împăratul, supt anume influențe, poate ungurești, fiind vorba de un German, — dar la Strigoniu era primat, cardinalul de Saxonia —, nu-l întări, de și protopopii denunțau că « din Țara-Românească » și din părțile turcești sânt trei concurenți în scris, evident ortodocși. Alt German, Bavares, Iosif Bardia, care va ajunge cunoscut lui Nicolae Mavrocordat, prizonier, ca șef al mi-

¹ Traducere de d. Oct. Prie, în *Unirea* pe 1910; resumat în Iorga, *Francisc Rákoczy și Români*, pp. 32-3.

² *Cat. mss. Ac. Rom.*, I, p. 315.

³ *Ibid.*, p. 316.

⁴ *Ibid.* Un preot fugar din Polonia pe la Oradea (1729); *ibid.*, II, p. 71.

⁵ Nilles, *o. c.*, p. 396.

⁶ *Ibid.*, p. 393.

⁷ *Ibid.*, p. 394; Dragomir, *o. c.*, p. 84 și urm.; același în *Rev. teologică*, 1915, n-le 16-8.

siunii la Sibiiu ¹, era *numit* ca director, în vremea vacanței Scaunului. Dar încă un Maghiar, Régay, profesor la Cluj, fu împus după plecarea acestuia.

Românul care ajunsese în sfârșit a fi cel de-al doilea episcop al unei Biserici mai mult decât pe jumătate confiscate, nemeșul Ioan Patachi, care-și zise, firește, numai Vlădica Ioan, cu titlul, cum am văzut, de Făgăraș, ca să nu fie doi episcopi catolici la Alba-Iulia, fusese catolic și, ca să-și poată servi neamul, căruia i se arăta atât de devotat, voind « să-și verse sângele și sudoarea, ziua și noaptea », pentru dânsul, trebui să declare că a trecut la ritul grecesc, dar rezervându-și să slujească și după cel latin. Ce e mai caracteristic, arătând ce voia noua stăpânire împărătească, e că acest doctor în teologie, care n'avea numai școala iesuită din Cluj, ci învățase și la Viena, cu alt orizont, la Roma, care nu-i vorbi de originile glorioase ale neamului său, fu silit să primească sfatul dogmatic al « teologului » răspunzător, care continua să fie Régay ². El fu înscăunat chiar, după crearea noii diecese cu titlul scăzut, de teologul acesta, care știa românește ³, cu un discurs latinesc, pe care, firește, nu-l înțeleseră decât poate « titorii » români, Mihai Puiu, nemeș din părțile Hațegului, dintr'o foarte veche familie, și, cunoscutul Ștefan Raț, dar nu protopopii și încă mai puțin bieții credincioși, mulțămii doar că vor' avea la biserica Brâncoveanului slujba făcută de un Vlădică de neamul lor, așezat, de altfel, acolo încă din 1713, orice înoiri ar fi fost dispus a introduce, după obișnuință și după ordin, acesta ⁴.

Supt oblăduirea lui Patachi, care nu se întinse nici asupra Maramurășului, unde continua să păstorească ortodoxul Do-

¹ Nilles, *o. c.*, p. 398. El păstrează și legături cu Iesuitul Mielo, urmaș, în 1720, al lui Bardia; *ibid.*, pp. 400-1.

² *Ibid.*, pp. 87-8, 403-4; Păclișanu, *Alegerea și denumirea lui Ioan Patachi*, în *Cultura creștină* din Blaj, VI (1916), pp. 37 și urm., 68 și urm. Cunoscutul Grec latinisant Nicolae Comnen Papadopol voia în Ardeal un Colegiu de « Iesuiți greci », formați în limba și cultura Grecilor, și în ritul lor, fiind chiar înșiși Greci; Nilles, *o. c.*, p. 25 (an. 1702).

³ *Ibid.*, p. 402.

⁴ V. și Păclișanu, *l. c.*, pp. 37-43, 68-7

softei, care se socotia legat de Vlădica din București și făgăduia doar să treacă la Unire după ce acela va închide ochii, nici în Banat, unde se făcea alegerea între un Vlădică sârbesc, plin de păcate, și un altul mai curat, majoritatea preoților, amestecați cu călugări trăind și lucrând după datină, cu întrebuințarea cărților tipărite dincolo de munți, se strecurară și se admiseră multe alunecări către confundarea deplină în catolicism. Se văzuseră încă de la 1715 preoți români la Sibiu purtând pe umeri sicriul superiorului german al Iesuiților din provincie¹; la 1716 episcopul Martonffy fusese primit de preoți români, ținându-i discurs românesc și cântându-și ecteniile, la poarta bisericii catedrale din Alba-Iulia luată de la calvini, și acest episcop, care apăra și drepturile presupuse ale Bisericii sale și mai ales interesele neamului său, fusese cel mai hotărât dușman al recunoașterii unui șef român al Bisericii unite pentru Români. Același lucru se semnalează și la Cluj, iar la Hațeg protopopul se arăta gata să traducă din ungurește învățăturile trimise de Iesuiți².

Se înțelege cum, în asemenea împrejurări, se credea că e aproape sfârșitul, acordat numai pentru o oportunitate de moment al unei forme bisericesti susținute de Kollonits, care o întinșese și asupra Slavilor din Maramurăș și asupra Armenilor veniți din Moldova la Gherla supt conducerea lui Oxindie (Axintie) Vărzărescul (prefăcut în Virzirescu). *Idealul era o 'singură Biserică, din ce în ce mai apropiată de cea romană, în care să poată răsună și alle limbi ; dar, luptând contra elementului german, susținut de Viena, conștiința națională maghiară, care va fi întărită, după luptele desperale ale Curușilor, de noile tulburări rákóczyene de la 1738, căuta să zdrobească și tot ce fusese până atunci rezistență instincțivă « valahă ».*

E caracteristic că, în aceste împrejurări, când Statele ardelenene aveau să se plângă de purtările rele ale preoților, « popilor » de pe pământul lor, ele arătau, la 1722, să nu aibă cunoștință că este și un episcop al acelora, acuma întărit și de Impăratul, și se adresau « venerabilului cler valah de ritul

¹ Nilles, o. c., p. 448.

² Știri din Nilles, o. c., adunate în Iorga, *Ist. Bis.*, II, ed. a 2-a, pp. 44-5.

grecesc, unit și teologului acelaia, reverendul domn, părintele Gheorghe Régay »¹. Aceasta de și pomenesc pe « domnul episcop, de fericită memorie Atanasie », care n'ar fi avut deci urmaș. Și vedem pe Régay, care iscălește « Reigai », — i se spune și Raygay, — luând, de-a dreptul apărarea față de Sibieni a preoților pe cari-i considera ca fiind ai săi². În schimb pe alocurea, preoții, nedreptățiți pentru că au fost puși la « porție », se adresau, ca la Bistrița, cu protopopul lor în frunte, nu prin episcop, ci, arătând cum « am trăit noi, nu știm din cîtă vreme s'au așezat bătrânii noștri aicea... și au trăit tot bine și frumos în viața lor », de-adreptul cărmuitorilor orașului săsesc³. Ba chiar, în afară de teologul însuși, care *guverna* astfel, superiorul german de la Sibiu, Anton Kiffer, dă *un ordin* preoților din Mohu, « în numele domnului lor, domnul episcop, și al paterului *theologul* », — căruia i se zice așa, românește, în textul german⁴. Kiffer dă și certificat unui preot de acolo⁵.

Pretutindeni, pe lângă soborul cel mare, adunat de Patachi numai odată, se lucra, ca pe vremea calvinilor, în « săborașele » îndătinat⁶.

Numai odată vedem pe guvernatorul Sigismund Kornis, din veche viță românească, pomenind, cu prilejul unui conflict, de apropiata venire a « ilustrisimului și reverendisimului episcop, baronul liber Pataky de Nemes » — numele e astfel inversat —, în aceste părți sibieniene⁷. E de adăugit că pentru Sași, uniți și neuniți erau tot de o samă și că la ei, *luteranii*,

¹ Iorga, *Doc. Ard.*, II., pp. 1591–2, no. MMDCCCCLXXXIV.

² *Ibid.*, pp. 1593–4, n-le MMDCCCCLXXXVI–VII (și răspunsul Sfatului: se invocă hotărârile lui Szunyogh). V. și o adresă din Sibiu către același teolog; *ibid.*, pp. 1594–5, no. MMDCCCCLXXXVIII.

³ *Ibid.*, pp. 1592–3, no. MMDCCCCLXXXIV.

⁴ *Ibid.*, p. 1596, no. MMDCCCXC

⁵ *Ibid.*, pp. 1596–7, no. MMDCCCXCI. O intervenție a guvernatorului Sigismund Kornis către Sibieni pentru preoții uniți; *ibid.*, p. 1597.

⁶ *Ibid.*, p. 1605, no. MMMIV (întreagă, în Iorga, *Brașovul și România*, p. 328, no. 9).

⁷ Iorga, *Doc. Ard.*, II, pp. 1597–8, no. MMDCCCXCIII. V. și o intervenție a lui pentru preoții uniți către comitele săsesc Andreas Teutsch; n-l următor; cf. și *ibid.*, pp. 1594–5, no. MMDCCCCLXXXVIII.

*adversari firești ai catolicismului, preoții de modă veche puteau să capete păsuire și chiar sprijin. Neînțelegerea și cu unii și cu alții venia numai când era vorba de plata taxelor*¹. De altfel și guvernul căuta să reducă numărul preoților scutiți de dări².

Când, în sfârșit, la 1724, episcopul va arăta că trăiește și lucrează, el se va adresa noului comite săsesc în ungurește³: cerând scutirea de dijmă a preoților, el amintește că se bucuraseră de dânsa și cei « neuniți ». În același an îl mai vedem lucrând pentru clerul său din părțile Sibiului⁴. Alte intervenții ale lui sânt făcute însă, cum era de așteptat, în latinește. El arată și hotărîre, afirmând că, precum clerul evangelic își are drepturile sale, așa și cel unit al Românilor.

Acum « teologul » era tot Régay, dar, ocupat aiurea, el se făcu înlocuit pentru cele administrative, cu titlul de curator, de bătrânul fost notariu public David Maxay⁵, adunătorul de documente, care se și înfățișează la 1726 ca « plenipotențiar al episcopului valah » în negocierile pentru dijmele preoțești cu Sașii⁶.

Patachi muri subit (Novembre 1727) fără să fi însemnat prin altceva, cu toate însușirile sale, această scurtă păstorire, mai mult formală, în care n'a întemeiat o școală, n'a tipărit o carte, n'a făcut, cu toate veniturile ce i se dăduseră⁷, o fundație.

El lăsa Unirea foarte zguduită. Vedem pe protopopii din Luncă, din « vidicul » Beiușului, din Cefa, « cu toți prioții din câmpia Orășii, cu biraiele din toate satele din câmpia Orășii »,

¹ Un cas de la Mediaș, *ibid.*, pp. 1599–600, no. MMDCCCCXCVI. Și aici se vede ca element hotărîtor tot teologul.

² Un răspuns al Sașilor de la Cohalm; *ibid.*, pp. 1600–1, no. MMDCCCCXCVII. Altul de la Brașoveni, n-l următor. Apoi de la Cincul-Mare, de la Sas-Sebeș, de la Bistrița; *ibid.*, pp. 1602–4, n-le MMDCCCCXCIX–MMMI.

³ *Ibid.*, pp. 1605–6, no. MMMV.

⁴ *Ibid.*, pp. 1607–8, no. MMMVII. I se refușă cererea. Cf. și *ibid.*, pp. 1609–10, no. MMMIX, și documentele următoare de discuție între el și Sași.

⁵ Nilles, *o. c.*, pp. 405, 409, 461, 479, 485–9. El pretinde că Românii au vrut să-l aibă pe Régay ca episcop; p. 461.

⁶ V. Iorga, *Doc. Ard.*, II, pp. 614–5, no. MMMXV.

⁷ Iorga, *Ist. Bis.*, II, pp. 43, 45.

de la Popmezău — «Câmpul Popei» —, de la Peștiș, «de spre Crișul Repede, dimpreună cu toți preoții și cu toți urații», «locuitorii din Bistrița, Beretău, Sebeș, Criș, toată săraca Românie, împreună cu popimea românească», — o adevărată «democrație» rurală românească, întocmai ca în cele mai vechi timpuri —, cerând Guvernului să li se lase episcopul, firește neunit, pe care-l vreau: erau ca o turmă fără conducere. «Ci, de-o vreme încoace, numai ne-au năpădit și unul și altul, cari erau străini de Biserica noastră. Ne-am gândit noi, aceștia de legea noastră, și am văzut că *toate națiile își au episcopul lor, numai noi, săracii Români din varmeghia Bihorului, sântem fără tală suflelesc*. Pentru aceasta, știind că trebuie să murim odată și noi, și văzând că nu trebuie să ne gândim numai la lumea asta, ci și la cealaltă, și știind că și în timpurile fericite», — supt Turci! —, «am avut noi episcopi de legea noastră, având acestea înainte, și fiind bisericile noastre din multe locuri nesfințite, și care dintre noi ar fi mers la popie nu ar fi avut cine să-l sfințească, și sfânta mamă Biserica nu avea de unde cere untdelemnul sfânt», ei stăruie, ca unii cari țin cu cheltuiala lor pe soldații Împăratului, în cererea lor ¹. Era vorba însă nu de un Român, ci, cum s'a arătat și aiurea, de Vichentie Ioanovici, din Arad ².

Spiritul din aceste locuri îl arată prefața la traducerea, de preotul Chiril din Aciua, a unui Antologhiu, în care, luptându-se cu «Ezoviații», el arăta că Scriptura pentru «Rumâni carii sintem întru aceeaștia Ținuturi amestecați, printre alte limbi», are nevoie, ca să nu fie o trâmbiță fără sunet, de prefacere în graiul poporului, cum e de dorit a se urma ³.

Supt firma lui Régay fu ales director Adam Fitter, Maghiar cu tot numele său german, rector al Colegiului iesuit

¹ *Ibid.*, pp. 1615–7, no. **MMMXVI**. Interzicerea din partea autorităților către cei cinci protopopi de a se supune aceluși episcop dorit; n-l următor.

² V. și *ibid.*, pp. 1618–9, n-le **MMMXVIII–XXX**; pp. 1621–2, no. **MMMXIII**.

³ Iorga, *Studii și doc.*, XIII, pp. 135–6. Cf. și *Ist. Bis.*, II, pp. 45–7. — Declarații pentru unire ale protopopilor din această regiune; Nilles, *o. c.*, pp. 525–6. O plângere contra trimesului lui Isaia Antonovici; Iorga, *Doc. Ard.*, II, pp. 1660–2, no. **MMMLXIX**. Asupra acestor turburări în Bihor și în părțile crișane și n-le următoare.

din Cluj, supt cuvânt că-l cere clerul unit, ca unul care e de multă vreme în țară și cunoaște rosturile românești. Pe atunci era vacant și Scaunul latin de Alba-Iulia, prin moartea lui Martonffy, cel care crezuse că are pe Români supt călcăiu. Împăratul ceru însă, în 1728, ca pentru amândouă locurile de episcopi să i se presinte câte trei candidați. Dar, până la o alegere pe care și-o reserva, el admise pe Fitter, în calitate de îndeplinitor al rosturilor episcopale, « ca înainte », la uniți. Dar încă de la sfârșitul anului 1729, noul director religios al « Valahilor » legați de Roma va fi chemat rector la Cașovia, rămâind ca Maxay să-și continue rosturile de curator. Fitter își adăusese, din cauza ocupațiilor sale, alți trei Iesuiți unguri: un Gyalogy, un Kiss, un Paul Kolosváry. El ținuse și un sobor de trei zile, cu cei doi « vicari generali » și vre-o treizeci de protopopi, cărora li se făcu un discurs în latinește. Din hotărâri se vede că Dosoftei de Maramurăș păstoria și mai departe, că preoții neuniți nu erau împiedecați în funcțiunile lor și că pretutindeni era lucrul călugărilor din mănăstirile încă înfloritoare.

În April al acestui an Împăratul porunci să se adune sinodul de alegere pentru a da Românilor uniți un episcop. Ungurii își căpătaseră unul de nația lor, Ioan Antalffy, creat și el baron. Supt scutul acestuia și al unui Iesuit trebuia să aibă loc această manifestare a voinții protopopilor. Maxay regretă că statutele Companiei căreia-i aparținea au împiedecat alegerea ca episcop a unui Iesuit străin.

Nu fără să fi avut contra-candidați, între cari fostul episcop de Muncaciu, Hodermarszky, preotul ungar din Făgăraș, apoi un Macarie Musachi, Albanes grecisat, un Ștefan Voinovici, Sârb ¹, prin voința lui Fitter mai mult decât a episcopului latin se alese un școlar român al Seminarului numit iariano-leopoldin, după fondatorul ungar și după Sf. Leopold, de la Tirnavia sau Sâmbăta Mare, un fiu de țaran de lângă Sibiu, Ioan Micu, căruia i se schimbă, prin diploma imperială care-l crea baron, și lui numele, ca să între

¹ Augustin Bunea, *Episcopul Inocențiu Klein*, Blaj, 1900. Fratele lui Hodermarszky, Procopie, intrase ca Vlădică în Maramurășul românesc; Iorga, *Studii și doc.*, XII, p. LIV.

oarecum în protipendada străină de care până atunci atârna această biată Biserică unită, în Klein.

Nefiind călugăr, el trebuia să meargă la mănăstirea, câştigată pentru uniţi, de la Muncaciu, unde câţiva şcolari de la Sâmbăta Mare, Hodermarszky, Bizanczy, Olszavszky, aşteptând şi pe alţii, Ruşi şi Greci, îndeplineseră rosturile episcopale. După iniţiarea necesară el va fi hirotonisit şi consacrat acolo, de Bizanczy, după ce declară solemn că primeşte condiţiile Unirii cu Roma. De acolo, din mănăstirea Sfântului Nicolae, scria el Primatului Ungariei, pe care şi-l recunoscuse ca şef şi căruia i se închină într'o inflorită retorică de şcoală, ca « Ioan Inochentie Klein, numit episcop de Făgăraş », la 26 Octombrie 1729, doi ani după dispariţia lui Patachi ¹. Numai la 1730 avu loc consacrarea lui.

Clain găsi la Făgăraş ca adevărat şef al Bisericii sale pe încă un Ungur ca « teolog », Emeric Görgey, — aceasta de şi era la îndemână un Român de pe la Alba-Iulia, Gabriel Lemény, autorul unui dicţionarului român-german, care se stinse, de oftică, numai în acest an ². Ioan Inochentie, noul Vlădică, îl va avea în spate în primii ani ai unei păstoriri care era înţeleasă de patroni ca o simplă figuraţie.

Ca şi Atanasie Anghel, şi Ioan Inochentie trebuia să facă drumul la Viena, înainte de a ţinea în diocesă cele câteva sinoade fără însemnătate, care, după spiritul catolic, fură înlăturate apoi, ca o urmă a calvinismului, fiind înlocuite cu un simplu comitet de protopopi, din cari se vor desvolta apoi canonicii ³. Dar rostul lui cel mare nu era într'o acţiune religioasă care la cei mai mulţi din Românii Ardealului şi

¹ Nilles, *o. c.*, pp. 502-3. Pentru tot restul, *ibid.*, p. 479 şi urm. Intărirea împărătească; I. M. Moldovanu, *Acte sinodali*, I, p. 177. Raportul cancelariei imperiale de la Viena; Iorga, *Doc. Ard.*, II, p. 1625, no. MMMXXXIII (6 Maiu; părerea conferenţei ministeriale, 25 Februar). Numirea de către Impărat e de la 6 Maiu; *ibid.*, p. 1626, no. MMMXXXIV. Numirea de baron a venit pe urmă.

² Nilles, *o. c.*, pp. 510-1. Pentru Görgey, *ibid.*, pp. 507-8. V. şi Petru Maior, *Istoria Bisericii*, pp. 97. Cf. şi Păclişanu, în *Mem. Ac. Rom.*, seria a 3-a, I, p. 146 şi urm.

³ Moldovanu, *Acte sinodali*. Cf. Iorga, *Ist. Bis.*, II, p. 117 şi urm.

părților vecine nu întâmpina simpatie, episcopul unit având să se lupte cu influența celor două Scaune ortodoxe, al Aradului și al Râmnicului, acesta din urmă încă supt stăpânirea împărătească și bucurându-se deci de oarecare ocrotire, ci în domeniul național, unde acest om matur care intrase așa de târziu la școală aducea o experiență plecată din realitățile, de dureroasă umilință, ale poporului său.

El fusese numit episcop al tuturor unițiilor din Ardeal și părțile anexe ale Ungariei, pentru « Valahi, Greci, Ruteni și Sârbi »¹. Găsise o provincie adânc tulburată, după moartea lui Patachi mulți dintre preoți trecând în Maramurăș, în Banat, în țările românești libere ca să ceară o întărire după legea veche, așa încât Guvernul făcu să se știe că preotul care părăsește Unirea va fi supus dijmei². Clain trebui să ceară deci la Viena ca și Vlădica sârb de la Apus și cel rusesc din Nord, de la Hust, să nu se mai amestece în rosturile sale³. Dar Curtea, care asculta și pe Vichentie, venit în Capitala împărătească în același timp⁴, întări, în Martie 1732, pe acesta ca arhiepiscop de Carlovăț și ca episcop de Arad pe Isaia Antonovici⁵.

Din partea sa, Clain cerea ca dijmele credincioșilor uniți să se dea preoților lor, în loc să fie siliți a hrăni pe represintanții altor culte. El invoca pentru aceasta diploma leopoldină din 1699 și întărirea ei în 1701⁶. Această cerere, presintată în April, fu comunicată Dietei ardelene, al cărui membru era și episcopul român, abia în Decembre al aceluiași an⁷.

Dar această Dietă a privilegiatilor, ca și Guvernul ungar, pe care cucerirea austriacă îl păstrase, își aveau spiritul lor, care era intransigent maghiar. Episcopului Isaia i se opri amestecul în rosturile unite⁸. Apoi, cum Inochentie ceruse

¹ Iorga, *Doc. Ard.*, II, p. 1625, no. MMMXXXIII; p. 1626, no. MMMXXXIV.

² *Ibid.*, pp. 1627-9, no. MMMXXXVI.

³ *Ibid.*, p. 1630, no. MMMXXXIX (14 Octobre 1730).

⁴ Iorga, *Studii și doc.*, IV, pp. 83-4, no. LXXVIII.

⁵ Iorga, *Doc. Ard.*, II, p. 1637, no. MMMXLV.

⁶ *Ibid.*, p. 1638, no. MMMXLVI.

⁷ *Ibid.*, pp. 1641-2, no. MMMLI.

⁸ *Ibid.*, p. 1643, no. MMMLII. V. și *ibid.*, pp. 1648-9, no. MMMLXI.

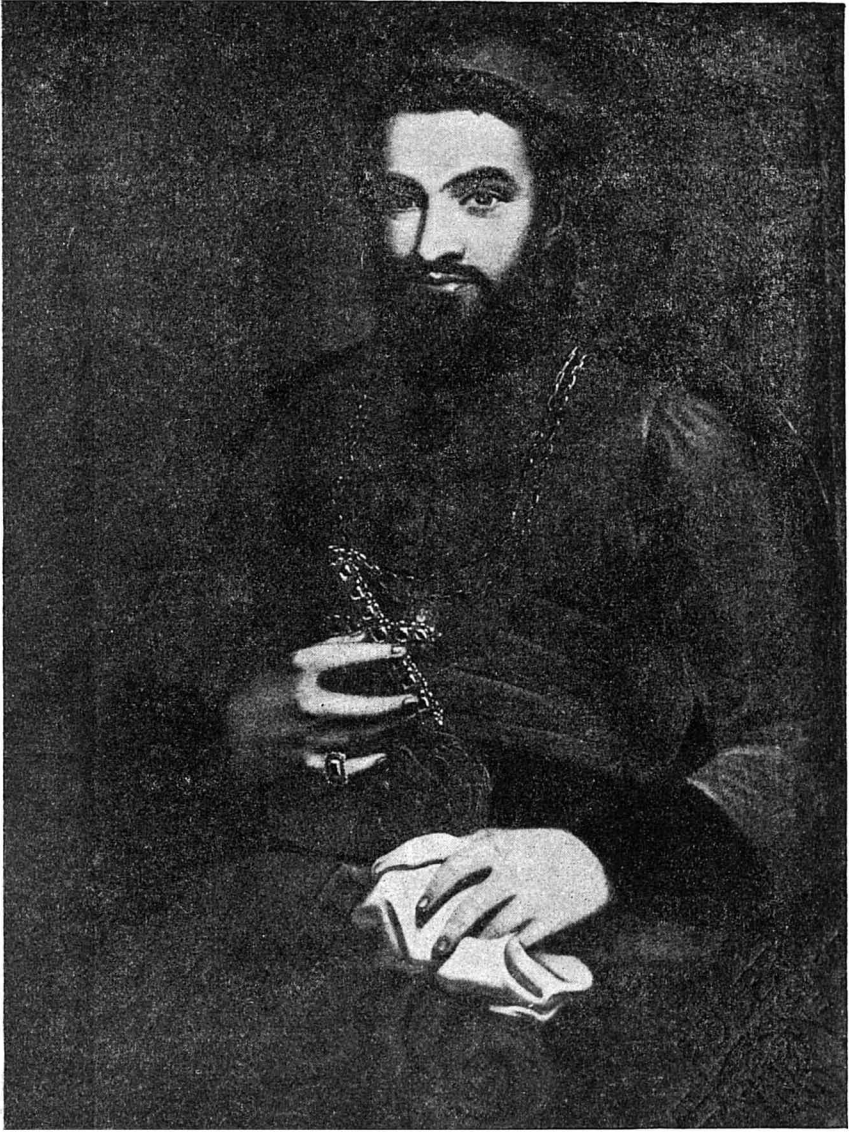

Fig. 13. — Inochentie Clain, episcop al Românilor uniți.

pentru el, în 1735, una din «vacanțele guberniale», guvernul ardelean obiectă că, în starea de înapoiere a poporului românesc din provincie, Unirea nu e decât o ficțiune: oamenii nu știu ce înseamnă acest act religios. Se păstrează schisma și toate superstițiile cele vechi, toate «vrăjile». Pentru cler, totul e numai un târg, ca să scape de sarcini fiscale și de slujbele la domnii de pământ. Dovadă că păstrează cărțile bisericești de până atunci și n'au schimbat nici crezul. Predici nu se fac pentru învățătura poporului. Se crede că prin liturghii se răscumpără sufletele din Iad. Dacă se obiectează că Românii sânt mulți, aceasta nu înseamnă nimic, căci ei represintă o adunătură de șerbi, neașezați, «pe jumătate sau pe de-a 'ntregul barbari», niște criminali născuți; puținii lor nemeși nu sânt buni de slujbe și Românii nici nu-și caută dreptatea pe căi legale. Credința lor e nulă: doar ei au fost sprijinatorii revoluției rákóczyene. În acest timp au dovedit cea mai mare cruzime față de nobili; averea nobililor toată a fost distrusă de «curuții valahi». În timp de pace «Valahii» sânt cei mai mari hoți, pândind din păduri și din munți, pe toți trecătorii. Proprietarii sânt obișnuita lor pradă. «Nu se tem nici de Dumnezeu, nici de oameni.» Dărilor nu vin de la ei, ci aceiași proprietari plătesc pentru dânsii, cari, în continuele lor rătăcirii, nici nu se pot adesea găsi. Dacă li-ar fi bine în «Valahiile» vecine, toți ar trece acolo.

Cât privește pe episcop, nu e «nici politic, nici statist, nici jurist», ca să poată fi consilier imperial, cum vrea. *Nu poate vorbi curent ungurește.* El nu poate fi numit pentru o specialitate națională, căci Românii nu sânt o «nație» constituțională și se află răspândiți prin cele trei adevărate «nații». Așa consilieri i se cuvin oare unui atât de mare Împărat? A se face pentru întâia oară, — ceia ce nu era adevărat —, un consilier de rit grecesc, ar jigni marile familii catolice.

Și de ce caută o sarcină atât de strivitoare acela care ar avea destul de lucru cu clerul și nația sa, așa de mult rămasă în urmă? N'are măcar «vicari sau arhidiaconi» de pus în loc. De altfel, sarcina episcopilor nu e să se amestece în afaceri materiale, rezervate altora.

În sfârșit, căutându-se și ultimele argumente, se arată că, fiind alături de episcopul catolic, acestălalt ar putea să fie mai vechiu și să aibă deci o precedentă neadmisibilă ¹.

Era o declarație de războiu a Ungurilor, ca «nație» privilegială, unui neam întreg care se ridica la viața politică.

Cunoaștem de aiurea argumentele episcopului. Ele fac onoare cunoștințelor ce avea, dar mai ales sufletului său. Sânt cuprinse într'un act imperial din 11 Decembre al anului 1732, în care nu e vorba însă decât de drepturile clerului unit ². Episcopul cuteza să afirme acolo, la Viena, că *e necesar să se admită a patra nație constituțională*, pentru că poporul românesc, în numele căruia vorbește, ca și cum n'ar fi șeful religios al unei părți numai, ci conducătorul politic al neamului, nu e numai «neamul cel cu mult mai vechiu, ci și cel mai numeros» ³. Într'o scrisoare către un Iesuit, el, care cetise undeva lucruri privitoare la trecutul românesc, arată, apărându-se împotriva unor atacuri săsești, că «noi încă din vremea lui Traian, înainte ca nația săsească să fi intrat în Ardeal, am fost moștenitori în acel pământ regal și stăpâni prin întregi moșii și sate, cu toate că am fost apăsați de miserie milenare și de tot felul de sarcini din partea celor mai puternici» ⁴. Se gândia ca aceste adevăruri, care trag așa de greu în cumpănă, să fie răspândite și prin tipar ⁵.

Voia să-și organizeze Biserica, scoțând-o din haosul de abusuri și pretenții în care zăcuse până atunci. Ii trebuia, spune el încă de la început, călugări cari să-i formeze un capitol și să-i dea misionari, și el căpăta de la Impăratul, care-i era cu totul favorabil, pentru a nu mai fi închis în colțul de

¹ *Ibid.*, pp. 1649-52, no. MMLXII.

² Nilles, *o. c.*, pp. 513-7. V. și *ibid.*, pp. 518-9.

³ «Non modo longe antiquissima, verum etiam numerosissima»; *ibid.*, p. 519.

⁴ Nos enim a tempore Traiani adhuc, antequam natio saxonica Transilvaniam intrasset, in terra illa regiam haeredem egimus integrasque possessiones et pagos usquedum possidemus, licet millenis miseris et variis oneribus utpote a potentioribus oppressi; *ibid.*, p. 528.

⁵ *Ibid.*, p. 529.

către munți al provinciei, domeniul de la Blaj, pe Târnave, în plin centru, care fusese odinioară al prinților calvini, cea ce-l scotea pe episcop și de supt ocrotirea de aproape a episcopiei catolice ¹. Pentru dânsul, Régay nu mai era stăpânul respectat și temut, acela a cărui supraveghere ar fi dator s'o primească și prin care singur să aibă legătura cu autoritățile, pe care el avea curajul să le cerceteze, să le întrebe, să li dovedească și să li pretindă, potrivit cu dreptul neamului său, ci o simplă unealtă administrativă, un secretariu și un plătitor, căruia el, episcopul, poate să-i fixeze, să-i îngusteze și să-i retragă veniturile. Va ajunge să se lupte cu împotrivirea « teologului », dar nu va pregeta să ieie cele mai aspre măsuri pentru a-l reduce la ascultare. Prin Régay și alt Iesuit se presintară dietei și cererile clerului unit ².

Dar aceasta i se părea mai mult un amănunt al administrației; ce-și simția ca principală datorie era să facă a se aplica « leopoldina a doua », să impuie « nația a patra » și să scoată din această recunoaștere, pentru el și pentru ai săi din toate clasele, consecințele firești.

Aceasta însă nu pe căile ce se puteau lua în București și în Iași contra aroganței și lăcomiei castei grecești țarigrădene. *Născut și crescut în țările austriece de petiții, răspunsuri, deciziuni și protocoale*, Inochentie trebuia să urmeze exemplul celorlalți, și o luptă de hârtii și documentări se începu astfel, care trebuia să ție ani de zile, fără ca el să ajungă, în ciuda unui extraordinar temperament, făcut pentru eroica luptă, a câștiga biruința dorită. Dar, în această învălmășeală dintre cei patru părți ai cancelariilor și sălilor pentru adunarea dietei, idei fură afirmate și scopuri urmărite care vor rodi. Și, când se vor adăugi suferințele episcopului, martiriul pentru nație, aceste străduinți scump plătite vor intra în patrimoniul moral al poporului său.

La sfârșitul anului 1735 Împăratul atrăgea atenția Guvernului său ardelean asupra « rugămintilor și plângerilor » clerului unit ³.

¹ *Ibid.*, p. 533 și urm.

² Iorga, *Doc. Ard.*, II, pp. 1654-5, no. MMLXV.

³ Din nou ele se presintă; *ibid.*, pp. 1659-60, no. MMLXVIII.

Se ordonase a se opri orice nedreptăți; acuma, după noua intervenție a lui Inochentie, se trimise dietei ardelene, cetățuie a privilegiaților, cercetarea acestor jălanii ¹.

Cetirea acestora în adunare stârni indignarea generală: se văzu în această reclamație de drepturi totală dărâmare a unei rânduiei medievale, de care erau legate atâtea interese. Se ceru Impăratului ca pretențiile « valahe » să fie comunicate în chipul cel mai larg Ordinelor și tuturor acelor cari ar avea să păgubească dacă ele ar fi satisfăcute. Oricum, o amânare se impune, lucrurile rămâind până atunci ca și mai înainte ². Prin altă adresă se califică aceste cereri ca fiind contrare legilor țării, privilegiilor acordate de regi și prinți, hotărârilor chiar ale Suveranului atunci domnitor, într'un cuvânt întregului « sistem » în vigoare. De altfel, cum petiția episcopului e injurioasă pentru represintanții constituției ardelene, nicio discuție nu e cu putință dacă el nu-și va cere iertare pentru aceste jigniri nesuferite ³. Și se alcătui un întreg act de acuzare care ar face să nu se poate admite paritatea Bisericii unite cu cea catolică: Inochentie era presintat ca unul care vinde rosturile bisericesti, reprimindu-se pentru bani și preoții cari părăsiseră Unirea; invocându-se și « pravila », se arată și alte abusuri, pe care ea le condamnă; ce îndreptase în moravurile clerului Patachi se întoarce acum supt o toleranță interesată. Și nu se uită că episcopul nu ține lângă el un sfătuitor « catolic », ci se încunjoară numai de oameni din « plebea valahică ». Și se repetau observațiile guvernului cu privire la zădărnicia de fapt a Unirii, redusă la o simplă formă ⁴. Ordinul imperial din Octombrie 1735 era interpretat de guvern ca fiind un îndemn de a se lăsa lucrurile cum sânt, și se cerea chiar ca, dacă se mai află ceva contra episcopului, să se comunice neapărat ⁵. Numai cererile mărunte de ordin material, nu constituțional, ale clerului unit fuseseră admise de dietă, la 11 Iunie din acest an al marelui conflict, 1736 ⁶.

¹ *Ibid.*, pp. 1652-3, no. MMMLXIII.

² *Ibid.*, pp. 1653-4, no. MMMLXIV.

³ *Ibid.*, pp. 1655-6, no. MMMLXVI.

⁴ *Ibid.*, pp. 1656-8, no. MMMLXVII.

⁵ *Ibid.*, pp. 1663-4, no. MMMLXXX.

⁶ *Ibid.*, pp. 1666-7, no. MMMLXXIV.

B. Klein Episcop
Fagaras

Fig. 14. — Iscălitura lui Inochentie Clain.

În această luptă Clain nu se putea sprijini pe Iesuitul primit de dânsul la începutul păstoririi, dar numai în subordine, căutând să-l întrebuițeze și în negociațiile vieneze. Nemulțămît de serviciile ce-i făcuse Fitter, el reveni la Régay. Dar el descoperi răpede că, în ciuda caracterului internațional al Ordinului, acesta lucrează, ca Ungur, contra lui pe lângă organele ungurești din Biserica latină și din Guvernul Ardealului. Făcu să fie rechemat, puindu-se în loc un Nicolae Janossi, Secuiu, care nu primi însă decât dacă de la Viena i se asigură o situație onorabilă — și influentă —, în chiar locuința de la Blaj a episcopului. Noul « teolog » e presintat de ai săi ca truduindu-se pentru « civilisarea » clerului unit. Peste mai puțin de un an muria ¹. Inlocuitorul va fi (1741) alt Secuiu, Iosif Balogh, cu care lupta trebui să fie fățișă ². Deocamdată i se fixase în plin sobor, la 1739, un program de care punct de punct trebuia să se ție, impunându-i înainte de toate să socoată Unirea ca un pact precis, dincolo de ale cărui margini n'are voie să treacă ³. Dar Clain mergea până încolo încât declara că nu-i trebuie « teolog » ⁴.

Ceia ce urmă până la 1738, când se încercă o altă soluție, nu face decât oglindește această intransigență a celor cari avuseră până atunci toată puterea. Inochentie însă credea că, oricât s'ar împotrivi acești oameni ai nedreptății seculare, mai este un Scaun de judecător care nu se poate înșela, nici conrupe: acela al Împăratului, care-i apărea, și întregului său popor, din toate provinciile, ca următorul tradiției romane păstrate în instinctul maselor românești. Acest fiu de țăran, sprijinit numai pe cârja sa, dar a cărui mână se putea ridica pentru un blăstăm, avu în crisa lui supremă aceiași tresărire de speranță ca Mihai Viteazul, credinciosul cu jurământ al lui Rudolf al II-lea, când supt steagurile cu acvila imperială Basta-i zdrobise puterea.

Ceia ce schimbă esențial situația fu însă nesuccesul războiului nou cu Turcii, pierderea Olteniei și a Serbiei-de-sus,

¹ Nilles, *o. c.*, pp. 540-1.

² *Ibid.*, p. 542 și urm. Cf. Păclișanu, *o. c.*, p. 152 și urm.

³ Moldovanu, *o. c.*, II, pp. 82-4.

⁴ *Ibid.* Cf. Nilles, *o. c.*, p. 54 și urm.

prefacerea deci a raporturilor cu Scaunele din Belgrad și din Râmnic măcar și, puțin după aceea, moartea lui Carol al VI-lea și *nespusele greutăți ale succesiunii Mariei-Teresei*.

Un apel la popor nu fu încercat de episcopul care nu *consimți niciodată să reducă programul pe care și-l stabilise, întrupând aspirațiile acestui popor în a lui întregime*. El n'ar fi fost însă fără urmări într'un moment când vedem că țăraniii sărăciți trebuiau să fie împiedecați cu forța armată de a trece granița în Principate ¹. Nu numai că în această clasă erau adânci nemulțămiri, dar, supt influența Companiei grecești care se bucura de mari privilegii și-și ridica în mijlocul orașelor, la Brașov, la Sibiiu, la Beiuș, la Orade, la Tokaj, impunătoare biserici de zid, ortodoxia se organiza pentru rezistență. Avem în 1742 o astfel de manifestare din partea Grecilor, mai mult sau mai puțin romanisați, din Orade, Ladislau Seresli, din Seres, și Gheorghe Gusi ². La Brașov acțiunea de apărare îndrăznise să lege relații cu Muscalii, la cari se formase, nu fără legături, în « Petruburg », cu « prințipul Costandin Antohie », fostul pretendent beizadea Cantemir, acel fiu al preotului Vasile din Șchei, care-și zicea, pe rusește, Efstatie Vasiliievici ³ și care, lucrând în sens național, se gândi să scrie o gramatică românească pentru școlarii cari învățau în umbra bisericii reparate și mărite de Ruși. Acolo se mai afla, rămas în legea înaintașilor săi, fostul Ban Gheorghe Cantacuzino ⁴.

De la noua Împărăteasă, prinsă într'un greu războiu nenorocit cu pretendentul Carol de Bavaria și cu Frederic al II-lea, regele Prusiei, Clain nu căpăta decât asigurările de amănunte, evitând basa constituțională cerută din 1743. E vorba de drepturile materiale convenite clerului unit, făcându-se și un tarif al prețului slujbelor, cu intercalare de cuvinte românești, « molidva », « preszkura », « szarendar », « post », « maszlu »,

¹ Iorga, *Doc. Ard.*, II, p. 1671, no. MMMLXXXIII. V. și plângerile neuniților din Bihor; *ibid.*, p. 1672, no. MMMLXXXV.

² *Ibid.*, pp. 1672-4, n-le MMMLXXXVII-VIII.

³ Iorga, *Brașovul și Românii*, pp. 385-6, no. 16; resumat în *Doc. Ard.*, II, p. 1674, no. MMMLXXXIX.

⁴ Iorga, *Doc. Ard.*, II, pp. 1677-8, no. MMMXC. Legături ale Sfatului cu Constantin Mavrocordat; *ibid.*, n-le următoare.

« klaka ». Se ordona executarea primei leopoldine, căci, în ce privește pe a doua, se punea Guvernului ardelean un termen până la care să se caute în Archive originalul ei și să se arăle și pentru ce publicarea, prin care singură se căpăta o valoare legală, a întârziat. Pe lângă aceasta, se ordonă o anchetă pentru a se vedea ce au usurpat Sașii, dar și ce a luat episcopul de la domniile de pământ¹. Nimic despre cererea lui Clain de a se admite la dietă un represintant al său, ca să nu sufere însuși obișnuitele injurii, care se produsera și în 1744, precum și a Iesuitului și a șase Români².

În tot cuprinsul acestui act se vede influența Iesuitului Balogh, care lucra continuu împotriva unui șef care-i cerea lui jurământul de credință, și pe care el îl privia ca pe un « rebel »³.

Se găsi că în adevăr, la 1703, diploma leopoldină a doua fusese prezentată în dietă, care nu voise să admită ca « popii să se numere între Statele acestei provincii » și rezervându-se dreptul de apel al Guvernului ardelean la Curte⁴. Deocamdată episcopul rămânea în luptă și cu dieta și cu Guvernul și cu teologul și chiar cu noul episcop trimes în Maramurăș ca să-l curățe de schismă, Blajovschi, pe care Clain îl considera cu un sufragant al său și-l invita, fără izbândă, să i se înfățișeze.

Atunci ierarhia sârbească, a cărei ambiție se înlîndea și până la Brașov, crezu că putea să înceapă ea acea mișcare jărănească la care sufletul amărit al șefului Bisericii unite nu voise să recurgă.

Apăru deci în Ardeal, ca tainic vrăjitor pentru oamenii legii celei drepte, o ciudată ființă sârbească, mergând din sat în sat, călare pe un asin, ca Mântuitorul, și purtând la pălărie tot felul de impunătoare icoane, care putea să aducă înainte o mărturie de la Patriarhul din Peć, Arsenie, ca fiind un schimnic purtat pe la Muntele Athos și pe la Ierusalim. Cerea să fie întâmpinat cu făclii în sunetul clopotelor. Îl primiră negustorii din Lipova și țărani, cari-i ieșiau înainte călări, sărutând mâinile

¹ Nilles, o. c., pp. 548-55.

² Hurmuzaki, *Fragm.*, II, p. 110.

³ Păclișanu, l. c., p. 156 și nota 1.

⁴ Nilles, o. c., p. 512.

și picioarele Bosniacului, care nu știa să li spuie un cuvânt în limba lor, dar prin tălmăciu se recomanda ca inspirat de Maica Domnului și sprijinit de mulți domni ai lumii. Și soldați se țineau de dânsul. Il văzură în Banat, apoi la Dobra, la Orăștie, intrând ca un triumfător, fără să-i stea nimeni împotriva. În curând Visarion Sarai, Sârbul acesta, străin de toate ale noastre, fu el, și nu episcopul care lupta pentru drepturile nației sale, idolul mulțimilor românești neștiutoare —, dureros fenomen de superstiție populară, care se întâlnește în toate timpurile. Dar *Biserica unită plătia astfel păcatul ei inițial de a se fi ținut în cercurile oficiale, birocratice și iesuite* ¹.

A crede, cum pâra Balogh, că poate fi o legătură între mândrul episcop român și acest insolent năvălitor, era o absurditate pentru orice om de bun simț, de și nu și pentru cine avea interes să creadă și să facă a se crede aceasta. Dar, dându-și samă de ce poate să însemne manifestația mulțimilor, în care e atâta din viața unui popor, Inochentie făcu în 1744 un pas, care e în adevăr revoluționar. *El chemă, nu la un Sinod ca până acum, ci la o adevărată Adunare națională, nu numai pe protopopii obișnuiți, ci pe preoți, pe nobili și chiar represintanți ai țăranimii desprețuite de toată lumea. El se plânse nației înseși de ostelenile sale zădarnice, de făgăduielile mincinoase pe care i le da Viena. Statele Ardealului ascund diplome împărătești, nobilii români nu se împărtășesc de drepturi. Se celi chiar întâmpinarea dietei. Și, pentru a încălzi mai mult încă inimile, Vlădica arătă că, după noua reglementare, care impunea trei zile pe săptămână de lucru la domnii de pământ, e vorba de a mâna în șerbie și țăranimea până atunci liberă.* Diploma Impărătesei fu prezentată cu toate neajunsurile ei, de salarii impuse pentru preoți și de favorisare a Iesuitului. Și, atunci, scoțându-și camilavca, episcopul spuse răspicat în fața poporului: « *Ori nu voi fi eu episcop, ori nu voi hrăni în cvartir la mine acasă pe acesta* ». Raportând aceste lucruri —, căci avem a face cu unele exagerări de la Balogh, — el cerea să i se aprobe de popor lupta, să i-o susție și bănește, dar de sigur că el nu putuse, nu putea să puie

¹ Nilles, o. c., p. 559 și urm.; G. Bogdan-Duică, *Visarion Sarai*, 1896; Silviu Dragomir, o. c., p. 137 și urm. Pentru situația în părțile sibiene, Iorga, *Studii și doc.*, XII, p. 41 și urm.

vre-odată, ca un suflet onest ce era, chestiunea însăși a menținerii sau părăsirii Unirii cu Roma. Și tot așa nu se poate admite, ca în acest raport, că asistenții puseră astfel întrebarea, unii fiind pentru părăsirea, din acea clipă chiar, a legăturii ce li se părea fără folos ¹.

Pe urma acestor pări, Inochentie fu chemat la Viena ca să se îndreptățească înaintea Cancelariei Ardelene. *Procesul său pentru nație începea din acest moment.*

Pentru a înțelege care era, de o parte și de alta, starea spiritelor, trebuie să se aibă în minte că în acest an de supremă crasă, 1744, Francesii intrau în Țările-de-jos austriece și Frederic al Prusiei reîncepea ostilitățile, pătrunzând în Boemia, pe când « Impăratul » rival se întorcea în Bavaria. În acest timp Constantin Cantacuzino, al cărui frate, Radu-Rudolf, trădând pe Impărăteasă, se oferii lui Frederic ², veni, la Semlin, în legătură cu Pașa de Belgrad, apoi, mergând pentru afacerile sale la Viena, fu arestat acolo ca trădător și, făcându-se procesul, ale cărui acte le avem ³, amânduror fraților, întră pentru vre-o patruzeci de ani în temnița de la Graz, ca unul care voise a se face *Despot al Sârbilor* — să se apropie de apariția lui Visarion Sarai — și, chiar, cum se credea în familia Cantacuzino, că l-ar fi pârît Constantin Mavrocordat, « Domn Țării-Românești și Serbiei » ⁴. Știm că Inochentie se temu să fie dus în aceiași închisoare de Stat, și de aici *fuga sa la Roma, unde se credea mai sigur și de unde credea că și-ar putea urmări cu mai mult succes dreptatea în care până la urmă, nestrămutat, a crezut*. De altfel însuși nunțul apostolic îi impusese să nu se presinte înaintea unui tribunal laic, politic, care n'avea căderea să-l judece ⁵.

Papalitatea, pe vremea unui Benedict al XIV-lea, amestecat fără voie în războiul pentru succesiunea Austriei, nu era în

¹ Nilles, *o. c.*, pp. 562-3.

² Papiu, *Tesaur*, III, p. 106 și urm.; Iorga, Hurmuzaki, X, pp. IX-X; Radu Cantacuzino, în *Mem. Ac. Rom.*, XIII (1932).

³ Hurmuzaki, VI, p. 587 și urm., no. CCCXXIX.

⁴ Iorga, *Gen. Cantacuzinilor*, p. 337.

⁵ Păclișanu, *l. c.*, p. 156.

stare să apere pe un episcop împotriva căruia se ridicase o întreagă coaliție, în frunte cu elementele ungurești, din Ardeal și din Viena, a căror influență nu fusese niciodată mai tare decât pe vremea când Impărăteasa, în căutare de credincioși, își aducea aminte așa de mult că e regină a Ungariei.

Astfel, pe de o parte, se dădu Biserica unită în sama, nu a lui Balogh însuși, care putea fi învinuit că a înveninat conflictul, ci a vicariului episcopului absent, propriul său nepot, Petru Aron din Bistra, care în călugărie își luase numele de Pavel fără a părăsi, ca și unchiul său, numele de botez. *Un vicariat care ținu mulți ani de zile, cu totală abținere de la amestecul în problemele vieții naționale.* Iar, pentru a împăca spiritele, întrebuițându-se și trimeterea din Maramurăș a episcopului Olșavchi ¹, se asigură printr'o nouă diplomă că Impărăteasa nu caută să mână această Biserică de rit românesc la confundarea cu catolicismul (5 April 1746) ². Vlădica rus fu primit la Cluj în acest an 1746 cu cele mai mari onoruri, ca și cum el ar fi să și rămâie șef al Bisericii unite. I se ținu înaintea mulțimii, căreia-i făcu și la Cluj slujba de Bobotează la Someș, o cuvântare *în românește*, de misionarul iesuit Gheorghe Szegedy, pe care l-am întâlnit în Moldova pe lângă Constantin Mavrocordat, *în acel moment strâns legat de interesele Iesuiților.* Din parte-i, Vlădica Manuilă trebuia să recurgă la un tălmăciu, — ca și, de partea cealaltă Visarion schivnicul, alb Slav, — ca să vorbească, recunoscător, « poporului său ». Tălmăciul, același Szegedy, ar fi fost așa de elocvent, încât unji l-ar fi dorit pe dânsul să fie « părintele popilor noștri ». Olșavchi nu plecă fără să fi ținut un sinod de cincizeci de « popi », — nu de protopopi ³. *Părea că se urmărește desființarea acestei episcopii deosebite pentru Ardeal care, ca să nu aibă prea strânse relații cu cei de peste munți, fusese înadins atrasă, la Blaj, în centrul însuși al provinciei.*

Dar Inochentie înțelegea ca din depărtata sa retragere, al cărei capăt îl credea aproape, să conducă și mai departe Bi-

¹ Nilles, *o. c.*, pp. 571-3.

² *Ibid.*, pp. 574-6.

³ *Ibid.*, pp. 571-3.

serica, unde-l chemau ai săi, din acea mulțime la care făcuse, în ultima clipă, apel, și se auziau strigătele: « episcopul nostru ». Din Roma, el, care se pregătia de o înturnare, însă *garantată*, la Viena, acasă energic pe Balogh, a cărui mână o simțise în prigonirile la care fusese supus. El cerea ca un Român să fie pus în locul celui care s'a dovedit necredincios față de episcopul său, și în felul cum a împărțit, pentru scopuri pur catolice, veniturile diecesei. Petru Pavel Aron primește ordinul de a întrerupe orice legătură cu indesezirabilul, pe care, pentru a-l face imposibil, Inochentie îl și *excomunică*, această măsură având a fi proclamată în sinod și afișată pe ușile bisericilor. Cum timidul vicariu nu cutează s'o facă, el fu destituit, în 1747.

Dar Roma se roști contra lui Clain și pentru Iesuit, care, de altfel, trebui să plece de la sine, pentru vicariu, care nu va putea să fie clintit. Tulburătorul ar face bine să iasă din Roma și chiar să-și părăsească situația episcopală.

Inochentie nu se lăsă biruit. Noului « teolog », Slavul Pallovics, i se ceru jurământul și neamestecul în socotelile diecesei. I se opuseră episcopului două măsuri menite să taie în dauna lui conflictul: Aron deveni vicariu apostolic, deci nesupus episcopului, iar « teologului » i se făcu o leafă de la guvern. Dar exilatul numește el un vicariu al său, pe protopopul Nicolae Pop din Balomiri, iar pe vicariul Papei îl excomunică, — de acolo chiar din Roma, extraordinar cas de îndrăzneală, ceia ce aduce măsura de a-i interzice plecarea. Și din Ardealul lui îi venia, împreună cu puternicul răsunset al simpatiilor populare, asigurarea a șaisprezece protopopi, strânși la Blaj, în frunte cu Avram Pop, cu Ioan din Săcădate și cu învățatul arhimandrit de origine grecească, Leontie Moschuna, că Biserica nu-l va lăsa să se retragă; alți douăzeci și șase de protopopi se declarară în același sens: era vorba de o deputație la Impărăteasa ¹.

Incurajat astfel, Inochentie urmează o luptă, care se re-strânge acum asupra « teologului », dar *din când în când scapără și alle mărturisiri, care arată cât de Român înaintea de toate*

¹ Păclișanu, în *Mem. Ac. Rom.*, seria a 3-a, I, p. 162.

era acela pe care soarta-l condamnase a fi numai șeful unei Biserici de minoritate, impopulare: el afirmă dreptul său de a fi avut legături și cu « vecinii prieteni », deci Români liberi. De altfel nici Turcii nu osândesc fără apărare. Pe Vlădica de la Muncaciu nu-l primește în diecesa sa. Celor din Viena li spune răspicat, prevăzând, profetic, viitorul: « Pentru nedreptăți se strămută stăpânirile din neam în neam și numai prin dreptate se întărește tronul ». Față de încălcările continue contra lui acasă, în Ardeal, el strigă: « Sânt jignit pentru Dumnezeu, și Dumnezeu e jignit în ființa mea. Nu pot sluji un Dumnezeu care e adevăr și să plac lumii, care e mincinoasă ». Pare sufletul lui Mihai Viteazul în clipele culminante ale pătimirii lui, și de la aceiași oameni.

Inochentie își aminția acum de ce se răpise Bisericii sale: « Acest Scaun a fost arhiepiscopal și a fost făcut Scaun episcopal... Nu sânt episcop al Austriei, nici al Latinilor din Ardeal... Această captivitate romană jignește tot neamul românesc și Ungaria însăși, după chiar dreptul ginților ». Dar « Petru nu și-a pierdut în lanțuri apostolatul ».

Acum, trecând la primul plan al revendicărilor sale, Clain stăruie și pentru clerul său și pentru drepturile nobililor și ale « celorlalți Români ». *Țăranii să nu fie mânați la iobăgie. « Mai bine să piară toate ale veacului decât să dau poporul meu în veșnică robie, iar pe clerul meu și, odată cu mine, pe episcopii urmașii miei, în puterea Iesuiților. »* Ba chiar, cuprinzând supt aripile sale pe toate jertfele românești, ajunse la Roma, ale războiului european, el îi culege, îi sfătuiește, îi mângâie, vorbindu-li de ai lor de acasă, îi învață.

Și din Ardealul, acuma răscolit, îi vine, de la norodul din 1747, ca un răsunset al inșeși cuvintelor sale. « *Locuința Românilor în Ardeal întrece aproape povestirea istoriilor... Ardealul de atâtea sute de ani niciodată n'a fost deșert de Români, cari, supt barbari și supt prinți catolici, și au avut totdeauna privilegiile și prerogativele.* » Au creat și păstrat un arhiepiscopat, recunoscut și de prinții maghiari. Astfel Leopold I-iu n'a creat, ci a menținut o veche stare de lucruri, înjosindu-l însă prin scăderea titlului și impunerea teologilor, Inochentie e invitat să rămâie, căci, « dacă Preasfinția Voastră cu binele ori cu

răul sau în orice chip ar fi silit să se retragă, și poporul român va părăsi Unirea, el care strigă într'un glas că, dacă Prea-sfinția Voastră se va întoarce, orice li-ar spune să facă, va face, iar, dacă nu se întoarce, el nu vrea să știe nimic de Unire și Uniți »¹.

Zdrobit de luptă, trăind în miserie, neîncunjurat și nesfătuit, dar, până la capăt, tare pe dreptul său, Vlădica se găsește de-odată înaintea necesității absolute de a-și ceda Scaunul aceluia pe care-l excomunicase, privindu-l întâiu ca pe un neascultător și apoi ca usurpatorul unui loc pe care el declarase că înțelege a-l păstra înaintea oricui. Pusese, mai de mult, condiția că *urmașul său trebuie să fie ales de sinod* (10 Maiu 1751). Astfel în Novembre se strânge această adunare, dar supt observația a doi comisari împărătești: un Maxay și *Românul Petru Dobre de la Zlatna*, care a fost întrebuințat în multe rosturi. Fără multă zăbavă, ca să se încheie odată acest capitol pentru Austria, care încă din 1748 nu mai era în războiu și putea să ieie hotărâri mai radicale, se dădu întărirea lui Aron (Februar 1752). La alegere nu luase parte și acel nou « teolog » (de la 1747) Pallovis pe care Inochentie declarase că nu-l admite ca fiind numit fără voia sa².

Noul episcop fu chemat îndată la Viena pentru a-i impune condiții pe care se credea că el ar fi dispus să le accepte. Dar îndată, fără înțelegere cu înaintașul de care-l despărția o prăpastie, acesta luă, ca printr'o misterioasă voință a poporului său, cu aceiași dârzenie atitudinea de opoziție contra înoirilor în dauna poporului său. Era și recomandația pribeagului din Roma, care-și arătase, la abdicare, dorința ca urmașul să lucreze « fără de nicio scădere a cinstului cler, neam și succesoriilor »³. I se pretindea lui Aron să jure că nu va lucra nimic fără să întrebe, nu numai pe « teolog », de care și el ar fi fost bucuros să scape, dar și pe episcopul catolic și chiar comi-

¹ Păclișanu, *Correspondența din exil a episcopului Inochentie Micu Klein, 1746-1768*, București, 1924. Resumat în *Rev. Ist.*, X, pp. 219-25.

² Nilles, *o. c.*, p. 586 și urm., Din partea lor, adversarii unguri, ca « arhidiaconul » de Făgăraș, Vasile Barany, nu recunoșteau sinodul din acel an; *ibid.*, pp. 594-6.

³ Păclișanu, *Correspondența lui Inochentie*, pp. 111-2, no. LXXI.

siunea catolică din Guvernul provinciei. Se consimți doar la înlăturarea colegului din Alba-Iulia dintre acești supraveghetori. Și o nouă formulă fu respinsă. Pentru a-și arăta drepturile, Aron, care-și înjghebase, ca vicariu, o mică tipografie la Blaj, devenit de fapt capitala acestei Biserici, făcuse să se tipărească, în Mart 1750 încă, *Floarea adevărului pentru pacea și dragostea de obște, din grădinile Sfințelor Scripturi prin marea strădania cucearnicilor între ieromonahi în mănăstirea Sfintei Troiță*¹, abia isprăvită, în care era și o școală de preoție, la care se va adăugi mai târziu numai cealaltă, cu o menire de un caracter mai general². Acuma, în 1752, el făcu să se deie o traducere latină, pe care o tipări la Viena: ea fu confiscată³. Fără a mai aștepta hotărîrea Romei, se și numi «teologul», în persoana unui Mihail Salbeck, născut în Iași, dar care avuse rosturi de profesor tot între Ungurii din Ardeal și de dincolo de această provincie⁴. Se credea că acest cunoscător de românește, limba sa oarecum natală, va fi mai ușor primit, dar, cum se văzu așezat, în lipsa episcopului, reținut la Viena, el se purtă ca stăpân.

Roma era însă și mai departe pentru dușmanii tendinților de individualizare ale Bisericilor unite, și, în acest moment chiar, apărea statutul impus de Papă tuturor acestor organizații: Aron refuză însă cu statornicie primirea bulelor de numire, care-l siliu a-și tolera lângă el un spion ce putea să-i ajungă un rival. Era vorba deci ca acest îndărătnic să fie înlăturat. Trebui un ordin formal din partea lui Benedict al XIV-lea pentru ca Aron să facă și acest pas, dar episcopul își propusese a nu ținea samă întru nimic de existența lui Salbeck și apoi a urmașilor acestuia, vechiul Pallovcics și Ștefan More⁵. Atunci i se incredință și actul imperial de confirmare, în care Vlădica doria să se introducă schimbări, care-i fură refuzate⁶.

¹ Bianu și Hodoș, *o. c.*, II, p. 113, no. 276.

² Bun a, *Petru Pavel Aaron*; Iorga, *Ist. învătămintului*.

³ Păclișanu, în *Mem. Ac. Rom., l. c.*, pp. 165-6.

⁴ Nilles, *o. c.*, p. 605.

⁵ Păclișanu, *l. ult. cit.*, p. 163 și urm. V. și anexele.

⁶ *Ibid.*, pp. 171-2.

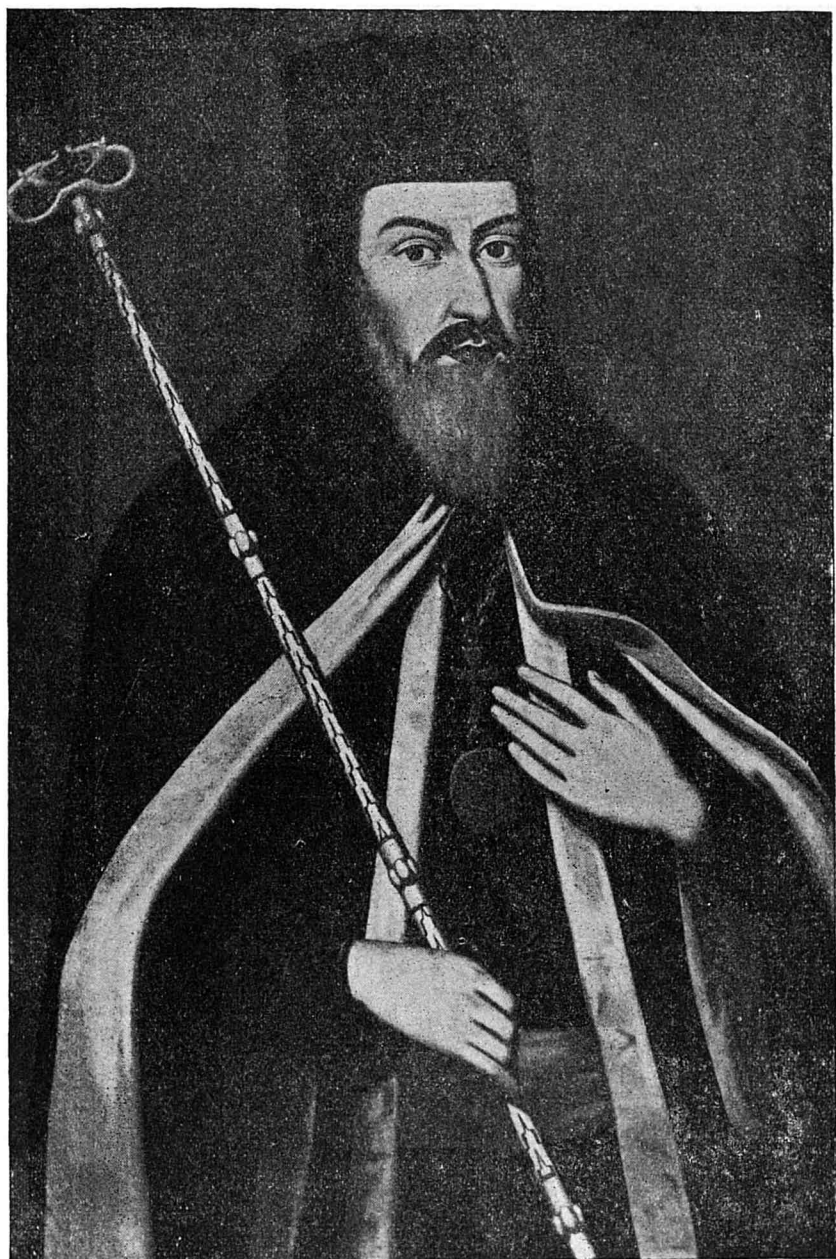

Fig. 15. — Petru Pavel Aaron, episcop al Românilor uniți.

Se așază în acest Blaj în care Inochentie ar fi vrut, cum spunea, să i se astruce oasele, în mănăstire ¹, dar voia legăturilor cu acesta era aspru oprită de guvern, ca și orice altă manifestare. Ii rămânea deci acestui suflet de călugăr mergând și până la schivnicie, dar doritor *de a aduce, la rîndul său, folos neamului pe care nu-l mai putea represinta, rămîind închis în Biserica sa*, singura cale a culturii: școala, care, cu tinerii cari, ca Silvestru Caliani, se întorceau de la Roma, fără spiritul lui Inochentie, dar din ce în ce mai mult cu al imperialilor strămoși, se desvolta tot mai mult și, cum se va vedea, tot mai departe de cercul îngust monahal și tot mai sus spre idealul neamului, și tiparul de cărți, acestea avînd însă numai misiunea de a împiedeca întrebuițarea acelor de peste munți pe care odinioară Nicolae Comnen Papadopulo le declarase, afară de unele amănunte, utilisabile.

Întrebuițînd un tipăritor din Râmnic, el dă întăiu neapăratul *Catechism Mare* ², poate un *Strastnic* (1753) ³, apoi, după așezarea la Blaj, cartea de dogmă pentru școlile sale, *Invățătura creștinească*, care nu e decăt același catechism ⁴. O nouă formă a *Liturghiilor* — «acum întăiu într'acesta chip tipărite» apare tot în 1756, și o deosebită conștiință și mândrie se întrupează în titlul cărții, publicată supt aceia care nu e intitulată «Crăiasă a Țării Ungurești», ci «Chesaro-Crăiasa Romanilor» — se simte influența creșterii la Roma a tinerilor Români — și «prin țara Ardealului», episcopul purtând deocamdată numai modestul titlu de «Vlădica Făgărașului», potrivit cu numele impus de Papa diocesei ⁵.

Peste un an, caracterul latin, dar nu în sensul catolic al Iesuiților, al școlii blăjene, care începea acum a bate din aripi, se manifestă în ediția latină a Catechismului, *Doctrina christiana*, la care lucrează, vădindu-se tot mai mult la Blaj un *fel de con-*

¹ Păclișanu, *Corespondența lui Inochentie*, p. 118, no. LXXVIII. V. și *ibid.*, pp. următoare.

² Bianu și Hodoș, *o. c.*, p. 123, no. 287.

³ *Ibid.*, p. 125, no. 290.

⁴ *Ibid.*, p. 135, no. 299.

⁵ *Ibid.*, p. 134, no. 300.

centrare românească, un Bănățean nobil, Mihai Becîcherechi ¹. Se invocă protecția tesaurariului ungar al Ardealului, Iosif Bornemissa. La vechea formă românească se adaugă un « dialog despre Sfânta Unire ».

Urmând un plan logic, episcopul care dăduse « Liturghiile » publică tot în acest harnic an, 1757, un Orariu, pe care-l numește, după vechea datină, cu uritul cuvânt slavon de « Molitvenic », dar puind înainte — se simte influența unui Moschuna — acela, grec, de Euhologiu. Meșterul săpător Vlaicu, un Ardelean, presintă însăși « sfânta mănăstire de la Blaj », cu impunătoarele-î reci forme iesuite ².

Pentru preoți, lucrând un tipograf de la Sibiiu, Petru, se dă numai în 1759: « Păstoriceasca datorie dumnezeeszii turme-vestită » ³. De dânsa se leagă firește, la 1760, « Păstoriceasca poslanie sau dogmatica învățătură », care se recomandă ca fiind « a Bisearicii Răsăritului », către « cuvântătoarea turmă » ⁴. *E interesant că în ea se pomenesc, de la 1699, atâtea din lipăriturile din București, Snăgov, Râmnic, Buzău și Iași. Vom vedea că e vremea când se pornește marea mișcare țărănească împotriva Unirii.* Și, în același an 1760, Gherontie Cotore se simte îndatorit să răspândească, în calitate de ieromonah « din cinul Marelui Vasile » și, « în ceale sufletești » — pentru celelalte era, în parte, măcar nominal, « teologul », — « ghegeneral vicariuș » al lui Aron, căruia întâia oară i se zicea: « prin țara Ardealului și părților ei împreunate Vlădicul Făgărașului », o carte adresată « Frățiilor Voastre cinstiților protopopi », cari tot mai mult, supt înrăurirea măsurilor și mișcărilor pe care trebuie să le urmărim acuma de la Unirea cu Roma, se ridicau ca o putere întâmplător opusă episcopului ⁵.

Pornirea către ortodoxie, îmbrăcată la început în veșmântul slavon al Sârbilor, tari prin acel privilegiu imperial care li

¹ *Ibid.*, pp. 137-8, no. 303.

² *Ibid.*, p. 141, no. 306.

³ *Ibid.*, p. 147, no. 315.

⁴ *Ibid.*, p. 148, no. 317.

⁵ *Ibid.*, p. 149, no. 318.

dădea un arhiepiscop la Carlovăț, un episcop la Arad, altul pentru « Buda și Câmpia Măhaciului » și, alătura, șefi naționali civili și militari, « obârceji », cu miliția lor, nu încetase un singur moment în părțile bănățene, crișene și bihorene. Și nemulțămiri sociale încă nerostite, aspirații naționale încă nedefinite se ascundeau după aceste revendicații confesionale, care se manifestau totdeauna într'o formă deosebit de pasionată.

Încă de la 1750 se numi episcop *in partibus* pentru Tegeia, dar de fapt păstor sufletesc în părțile Orăzii, pentru a înșelămulțimile prin aparența lui răsăriteană, Macedoneanul Meletie Covaci, a cărui vecinătate n'a putut fi primită cu plăcere de un spirit așa de tare în convingerea sa de drept cum era Inochentie¹. Iși atribuia autoritatea asupra « varmeghiei Orăzii-Mari și a Bihorului », dar fără caracter național — cum, de altfel, Viena și Roma voiseră să fie și Făgărășeanul —, ci, laolaltă, pentru « Greci », — cu privire la Compania din Oradea, ale cărui stăruinți, și nu ale țăranilor, fuseseră cele care luptaseră, — « Rumâni și Ruși », plus un pretențios « iproci »². Dar el se găsi între intransigența Grecilor din Companie, cari nu voiau pe unit, și propaganda sârbească a episcopului Sinesie de Arad³, care călătoria prin satele acestor regiuni ca un prinț, cu garda sa înarmată, fără să se uite gelosia Ungurului care, la mormântul Sfântului Ladislau, represinta confesiunea latină. Circulări de la Carlovăț, în stilul mistic care influența așa de mult pe țărani, circulau neconținut prin aceste părți⁴.

Plecarea, la 1748, în Țara-Românească a protopopului Nicolae din Balomiri, care fusese chemat, ca vicariu al lui Inochentie, la Viena pentru a se îndreptăți, însemna o altă direcție în rezistența față de Unire⁵. Fugarul trecu prin București spre Moldova. Primit cu neîncredere de Constantin Mavrocordat, el

¹ Pentru tot ce-l privește mai ales Ardeleanu, *Istoria diecesei Orădiei Mari*.

² Iorga, *Studii și doc.*, XV, p. 335, no. 1.

³ Pentru uneltirile lui, și Iorga, *Doc. Ard.*, II, pp. 1693–5, no. MMMCXXXIV; pp. 1696–8, no. MMMCXXXVIII.

⁴ Nilles, *o. c.*, pp. 601–2. Cf. Bunea, *Ioan Inocențiu Klein*, p. 250 (stăruinți la Viena).

⁵ Nilles, *o. c.*, pp. 597–9.

spera să mute în țară până la 16.000 din Românii prigoșiți. Se spunea că ultima țintă a călătoriei lui ar fi Moscova sau Constantinopol.

Dar încă de la 1756 Impărăteasa « Romanilor », aceia pe care administrația ardeleană o înfățișa supușilor în fierbere ca « maica » de la care se poate aștepta toată mângâierea și dreptatea — și mitul Mariei-Terezei rămase adânc înfipt în sufletele țăranilor noștri și atunci când se ridicau în arme contra Guvernului și atacau violent Unirea —, se găsea din nou în luptă cu Frederic al Prusiei și aliații lui. De mult încă, orice legături peste graniță ajungeau să fie suspecte¹. După ce Domnul muntean se plângea că locuitorii din județul Săcuieni fug în Ardeal², la 1756 se amenința cu spânzurătoarea orice țăran ar trece dincolo de munte³. Și din cauza ciumei se ieau, în 1758, măsuri pentru a împiedeca emigrarea în Țara-Românească⁴.

Dar, pe când Șinesie de Arad asigura pe preoții de la Apusul Ardealului că el, care merge să așeze un episcop la Timișoara, e șeful lor recunoscut de Suveran⁵, de la Viena venia vestea așezării ca mitropolit « în Ardeal », — cum se intitula, precum am văzut, și Petru Pavel Aron, — a episcopului sârb de Buda, Dionisie Novacovici, căruia i se dădea ca reședință, pe timpul cât va putea petrece în provincie, o căsuță la Rășinari, în apropierea Sibiiului, care ceruse episcop⁶, și, pentru a se înțelege cu credincioșii ortodocși, cari-și aveau acum Vlădica dorit, un secretariu român⁷.

Neașteptându-se la îndeplinirea așa de răpede a cererilor lor, țăranii de legea veche din tot Ardealul se ridicaseră înarmați la predicățiile aprinse ale preotului Ioan Molnar, zis

¹ La 1753 încă generalul din Brașov cere să cetească orice scrisori se trimet în Țara-Românească; Iorga, *Doc. Ard.*, II, p. 1695, no. MMMCXXXV.

² *Ibid.*, p. 1680, no. MMMCIV.

³ *Ibid.*, p. 1704, no. MMMCLVIII.

⁴ *Ibid.*, p. 1706, no. MMMCLXVII.

⁵ *Ibid.*, pp. 1710-1, no. MMMCLXXIX.

⁶ Iorga, *Sate și preoți*, p. 254.

⁷ Hurmuzaki, VII, pp. 19 20, no. XVIII; *Fragm.*, II, p. 159 și urm.

Piuariu, și ale altor apostoli ai mulțimilor. În fruntea lor se așează preotul Sofronie de la Cioară, un vrăjitor al acestei țărâni mistice, care nu putea să admită o religie pur raționalistă, birocratică și administrativă, ori de câtă învățătură și de sinceră tragere de inimă ar fi însuflețită. Ceia ce se înțelegea, fiindcă se iubia, la luptătorul și martirul Inochentie, nu se putea iubi, fiindcă nu se înțelegea. la Pavel¹.

Cunoscând adevărata stare de lucruri, căci vorbește de « arhiereul pravoslavnic » ce s'a acordat, dar neputându-se desface de vechea tradiție a legăturii pravoslavnice cu Sârbii, Sofronie se înfățișa ca « vicăraș al Sfinției Sale de la Carloveț »². Și adăugia pe un Gheorghe din Abrud, jurat al aceluiași mitropolit. Ei se adresau, nu către Români în deosebi, ci către « pravoslavnicii creștini », asigurându-i că de acuma, după porunca « maicii noastre Crăesei », oricine e liber să fie « uniet » sau « neuniet », uniții având dreptul de a-și păstra ce au clădit ei, dar peste ce este al satului satul singur are dreptul de a hotări³. *Astfel, peste tot ce adăugiseră vremurile, acest om al satului răsăria cu datina vieții românești din și prin sat, pentru satul însuși.*

Dar satul înțelegea altceva decât ce spuneau « jurații ». El era incredințat că din această mișcare va ieși altceva decât așezarea într'o cocioabă a unui Vlădică fără știința limbii românești. Sofronie, chemat înaintea generalului Buccow, care fusese trimes în Ardeal cu trupe, se încurcă și, socotindu-se amenințat, își făcu drum către Țara-Românească, lăsând fără sfat pe acei cari fuseseră tulburați de cuvântul său. Ei însă credeau că nu va veni numai vremea când și popa neunit va avea drepturile unitului, ci, când Sofronie va apărea cu Tatarii, a căror pradă în Moldova făcuse mare zvon, multe nedreptăți seculare, pe care nimeni nu se coborîse să le mângâie nici măcar cu vorba, se vor înlătura. De dincolo de munți veniau, prin 1762 încă, aducători de speranțe, ca « dascălul Belgradului, Ioan ». Se știa că Sofronie

¹ Iorga, *Sate și preoți*, pp. 252-3; Bunea, *o. c.*; Silviu Dragomir, *o. c.*, II, p. 152 și urm.

² Iorga, *Studii și doc.*, IV, pp. 86-7, no. LXXII.

³ *Ibid.*

se află la Argeș, că are legături cu acel episcop de Râmnic care stătea, cum se va arăta, în legăturile cele mai bune cu Novacovici și în trecutul căruia era o mișcare îndrăzneată contra Domniei. Icoana lui Nicolae din Balomiri se desfăcea și aceia la orizont. Și, în acea zi a dreptății, oamenii și-ar plăti mai bucuros și dările către Impărăție ¹.

Grigorie de Râmnic, în această vreme a hotarelor închise, nu primise nicio înștiințare de la Dionisie despre misiunea, așa de grea, — dar el n'a înțeles-o niciodată !, — ce i s'a încredințat. Aflând-o doar de la negustorii ce veniau de acolo, el, acest păstor luminat, așa de harnic, într'o lungă stăpânire, pentru Biserica sa, se grăbi să-l felicite. *Astfel de la sine, peste granițele de țară și de confesiuni, unitatea morală românească se trudea să se reface.* Pentru Grigorie, noul Vlădică era și « a tot Ardealului ». Iar el își amintea vremea când, în cursul ultimului războiu dintre Turci și Austrieci, fusese însuși un pribeag acolo și-și afluase odihna într'o casă frățească de țăran ².

În aceiași scrisoare însă episcopul se arată în legătură cu Sinesie de Arad, căruia i-a tipărit cartea de « naționalism » sârbesc, cu « viețile sfinților arhieriei și Impărați ai neamului sârbesc », și ar vrea să-i trimeată exemplarele, prin Ardeal, cu voie de la guvern ³.

Dar aceste legături pe care le încerca întreprinzătorul Vlădică mai aveau un rost. La 1763 el vorbea de un Ardelean, din părțile Bălgradului, Nicodim, pe care-l făcuse ierodiacon și preot și care fusese cu « jălbi » de la el și la Moscova, pe vremea Țarinei Elisaveta, iar acuma vrea să se întoarcă în țara sa, unde oamenii cu un astfel de trecut nu erau primiți bucuros. Ar fi vrut ca ucenicul său să afle chiar un loc lângă « fratele-dorit », care era Dionisie ⁴. Primi o aprobare îngăimată; dacă

¹ Iorga, *Studii și doc.*, IV, pp. 93-4, no. LXXXVII.

² *Ibid.*, pp. 87-9, no. LXXXIII.

³ *Ibid.* La 1761 pentru arhiepiscopul de la Carlovăț, privit ca « mitropolitul întregului popor slavono-sârb și valah ce se află în Impărăția Măriilor Lorchesaro-crăiești », Râmniceanul dă o « pravilă de rugăciuni »; Bianu și Hodoș, *l. c.*, p. 157, no. 327.

⁴ *Studii și doc.*, IV, pp. 90-1, no. LXXXIV.

Fig. 16. — Atanasie Rednic, episcop al Românilor uniți.

acel om nu e amestecat în ale lui Sofronie, să vie, dar *lângă el* nu-l ține ¹.

Din parte-i, secretarul lui Dionisie, « dascălul Vasile », de fapt tot un Sârb, Miroljub, cerea de la episcopia vecină cărțile de slujbă, care lipsiau așa de mult, dar Grigorie înțelegea ca ele să-i fie plătite.

Această numire a episcopului ortodox în Ardeal a trebuit să fie cea mai grea lovitură pentru Vlădica din Blaj. Astfel Viena catolică, prinsă de greutatețile războiului și temându-se de intrigile rusești, consimțea să distrugă în mare parte creațiunea lui Carol al VI-lea, dând o existență legală unei Biserici care până atunci fusese abia tolerată.

Aron nu încercă nicio împotrivire față de Guvern, nicio rivalitate față de acela a cărui calitate națională era tot așa de atacabilă ca și cea canonică însăși. Blajul, liniștit în cuprinsul îngust al unei episcopii pentru țărani și unor școli pentru pui de barbari, își căută resemnat opera de tipărire și de învățătură, până ce, în mijlocul chiar al acestor valori populare pe care un suflet de călugăr nu putea să le înfrunte, viața bolnăviciosului episcop luă sfârșit, la 9 Mart 1764 ².

Urmașul acestui cleric de o hărnicie neîntrecută și de mari virtuți personale, care n'a înțeles însă a trece dincolo de îndatoririle sale duhovnicești și care, închis la Blaj, — moartea l-a prins însă la Baia-Mare ³ —, n'a fost niciodată, cum a cutezat să-l intituleze în pastorală sa Gheronte Cotore: « *pin țara Ardealului și părțile ei împreunate* Vlădicul Făgărașului ».

¹ *Ibid.*, p. 91, nota 1. V. și Vasile Mangra, *Slujba Sfințirii bisericii*, Arad 1905.

² Bunea, *Petru Pavel Aaron*. Ca tipărituri, în 1760, un *Octoih*, o închinare latină a tipografului, o *Epistola consolatoria*, dedicată pacificatorului Buccow, de « școlarii blăjeni », o compilație, în 1762, a episcopului despre Sinodul din Florența (și în latinește, 48 de pagini), tot pentru Buccow, spre lămurirea lui, care e lăudat ca făcător de pace și creator al unor *miliții românești*, și, în sfârșit, pentru explicarea credinții ortodoxe, o parte din *Operele Sf. Ioan Damaschin*, în limba latină; Bianu și Hodoș, *o. c.*, p. 152, no. 322; pp. 152-4, no. 323; pp. 154-6, n-le 324-5; pp. 157-9, n-le 328-9; pp. 160-1, no. 333.

³ Pentru ultimele-i grele suferinți fizice, Nilles, *o. c.*, pp. 626-7.

Era un Marmurășean, un nobil de acolo, ceia ce arată că școala blăjeană, pe care o înfățișează tcnicii în tipăritura lor, strângea elemente românești de pretutindenii, Rednic, care luase în călugărie numele de Atanasie al adevăratului întemeietor al Unirii.

Fu ales cu un mic număr de voturi, dar Viena crezu că trebuie să-l întărească fără zăbavă, pentru liniștea provinciei pacificate supt raportul religios de Buccow și care va fi păzită de acum înainte cu puterea *acelor elemente românești de la sate cărora comandantul ardelean pe mulți ani de zile știu să li deie și o organizare culturală laică, răsărind în fața celei bisericesti confesionale de la Blaj*. O astfel de întărire nezăbovită se impunea și pentru că la Roma era încă viu, trupește și sufletește, Inochentie, pe care mulți nu-l uitaseră și a cărui cărunță frunte era luminată acum de aureola unui lung și dureros martiriu. El se arăta, așa bătrân cum ajunsese, gata să-și iea din nou pe umeri povara conducerii Bisericii sale amenințate. Scria din refugiul său: « Pentru Smerenia Mea bine știți Frățiile Voastre că eu, când am primit această sarcină grea a Vlădiciei, nu o am primit ca să părăsesc apoi turma cea încrezută grijii mele, ci ca să o pasc, să o păzesc și să o îndireptez, în ce chip am și făcut cât am putut, precum știți. De o am lăsat, o am lăsat că n'am putut alminterea face. Și, iarăși, de va vrea Dumnezeu să mă cheme, măcar îngreuiat cu bătrânețile, pentru binele de obște nu voi fugi de muncă și osteneală și iarăși voi încinge arma mea pe coapsa mea ». *Dar el înțelegea să reieie lupta intreruptă numai și cerea o viteză solidaritate în jurul său*: « Inșă, de v'ii voia să mă aveți iarăși, trebuie să aveți inimă mare, voile tuturor împreună, să deschideți ochii și să innălțați cuvântul, să lepădați toată frica pentru dreptate... Nu tremurați, ci, fiind nevinovați, precum sinteți, nimica nu vă pot face... Nu tământați vremea, ci lucrați până aveți lumină, ca să nu vă ajungă întunerecul »¹.

Dar tocmai de aceia el nu putea să fie adus înapoi, așa încât patru ani de zile ultimi din viața sa atât de îngustată îi petrece

¹ Păclișanu, *Corespondența lui Inochentie*, pp. 138-9, no. cvI. Cf. *ibid.*, p. 139 și urm. V. și scrisoarea lui din 1-iu Octombrie 1764 către primatul Ungariei; Nilles, *o. c.*, pp. 629-30. I se recomandă, e îngrijorat de greutatea moștenirii, de primejdiile ce-i amenință opera.

Fig. 17. — Grigore Maior, episcop al Românilor uniți.

departe de chilia din care, cu gândul revenirii, nu clintise nimic. El muri, în vrâstă de șaptezeci și șase de ani, la Roma (22 Septembrie 1768), omorît de lungi năcazuri și de un nestins dor. Rămășițele-i fură așezate în mănăstirea ruteană a Sfinților Sergiu și Bah ¹.

Rednic, care fusese « vicariu și econom » pe lângă Aron, avuse recomandăția acestuia pentru succesiune. El începu altă luptă de cât aceia pe care o purtase Inochentie, lupta contra candidaților pe cari, primind și amestecul « teologului », îi biruise ². Grigore Maer (Maior), care fusese la Roma și avuse legături cu pribeagul, îi stătea în cale, cu mijloacele sale, care erau mai mari decât ale episcopului. Atanasie izbuti să-l facă a fi exilat în mănăstirea Sfântului Nicolae din Muncaciu ³. Ignatie Darabant, pe care-l avu, o bucată de vreme, ca vicariu, fu apoi, în 1768, trimes să predea poesia și retorica în Seminarul Sfintei Treimi, de și el credea că are de urmărit și mai departe o operă folositoare Bisericii sale ⁴: acesta era să fie în adevăr, dar nu în acest Blaj cu aierul închis, urmașul lui Inochentie. Cu sfetnici inferiori Atanasie trebuia să urmeze o guvernare, în cursul căreia nu se întîlnesc decât cărțile de slujbă necesare clerului său: *Evangheliariul* din 1765, *Orologhiul* din 1766, *Apostolul* din 1767 ⁵. La 2 Maiu 1772 semântuia o păstorie care n'a adus alte roade.

¹ Păclișanu, *o. c.*, p. 143, no. CXI; pp. 151-2, no. CXXII; p. 154; Nilles, *o. c.*, p. 639.

² Judecata lui Rednic, despre Grigore Maior și Filotei Laslo, Nilles, *o. c.*, p. 632.

³ Hurmuzaki, *Fragmente*, II, pp. 193-4.

⁴ Nilles, *o. c.*, pp. 637-8.

⁵ Bianu și Hodoș, *o. c.*, p. 164, no. 342; pp. 170-1, no. 346; p. 172, no. 348. Cf. Păclișanu, în *Mem. Ac. Rom.*, I. c., p. 173.

CARTEA A IV-a

LUPȚA PENTRU NOUA VIAȚĂ
NAȚIONALĂ (1769—1774)

CAPITOLUL I

Boierii români și ocupația rusească ¹

Înainte de a începe un războiu de mult timp pregătit contra Turcilor, Rușii căutau să se încredințeze de ce sprijin ar putea să găsească în țările românești marile planuri de unire ortodoxă și de restabilire pe ruinele puterii otomane a unei Impărății creștine de caracter bizantin, dar de limbă slavonă și avându-și punctul de plecare și de sprijin în Moscova vechilor Țări și în depărtata creațiune nordică a lui Petru-cel-Mare.

Pe când apăreau la Iași, pregătind peirea bietului tânăr Grigore Callimachi, « desemnatori » ruși cari se dovediră spioni și fură executați, în Țara-Românească sosia un maior Nazarie Carazin, care se duse drept la Argeș, unde de multă vreme pribeagul ardelean, cunoscător de latinește, Nicolae din Balomiri, avea legături ascunse cu cercurile rusești, pregătitoare ale unui nou panslavism. Se câștigă și egumenul Damaschin, căruia i se spuse întâiu ce lucruri mari stă să facă o Impărăteasă care nu e numai a Muscalilor ei, ci, și a tuturor credincioșilor legii vechi. Insuși Mihai Cantacuzino, care trebuia să fie cel

¹ Pentru războiul din 1768 v. și Schimon Borach, *Die Bücher der Chronica von den Kindern der Russen und den Kindern der Türken*, 5720 (evreiesc). El arată pe Pașa de la Silistra la Babadag (p. 61), pe șefii confederației de la Bar în Moldova, la Tatars și pe « bătrânul » Pulawski în Pocuția (p. 53). Hanul duce pe « staroste de Warack » la Hotin, de unde serascherul vine la Căușani. Pulawski e dat lui Potocki și Krassiński; Sultanul trimete lanț și sabie, caftan lui Potocki (p. 55). Secretarul de la Roche fuge în Franța (pp. 60-1). Treckerile de Români la Ruși (p. 74). — S'au reprodus multe părți în *Rev. Ist.*, XII, pp. 297-307; pp. 61-6, 120-9; XVII, pp. 119-32.

mai bine informat, spune că după sfatul acestui cleric căută emisarul să cunoască pe boierii cari i-au fost înfățișați ca având cea mai mare influență în țară, Dumitrachi Ghica, ruda Domnului din Scaun, Mihai și fratele Pârvu, precum și Vornicul Nicolae Dudescu. Dar i se spuse că Ghica e suspect din cauza înrudirii sale și Dudescu e « nestatornic ». Relațiile se înnodară deci numai cu cel mai în vârstă dintre Cantacuzini, acel Pârvu.

Dar tânărul Domn, crescut în același mediu și având deci aceleași aspirații « creștine », află de taina aceasta și chemă la dânsul și pe Damaschin și pe Rusul lui. Cum știa că în curând se va declara războiul, el sfătui pe spion să părăsească din vreme țara ca să nu fie silit să-l predea Turcului.

Atunci Carazin merse mai departe în destăinuirile sale către Pârvu Cantacuzino, cerând informații, iar, la timp de războiu, concurs fățiș. I se încredințară și manifestele, care trebuiau împărțite și peste Dunăre, ale Ecaterinei a II-a.

Când, după declarația turcească de războiu, Alexandru Ghica, prea neîncercat, fu rechemat la Poartă (Octombre 1768)¹, Gri-gore, priceputul cârmuitor de odinioară al Moldovei, acordă toată încrederea sa Cantacuzinilor, unul fiind Mare-Spătar, ca și cum i-ar reveni sarcina de a trece cu oastea țării la Ruși, așa cum o făcuse Mihai Spătarul la 1711, iar altul, Mihai, din nou Vistier Mare. Bănia o avu Dumitrachi Ghica.

Pe când în aparență se luau, cu strășnicie, toate măsurile pentru a se îndestula nevoile armatelor turcești care trebuiau să vie, Carazin, îmbrăcat călugărește, reapărea în țară și lua iarăși calea spre Argeș. Cu Argeșeanul el veni la București ca să primească, împreună cu manifestul din 19 Ianuar 1769 al Impărătesei către « toate noroadele slavonești de legea pravoslavnică ce se află sub stăpânirea turcească », « în Moldova, în Cara-Valahia (*sic*), în Țara-Muntenească, în Bulgaria, în Bosnia, Herțegovina, Machedonia, în Albania și prin alte ținuturi », dar mai ales « neamul creștinesc al Slavonilor » veniți din Rusia, făgăduindu-li că se va duce mai departe, pentru liberarea lor, opera lui Petru-cel-Mare și a Impărătesei Ana, în schimb mai ales pentru provisiile dorite, — amintire

¹ Iorga, *Doc. Callimachi*, I, pp. 30-1.

a pășaniei de la Prut ¹ —, o scrisoare împărătească îndreptată către Pârveu, intitulat « Ban muntenesc ».

I se vorbește de dorința ce are și el de a se libera nu numai « patria lui », ci și « toți vecinii ei creștini », și nu i se cruță nici lui cuprinderea în « acel slavonesc norod ». I se asigură, la cas de nenorocire, un adăpost în vastele State ale Impărăției. Ba, ca semn de « împărătesc favor », i se trimete portretul viitoarei stăpâne, de care se învrednicesc, ca « arhimandriți ai mănăstirilor muntenești », și Damaschin, dar și Sofronie însuși, supt care trebuie să se înțeleagă, poate, și « sofronianul » Nicolae din Balomiri ².

Peste puțin Rușii generalului Stoffeln își făceau intrarea în Iași, după ce luaseră Hotinul. În ziua de 26 Septembrie st. v., ei erau întâmpinați, la un ceas distanță, de mitropolitul Gavriil și de boieri ³.

Dar aceste trupe erau încă foarte puține. Ghica află că sânt doar 2.000 de infanteriști la Iași, 1.500, cu Prozorovschi, la Cernăuți, 2.000 la Focșani, pe lângă cei 1.000 de vânători ai lui Fabriczany și 1.000 de Cazaci, în fruntea cărora stătea ca polcovnic Carazin însuși. Se afirmă că Domnul muntean, de și s'ar fi înțeles și cu Muscalii prin cumnatul său din Moldova, Ioniță Canta, cronicarul însuși, dar, cum « vrea să se ție cu mâna de amândouă frânele », propunea Vizirului ca, unind pe Arnăuții săi cu Turcii de la Brăila și Galați, așa încât să formeze un corp de 6.000, să meargă, împreună cu grosul armatelor otomane, contra Rușilor, pe cari să-i dea afară din Moldova ⁴.

Mihai Cantacuzino arată Domnului că e o încercare fără nicio posibilitate de izbândă și că mijloacele financiare lipsesc pentru a o pune la cale. Dar în același timp el atrăgea atenția lui Ghica asupra faptului, hotărîtor, că, în afară de oștile Țarinei, « patru județe sânt călcate de volintirii ruși » ⁵. Și se adaugă că

¹ Iorga, *Gen. Cantacuzinilor*, pp. 158–67.

² *Ibid.*, pp. 158–60. Răspunsul, *ibid.*, pp. 425–7 (Maiu 1769). *Nici Pârveu nu vorbește de Români anume*. Știri de la dânsul, p. 428 și urm.

³ Ienachi Cogălniceanu, p. 264; Iorga, *Acte și fragmente*, II, p. 20.

⁴ Iorga, *Gen. Cantacuzinilor*, p. 168.

⁵ *Ibid.*, p. 169.

acești « volintiri », pe cari Domnul a cerut la Ruși să fie adunați la Focșani, ca să nu se primejduiască țara, « erau Rumâni »¹.

Cum un boier în legătură cu Cantacuzinii trebuia să ducă scrisoarea lui Carazin, el se sfătui cu Pârveu și, astfel, găsind în cale, la Ialomița, « vre-o treizeci de volintiri », alergă să răspândească în București faima că toată oastea rusească e în cale către cetatea de Scaun. Pitarul Dumitrachi Varlaam, care, după ce știrea se vădi falsă, avu aceiași însărcinare, ajunse la Focșani cu înștiințarea expediției ce pregătește Ghica.

Atunci se organizează acolo un corp de îndrăzneți încercători ai unei situații tulburi: 700 de « volintiri rumâni » și de Arnăuți² se puseră în mișcare supt conducerea unui Ilie, dintre răzeșii totdeauna gata de oaste, de la Lăpușna. Cu ei se unește egumenul de Argeș³.

Ei se ivesc noaptea la București, unde Pârveu era înștiințat de aceasta, cu două trâmbiți și două tobe de împrumut și cu cearșafuri în vârful prăjinilor înlocuind steagurile, « cu strămurări de boi, cu lănci de pe la oi ». Mihai Cantacuzino a văzut acest simulacru militar, care, dată fiind starea spiritelor, trebuia să izbândească. Pârveu Cantacuzino alergă la ei cu 200 de Arnăuți și clopotele începură să sune, în strigătul de « stupai », prins de « volintiri » de la înaintarea oștilor rusești⁴.

Se produse atunci la București o nouă manifestare de voință populară. « Norodul Bucureștilor s'a rădicat, mic cu mare, până și femeile, cu prăjini și cu cărămizi, strigând: « Muscalii, Muscalii au venit » și năpădind asupra Turcilor, cari erau ca la 5.000, dar risipiți pe la conace, după obiceiul lor, dormind fără grijă ». Ei se împrăștie, numai 300 încercând, pe întunec,

¹ *Ibid.*, p. 170.

² Cu un Zgurali; V. A. Urechiiă, ed. Cronicii lui Dumitrachi, *Mem. Ac. Rom.*, seria a 2-a, X, p. 370 și urm. Și aici egumenului de Vieroș i se zice Sofronie.

³ V. și Al. Dumitrescu, «*Trâmbița românească*», manifest public, patriotic și revoluționar, compus în versuri și tipărit la 1769 de Ienăchiță Văcărescu pentru strângerea volintirilor supt steagurile pol(sic)-polcovnicului Nazarie Carazin, în *Mem. Ac. Rom.*, secț. lit., seria a 2-a, XXXVII. Atribuția către Ienăchiță Văcărescu e, evident, greșită.

⁴ V. și Naum Râmniceanu, în C. Erbiceanu, *Cronicarii greci carii au scris despre Români*, București 1885, p. 259.

Fig. 18. — Grigore Alexandru Ghica.

un fel de împotrivire zăpăcită, către ziuă, la porțile Curții. *Dar din nou poporul acesta bucureștean se manifestă.* « Din toate ferestrele caselor de la uliță se slobod puști, pistoale și azvârlituri de pietre într'înșii », unii fiind și omorâți (Novembre).

Domnul se lăsă prins, dar nu fără să fi făcut tot ce trebuia ca să-și salveze situația față de Turci, cari se puteau întoarce. El fugi în hanul lui Șerban-Vodă, la un negustor lipscan, încredințându-și averea lui Dumitrachi Ghica și unui om de casă. Dar fură prinși de la început Matei, fratele lui Grigore-Vodă, tânărul Alexandru al lui Ioan Mavrocordat, adăpostit la o soră, soția lui Răducanu Cantacuzino, Postelnicul Ventura, doctorul Lucachi della Rocca, apoi cutare alt Grec, Dumitrachi Păharnicul, din ai lui Stavrachii ¹.

Ghica, în ascunzătoarea sa, ceru sfatul lui Dumitrachi, ruda sa, și al lui Mihai Cantacuzino, care, declarându-se pe față, îi lăsă alegerea între a fi scăpat la Turci sau a trece la Ruși. El preferă să fie « prins ». Fu deci expedit, cu familia sa, la comandantul general rus, contele Rumiențov ². Pe când « volintirii », și cu un Constantin Fălcoianu, mergeau acuma și peste Olt ³, boierii mari trecură îndată la Brașov, între alții și Răducanu Cantacuzino, care nu voi să urmeze riscul fraților săi. Dar dintre dânsii se alcătui, pronunțându-se pentru același nou regim, o deputație la Împărăteasă. Ea cuprindea pe șefii clerului, care, firește, se declarase de la început pentru « ortodoxie »: mitropolitul Grigorie, al cărui rol, după tot ce știm despre dânsul, a trebuit să fie mare, Chesarie, călugărul cărturar de la Râmnic, ucenic al aceluiași Grigore, și un alt arhimandrit, Filaret, de origine Grec, care va ajunge la Mitropolie. Încă din Ianuar ei scriseseră Rușilor ⁴. Dintre mireni se alese, pe lângă Mihai, acela al cărui nume însuși era un simbol de aspi-

¹ V. plângerea lui Pârnu pentru prădăciunile lui Carazin, dar răspingând pările lui Ghica; Iorga, *Gen. Cantacuzinilor*, pp. 445-7.

² Iorga, *Gen. Cantacuzinilor*, pp. 167-75; Naum Râmniceanu, *l. c.*; Fotinò, II.

³ V. A. Urechiă, *l. c.*, p. 371.

⁴ Iorga, *Gen. Cantacuzinilor*, pp. 439-41. Și ei vorbesc de viitorul ortodoxiei balcanice.

rații către creștinătate, Nicolae Brâncoveanu. Încă de la 30 Novembre st. v. trimeșii porniau spre Focșani ¹.

Țara era lăsată pe mâna lui Pârvu și Mihai Cantacuzino-cari încredințară marile dregătorii unor boierinași credincioși și se puseră pe lucru ca să gătească mijloacele materiale pentru războiul de « eliberare » ce era să urmeze. Episcopul de Buzău era lângă dânșii, ca și « Damaschin și Sofronie », plus egumenuț de la Sf. Ioan al Grecilor, orașul păstrându-se ². Cum Carazin și Fabriczany goniră pe Turci de la Galați, prinzându-se și bolnavul Constantin-Vodă Mavrocordat al Moldovei ³, părea că nu e niciun motiv de îngrijorare ⁴.

Dar farsa « stupailor » fusese descoperită răpede de Turci. Ei știau că Pârvu n'are decât pe Arnăuții săi și 300 de vânători ruși cu două tunuri. Ei înaintară din Giurgiu pe calea lui Sinan-Pașa și putură închide pe Carazin însuși, girantul aventurii, în mănăstirea lui Radu-Vodă Șerban și a vechilor Cantacuzini, Comana, unde era înmormântat și fiul lui Mihai Viteazul. Fără să aștepte sosirea unor trupe rusești mai importante ⁵, Pârvu alergă să-și libereze de strânsoare asociatul, dar Turcii făcură față de dânsul ceia ce reușise viteazului Voevod contra Marelui Vizir. La trecerea prin pădurea vecină, ceata creștină, cu Pârvu împreună, fu aproape total nimicită. Capul rebelului și al comandantului rus fură trimese Vizirului la Isaccea ⁶.

Până acum manifestația boierimii și clerului țărilor românești e în marginile programului ortodox și « slavonesc » al Impărăției Rusiei ; ei nu fac decât să urmeze o impulsie din afară. De aici înainte, Pârvu fiind mort, Mihai plecat la Curtea rusească, împreună cu oamenii cari puteau să-i dea ei direcția, lucrurile se

¹ *Ibid.*, pp. 176-7.

² *Ibid.*

³ V. mai sus.

⁴ Iorga, *Gen. Cantacuzinilor*, pp. 177-8 și p. 177, nota 4. Cf. și Iorga, în Hurmuzaki, X, p. XI.

⁵ Stoffeln anunța, din Iași, la 27 Novembre st. v., sosirea sa ; *ibid.*, pp. 441-2. Altele, din 30 Novembre și din 4 Decembre, Iorga, *Gen. Cantacuzinilor*, pp. 442-5. Ultima a lui Pârvu, *ibid.*, pp. 445-7.

⁶ *Ibid.*, pp. 179-80.

schimbară. E vorba apoi de forma viitoare a acestor țări, și aici precisările se impun de la sine în locul ideologiei pravoslavnice comune.

În sfârșit, *Muntenii*, cari până atunci n'avuseră niciun prilej de a lucra împreună cu Moldovenii, cu cari aveau însă atâtea legături prin mutările Domnilor, prin căsătoriile acestora într'o țară și în alta, prin rudele și prietenii pe cari-i aduc cu sine, prin măsurile analoage ce se iau în Iași ca și în București și chiar prin acel caracter universal pe care-l au reforme ce se socot potrivite pentru orice societate fără deosebire, *se gădesc pentru întâiași dată alături de Moldoveni în aceeași acțiune politică*. În adevăr din Moldova fuseseră deputați, se pare că fără o prea mare stăruință din partea ocupanților ruși, dar după același sistem, pe care ei arată să-l fi voit, un episcop —, dar nu mitropolitul, care nu voi să se risce, ci numai cel din urmă dintre episcopi: al Hușilor —, și doi « arhimandriți », egumenul de Moldovița și cel de Solca, venit de la Putna lui Ștefan-cel-Mare, acel Vartolomeiu Măzăreanu, cleric cult¹, cu dar al scri-sului, care, fiind într'o astfel de mănăstire, era îndreptat în chip firesc către cunoașterea și iubirea unui trecut al Moldovei în care era libertate și mândrie. E caracteristic că, dintre atâția boieri mari, niciunul, de și erau pregătiți prin cunoștințele și experiența lor pentru aceasta, nu voi să facă drumul la Petersburg, afară de Ioan Paladi și, când acesta muri la Nijni-Novgorod, cu înfățișarea mirenilor fu însărcinat numai Francesul semi-grecisat, semi-românisat, Millo, deprins cu negocierile, cum am văzut². Și Moldovenii ca și Muntenii aveau, de alminterea, sfătuitori dintre boierii mai tineri, între cari un Grigore Hrisoscolec, un Balș, afară de talmaci³.

« Țeremonia » de la Petersburg produse oaspeților români, cari nu uită s'o descrie, ca și cutare preot bănățean, Mihail Popovici⁴, o deosebită impresie. Primiți de atot puternicul

¹ V. și *Cat. mss. Ac. Rom.*, II, p. 238 și urm.

² V. Kogălniceanu, *Arhiva Românească*, I, pp. 192, 253.

³ Iorga, *Gen. Cantacuzinilor*, p. 181.

⁴ V. Iorga, *Călătoriile lui Mihail Popovici* (extras din *Tribuna* de la Arad).

ministru contele Panin, ei fură duși la biserică, « puindu-i în față, ca să-i poată vedea Impărăteasa ». Apoi ei intrară în sala tronului, « unde primește și pe ministrii Impăraților și ai Crailor », și ei se găsiră înaintea strălucitei Curți, în care și « damele cele mari și freerile » (doamnele de onoare).

Se dădu cuvânt întâiu episcopului de Huși, Inochentie, care va fi știut rusește, și numai după dânsul mitropolitului muntean Grigorie, care ar fi putut aștepta să treacă el înainte. Vorbind în numele deputației fiecăreia din cele două țări, ei făcură lauda desrobitoarei, de la care se așteaptă deplina desfacere de Impărăția Otomană, — *ceia ce până atunci nu se rostise niciodată* —, și se cerea « protecția Rosiei », amintind că aceasta a fost și dorința înaintașilor ¹. Se dădu răspunsul imperial care se putea aștepta în aceste împrejurări, și apoi trimeșii merșeră să sărute mâna viitoareii lor protectoare. Lui Mihai Cantacuzino ea-i vorbi cu părere de rău de moartea lui Pârveu, asigurându-l că și mai mare va fi grija ei de acest neam credincios. Aceleași forme fură îndeplinite față de Moștenitor, pe care Mihai îl numește « Granduca », un băiețel de treisprezece ani, care și el deschise gura pentru a vorbi acestor străini veniți de așa de departe. Visitele la miniștri urmară, și apoi ei fură liberi să meargă, adecă numai mirenii, — de cari putea să fie vorba — ori la biserică, ori la baluri și la teatru, distracții cu care ei nu erau obișnuiți ².

Mai importante decât aceste simple rosturi oficiale au fost sfaturile din cale, la Latyczew, în Polonia, cu feldmareșalul Rumiențov.

Acesta întrebă cari ar fi boierii capabili de a conduce țara lor, și Muntenii arătară pe doi Crețulești, pe Vistierul Racoviță, pe Dumitrachi Ghica, pe Nicolae Dudescu, pe Vornicul și pe Vistierul Văcărescu, pe Știrbei-Drăgănescu, pe Clucerul Pantazi, pe Clucerul Filipescu și pe Păharnicul Boteanu ³, fără a uita pe Răducanu Cantacuzino, care, de fapt, fără să întrebe pe nimeni, se și așezase la conducerea țării lângă gene-

¹ V., pentru Moldoveni, *Arh. Rom.*, I, pp. 187-8; pentru Munteni, *ibid.*, pp. 199-200.

² Iorga, *Gen. Cantacuzinilor*, pp. 180-4.

³ *Ibid.*, p. 448.

ralul rus Zametin, împreună cu ginerele lui Mihai, Grecul Manolachi Vatați, cu Tudorachi Balș, alt ginere al lui Pârvu, cu Topliceanu și alți boierinași din clanul lor. Mai pe urmă numai, sosi Pană Filipescu și alți boieri, după ce văzură că până în primăvara anului 1770 Turcii, de și biruitori un moment, prin surprindere, nu se mai întorc înapoi ¹, — aceasta însă numai până ce Zametin fu chemat înapoi la oastea lui Rumiențov.

Feldmareșalul, care hotărîse a se governa țara de patru boieri, la cari s'ar fi adăugit ceilalți patru, se informase de venitul ce s'ar putea culege și care-i fu fixat: de la oierit, cu începere de la 1-iu Octombrie, de la dijmăritul mierii și porcilor, dar numai de la săteni, ca și vinăriciul, de la ocne și vămi,— înlăturându-se adausurile « fanariote » —, la 1.160 de pungi, restul până la 2.000 sau 4.500 fiind socotit ca venind, *printr'un abus, de la « biruri sau dări asupra țării, numite șferturi simple și îndoite, cu mare strâmtoare a celor săraci »*. *O reformă fiscală se anunță deci încă din acest moment*. Alături, o însemnare a producțiilor și comorilor țării, din care nu se uită arama care și cu cinzeci de ani în urmă se exploata.

Se puna în perspectivă creșterea numărului contribuabililor, căci deocamdată « jumătate din lăcuiitorii cei de spre munte au trecut în Țara Ungurească, iară cei de pe marginile Dunării au intrat în serhaturile turcești ». E vorba și de posibilitatea de a ridica o oaste de vre-o 10.000, care s'ar uni cu « volintirii »: ea s'ar forma din ce ar fi în stare să deie satele.

Ca formă politică, Muntenii se cer a fi scoși de supt Turci « sau alte neamuri străine » și « să rămâie supt slăpânirea Rosiei ». Se vor întări locurile care pot apăra țara contra unei întoarceri turcești. Restul cuprinde numai dorința de a fi admis Păharnicul Dumitrachi ca agent pe lângă oaste și cererea de a se înfrâna « volintirii », iar cei doi clerici din fruntea lor să fie lipsiți de orice rost, putând fi chiar închiși la Mitropolie de episcopul de Buzău ².

Întrebați de Panin, aceiași adăuseră și alte dorinți. Arătară îndepartarea regimului turcesc de la vechile tradiții și chiar

¹ *Ibid.*, pp. 184—5.

² *Ibid.*, pp. 448—60.

de la înoirile anterioare cu o jumătate de secol numai. Plata de două milioane (2.250.000 de lei) pe an e de nesuferit, ca și contribuțiile în natură pentru Turci, arătându-se că « obiceiul acesta se făcuse numai de vre-o patrușprezece sau cinsprezece ani încoace », fără a mai socoti cumpărături pe preț fix a 70.000 de oi, pe an, de către casap-bașa constantinopolitan¹. Alături de aceste plângeri de caracter economic e și una care arată *amințirea unui trecut militar și dorința de a-l înnoi*: « Mai înainte vreme asemenea supărări din partea Turcilor nu se făceau, și era țara fericită, plină de oameni, având și până la 20.000 de oșteni. De atunci încoace, din zi în zi s'au stricat toate: abia au rămas vre-o 6.000 de slujitori nearmați pentru trebile locului, iară dincolo de Olt se mai află, încă, ca la vre-o 15.000 de voinici cu arme », — pandurii după sistemul austriac, cărora li era păstrat, pentru mai târziu, un mare loc în liberarea națională. Vina desființării oștii ar fi a lui Nicolae-Vodă². Se mai înseamnă că, dacă s'ar trece Oltul, numărul « volintirilor » va fi de două ori mai mare. « Și noi ne rugăm asemenea ca din veniturile de mai sus să se facă o oștire de 20.000 de oaste pământeană, spre a se afla totdeauna întru apărarea pământului nostru ». Și o revendicație politică se pronunță și ea: « Țara să ni se slobozească de Turci până la Dunăre », adică *înlăturarea raialelor*, cu tot ce însemnau ca stoarcere și ca abus. În fața Silistrei, ca și la Zimnicea, ar fi să se facă o cetate sau « castelaș ». Se spera ca, după încheierea păcii, să se întoarcă țărani pribegi și că « vor mai alerga și creștinii cei de pe lângă Dunăre, cari și mai înainte doriau să vină, dar se temeau de nestatornicia lucrurilor în țară ».

Dar, bine înțeles, în noua situație boierii să aibă grija a toate. Ei, și nu Domnul, care se bucura de o așa de bună primire la Petersburg, tinerii de pe lângă el fiind admiși în școlile militare. « A stăpânit cam cu asprime, poate și din vina împrejurărilor. » El, de și « om înțelept », socotindu-se jignit, nu poate reveni deci, decât cu gând de răsbunare. *S'ar putea,*

¹ V. Iorga, în Hurmuzaki, X, p. xx.

² Iorga, *Gen. Cantacuzinilor*, p. 482.

apoi, ca el să împiedece anexarea, cum a făcut-o Ioan Mavrocordat pentru țara la Răsărit de Olt. Cu atât mai mult, cu cât a declarat că vrea să participe la negociațiile de pace¹.

Se doria ca un nou manifest² să arăte locuitorilor că s'a făcut jurământ Impărătesei, « asigurându-li cu multă milostenie Ioate privileghiurile și drepturile lor ». « Volintirii », mai răi decât Turcii, ar fi să se înlăture cu totul³.

Dar, pe când și aiurea se doria acea oaste de 15.000 pedestri și 5.000 călări, cu ofițeri români, « ca să se deprinză cu ale războiului », artileria dăruindu-se de Ruși și se cerea și a se face « Academii de epistimii, meșteșuguri și limbi », la dări se va adopta « rânduiala Rusiei », totuși păstrând « zăciuiala ». Din produsul minelor o parte să fie a țării. Clerul va fi « supt îndreptarea Sf. Sinod după obiceiurile Sf. Bisericii din Rusia ». Abia jumătate din judecători să fie Români. Românii să poată trece în Rusia. Negustorii să fie liberi a merge oriunde, supt protecția agenților⁴. Se vrea și un fel de « conversiune » a datoriilor boierești.

În ce privește pe Moldoveni, ei aveau, prin mitropolit, legături mai vechi cu comandantul de la Hotin, Alexandru Galițin, întrebuintându-se și dragomanul consilier Cruta⁵. La Iași se ceruse un jurământ de supușenie de la locuitori, făgăduindu-se « datoria cea credincioasă a supușeniei Rusiei », « ca robi credincioși și buni și supuși ai Măririi Sale »⁶, iarăși vorbindu-se numai de « creștini », fără osebite de nație.

¹ *Ibid.*, pp. 460-8. Urmează prețioasa descriere a județelor, unul câte unul.

² Cel din 16 Decembre 1769, în Kogălniceanu, *Arh. Românească*, p. 187 și urm.

³ Iorga, *Gen. Cantacuzinilor*, pp. 479-81.

⁴ *Ibid.*, pp. 210-3.

⁵ Kogălniceanu, *Arh. Rom.*, I., p. 59 și urm. Cf. Jurnalul armatei rusești în 1769, Iorga, *Acte și fragmente*, II, p. 12 și urm. Cf. și *ibid.*, p. 19, n-le 2-3; p. 20, n-le 1-2.

⁶ Așa și în plecata scrisoare de mandat, pentru trimeșii la Petersburg; Kogălniceanu, *Arh. Rom.*, I, pp. 152-7. E iscălită de toți boierii și clericii. V. și *ibid.*, pp. 159-62 (mitropolitul cere moaștele Sf. Ioan cel Nou). Adresa către sinodul cel rusec; *ibid.*, pp. 163-9.

Și aici fuseseră « volintiri » alături de Ruși, chemați în capitala Moldovei; șeful lor era un Ioan Sacadat¹. Li se presintaseră pe tipsisie « cheile Curții gospod ». Jurământul se cetise solemn la Mitropolie. « Cărți de jurământ » fuseseră auzite nu numai prin bisericile reședinților de Ținuturi, dar și *până la cel din urmă sat*, cu iscălituri ale fruntașilor. Polcovnicul Horvat, care rămâne în Iași, după retragerea cavaleriei și tunurilor la Botoșani, pare a fi un Român de dincolo de munți. Dar și după venirea bătrânului Stoffeln, care muri de ciumă în primăvară, garnisoana era ridicul de slabă².

Administrația fu alcătuită din mitropolit, din Vornicul Ioan Sturdza, din Alexandru Neculce, simplu Păharnic, poate în amintirea legăturilor tatălui cu Rusia. Nu era, ca la Munteni, un grup de revoluționari cari să poată avea pretenția de a strânge totul în mâinile lor, servindu-se numai de prieteni și de oameni devotați³.

Și aici se făcu întrebare represintanților țării care li sânt dorințele.

E interesant că *la întrebarea despre starea țăranilor se trece cu totul peste măsurile ocolitoare ale Domnilor din urmă*. Lămurirea care se dă Rușilor în 1769 merită să fie reprodușă în întregime: « Mănăstirile și boierii asupra țăranilor acest feliu de stăpânire au avut, adecă: cei ce șăd pe moșiile mănăstirești i boierești i mazilești lucra' boierescul lor. Toată pânea stăpânului ei o strângea', o rădica' și o căra'; trebuinciosul fân il cosa' și-l rădica'. Podvozi făcea'; la mori, la heleșteie lucra'; vin din jos aducea', și dejmă din toate da' »⁴.

Cererile sânt de multe feluri, și *aici participă deosebile categorii ale populației*, pe când la Munteni se menține singurul interes al boierilor mari. Negustorii, prin mitropolit, cer, de la început, să nu se mai dea impositele venite de la « boierii greci », contra « pronomiilor vechi a' boierilor pământeni », ca « păhăr-

¹ Săcădatele sânt un sat din Ardeal.

² Kogălniceanu, *Arch. Românească*, I, pp. 129 și urm.

³ *Ibid.*, p. 136. Se aleg staroști de bresle pentru a se supraveghia meșterii și negustorii; *ibid.*, pp. 136-7.

⁴ *Ibid.*, p. 145.

nicie, cămenărie, braniște, cupărie, pârclăbie, mortasipie », ca și « nartul¹ vinului », « nartul lucrurilor ce se aduc din țări străine », « nartul de carne și de pâne, de lumânări și de sopon de țară »; « banii podului » îi aduc ei, dar să fie chiver-nisiți de « 3—4 neguțitori epitropi », ca mai nainte. Nu se uită dorința de a se păstra « banii turcești de aur și de argint, cum și rublele de Ragusa sau dobrovenetice » (din Dubrovnic)².

Cum de la Munteni se ceruse reanexarea malului stâng al Dunării, așa Moldovenii, amintind de cea mai nouă pradă tătarească în părțile Lăpușnei și Orheiului, doresc să se dărâme, pe lângă Brăila, și cetatea Benderului³, « nevindecată rană în spinarea țării »⁴. Astfel să se revie la « hotarul vechiu ». Nu se cere însă numai nimicirea acestui cuib de stoarcere și de pradă, ci și restituirea aceluia Hotin, de care vorbea cu durere și indignare, din generația trecută, Ioan Neculce: « Osebit », se spune delegaților, « să arătați și pentru țanutul Hotinului, cum că d'inceput au fost și este loc a Moldovii, și, de vreme ce acum, binevoind dumnezeiasca Pronie, ne-am învrednicit a fi supt creștineasca oblăduire a Rosieneștii Monarhii, să fie mila preaputerniciei Impărăției ca să rămâie și Hotinul supt ocărmuirea Moldovii, asemenea ca și celelalte țanuturi »⁵.

Dar între manifestările egoismului de clasă trebuie să se așeze și adresa către Impărăteasă a jupăneselor văduve din Moldova, care, dorind unele scutiri de greutățile pe care le aducea prezența oștilor rusești și imunitatea de sarcinile țării, cer să li se lase și mai departe « iobacii noștri », — pentru întâia oară acest termin unguresc pentru cei ce nu mai trebuiau, după reforma lui Constantin Mavrocordat, să se numească « vecini » —, « ce sânt șazători pe moșiile noastre », și « robii ».

¹ In text « parcul ». Tot așa și mai departe.

² *Ibid.*, pp. 148—50.

³ *Ibid.*, pp. 160—8. Și ei se plâng de « volintiri ». Moldovenii știau să vorbească, în frase înflorite, și de Scipion, Hannibal și Belisariu; *ibid.*, pp. 169—70. V. și paginile următoare, pentru recomandarea delegaților.

⁴ *Ibid.*, p. 207.

⁵ P. 223. Nu se uită și drepturile ce au boierii și mănăstirile asupra moșiilor de acolo. Ele se arendaseră de comandant « unui Costa Chirilovici ce au fost vameș la Cernăuți ».

Țiganii, dintre cari nu se vor lua « oameni de oaste »¹, oastea de țară ajungând atunci și la 4.000².

Bărbații întrecură pe femei. Ei cerură de la « Imperatriță » *înlăturarea Domniei*³: « La ocărmuirea țării să fie aristocrație, adecă să se aleagă 12 boieri mari din starea întâi... , începând de la Vel Logofăt », dintre cari jumătate pentru judecăți, jumătate pentru strângerea veniturilor. Aceiași manifestare de rosturi va fi la ispravnici, doi la ținuturile mici, patru la cele mari. Vor fi patru categorii de boieri. Fiii boierilor își vor începe cariera ca zapcii. Cu toții vor jura și « Impărăției » și « patriei ». Ca să « între la cinstea boierilor și la ocărmuirea țării toată partea boierească pe rând », dregătoriile vor fi anuale sau trienale. La împlinirea slujbei se va face o dare de samă. Judecătorilor li se vor alipi — e vremea jurisconsultului Toma Cara⁴ — câte un « pravilar ». Se va face, din « obiceiurile pă-mântului » și din « pravili », un îndreptariu iscălit de toți boierii și întărit de Impărăteasă. Pe basa acestui compromis juridic se va putea relua judecata proceselor.

Nu e vorba aici de refacerea oștirii. Rușii, supt un general residând la Iași, vor apăra țara, — dar e drept că apoi e vorba de 12.000 de ostași români lângă 8.000 de Ruși⁵. Tot el va trimete « dăjdiile țării » la Petersburg și va administra minele. Va transmite și orice acte. Mai mult, *cu adevărat rost de Domn, care, supt forma românească, nu poate fi primit, el va pune caftanele pe umerii boierilor numiți*⁶.

¹ Iscălesc subț acest prim act de « feminism »: Maria Costachi, Safta Roset, Măriuța Canta, Iinca Racoviță, Safta Bogdan, Zoița Cantemir (a lui Ioniță), Anița Miclescu, Maria « Solomoneasă Sturza », Nastasiica Racoviță, Safta Roset Băneasa (cealaltă era Hătămăneasa), Maria Bogdan, Safta Bașotă, Victoria Roset, Tofana « Paladi Macrioaie », « Smaranda a Lupului Costachi » (care, din cauză de bătrânețe, nu fusese luat în delegație); *ibid.*, pp. 176-9.

² *Ibid.*, p. 209.

³ Se răspinge cu groază ideea ca Turcii ar putea să numească un Domn: « Domn cu nume de Domnie aicea în Moldova pân' acum n'am auzit să fi făcut și nici motiv că vor ajunge la atâta nesimțire a face Domn la un pă-mânt unde nicio palmă de loc nu stăpânesc »; p. 224.

⁴ V. și Șt. Berechet, *Istoria vechiului drept român*, Iași 1934, p. 584.

⁵ Kogălniceanu, *l. c.*, p. 210.

⁶ *Ibid.*, pp. 202-5.

Incolo, se dorește doar ca « ofițerilor să li fie milă de țara Moldovei »¹. Aceasta pe când Tatarii prădau, neopriți, și până în Fălciu, iar « volintirii », înscriși pentru a se cruța pe ei și rudelor lor, se uniau cu Cazacii pentru a jăfui.

Rușii întrebară și care era situația învățământului în Moldova. Li se răspunde în 1771, când, acuma, fără s'o știe boierii, nu mai putea să fie vorba de a trece supt noua stăpânire creștină, arătându-se ce măsuri fuseseră luate de Grigore Ghica, în prima și a doua Domnie, și, la mijloc, de Constantin Mavrocordat, care iertase și pe preoți de dări și fixase și lefi de la Vistierie dascălilor. În 1770 abia, din cauza ciumii, încetase lucrul la școli, Divanul așezându-se în lăcașul învățăturilor. Acuma e vorba ca prin episcopul de Roman, Leon Gheuca, iubitor al culturii, să se adune din nou veniturile de la preoți. Dar se propun două schimbări, caracteristice: *să se aducă leafa dascălilor greci la același nivel ca a celorlalți și să se părească din program « matematica și filosofia » pentru că acelea erau destinate « ucenicilor străini »*, adică greci, cari nu se mai află acuma². Dar preoții declarară că nu mai pot plăti partea lor, adăugind că nu folosiau de la școli copiii lor: « căci și în câtă vreme au dat, copiii lor n'au fost împărțășiți de la școale, nici cu învățături, nici cu alt folos ». Totuși ei cred că trebuie să se păstreze învățătura limbilor.

Se discutase de Leon cu privire la păstrarea limbii grecești, și Rumiențov ține, fără a înțelege să hotărască el, să arăte că ea trebuie menținută: « Eu, nefintrând în cercetare, adică de au fost trebuincioasă limba aceia aice, pentru oareșicare trebuință a politicei, numai aceasta o zic cum că cea mai mare parte a cărților bisericesti se află scrisă într'această limbă, iar, deosebit de aceasta, că și într'alte cuvinte și învățături această limbă, prin slăviți scriitori, descopere meșteșugurile învățăturilor cătră căzuta cunoștință, și aceste sânt la Academiiile cele de învățătură, iar, deosebit, unde este întemeiet spicul bogosloviei cel pentru preoție, este trebuincioasă această limbă ». Și el dorește a se păstra și dascălii greci ce s'au chemat la

¹ *Ibid.*, p. 206.

² *Ibid.*, pp. 231-3.

această școală. La capăt, școala reîncepu și Mitropolitul se rugă să i se dea înapoi casa făcută anume pentru dânsa ¹.

Este interesant că o geografie anonimă tipărită în Rusia la 1770 vorbește de Decebal, de cucerirea lui Traian, de înlăturarea Dacilor, așezându-se Romani, provincia însăși numindu-se « Romana ». Înaintea barbarilor, « Huni, Goți și Saracini », Românii se retrag în munți, de unde revin cu « Dragoș, « feciorul lui Bogdan », care era dintre acei urmași ai Romanilor. Nu se lasă la o parte legenda vânătorii, nici Valul lui Traian. *La început era o singură țară, care s'a împărțit pe urmă în cele două Domnii* ². Alcătuitorul condicii în care se cuprinde întreaga corespondență cu Rușii, — și ordinul de a o face pare să fi venit de la Gavriil mitropolitul, — a crezut că trebuie să adauge și traducerea acestor pagini, ca o mărturie și întărire ³.

Dar împrejurările militare și politice făceau să apară zădărnice toate aceste programe și făgăduieli.

În adevăr, încă din Iunie 1770, când Țara-Românească fusese evacuată și Turcii erau să numească un Domn, pe Manolachi Gianî, ambasadorul prusian la Petersburg era autorizat să declare că « Impărăteasa n'are de loc de gând să facă din Moldova și Țara-Românească provincii rusești », ci, *dacă le poate câștiga de la Turci, « un fel de Putere intermediară », supl un « prinț slab » (ce médiocre prince),* ceia ce putea să fie o sugestie a lui Grigore Ghica, foarte onorat în capitala Rusiei, și figurând la toate ceremoniile. Austria ar putea să se împace cu această idee, și Prusia ar fi să fie consultată ⁴. Încă de atunci Ghica era însărcinat să negocieze în secret cu Turcii, aceasta fiind dorința Impărătesei însăși ⁵, care-și putuse da sama din cele petrecute până atunci că nu se produsese revolta « slavo-

¹ *Ibid.*, pp. 225—36.

² *Ibid.*, p. 243 și urm.

³ În călătoria lor delegații moldoveni fuseseră primiți și ospătați la moșia lui Matei, fiul lui Dimitrie Cantemir; *ibid.*, pp. 252—3. Vartolomeiu Măzăreanu era vechiu prieten al preotului Curții din Petersburg; *ibid.*, pp. 254, 264—6. Delegații întâlnesc la biserică pe Ghica-Vodă; *ibid.*

⁴ Iorga, *Acte și fragm.*, II, pp. 29—30.

⁵ *Ibid.*, p. 31, no. 1.

nească » generală despre care i se vorbise și pe care i se sprijiniau planurile. Vartolomeiu Măzăreanu, fără a putea să-și deie sama de rostul acestei plecări, înseamnă că la 17/28 Iulie 1770, « au purces și Ghica-Vodă din Petersburg la Moldova »¹. Și în Iulie ambasadorul prusian în Rusia asigură că, și de pe urma, după cât se pare, a unei hotărâte opoziții din partea Austriei, nu poate fi vorba ca Impărăteasa Ecaterina să voiască a păstra cele două țări românești².

În acest moment, trupe turcești aduceau în capitala Țării-Românești pe Manole-Vodă, « Io Manuil Roset Voevod », care-și făcuse la Craiova un Divan al lui, cu Dimitrachi Geanoglu Ban, Ștefan Pârșcoveanu Vistier, Constantin Argetoianu Clucer, Fote Vlădoianu Păharnic, Dumitrachi Obedeanu Stolnic, Vlad Țulcănescu Comis, Dumitrachi Colceac Serdar, Constantin Rasoviceanu Medelnicer, Constantin Poienaru Sluger, Nicolae Bârsescu Păharnic, Barbu Poienaru Șătrar, Barbu Prisăceanu, Clucer de arie. El fusese chemat la București, când Rușii se pregăteau de plecare, de episcopul Buzăului, rămas ca șef al unui « guvern provisoriu »³. Fostul Ban, care fusese numit întâiu, când se încercase la 1769, numai pentru județele oltene, își luă trecătorul Scaun în stăpânire. Cu o garnisoană turcească bine stăpânită, el a cruțat țării ce ar fi putut să iasă dintr'o administrație a Turcilor înșiși⁴.

Această stare de lucruri se păstră numai până la biruința lui Rumiențov din vara acestui an 1770⁵. Încercările lui Ghica de a căpăta o mediație englesă prin legăturile socrului său, rămas la Constantinopol, Iacovachi Rizu, nu vor aduce un

¹ Kogălniceanu, *Arch. Rom.*, I, p. 261. Cf. Iorga, *Acte și fragm.*, II, p. 33, n-le 1-2.

² *Ibid.*, p. 32, no. 1.

³ Iorga, *Gen. Cantacuzinilor*, pp. 185-6.

⁴ *Ibid.* O « carte » a lui, în *Rev. Ist.*, XI, pp. 1-4. V. și Iorga, *Acte și fragm.*, II, p. 32, n-le 2, 4.

⁵ Pentru întoarcerea, în 1771, a mitropolitului cu celălalt «deputat», Iorga, *Doc. Cantacuzinilor*, p. 304, no. xxxiv. Rumiențov cere lui Grigorie să lucreze contra știrilor false ce răspândesc de la Constantinopol « foștii odinioară dregători în țara dumneavoastră » (24 Iunie st. v. 1771); *ibid.*, pp. 305-6, no. xxxv. Și către boieri; *ibid.*, pp. 306-9, no. xxxvi; 13 August st. v. 1771. Se denunță și « rătăcitul Domn Manolachi ».

rezultat decât mai târziu, când, totuși, această mediație se va produce și va fi primită, de și fără a se putea ajunge încă de atunci la încheierea păcii ¹. O negociație cu Frederic al II-lea se țesuse alături ². O mare biruință a lui Rumiențov care fu călduros felicitat de Moldoveni ³, dădu lucrurilor o altă întorsătură.

Manole-Vodă fugi de la București, pe care Rușii îl ocupară fără altă luptă decât ciocnirea de la 24 Novembre ⁴. Pe când, din Rusia și de la Brașov, alergau la Iași, *devenit cartier-general românesc*, Nicolae Brâncoveanu, Mihai Cantacuzino, Nicolae Dudescu, Pană Filipescu, generalul Gudovici, comandant în Țara-Românească, lua ca însoțitor și călăuz pe tânărul Vatațe, ginere al Cantacuzinului. Se alcătuiește apoi un guvern legal și trainic din Mihai însuși, Filipescu, Dudescu, Vatațe, Grigore Băleanu, Ioan Bălăceanu, Pantazi Câmpineanu, plus un ginere al lui Pârvu Cantacuzino, Moldoveanul Tudorachi Balș, și oameni de casă ai Cantacuzinilor, Logofătul Dumitrachi, Ștefan Topliceanu, Varlaam, făcut Postelnic Mare ⁵. Brâncoveanu singur trecu la Brașov, supt cuvânt că vrea să-și aducă soția. Luându-se și Giurgiul și Brăila, un detașament rusesc, supt Patiomchin, amantul Impărătesei, care era să viseze de coroana regală a Daciei, ocupă și părțile de peste Olt, pentru care însă, poate numai din motive de aprovizionare, se făcu *alt Divan*, cu Dumitrachi Geanoglu, care muri în 1773, cu Ștefan Prâșcoveanu, purtând titlul de Mare Ban, cu Constantin Argetoianu, înrudit prin femei cu Cantacuzinii, cu Hagi Stan Jianu, de la care ni s'au păstrat scrisori interesante ⁶.

Mai însemnate decât aceste formațiuni boierești, întipărite cu caracterul de partid, e o manifestare națională cu totul extraordinară. Intors în țară, *Răducanu*, cel mai în vârstă dintre Cantacu-

¹ Iorga, *Acte și fragm.*, II, pp. 33-4.

² *Ibid.*, pp. 35-6. Era vorba și de a « mângăia » Polonia, pentru sfâșiarea ei, dându-i țările noastre.

³ Kogălniceanu, *Arh. Românească*, pp. 225-8. Cf. Iorga, *Gesch. des osm. Reiches*, IV.

⁴ V. Hurmuzaki, *Fragmente*, V, p. 386.

⁵ Iorga, *Gen. Cantacuzinilor*, p. 187.

⁶ Iorga, *Studii și doc.*, XII, Scrisori de boieri și Scrisori istorice, la această dată.

zini, soțul unei domnițe Mavrocordat, *refusă orice dregălorie, oferindu-se ca ostaș. Va organiza însuși o armată, cuprinzând Români, nu numai din ambele Domnii, ci și din Ardeal. Polcovnic al Impărătesei, el comandă deci acel « polc de husari români », « în care erau tot aleși tineri voinici, Rumâni, Moldoveni, Ardeleni »*¹. Cu aceștia el va face isprăvi pe care le vor pomeni Rușii recunoscători, deosebindu-se, la 1773, în lupta de la Silistra, unde, în clipa debandadei acestora, el prinse o baterie de douăsprezece tunuri; va muri dintr'un accident de vânătoare, când se gătia să-și ducă din nou în foc regimentul².

Nimic nu se schimbă în 1771, când diplomația prusiană, *reluând ideia unei despăgubiri a Polonilor cu cele două principate, se gândia să le lege numai de regal prin « doi prinți, naționali sau străini », în situația ducelui de Curlanda. Regele Prusiei însuși stăruia pentru aceasta*³. Dar acuma Rușii pătrunseseră, prin Tulcea, și în Dobrogea⁴.

Atunci intervine ambiția austriacă. Maria-Teresa se va apăra într'o scrisoare intimă către fiica ei, Maria Antoinetta, regina Franciei, că ar fi înțeleasă cu Rusia și ar avea acele planuri în Polonia, care duseră totuși la actul de împărțire din Februar 1772⁵. Ea făcea să se încheie însă la 6 Iulie un *tratat cu Sultantul, prin care se asigura acestuia un sprijin contra Rușilor, pentru un ajutor bănesc de 20.000 de pungi, care se și plăti, și îngăduința pentru Austrieci de a-și realipi Olenia*⁶. Pentru a câștiga pe Prusieni, prințul Lobkowitz, ambasadorul austriac la Petersburg, propunea ca *din Moldova și Țara-Românească să se facă o monarhie pentru prințul Henric, fratele regelui Frederic*⁷, dar ambasadorul prusian acolo credea

¹ Iorga, *Gen. Cantacuzinilor*, p. 188.

² *Ibid.*, pp. 188-90. La polc îi urmă fiul, Nicolae, iar altul, Ioan, tot ofițer, va juca un rol politic.

³ Iorga, *Acte și fragm.*, II, p. 36, no. 2.

⁴ *Ibid.*, p. 37, no. 2. V. și n-1 următor. Apoi, *ibid.*, pp. 40 1.

⁵ V. Georges Girard, *Correspondance entre Marie-Thérèse et Marie-Antoinette*, Paris s. a., p. 92 (după culegerea lui Arneth). V. și Frédéric de Smitt, *Frédéric II, Catherine et le partage de la Pologne, d'après des documents authentiques*, Paris, 1861, 2 vol.

⁶ Hurmuzaki, VII, pp. 86-8; Iorga, *Acte și fragm.*, II, p. 55.

⁷ De Smitt, o. c., II, p. 21.

că, de și, *prințul va fi silit s'o facă*, e păcat că se va așeza în mijlocul unei nații false și rele ¹. El declara că Austria « n'ar putea lua nimic din acele țări, de și ar găsi avantajii să poată stabili vechile ei limite prin ocuparea unei părți din Muntenia până la râul Olt » ².

Viena se împotrivesc însă la orice organizare a Principatelor ca organism independent; « considerațiile de creștinism și de umanitate » care se aduc înainte de la Petersburg nu prind ³. În schimb, Rușii se declară gata a primi, ca o compensație, așezarea Austrieilor până la Olt ⁴. Ministrul hotărâtor la Petersburg, Panin, declara că nici într'un cas evacuarea Principatelor nu se va face supt presiunea austriacă ⁵. Frederic al II-lea credea chiar că Rusia ar fi gata să se înțeleagă cu Sultanul pentru a se lua Austriei Ardealul și provinciile vecine ⁶. Se ceruse chiar sprijinul militar al lui Frederic, care-l refuză ⁷.

În sfârșit, hotărârea Sultanului de a se lupta mai bine încă zece ani decât să renunțe la Moldova și Țara-Românească, la Tatarii Crimeii era nezgduită ⁸.

O încercare a lui Manole-Vodă de a reveni la București fu zdrobită de generalul rus Fabriczany ⁹. La Ruși acum era în primele rânduri unul din prinții Cantemir, care avu însemnate

¹ V. și Iorga, *Acte și fragm.*, II, p. 38, no. 1.

² Il estimait aussi que la Cour de Vienne ne pourrait rien prendre de ces pays-là, qu'oiqu'elle trouvait son avantage à pouvoir rétablir les anciennes limites par l'occupation d'une partie de la Valachie jusqu'à la rivière de l'Aluta.

³ *Ibid.*, p. 39, n-le 2-3. O comunicație a lui Panin către Lobkowitz, care se miră că Rusia nu vrea anexarea; *ibid.*, p. 40, no. 1. Cf. și *ibid.*, p. 31, no. 3.

⁴ *Ibid.*, p. 40, no. 2. Argumente prusiene contra oricărei schimbări în folosul Principatelor; *ibid.*, pp. 42-4. Ambasadorul prusian la Petersburg se gândia și la *posibilitatea* unei intrări a Austrieilor în Moldova pentru a sili pe Ruși să plece; *ibid.*, pp. 46-7.

⁵ *Ibid.*, p. 49, n-le 1, 2.

⁶ *Ibid.*, p. 52, no. 1. Propuneri austriece cu restituirea teritoriilor ocupate de Ruși; *ibid.*, p. 53, no. 2.

⁷ *Ibid.*, p. 58 și nota 1.

⁸ *Ibid.*, pp. 47-8, 49-50, 51-2.

⁹ *Ibid.*, p. 50, no. 2. Cf. V. A. Urechiă, *l. c.*, pp. 382, 390-1, 393.

succese¹. În vederea și a problemei polone, *chestia Țărilor Românești era rezolvită de Ruși în sensul că erau gata să le restituie*. Ca loc al negocierilor Impărăteasa, care nu credea potrivit Iașul, propune Ismailul².

Căzuseră prin urmare, însă până la începutul anului 1772, în această epocă de raționalism, străbătută însă de cutezătoare reverii diplomatice, toate planurile făurite la Curți și în cabinetele ministeriale: și marele Stat al pravoslavnicilor « sloveni » « liberați », și acela al regatului pentru prințul Henric de Prusia, și al treilea: al ducatului vasal al Poloniei³ și, alături, planul austriac al reintrării în Oltenia. Mai stătea în picioare ca să aibă, la capăt, aceiași soartă: planul mediației pruso-engleze. În Septembrie regele Frederic era pentru renunțarea la desmembrarea Moldovei și a Munteniei din Imperiul Otoman⁴.

Când se află la Petersburg, abia atunci, de tratatul secret austro-turc⁵, dorința de a încheia ceia ce se numia « pacea separată », fu și mai puternică sau, altfel, dacă intrigile austriece izbutesc, ei bine se va merge până acolo de *se vor strămuta toți locuitorii din țărilor românești*, colonisându-i în Rusia, cum s'a făcut în Noua Serbie pentru un număr de Slavi, și astfel toate forțele rusești se vor putea întrebuița pentru o lovitură hotărâtoare⁶.

În aceste împrejurări era să se deschidă congresul și anume într'o localitate de pe acest pământ a cărui soartă fusese atât

¹ Iorga, *Acte și fragm.*, II, pp. 53-4; V. A. Urechiă, *l. c.*, p. 400.

² Iorga, *Acte și fragm.*, II, pp. 56-8.

³ Pentru ideia lui Frederic de cedare pur și simplu către Polonia, de Smitt, *l. c.*, p. 31. V. și *ibid.*, p. 32; cf. *ibid.*, pp. 36-7.

⁴ De Smitt, *l. c.*, p. 41.

⁵ La 10 Septembrie 1771, Frederic credea că, « dacă se declară Curtea Austriei », ea va ajuta pe Turci să gonească pe Ruși din Moldova; *ibid.*, p. 42. El era gata să atace pe Austrieci în Moravia și în Ungaria, la Dunăre; *ibid.*, p. 48. Era vorba și de *atingerea Tisei*; p. 49. Se făceau și Austrieilor declarații în acest sens; *ibid.*, p. 50. Cf. *ibid.*, pp. 52, 60. Rusia se arăta gata a sacrifica pretențiile asupra acestor țări (Novembre; pp. 62-3). Confirmare prusiană; *ibid.*, p. 66. V. și *ibid.*, p. 105.

⁶ Iorga, *Acte și fragm.*, II, pp. 59-60. V. și *ibid.*, pp. 61-2. Cf. de Smitt, *l. c.*, p. 44.

de mult în discuție. Turcii nu primiau nesănătosul și depărtatul Ismail, oferind Giurgiul, Bucureștii, sau vre-un oraș vecin ¹. Se va ajunge la Focșani.

Încă din Martie se știa la Petersburg că era vorba de *a se da Moldova lui Ghica, cu înapoierea către țară a Hotinului și Benderului* și că, neputând să se capete independența Principatelor, măcar pentru Moldova — *altă sugestie a aceluiași Ghica* ² —, să se impună Turcilor « *aceleași condiții supț care s'au supus altă dată de bună voie* » ³. *Se recunoaște o tradiție pe care am întâlnit-o și la cronicari cu prilejul negociațiilor de la sfârșitul veacului trecut, și ea, întinzându-se și asupra Țării-Românești, se va îmbrăca, la acest moment, într'o patriotică născocire de « capitulații » cu Sultanii.* Dar se credea încă în posibilitatea unor pretenții austriece asupra ambelor Principate, nu numai asupra Serbiei, care li s'ar putea lăsa ⁴. De fapt, cum era să se ocupe de Austrieci partea care li revenia din Polonia, *pe socoteala căreia se împăcaseră lucrurile*, principalul ministru al Mariei-Teresei, von Kaunitz, cerea ambasadorului Țarinei la Viena să se îngăduie *trecerea trupelor prin Moldova. Aceasta nu era însă decât primul plan al usurpării așa-numitei Bucovine*; Panin credea însă că se va recunoaște caracterul « *impracticabil* » al acestui « *drum* » ⁵. Pentru a îmbuna pe Ruși, același ministru austriac arăta că tratatul cu Turcii n'a fost ratificat și că el a fost lăsat să cadă din considerație față de Rusia ⁶.

Mai statornice decât iluziile diplomatice erau însă speranțele trezile în aceia cari, cu toată nehotărîrea, neexperiența și egoismul lor de clasă, represintau necesitățile de viață și aspirațiile de viitor ale poporului românesc.

Cum se hotărî începerea, la 7 August, a negociațiilor, care trebuiau să fie sterpe, de la Focșani ⁷, se aleseră delegați cari să

¹ Iorga, *Acte și fragm.*, II, p. 64, no. 1; p. 66, no. 2.

² Pe care-l recomanda pentru acea Domnie moldovenească, nefiind admisibilă *Unirea de care visase*, și regele Prusiei; *ibid.*, pp. 66-7.

³ *Ibid.*, p. 65, no. 1.

⁴ *Ibid.*, p. 66.

⁵ *Ibid.*, pp. 67-8.

⁶ *Ibid.*, p. 68, no. 2.

⁷ Hurmuzaki, *Fragm.*, V, pp. 356, 371-8; *Doc.*, VII, pp. 93-4.

represinte pe fiecare din cele două țări, și anume de la Munteni mitropolitul Grigorie, cu arhimandriții de la Sf. Ioan din București, de la Mihai-Vodă, din Căldărușani, iar, ca boieri, Mihai Cantacuzino și Nicolae Dudescu, adăugându-se și ceilalți membri mireni ai Divanului bucureștean¹, iar de la Moldoveni aceia cari s'au arătat mai sus, și adrese se alcătuiră către reprezentanții Puterilor mediatoare, pe cari ai noștri îi numiau « elcii », cu un termen turcesc².

Boierii din Moldova nu ni-au lăsat actul care a plecat, fără îndoială, și de la dâșii. Avem pe al boierilor din Țara-Românească.

Trimesului prusian i se atrage atenția că *e vorba de « a se asigura viitoarea soartă a unui popor »*, — deci mult mai mult decât singurele interese boierești care fuseseră avute în vedere la început. Ținând însă credința că patria lor va rămânea supt « Augusta stăpână », ale cării victorii se glorifică, fiind socotite ca din voia lui Dumnezeu, și aruncând cele mai grele cuvinte de osândă asupra « tiranilor » turci, se strecoară totuși la sfârșit mențiunea « privilegiilor noastre », ceia ce arată că unul din tânăra boierime, om format supt influența italiană, dar care va fi fost întrebuițat la capuchehaielâc, așa încât învățase nu numai limba turcească, dar și rosturile diplomatice streine, Ienăchiță Văcărescu, atunci Mare Ban³, ticluise cu meșteșug pretinsele acte de închinare de la Mircea I-iu și de la « Vodă Laiotă », confundat cu Țepeș⁴.

« Elciului » Austriei așa de lacome de pământ românesc i se vorbia de speranțele ce se mișcă în « tot emisferul nostru », fiind vorba de « a se hotări între slobozenia și robia unei însemnate părți a creștinătății ». Și aici, înfierându-se « încălcarea vrăjmașilor Credinții », se cere « a ne păstra în vechile noastre drepturi ». Cu o deosebită dibăcie, care ar putea să vie de la același tânăr boier sau de la acel fiu al lui Răducanu Cantacuzino, Ioan, care va manifesta peste douăzeci de ani aceleași

¹ V. A. Urechiă, *l. c.*, p. 408.

² Iorga, *Acte și fragm.*, II, p. 68, no. 3.

³ Se refugiase în 1769 la Brașov; V. A. Urechiă, *l. c.*, pp. 371-2.

⁴ Iorga, *Gen. Cantacuzinilor*, pp. 485-7; altă formă pp. 490-91.

idei, se amintește, și *nu numai pentru Țara-Românească, ci pentru « Principatele moldo-române »*, libertatea de odinioară supt Domni de țară, uniți cu Unguria și cu Transilvania, de unde au primit totdeauna ajutoare spre a se lupta împotriva deselor opintiri ce făceau Turcii pentru a-i supune. Trebuind să se închine, au făcut-o « supt mari condiții, folositoare și însemnate », călcându-se apoi de Turci prin desființarea oștirii și creșterea dărilor. Acuma se cere « scuturarea pentru totdeauna a vrednicului de plângere jug »¹.

Mihai Cantacuzino aduse însă și încredință aceluiași Austriac *acele acte ale negociațiilor lui Șerban Cantacuzino, din care reiese grija de a se păstra vechile privilegii ale țării*, dar firește că în ele nu se cuprind și « capitulațiile » de atât de recentă « descoperire ». Pe această basă se cere acea « stare de neatârnare către care tind toți aceia ce au apucat a-i gusta odată dulceața ». Se merge până acolo, încât se primește punctul de vedere austriac că prin împărțirea Poloniei s'a căutat « a pune un capăt turburărilor care sfâșie Statul Poloniei », « oprind pe vecinii noștri de-a lucra în contra lor înșilor, silindu-i a ajunge fără voie fericiți și a urma adevăratelor lor interese, împotriva cărora-i întunecase cu desăvârșire un entusiasm orb și spiritul de partide ». Se pune în vedere ce folos pot avea Statele austriece din comerțul cu aceste țări. Și se dorește, ca în 1716, primirea unei delegații la Viena².

Stăruințele cele mai puternice sânt cele către trimesul rus, Orlov, despre care se știa ce rol a avut în revoluția grecească din Moreia, așa încât putea fi socotit ca un factor activ al eliberării creștinilor³.

Și aici se păstrează credința că se va « trăi supt nemijlocita stăpânire a Impărăției Rusești » — se amintește manifestul imperial, răspunsul Țarinei și se arată « desnădejdea de-a mai trăi în țară noastră », dacă s'ar întoarce stăpânirea trecută, — dar și aici se aduc înainte « vechile învoieli », « vechile drepturi ». Se presintă istoria țării ca stăpânită de continua lor reclamare.

¹ *Ibid.*, pp. 487—8.

² *Ibid.*, pp. 488—90.

³ Kogălniceanu, *Arh. Românească*, p. 257.

Față de acesta singur se precisează forma pe care o doresc boierii pentru viitor: « Domn de aceeași credință cu noi », — dar nu numai decât și de același neam—, « ocrotirea celor mari trei autocrați: al Rusiei, al Austriei și al Prusiei » —, *deci nu stăpânirea rusească de fapt, ci independența supt o garanție europeană*. Turcilor li s'ar da, alături de « semnul recunoștinții » față de cei trei ocrotitori, « suma din vechime », prin ambasadorii la Constantinopol ai acelora, fără a se avea vre-o corespondență și a se vedea Turc în țară. Se spune, de altfel, limpede, că în fața anexării, care începe a fi îndoielnică, este și « *modul cel de al doilea* ». Dar, pe când în celelalte declarații iscălesc toți boierii Divanului românesc, în frunte cu mitropolitul Grigorie, cu acel Cozma de Buzău, Român, care lucrase ca « regent », și cu acel viitor episcop, pentru moment numai arhimandrit, Chesarie, căruia i s'ar putea atribui un rol în redactarea acestor acte, acuma apar numai inițiații acestui secret, adecă, pe lângă acești clerici, cari stau în frunte, doar Dudescu, Mihai Cantacuzino și Dumitrachi ¹.

La 30 August st. v. un memoriu amănunțit către Orlov cuprinde actele atunci fabricate: cel din « 1383 » sau « 1386 », și cel « de pe la anul 1460 ». Se adaugă și știri de la Bizantini, din cutare document de la Tismana și din tradiție, ca înfrângerea Turcilor supt Mircea, la « Cirolași din Ilfov ». Se arată originea acelor acte, din care al lui Mircea nu apare decât în resumat, când se adauge că « toate acestea se pot vedea chiar și în firmele ce se făceau și până în cei de pe urmă ani » și care se analizează cu de-amănuntul pentru a se vedea că ele « numiau pământul românesc autonom și de sine stătător ». Din ele se relevă dreptul, observat până la Ștefan-Vodă Cantacuzino, de a se alege Domnii. Exact se amintesc cele două încercări de a se desființa viața românească a țării: supt vechiul Mohammed-beg și supt Mohammed Chiupruliul. De la Nicolae Mavrocordat s'ar începe samovolnicia neînfrănată a Turcilor, trecându-se în lista abuzurilor dări ca *giaigè*, *ubudeturile*, *codumurile* și altele. La fiecare din Domnii munteni se înseamnă ce s'a mai adaus. Se recunoaște aici experiența de Vistier a lui Mihai Cantacu-

¹ Iorga, *Gen. Cantacuzinilor*, pp. 492-5.

zino. Un paragraf e consacrat livrărilor în natură cu toate nedreptățile ce s'au amestecat în ele. Urmează apoi specificarea încălecărilor de hotar, aducându-se înainte o hotărnicie « a lui Mircea-Vodă, din anul 1512 (*sic*) », și un firman de supt Ștefan Racoviță. Acest memoriu e cea mai sigură basă pentru a se cunoaște îndatoririle față de Turci, care crescuseră neconținut, ajungând în adevăr nesuferite ¹.

Alte cereri, pe alte temeuri, vor veni pe urmă. Deocamdată dezvoltarea atât de însemnată a ideilor politice ale boierimii noastre se oprește aici.

Dar trebuie să se observe că o largă cunoștință a lucrurilor politice din Europa se întâlnește în acest moment și în expunerea, de o formă îmbâcsită cu expresii grecești ², a împrejurărilor acestora încă de la 1763, datorită unui « biv Vel Stolnic Dumitrachi », care a fost identificat cu boierul Varlaam, dar s'au adus argumente de biografie pentru a dovedi că e vorba de un altul, fără a-l putea identifica ³. Așa cum e, *această întinsă povestire e de fapt cea d'întăiu lucrare originală de istorie universală în românește*, de și forme

¹ *Ibid.*, pp. 492—508.

² Dar și rusești: *neposvol*, și italiene: *confederaționale*. Citații turcești. E curios cum de altfel glumețul boier aduce înainte și câte un proverb românesc ca: « sus stele, jos stele, întinde-te, piele »; p. 367.

³ Ed. V. A. Urechiă, în *Mem. Ac. Rom.*, seria a 2-a, X, p. 360 și urm. Cf. I. C. Filitti, *Cronicarul Dumitrache*, 1933. Totuși v., la pagina 392: « îndăstul va fi mărturia dumnealui Dumitrache Varlaam biv Vel Medelnicer, ca unul ce s'a întâmplat, ci încă până a nu lua războiur sfârșit au apucat la sănătoasa »; p. 392. Dar, p. 398: « *insumi* am cetit talmăcirea ». E obișnuitul ton glumeț al povestitorului. V. și p. 394: « ca Rumănul, una lenevirea »; « o bătaie care nu le au fost de obrazul lor ». Sau: « Să te văz, piatră, scăparea iepurilor » (*ibid.*). Vezi și p. 395, pățania Rumeliotului. La p. 399: « căinii Bucureștenilor până la o vreme au iernat în partea locului ». La spargerea congresului: « geaba vii, geaba te duci » (p. 409). Cutare Rus e « un drăguță de blestemat, cât nu avea po-trivnic » (p. 409). Autorul merge cu Rușii în campanie la 1773; p. 423. La 1774, se spune că un act turcesc a fost tradus de « pământeanul nostru dumnealui Hagi Dumitrache biv Vel Șetrar »; p. 447. În persoana întâiu scriitorul se arată vorbind cu Grecii constantinopolitani de la armata Vizirului; p. 448. El se duce la Constantinopol pe urmă; p. 449. V. 460: « pe mine, Dumitrache biv Vel Medelnicer ». Era a șasea oară acolo; p. 464.

ca «sinior Genglin»¹, pentru ambasadorul prusian la Constantinopol, von Zegelin, ar dovedi întrebuintarea cutării lucrării italiene cu privire la acest războiu. Și aici sunt tratați aspru Turcii și «obiceuirile» lor². Scriitorului îi e milă de «patimile ticăloasei patrii noastre, Țara-Românească»³. El cunoaște și Moldova, vorbind de bălțile ce sânt lângă Movila Răbâii⁴.

Înterupte, negocierile fură reluate, cu prelungirea armistițiului, în toamnă, Grigore Ghica apărând pentru ca să adauge cunoștința de lucruri și forme pe care putea s'o aibă mai mult decât Scarlat Caragea, înlocuitorul mortului Mihăiță Racoviță, ca Mare Dragoman al Porții⁵. Se credea însă în posibilitatea îndeplinirii de Ruși a amenințării că vor preface în pustiu țările românești⁶.

Se urmă cu această prelungire, fără mediatori, la București chiar, a congresului, delegatul rus cerând pentru Principate amnistia, scutirea de haraciu pe doi ani și numirea pe viață, în Moldova, a lui Ghica⁷.

În acest moment (15 Ianuar st. v. 1773) episcopii și toți egumenii, și cu Damaschin⁸ și cu Sofronie, boierii, de o parte și alta a Oltului, cuprinzând, împreună cu cei amestecați până acuma în negociații, și pe Dimitrie Bălăceanu, Dimitrie Panaiotachi, Nicolae Știrbei, Scarlat și Mihai Greceanu, Ștefan Prejbeanu, Constantin Argetoianu, Ioan Cândescu, Ștefan Bibescu, Matei Crețulescu, Hagi Stan Jianu, Fotea Vlădoianu, Nicolae și Constantin Filipescu, Constantin Cocorăscu, Constantin Hrisoscoleu, Dumitrachi Medelnicerul, pomenit în cronica de care a fost vorba, și alții mai mărunți, presintă Rușilor un

¹ Dar și «sinior Vrognard» (Brognard), p. 365. La pagina 369: «publicitul războiului»; sau la p. 406: «cuvenție».

² P. 365.

³ P. 370.

⁴ P. 368.

⁵ Iorga, *Acte și fragm.*, II, p. 69, no. 2. Cf. V. A. Urechiă, *l. c.*, p. 395.

⁶ Iorga, *Acte și fragm.*, II, p. 69, no. 1; p. 70, n-le 2, 3; p. 71, no. 2.

⁷ *Ibid.*, p. 71, nota 3.

⁸ V. A. Urechiă, *l. c.*, p. 397.

memoriu, ca unii « care înfățișează astăzi trupul neamului lor », un nou memoriu, ca pentru împrejurările total schimbate. Se amintesc toate marile făgăduieli din trecut, că și « strălucirea și iubirea de omenire întru care sfințitul schiptru împărătesc al Rosiei covârșește astăzi mai pe toate celelalte schiptruri ale Europei ». Se cere atenție pentru familiile compromise prin fățișa « prea-fățișa » lor alipire la cauza rusească. « Intregul popor » vrea, de altfel, să scape de « nesuferitul jug al stăpânirii otomanești », pentru a trece la « fericita cărmuire a Rosiei », supt « Crăiasa cea aleasă », liberatoare a « atâtea popoare drept-credincioase »¹. În alt memoriu, în care e vorba de « slobozirea tuturor celor de o lege creștini și mai ales a acestor două țări, Țara-Românească și Moldova », *se ridică, supt inspirația prusiană, ideia lui Frederic al II-lea de a se face din cele două țări, unile, o a doua Curlandă supt ce a mai rămas din regatul polon*. Se adaugă, pentru a câștiga pe negociator, că în astfel de împrejurări mai fericite, s'ar putea despăgubi Rusia de cheltuielile războiului, și s'ar da ceva, supt chizeșie rusească, și regelui prusian, « supt nume de protecție sau de negoț », — deci se revine la protecția europeană. Cum diplomatul rus era să plece în curând, el e rugat să primească pe lângă el ca « aghent » al țării pe unul dintre boieri².

Când, la ruperea congresului, se vădi că Rusia nu înțelege a păstra aceste țări, boierii cei mai credincioși îi vor arăta că ultimatul dat Turcilor « îi aruncă într'o prăpastie de mîhnire și de desnădejde, văzând înapoierea țării lor făcându-se din nou în mâinile tiranului »³.

La 15 April, Obrescov părăsia Bucureștii, încheindu-se, dar nu fără o revenire la sfârșitul lui Maiu⁴, și această altă încercare de pace, și ostilitățile trebuiau să reînceapă, pentru a forța pe Turci în ceia ce privește libertatea, « nespânzurarea », cum spune cronică românească a războiului, Tatarilor. Luptele se

¹ Iorga, *Gen. Cantacuzinilor*, pp. 509-12.

² *Ibid.*, pp. 512-4; altă formă, *ibid.*, pp. 532-5.

³ *Ibid.*, p. 516.

⁴ V. A. Urechiă, *l. c.*, p. 446.

porniră în Dobrogea¹ și în fața Silistrei, precum și pe alte puncte ale Dunării.

Și această campanie fu fără rezultatul hotărîtor care se aștepta. Ea dădu însă speranțe boierilor anexionați. Ei amintiau, înainte de a se deschide ostilitățile în 1774, la 30 Mart, ce jertfe au făcut pentru cauza creștină și ce suferințe au îndurat, fără să se afle între ei un singur trădător. Ei își arătau temerea ca nu cumva să se facă din țara lor un pașalâc, «supt cuvânt că nu avem Domn de atâția ani». Niciun tratat nu va fi observat de astfel de stăpâni. Și iată că, pe neașteptate, alături de perspectiva că locuitorii vor fi siliți a-și părăsi legea creștină însăși, se înseamnă ce glorie ar fi pentru *Impărăteasă să libereze niște oameni de un așa de nobil neam*: «să lase urmașilor faima că a mântuiri pe colonii Romanilor, adevărați închinători ai *Mântuitorului nostru*²». Cel care a scris aceste rânduri cetise cartea, până atunci păstrată întreagă, a Stolnicului Constantin, și știm că Mihai Cantacuzino, scriind memoriul către Curtea rusească, publicat apoi la Viena în grecește, se sprijină pe unul din capitolele ei. Lui Panin i se cerea să se revie asupra concesiilor privitoare la Principate de la ultimul congres³. Și în același ton ridicat, în care se vede o adevărată cultură clasică, i se amintește lui Rumiențov felul cum s'au zeificat «căpitani» Grecilor și Romanilor prin adăugirea de noi provincii. Și aici, *ideia însăși a Daciei învie*: «Unind cu Impărăția toată Dachia faimoasă, cea în timpuri strașnică și biruitoare a Romanilor, Bizantinilor și Turcilor, și căutând dragostea tuturor lăcuitorilor, cu mult mai drept titlu decât oricare alt gheeneral vechiu puteți fi vrednic de porecla de *Dachic*».

În Maiu se relua războiul în Dobrogea. În acest moment i se cere aceluiși general să admită o nouă deputație a țării la Petersburg. Ar merge «două, trei chipuri de boieri și vre unul din ai clerului ca deputați la tronul împărătesc», pentru a cere

¹ Participă la aceste lupte și polcovnicul Cantemir; *ibid.*, p. 444. Cronica aceasta tace isprava la Silistra a lui Răducanu Cantacuzino.

² Iorga, *Gen. Cantacuzinilor*, pp. 514-8.

³ *Ibid.*, pp. 518-9.

același lucru: «întărirea slobozeniei supt înțeleapta cârmă și puternica ocrotire a Măriei Sale împărătești»¹.

Indată Rumiențov răspundea mitropolitului și la «toți preacinstiți membrii bisericești și mirenești din toate treptele prințipatului Valahiei», primind ideia deputației, dar făgăduind numai o asigurătoare ocrotire². De fapt, se trimese, în Iunie, cu o «jalbă» către Impărăteasa însăși, numai Mihai Cantacuzino³.

Fără să se fi ajuns la biruința scontată, Turcii primiră în sfârșit punctul privitor la Tatarî. Indată ce se află, în Iulie, aceasta, plenipotențiarii având să se adune grabnic într'un biet sat din aceste părți dobrogene, la «Micul Fântânar», Chiuciuc-Cainargi, stăruințele boierilor munteni, singurele pe care le cunoaștem, căci la Moldoveni nu s'a găsit cine să alcătuiască un dosar ca acesta al lui Mihai Cantacuzino, fură reluate. Din nou fură chemați în sprijin și Rumiențov și Obrescov și Panin și Patiomchin și Cernișev, și Impărăteasa și Moștenitorul⁴ (10 Iulie st. v.). Mitropolitul, rămas după plecarea lui Mihai conducător al politicii de anexiune, trimese din parte-i, pe arhimandritul Filaret, care-i va fi urmaș⁵.

Data aceasta, se relua planul Curlandei românești, dar gândul dureros cercetător al boierilor se oprise și la ideia *de a se face din principate o republică asemenea cu a Ragusei*, sprijinită pe vechile privilegii și fără niciun amestec turcesc⁶.

Tratatul care se încheie cuprindea *numai întoarcerea la Imperiul otoman în starea pe care o aveau țările pe vremea Sultanului Mohammed al IV-lea*.

Indată boierii munteni alergică să explice care era această situație. Intâiu alegerea Domnului de țară, citându-se toți aceia cari de la Mihai-Vodă înainte ajunseseră astfel în Scaun. Apoi liber-

¹ *Ibid.*, pp. 521—2.

² *Ibid.*, pp. 523—4, 529 și urm.

³ *Ibid.*, pp. 524—5.

⁴ *Ibid.*, pp. 524 și urm., 529 și urm.

⁵ *Ibid.*, pp. 526—9.

⁶ *Ibid.*, pp. 533—5.

tatea oricărei mișcări după răscumpărarea anuală prin haraciu, și se amintiau luptele purtate de principatul lor « cu Moldova, cu Ardealul, cu Lehia, și în numele lor, și ca aliați ». Să se fixeze acest haraciu la suma, exclusivă și definitivă, de 125.000 de lei. Să se reserve Domnului judecata fără apel, fără chemări aiurea, cum se făcuse în ultimul timp, și se adauge a nu se plăti « prețul sângelui » pentru Turcii omorâți în țară. Să se respecte dreptul de asil, iar Românilor trecuți la Turci să li se admită calitatea națională și chiar portul. Să se mărgenească la cercetarea bălciorilor comerțul în țară al Turcilor, cari trebuie să aducă recomandății de la Pașii vecini. Să nu li se îngăduie, lor și altor Turci, a ținea slugi români, a-și avea orice așezare, și nici case de rugăciuni. Să nu se mai admită trecerea prin țară a Turcilor, Pași sau alții. Să se refacă șchela de la Târgul-de-Floci. « *Să fie slobози pământenii a merge prin alte țări pentru învățătură, precum nu erau nici în trecut mărgești numai în patria lor.* » Se cere, fără a se gândi ce pretenții și insolențe, ce intrigi și comploturi pot să iasă de acolo, numirea, potrivit cu dreptul general ce se acorda Rusiei prin tratat, un consul la București și un vice-consul la Craiova, Domnul având dreptul să întrețină ca înainte de războiu un « aghent » la Varșovia. Și aici se adauge o mai mare dorință, care se lega de gândul unei țări recunoscute ca Stat deplin: să fie « aghentul » măcar acolo, la Varșovia, « dacă nu este cu puțință de-a se orându-i de-a dreptul la Petersburg »¹. Apoi, în memoriul adresat direct Impărătesei, se mai cere liberarea robilor căzuți la Turci, admiterea la Constantinopol a unui capucehaie român, și, în sfârșit, altă iluzie de bine, « elciul Măriei Sale ce se va afla după vreme la Constantinopol să fie ascultat și slobod a apăra și sprijini drepturile țării noastre după tratate ».

Pentru o mai deplină siguranță, aceste privilegii ar trebui să fie întărite prin firmane, « spre a se da în păstrare la archiva Mitropoliei din țară »².

S'a mai păstrat cererea de a se reglementa drepturile asupra « celor ce șădea' pe moșăile mănăstirești și boierești ». Se arată

¹ *Ibid.*, pp. 537-40.

² *Ibid.*, p. 540, no. 48.

că, odată, ele n'aveau nicio mărgenire: « boierii din vechime, la oameni ce șădea' pe moșăile dumnealor avea' toată plirexusio-tita, și le lucra' orice lucru vrea pentru trebuința dumnealor, carele aciasta nu era hotărâtă în câte zile să se facă, ci rămânea la buna creștinească proeresie a stăpânului ». De vreme ce însă se hotărîse ca lucrul celor pe moșie străină să fie de douăzeci și patru de zile pe an, « iar așăzământul de zile 12 să urmase acuma, când țara căzuse cu totul în catahrisis » (abus), se cere să se revie la cele douăzeci și patru de zile. Aceasta pentru ca « să nu ne lipsească de ajutorul ce-l așteptăm din lucrurile mâinilor sale, că noi, bani de la dănșăi necerându-le, nicio supărare nu facem »¹.

Rămânea acum să se asigure aceia cari represintaseră cu deplinul lor risc causa creștină. Am văzut că Mihai Cantacuzino, care-și ceruse certificate de la generalii ruși, merse la Iași să găsească pe Rumiențov încă înainte de iscălirea tratatului, și e foarte interesant că împreună cu el vine și fostul arhimandrit *Chesarie, care era, de la începutul anului*², *episcopal Râmnicului*. El înseamnă că și atunci a presintat în al doilea rând propunerea independenței supt protectoratul comun al Rusiei, Austriei și Prusiei. După întoarcerea la București, el căută să capete o nouă delegație pentru Petersburg, dar nu mai găsi aceiași stare de spirit la aceia cu cari lucrase. Se duse deci în Rusia ca un particular, cu fiul mai mic al lui Pârveu, Nicolae. De și ar fi vrut să poată reveni acasă, i se dădu acolo, sfatul să se asigure prin așezarea la Ruși. Căpătă titlul de general-maior și proprietăți care să-l poată întreține: vânzându-și moșiile din țară, el se strămută deci cu cei mai aproape din familia sa, una din fete luând pe maiorul rus, de origine greacă, Melisino³. Lăsa în Țara-Românească, o spune însuși cu durere: « șase case de piatră: două în București, una în Afumați, una în Jilava, una în Filipești și una la Măgureni, și la toate și câte o mare biserică de piatră »⁴. Dar domnița Ecaterina,

¹ *Ibid.*, pp. 540-2.

² Cipariu, *Acte și fragm.*, p. 229.

³ Iorga, *Gen. Cantacuzinilor*, pp. 191-6.

⁴ *Ibid.*, p. 196.

văduva lui Răducanu, rămase în București, măritându-și fata după Costachi, fiul Banului Ghica, fiii mergând însă la Ruși să-și facă acolo cariera ¹; dar ei vor reveni în țară, după această scurtă gustare a pribegiei, în 1783 ².

Plecă în Rusia, unde căpătă o episcopie, și acel Eugeniu Bulgaris, autor de Logică, dar și traducător al *Eneidei*, care fusese gloria elenică a școlii ieșene îndreptate spre Apus ³.

Indată după încheierea tratatului un nou partid, de credință față de Turci, cari reveniau ca stăpâni, se alcătui firește. Un alt « deputat-lâc » se alese pentru a merge la Vizir și, dacă se poate, și la Constantinopol. Cum clerul și boierii cei mari erau atât de compromiși în ambele țări, se aleseră represintanți modești ai boierimii: din Țara-Românească Dumitrachi Medelnicerul, care a scris cronica războiului, și un fost Mare Sulger Constantin Cocorăscu, care, îmbolnăvindu-se, fu înlocuit cu Hagi Stan Jianu, cei din Moldova fiind Ienachi Cuza și un fost Mare Pitar, de origine greacă, Ianachi Chirico. Rumiențov îi recomanda ca pe unii cari merg să-și arăte « de spre partea a toatei obștei lor plecăciunea și umilința » ⁴.

« Arzurile » ce aduceau Muntenii țintiau la întărirea vechilor privilegiu, dar vina călcării lor și a introducerii inovațiilor se dă în sama « lenevirii unora Domni », prea des schimbați, și, firește, nu a Porții. S'a cerut acesteia « milă », dar fără folos, tot « din apracsia Domnilor țării ». Ce se cere azi e deci numai « să li să dea starea lor cea d'intăiu », care va fi întărită prin firme și hățșerifuri.

Se specifică, precisându-se, și pe alocurea adăugindu-se, vechile cereri: alegerea Domnilor, cari *vor fi pe viață*, urmașii

¹ *Ibid.*, p. 197.

² *Ibid.*, p. 198. V. și *ibid.*, p. 201 și urm.

³ V. Litzica, *Mss. Grecești*, pp. 349, 383-4 (avuse legături cu un Stevenson, cu un Pierre Leclerc din Rouen, care scrie și de la Amsterdam); *Cat. mss. Ac. Rom.*, II, p. 307; Bees, în *Jahrbücher*, VIII, p. 14 și urm. V. și Pandeli M. Kontogiani, *Oi "Ελληνες κατά τὸν πρῶτον ἐπὶ Αἰκατερίνης Β' ἑωσσοτουρκικὸν πόλεμον (1768-74)*, 1903, și Rudolf Nicolai, *Geschichte der neugriechischen Literatur*, Lipsca 1876.

⁴ V. A. Urechîă, *l. c.*, pp. 460-1.

având să iasă și ei tot din alegerea țării; reducerea sarcinilor la una singură, căreia i se zice, cu termenul mai recent, *geizè*, având a fi adusă de un boier și anume « pământean »; judecata fără apel a Domnilor; reducerea comerțului turcesc, în marginile cuvenite unor străini recomandați de țara lor; *restituirea moșilor usurpate*, între altele la Cășla Vizirului și la un ciflic, Ciungul; refacerea șchelei de la Târgul-de-Floci; oprirea călătoriilor politice turcești, iar, de e să vie cineva, să-și plătească singur cheltuielile; « *socoteli sau datorii vechi* » să fie *nimicile*; voie pentru Români de a-și păstra dincolo de Dunăre, în toate privințele, calitatea națională: cine și-ar părăsi legea, și nu în țară, să-și lichideze toate datoriile și să renunțe la întreaga moștenire; interzicerea cumpărărilor de oi de către Casap-bașa Țarigradului și aducerii de vite pentru păscut de la Mangalia la Jigălia; liberarea robilor și deplina amnestie sau, cum i se zice « nepomenire »¹.

Din partea lor, Moldovenii, împărțiți în partide, în « tarafuri », mitropolitul fiind anulat în această luptă și dușmănit de grupul care cuprindea pe Manolachi Bogdan, Lupu Balș și elemente mai noi, ca Grigore Crupenschi, Constantin Greceanu, Alexandru Neculce și Arghire, de partea cealaltă fiind, împreună cu episcopul de Huși, Vasile Razu, Ioniță Canta, Constantin Paladi, Constantin Balș și Spătarul Conachi², stăruiau pentru condițiile generale pe care le cunoaștem³.

Știm indirect că, în legătură cu dorința de alegere a Domnului, Țara-Românească prezintă pe Ștefan Pârscoveanu, așezat în Oltenia⁴. Dar abia trecuseră deputații de Silistra și ei aflară de numirea noilor cârmuitori. Pentru Moldova, prin stăruințele și ale Rușilor și ale diplomației prusiene, fu numit Grigore Ghica, pe

¹ V. A. Urechiă, *l. c.*, pp. 461—3.

² V. Codrescu, *Uricariul*, VI, pp. 219, 422. și Urechiă, *Istoria Românilor*, I, p. 14, nota, 1, pp. 15—6, 20, nota 1.

³ Codrescu, *l. c.* pp. 219, 422.

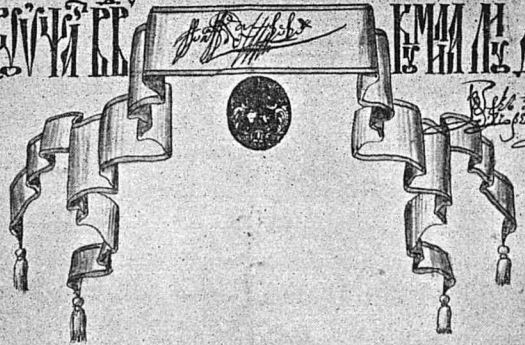
⁴ Hurmuzaki, VI, p. 243; Dionisie Ecclesiarhul, în Papiu, *o. c.*, II, p. 165; Sulzer, *Geschichte des transalpinischen Daziens*, II, pp. 90, 364; III, pp. 95—6, 349; (Mihai Cantacuzino), *Ἱστορία τῆς Βλαχίας*, ed. de Tunuslii; Atanasie Comnen Ipsilanti, *o. c.*, pp. 537—8; Engel, *Neuere Geschichte der Walachei*, p. 36 și urm.; Iorga, în Hurmuzaki, X, p. LXVII.

КЪМЪМ ДЪНЪ АНДРЕЕ НОНЪ АЛЕКСАНДРЪ ТЪРЪНОВЪ ТЪРЪ АНЪИ ПЪРЪ

Това е документ, който е издаден от Александру-Ипсиланти, господар на Румелия, в 1821 г. Документът е написан на старобългарски език и съдържа важни сведения за политическите отношения на Балканския полуостров в началото на XIX век. Текстът е написан с красив, старобългарски калиграфски почук, който е характерен за документите от онова време.

НО АЛЕКСАНДРЪ ТЪРЪНОВЪ ТЪРЪ АНЪИ ПЪРЪ

Великият воевода
Александру-Ипсиланти

Fig. 19. — Document de la Alexandru-Ipsilanti, Domn al Țării-Românești.

care boierii munteni îl învinuiseră că în 1770 presintase un alt plan de viitor, în care totul se trăgea către Domnie în dauna boierimii ¹, — caftanul fu dat fiului, care se afla, cu Doamna, la Constantinopol ², — iar pentru Țara-Românească neașteptatul Alexandru, fiul lui Ienachi Ipsilanti, Psiolul de odinioară cu numele prefăcut în clasic, ca și al Callimachilor din Calmăș, în legătură cu noua ideologie grecească. Audiența, în care se evită de Turci legătura cu noul însărcinat de afaceri rus, Peterson, nu fu deci decât o simplă și zădarnică formalitate. « Ne alesem », scrie Dumitrachi însuși, « cu un *pechi*, « prea bine »; « vom înștiința pe prea-puternicul Impărat », pe care astfel de « deputați » nici nu-l puteau vedea, ca odinioară mitropoliții, episcopii, egumenii și boierii cei mari pe Impărăteasa Ecaterina. Mutați dintr'un loc în altul, — « din care pricepum și sfârșitul trebii » —, ei fură reținuți în zădar două săptămâni. Atunci căpătără de la boierii din București ordin « să cunoaștem pe Măria Sa Vodă de Domn cu supunere și, împreună, să fim sărguitori pentru câștigarea pronomiilor țării ».

Ipsilanti era la Constantinopol încă și astfel trimeșii speratei autonomii se învredniciră doar de onoarea figurării în alaiul noului Domn, « cu iubiții Mării Sale fii, beizadé Costandin i Dimitrașco și cu boierii etpaiului ». În zădar se aștepta chemarea de către Peterson. Ei se adresară în scris acestuia, arătând ce li s'a spus de Rumiențov, pe când acuma « vedem că Inalta Poartă spre unile cereri voiește, iar pentru altele le va da cu alte umbre, iar nu precum le cere țara, și, cu acestea se ating întocmelele ce s'au legiuit între Impărați prin « tractaturi ». Și ei fac somația aceasta aceluia care, ca și toți ai săi, uitase un întreg trecut de mărețe promisiuni, neconținut scăzute: « Noi dar sântem numai deputați și, dă vreme că dumneata, după aceleași tractaturi, ai putere să cuvântezi și să aduci aminte pentru folosul țării noastre, ne rugăm să stai și să ne ajuți ca să dobândim deplin ceia care le cere țara. Iar, de nu, încai să stai ca să ni să dea hațișerif pă acele 10 *capitule*, cum le-au legiuit Impărații în

¹ Iorga, *Gen. Cantacuzinilor*, pp. 200-1: « ca să arate mărirea Domnilor și în micșorarea boierilor ».

² V. A. Urechiă, *l. c.*, p. 463.

tractaturi »¹. Ei nu-și dădeau sama că a trecut vremea oligarhiei naționale și că, asemenea în intenții cu Grigore Ghica din Moldova, Ipsilanti, un reformator chemat, înțelegea ca toate să se facă prin Domnia restabilită, și anume prin Domnia singură.

Trimeși de Peterson la secretarul Pisani, « Franțezul », care « acela îl purta pă dumnealui dă nas », delegații ascultară, la Stavrodrom, în tovărășia aceluia ai Moldovei, cetirea de Pisani, în prezența șefului său, *a unui simplu firman de concesi* în domeniul financiar. « Văzuiu », spune istețul Medelnicer Dumitrachi, « că mai toate cereările erau scrise pă dos. Și îndăstule am grăit și ne-am rugat. Dar n'au prins loc. Că acel zis secretar ne prididia cu gura, că este bine, până ce s'au mâniat, ales când îi am cerut izvodul, ca să-l socotim între noi, precum ne învățase un creștin ». Și el urmează: « Atunci l-au luat și s'au dus el și cu Bizanie dragomanul la Poartă, iar noi, cu toate că ne-au zis să rămânem pă acea noapte în Stavrodrom, nu le-am mai dat ascultare, ci am trecut la Țarigrad. Iar a doua zi, Dechemvrie 17, dăz dă dimineață, ne chemară boierii capichehaiele » — numiți de Domnie, după dreptul ce-l recăpătase —, « la Poartă, pentru ziua-bună de la Prea Înălțatul Vezir, carele ne cuvântă: « Iată cererile vi s'au făcut (!) și Domnul, fără pricină arălată, de vre-o greșală mare și dovedită, nu să va mai schimba. Ci dar să fiți cu credință și cu supunere, sârguitori împreună pentru adunarea raielor, ca să se hălăduiască pă locurile lor, și iarăși veți avea milele Impăratului ». La Reis-Efendi, care dă aceleași sfaturi, ei văd cum se încredințează, nu lor, niște simpli « robi » din nou, ci dragomanului celui nou, Costachi Moruzi, cele două hațișerifuri: pentru Domnie și pentru « milele » acordate țării².

Trimeșii trebură să se mulțamească deci cu tipărirea la București, în tipografia mitropolitului Grigorie, a « hațișerifului preaputearnicului Impărat Sultan Hamid », însemnând, cu toată pomenirea « întâii Domnii » a lui Alexandru Ipsilanti, că el « s'au dat prin rugăciunea obștii ce s'au trimis cu deputați

¹ *Ibid.*, pp. 464—5.

² *Ibid.*, pp. 464—5.

«dumnealui Paharnicul Stan Jiianul și dumnealui Medelniceariu Dumitrache », ba chiar, — și a o spune era, de sigur, o mare îndrăzneală —, « prin recomendația prea-înnălțatului feld-marșal Petru Romanșov către prea-slăvitul prag al Impărăției, îndată după încheierea păcii între Înparăția Rusească și între Poarta Othomănească »¹.

Așa începură, în Februar 1775, amândouă Domniile de la Turci.

Se isprăvise deci cu un întreg program de înviere națională. Dar și, după desilusia purlării generalilor și diplomaților ruși, cu idealul anexării la Marea Pulere ortodoxă.

Moldovenii aveau să guste îndată rezultatul, în ce privește integritatea țării lor, pe care o visau întinsă peste raiele, cu Benderul și Hotinul, unei entusiaste și statornice credinți.

În adevăr, cu toată dușmănia dintre Ruși și Austrieci, care într'un anume moment părea că va duce la un războiu, cei d'întăiu, generalii, cu sau fără aprobarea diplomaților și învoirea Impărătesei, vândură oștilor Mariei-Teresei, care-și căutau « drumul », de care am vorbit, către Galiția polonă, toată partea de sus a Moldovei.

Am văzut că la negociațiile păcii de la Pojarevac fusese vorba de a se lua și toată regiunea de munți a Moldovei, de la Putna și Vrancea, prin Cașin, Comănești, Tazlău și Ocna, prin Neamț până la Dorna și de acolo la Câmpulung². Harta usurpărilor austriece în aceastălaltă țară românească era îndrăzneț trasă de generalul Stainville încă de atunci.

Buccow, dictatorul în Ardeal, reluu în 1761 ideia. El cerea Internunciului să pretindă « restituirea » unei întinderi de două comitate, « smulsă pe nedrept de Moldoveni », dar « cu cât mai puțin zgomot, ca să se capete cât mai mult », făcându-se și daruri Turcilor influenți, — procedare care s'a și urmat în 1774 — 5³. Reprezentantul la Poartă al Impărătesei arătă însă că nu e vremea să se facă o astfel de intervenție⁴. Guvernul

¹ Bianu și Hodoș, *o. c.*, II, p. 206, no. 386.

² V. mai sus.

³ Iorga, *Doc. Callimachi*, II, pp. 429 și urm., 437-8, no. 57.

⁴ *Ibid.*, pp. 441-2, no. 60.

militar al Ardealului se mărgeni deci, în curs de mai mulți ani, la mici reclamații de graniță ¹. În acest timp, tot «fără zgomot», se procedase însă la oarecari «mutări de vulturi» ².

La 1771, părăsindu-se opoziția hotărâtă dintre Rusia și Austria, Panin dădea lui Løbkowitz, ambasadorul austriac, asigurarea că, dacă nu se pun piedeci Impărătesei Ecaterina în desbaterile cu Turcii, *i s'ar putea da Mariei-Teresei ambele țări românești*, ea fiind liberă să așeze în ele pe un îndatorit, prințul Albert de Teschen ³ sau oricare alt prinț creștin pe care-l-ar alege ⁴. Și mai departe se arată dispoziția de a se face, la nevoie, Austriei o concesie în acest sens ⁵.

De fapt sufletul religios al Impărătesei-Regine era, la 1772, contra ideii de a despoia pe Sultanul prieten, de la care se primise și o sumă așa de însemnată, ca să-l ajute; ar voi doar Serbia și Bosnia, de care, pentru moment, nu poate fi vorba; țările românești sânt sărace, nesănătoase, rău locuite: doar să le ia Polonia. Dacă ar face-o ea însăși, «ar desavua cei treizeci de ani de domnie și s'ar expune la desaprobarea Europei întregi». «Mi-e rușine să mă mai arăt.» Dar altfel judecau miniștrii porniți pe hrăpire și chiar acela care, atunci, avea un glas hotărîtor, fiul Impărătesei, Iosif al II-lea ⁶. Trebuie oare, se întreabă ea, să jertfească numele ei bun pentru «un avantajiu așa de miserabil ca Țara-Românească și Moldova?» Cine o va mai crede după aceasta ⁷?

Dar Iosif luase asupră-și întreaga afacere, acest nou Marcu Aureliu care declara pe patul de moarte că și-a făcut întreaga datorie.

La începutul anului 1773, el pornește una din acele călătorii în Ardeal, în cursul cărora căuta să cunoască lumea, vorbind și celui din urmă țăran în limba nației lui și despre nevoile lui.

¹ V. Iorga, *Histoire des Roumains de Bucovine*, ed. a 2-a, 1931.

² Hurmuzaki, VII, p. 99.

³ Arneth, *Letzte Regierungs-Jahre Maria-Theresiens*, II, Viena 1877, p. 310. V. și *ibid.*, pp. 311-2, 314.

⁴ Iorga, *Acte și fragm.*, II, p. 45 (raport al ambasadorului Prusiei).

⁵ Arneth, *o. c.*, pp. 318-9. V. și Hurmuzaki, VII, p. 86 și urm.

⁶ Arneth, *o. c.*, pp. 358-60, 364 și urm.

⁷ *Ibid.*

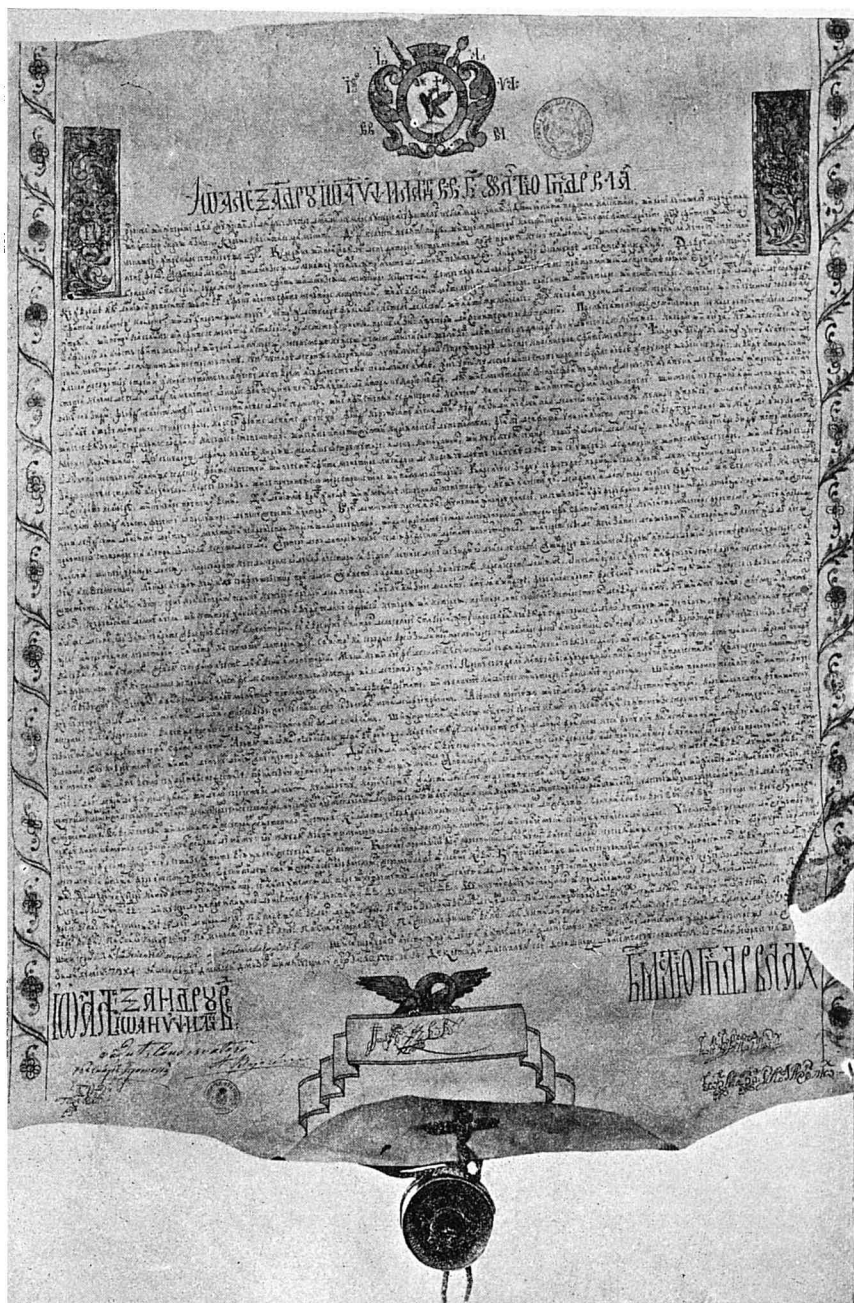

Fig. 20. — Document de la Alexandru Ipsilanti, Domn al Țării-Românești (1776).

Din Reghin, la 15 Ianuar, el expune mamei sale mijlocul prin care, după dânsul, s'ar putea dobândi « colțul » de care simte nevoie pentru comunicațiile cu ce căpătase la împărțirea Poloniei, acea Pocuție din moștenirea vechilor Domni moldoveni care și data aceasta se dovedea fatală pentru interesele ei: « Am isprăvit de văzut Ciucul și Gurghiul, cu toate trecătorile lor în Moldova și o parte din terenul reocupat », adecă usurpat, « care e un adevărat pustiu, acoperit cu cei mai frumoși copaci, dar care putrezesc nefiind întrebuințați. E sigur că, înapoind aceste părți, care sânt destul de întinse, dar, când nu sânt defrișate și locuite, de puțină valoare, Moldovenilor, s'ar putea căpăta acel colț care atinge Ardealul, Maramurășul și Pocuția ». El prețuiește astfel valoarea părții din Moldova care ar trebui astfel dobândită, și supt raportul economic și supt cel militar care, netrecând în primul rând, nu e deci esențial. I s'a spus chiar că regiunea, doar din cauza fabricii de postav cu meșteri nemți, « se și chiamă *der deutsche Cirnatou* (Cernăuți) *Cercle* ».

Ținutul pe care-l întinde până la Zaleszczyk, « valorează militar și politic » — aici ordinea valorilor e inversată —, « cel puțin cât Valahia cis-alutană ». În sfârșit, odată ce s'a început « afacerea », ea trebuie complectată, ca să nu iasă prost, cu « bagatelele » care sânt totuși « esențiale ». În această privință să fie îndemnat Kaunitz a începe o acțiune ¹.

Deci autorul actului infam de a fi smuls prin corupție unui aliat, de la care se primise o plată pentru concurs militar, o întreagă provincie presintată într'o lumină falsă și îngrămadind bacșișurile, e, pe când Maria-Teresa spunea amărită că lasă ca afacerile să meargă cum pot, ea ne mai având puterea să le conducă ², imitatorul lăcomiei și cinismului unui Frederic de Prusia.

Nu se dădu, atunci, curs afacerii tenebroase. Dar, îndată după încheierea unui tratat prin care Ecaterina ieșea cu mânilor goale, Kaunitz scrie lui Lobkowitz că trebuie să se intervie în chestia noii anexiuni de făcut. Se va arăta Rușilor că e *doar continuarea unei vechi discuții de holar*, că prin ea se împiedecă

¹ Arneth, *o. c.*, pp. 613-4.

² *Ibid.*

întinderea bolilor molipsitoare, — deci un simplu « cordon » sanitar, de unde numele de Cordun și Corduneni pentru ceia ce ipocrisia oficială va numi Bucovina și Bucovineni, — că teritoriul în chestiune atârnă de Pocuția (!). S'a și început, de altfel, cu « mutarea vulturilor », rămânând ca *după aceea* să se negocieze cu Turcii ¹. Acestora li se poate oferi, după vechiul plan al lui Iosif, partea cotropită până atunci în munții apuseni ai Moldovei ².

La Petersburg, în ciuda ofertelor ce se făcuseră altă dată Austriecilor, Panin, care nu mai avea nevoie de un sprijin sau de o toleranță din partea lor, găsia că această încălcare de teritoriu represintă « o lăcomie și o falsitate necuviincioasă » ³. Din parte-i însă, Rumiențov fusese înștiințat, și, pentru motive care se pot ușor găci, el n'avea nimic de obiectat la luarea în stăpânire austriacă îndată ce propriile lui trupe se vor fi retras ⁴. El declara că afacerea nu-l privește, căci războiul s'a isprăvit ⁵ și, mai la urmă, « Curtea sa ar fi vrut ca acea austriacă să ocupe toată Moldova ⁶. » Se încercă și câștigarea de la început a lui Grigore Ghica, și acesta, nebănuind ce se pregătește, se arăta recunoscător pentru atitudinea Internunțului față de dânsul, asigurând că va servi după putință pe Thugut, care fusese și delegat la negociațiile de la Focșani ⁷.

Cât despre Turci, ei protestară, îndată ce, încă înainte de instalarea lui Ghica, Divanul din Iași își făcuse datoria de a înștiința Poarta ⁸. De la început, când militarii austrieci, încă din vară, își făceau apariția, cu măsurătorile lor, Gheorghe Beldiman și

¹ *Ibid.*, pp. 479—81; Iorga, *Acte și fragm.*, II, pp. 76, no. 1, 87—9.

² Arneth, *o. c.*, pp. 481—2.

³ Iorga, *Acte și fragm.*, II, p. 77.

⁴ Hurmuzaki, VII, pp. 106—7, no. LXVII.

⁵ Mărturisire în cartea lui Werenka, *Bukowina's, Entstehen und Aufblühen: Maria-Therisiens Zeit, 1. Th., 1771—Juni 1775*, Viena, 1892, pp. 113—4, 131.

⁶ Hurmuzaki, VII, p. 165. *I se dase, împreună cu o tabachere de aur, 5.000 de galbeni; ibid.*, p. 133.

⁷ *Ibid.*, pp. 105, 108, no. LXIX.

⁸ *Ibid.*, pp. 109—10. Austriecii aveau legături secrete cu Ipsilanti; *ibid.* și paginile următoare.

starostele de Cernăuți, Sturdza, întrebare în scris cu al cui ordin au venit, de ce fac să înainteze soldați, de ce înfig semnele trigonometrice, ca să li se răspundă că așa a hotărît Impăratul pentru a opri ciurma și pe vagabonzi, dorindu-se și o hartă ¹. Ofițeri pretindeau, în memoriile lor, că acest ținut a fost cândva polon, raportându-se la anume hârtii boierești și la mărturia starostelui Imbault de Manthay, câștigat, cari confundau cu epoca ocupației lui Sobieski ². *Pentru a câștiga populația se întrebuințau și Ardelenii români din al doilea regiment de grăniceri* ³.

Niciodată atitudinea Turciei ca atare nu s'a schimbat, dar, și cu ajutorul dragomanului Moruzi, se lucră pe lângă anume factori pentru a li oferi câștiguri personale a căror sumă a fost păstrată istoriei de precisiunile financiare ale birocrației austriece. Bun cunoscător de oameni din multe țări, Frederic al II-lea scria, în Decembre 1774: « In ce privește întinderile Austriei în Moldova, cred, fără să mă înșel, că pot face prognosticul că Poarta nu va face să izbucnească pentru aceasta sensibilitatea ei, și că o va admite mai curând decât să se opueie față » ⁴.

Din corespondența aceluiași ofițeri austrieci amestecați în afacerea pe care Kaunitz însuși o califica de « urită », un Barco, un Mieg, un Seeger ⁵, cunoaștem prea puțin ce ne interesează mai mult: atitudinea țării înseși.

În ce privește opoziția rusească, ea fu lipsită de hotărâre. Stăruințele anglo-prusiene de care se temea Thugut nu se produsese. O mediație francesă nu fu urmărită: date fiind raporturile de înrudire cu dinastia din Paris, ea nu putea fi decât amicală față de Austria ⁶.

¹ Werenka, *o. c.* Și Pașa de Silistra fu înștiințat; *ibid.*, p. 130.

² *Ibid.* Un altul amintea că Polonia poruncise până la Marea Neagră; *ibid.*, pp. 64-5. Cf. *ibid.*, p. 83.

³ Werenka, *o. c.*, p. 138.

⁴ De Smitt, *l. c.*, p. 207: « Pour ce qui est des extensions de l'Autriche en Moldavie, je crois, sans me tromper, pouvoir faire le pronostic que la Porte n'en fera point éclater sa sensibilité et y acquiescera plutôt que de s'y opposer ouvertement ». Cf. *ibid.*, pp. 213-4: el recomanda Rușilor să nu-și retragă trupele până la ratificarea păcii.

⁵ *Ibid.*, *passim*.

⁶ Iorga, *Acte și fragm.*, II, pp. 94-5.

În argumentele austriace, nu se uita pomenirea anarhiei, reale, a « volintirilor »¹. Apoi erau doar « adevăratele graniți » ale Pocuției²! Frederic al II-lea, priceput în asemenea lucruri și gata să se întindă și el în Polonia³, se mulțami să observe că așa e Austria: « are poftă totdeauna să se mărească și să șterpelească ceva (*etwas wegschnappen*) vecinilor »⁴.

În asemenea condiții, zeloșii executori ai ordinelor imperiale se coborau de o parte a Siretiului până la Roman, de alta până la Botoșani⁵. Ei se întreceau în a întinde neconținut un « district », care la început trebuia să cuprindă numai ținuturile Sucevei și Cernăuțului, peste toată bogăția mănăstirilor strălucitoare de artă și cu monumentele vechilor Domni și boieri⁶. De capul lor, acești comandanți, cu Ungurul Splényi în frunte, publicau manifeste prin care se cerea locuitorilor să nu mai asculte de Turci⁷.

Un sentiment religios și național se manifestă însă, îndată, la Turci în Constantinopol. Ulemalele se puseră, cu muftiul, în fruntea mișcării. Atunci numai, în Mart 1775, se produse o reculegere la usurpatori, cari se întrebă dacă acest « *district moldovenesc sau Bucovină* » n'ar trebui mărgenit, restituindu-se chiar o parte Turcilor deposedați⁸, căci *numai de dânșii era vorba, existența unui popor românesc, unui Stat al Moldovei fiind trecută total cu vederea*. Impărăteasa ajunge a scrie aceste cuvinte, care nu se pot uita: « *In afacerile moldovenești n'avem de loc dreptate... Mărturisesc că nu știu cum o să ieșim din ele; va fi greu să o facem cu cinste, și mă doare de n'o pot spune în cuvinte* » (4 Februar 1775)⁹.

Din partea lui, noul Domn, îndată ce sosise, făcuse și el să se întrebe Austriei asupra intențiilor lor, și i se răspunse,

¹ Hurmuzaki, VII, p. 110.

² *Ibid.*, p. 115.

³ Iorga, *Acte și fragm.*, II, p. 39, no. 2.

⁴ *Ibid.*, pp. 94-5, 99, no. 2. El nu credea pe Turci capabili să se adreseze la dânșul; *ibid.*, p. 95, no. 3. Și Ecaterina a II-a se mulțamia acum cu indignarea față de « lăcomia Austriei »; *ibid.*, p. 110, no. 2.

⁵ Hurmuzaki, VII, p. 128 și urm.

⁶ Werenka, *o. c.*, p. 124.

⁷ Hurmuzaki, VII, p. 122.

⁸ *Ibid.*, pp. 176-7.

⁹ Arneth, *o. c.*, p. 489.

prin Ianuar, că totul e pus la cale cu Poarta însăși ¹. El continuă să trimeată știri asupra încălcărilor care se urmau, arătând că ele cuprind partea cea mai roditoare a țării și că locuitorii cer să fie ajutați contra acestei călcări de pace: va trebui oare ca Moldovenii să se apere singuri ori să se adreseze la alții?, și de sigur n'au lipsit scrisori ale lui către Ruși. Se credea chiar că Ghica a mers la Rumiențov cu o deputație de boieri ². De fapt, se ceruse sprijinul Rușilor, cari răspunseră că după evacuarea țării ei n'au niciun cuvânt de spus ³. *Boierii voiau să trimeadă o solie la Poartă*, și Ghica semnala, în Mart, cea de-a treia « mutare de vulturi », care mergea până la Baia și la mănăstirea Slatina ⁴. Dacă Iacovachi Rizo, principalul represintant al Moldovei la Poartă, era de părere că lucrurile nu trebuie întinse prea mult, *colegii lui români nu vor să se lase*, și cu ei *se uniau și delegații moldoveni ce se aflau încă la Poartă* ⁵. Și muftiul declara represintanților lui că mai bucuros Sultanul ar trebui să facă un războiu, chiar dacă ar fi să fie învins ⁶. Capuchehaiaua Moldovei cerea să se deie un răspuns pe care Turcii, bucuroși dacă i-ar ajuta Rusia, incapabilă de a mai face un războiu, și cu o armată proaspătă a dușmanului, nu puteau să-l găsească ⁷. De sigur prin Ghica se știa la Constantinopol, în April, că teritoriul ocupat « are în lungime treizeci de ceasuri, iar în lățime zece, cincisprezece până la șaptesprezece ». Dar iată că i se făcea cunoscut de la Poartă

¹ Iorga, *Acte și fragm.*, II, p. 94, no. 1.

² Hurmuzaki, VII, p. 113.

³ *Ibid.*, p. 140.

⁴ *Ibid.*, p. 142. *Rizo se declara nesolidar cu Ghica*, având grija sa proprie; *ibid.*, p. 143. Alte încercări ale lui Ghica de a se arăta prieten; *ibid.*, p. 148, no. LXXXVIII.

⁵ *Ibid.* Ghica pregătia și o hartă; *ibid.*, p. 114. El păstra în aparență bune legături cu Austrieii, prin cari ar fi voit să capete raderea fortificațiilor Hotinului; Hurmuzaki, VII, pp. 117-8, no. LXXIV. V. și *ibid.*, p. 123. O scrisoare mai veche, din Novembre 1774, a lui Ghica primește răspuns numai în Ianuar, după scrisoarea lui, nepăstrată de Internunțiu; *ibid.*, p. 127, no. LXXVIII.

⁶ Iorga, *Acte și fragm.*, II, p. 42, no. 2

⁷ *Ibid.*, pp. 100-2. Rușii, rămâind în Hotin, împiedecară ocuparea lui de Austriei; *ibid.*, p. 103, no. 1. Dar în April Turcii erau în cetate; *ibid.*, pp. 108-9, 110-1.

cum că ea ar fi dispusă a ceda o șuviță de comunicație cu Pocuția, Domnul însuși având să-i fixeze limitele ¹. Demnitarii turci declarau că, de oare ce de nicăiri nu vine niciun sprijin, o astfel de hotărîre se impune pentru a se păstra pacea, atât de necesară ².

Renunțând la planul, ce i se atribuia de a încerca și anexiuni în Oltenia și în Serbia ³, Kaunitz, care făcea să se încredințeze abia la 21 Februar lui Thugut misiunea de a negocia asupra «hotarelor Pocuției», lucru de care se ferise până atunci ⁴, ajunsese a impune Turcilor convenția din 7 Maiu 1775 ⁵, prin care Austria căpăta ce dorise. Având grija să pomenească vechile discuții de graniță cu Moldova și rezervându-și astfel posibilitatea de a merge mai departe în pretențiile ei teritoriale, ea dobândia linia de comunicație pe care o reclamase, vorbind însă numai, în chip general, de «pământurile cuprinse de o parte între Nistru, hotarele Pocuției, Ungariei și Ardealului», potrivit cu harta pe care Turcii au consimțit s'o accepte și din care se culege un număr oarecare de «sate», între care și Cernăuțul.

Cu mult înainte de această înțelegere între cine usurpa și între cine ceda un pământ care nu-i aparținea, Ghica se gândise la mijlocul de a reduce acest teritoriu prin aceia că el ar fi unul din comisarii cari trebuiau să-l delimiteze, și de aceia el scrisese, și prin Rizo și de-a dreptul Internunțului —, care s'a îngrijit însă să nu se păstreze acest act —, că el e gata să servească pe Austrieci, intervenția în sens contrariu nefiind decât numai de formă : așa făcuse și Ioan Mavrocordat la discutarea păcii de la Pojarevac ⁶.

¹ *Ibid.*, p. 108. Scrisoare de politeță a lui către regele Frederic; *ibid.*, pp. 109-10.

² *Ibid.*, p. 110, no. 3.

³ Hurmuzaki, VII, p. 119. Dar era vorba de o rectificare la Orșova și de navigația pe Dunăre; pp. 120-1.

⁴ *Ibid.*, p. 139, no. LXXXIV.

⁵ *Ibid.*, p. 157 și urm. Ratificarea austriacă, 6 Iunie; *ibid.*, pp. 175 6, no. CII. A Marelui Vizir, pp. 189-90, no. CXII.

⁶ *Ibid.*, pp. 123, 130-1. Adevăratele lui intenții nu-i scapă lui Kaunitz; *ibid.*, pp. 133-4. El pune în vedere și pentru Domn obișnuitele «proportionirte-Verehrungen»; *ibid.*, p. 134, no. LXXXI; cf. *ibid.*, p. 142. Scrisoarea din

Indată după încheierea convenției, Ghica era înștiințat de Thugut, — singurul care e în corespondență cu el —, despre acest act care-i va produce, de sigur, — ce ironie! —, o « sinceră satisfacție »¹. Răspunzând, Domnul Moldovei întrebuițează același ton, dar de două ori vorbește de « pierderea însemnată » ce s'a adus Moldovei². Și Rizo fu însărcinat să stăruie ca măcar Suceava să fie păstrată Moldovei, ca fiind reședința de odinioară a Domnilor Moldovei³.

Speranța lui Ghica de a fi numit comisar pentru hotărnicie se arată zădarnică. Se numi un fost supraveghetor de clădiri, un meimar-aga, Tahir⁴-Mehmed: imediat i se trimise bacșiușul austriac⁵.

Deci Thugut se plânge și mai departe de « îndărătnicia » cu care luptă și mai departe contra usurpării « Moldovenii și toate celelalte creaturi ghiculești »⁶. Ei aveau în față ca represintanți ai Austriei pe Barko, pe un Jenisch și pe Mieg, cel mai expert în materie de usurpare și falsificare a hărților⁷. Se denunță de la început trădarea lui Tahir-Mehmed, care zăbovi cu sosirea la graniță⁸. Se încercă a i se adăugi, pentru supraveghere, dacă nu pentru a-l influența, un intim al Dom-

12/23 Februar a lui Ghica e de un cuprins vag; *ibid.*, p. 134, no. LXXXII. Și Thugut înțelege că Ghica urmărește reducerea la minimum a unei cesiuni care se dovedea inevitabilă; *ibid.*, p. 136. Rizo trebuia să scuse trimeterea de Domn a unei noi hărți și a unor acte; *ibid.*

¹ *Ibid.*, pp. 169–70, no. xcviII.

² *Ibid.*, p. 170, no. xcix.

³ *Ibid.*, pp. 173, 175. I se răspunse că el, Thugut, nu se poate amesteca și că nu se pune niciun temei pe sinceritatea lui și a domnului ginere; *ibid.*, pp. 173–4. El stăruie să nu i se dea nicio gratificație « Grecului » din Moldova, pe care-l acopere de injurii. Poate că i s'ar putea da ceva însă lui Rizo, ceia ce se și face; *ibid.*, pp. 201–2, no. cxx.

⁴ *Ibid.*, p. 472 și urm, no. CI.

⁵ *Ibid.*, pp. 181, 191–2. Pumnalul prețios pentru Reis-Efendi; *ibid.*, pp. 182–3, no. cvII.

⁶ *Ibid.*, p. 179. Pe când Costachi Moruzi, dragomanul, încasa 10.000 de piaștri; *ibid.*, p. 180, no. cv. El stăruie pentru posesiunile bucovinene ale cumnatului său; *ibid.*, p. cix. Și un împrumut fratelui, Alexandru; *ibid.*, p. 199, no. cxvII; cf. *ibid.*, pp. 202–3, no. cxxI. Cf. n-l următor.

⁷ *Ibid.*, p. 187.

⁸ *Ibid.*, p. 202, no. cxx.

nului, Lucachi della Rocca, om sigur și priceput¹. Căci era vorba să se modifice, nu numai după convenție, dar și după harta austriacă, granița în așa fel încât să se cuprindă în ea și părțile ocupate după ce se ajunsese la o înțelegere². Ghica izbuti să câștige pe Tahir, care, în ciuda recompensei prealabile ce primise, declara că «trebile acestora sânt un amestec de înșelăciuni» (*un composto d'inganni*); «felul (de a negocia) al lor stă în minciună, așa încât e mai bine să se rupă³»; și, la 10 Novembre, acest raport își producea efectul, printr'o formală protestare turcească⁴. Și Pașa de Hotin, sfătuit de Ghica, apăra cinstit interesele țării sale⁵. Era vorba de nu mai puțin patruzeci și șase de sate⁶! Trebui să se ceară Turcilor un nou firman pentru o nouă cesiune⁷.

Astfel discuțiile continuară dincolo de sfârșitul acestui an 1775 în care se credea că totul, prin câteva presenturi, s'a și isprăvit⁸. Numai la 12 Maiu 1776 o nouă convenție consacra toate încălcările⁹. Silințele unei țări întregi, supt conducerea unui Domn care o cunoștea de mult și-i făcuse, în toate privințele, atâta bine, nu izbutiseră. *Se desfaceau din Moldova 10.000 de kilometri pătrați, cu 75.000 de locuitori, în marea lor majoritate Români, aproape fără Evrei, și cu Rusneci de strecurare doar de la Prut în sus, unde însă ei erau o minoritate și în curs de acea înceată romanisare pe care tocmai stăpânirea austriacă o va împiedeca*¹⁰.

¹ *Ibid.*, p. 205, no. CXXIII.

² *Ibid.*, p. 204, no. CXXII.

³ *Ibid.*, p. 209, no. CXXVI (scrisoare a lui către Domn, trimetând raportul său la Poartă).

⁴ *Ibid.*, p. 213.

⁵ *Ibid.*, pp. 214-6, no. CXXXI. Raportul Pașei; *ibid.*, pp. 226-7, no. CXXXVII.

⁶ *Ibid.*, p. 215 (raport al lui Ienachi Medelnicerul, capuchehaie pe lângă Pașa de Hotin).

⁷ *Ibid.*, pp. 224-5, no. CXXXV.

⁸ Procesele verbale ale comisiunii; *ibid.*, p. 255 și urm.

⁹ *Ibid.*, p. 277 și urm., no. CLVIII. Urechiă, o. c., II. Thugut se declara mulțămît de Ghica; Hurmuzaki, VII, p. 283.

¹⁰ V. I. Nistor, *Der nationale Kampf in der Bukowina, mit besonderer Berücksichtigung der Rumänen und Ruthenen, historisch beleuchtet*, București 1919.

Locuitorii fură chemați la o prestare de jurământ, din care se încercă a se face o mare sărbătoare populară ¹. Pentru moment, ei erau lăsați cu limba și rosturile lor, nefiind schimbat ca aparență nimic. Până la 1781, când mitropolitul Gavriil fu adus să-și părăsească drepturile asupra « Bucovinei », nu se prefăcu în situație legală opreliștea, hotărâtă de mai înainte, de a se păstra de clerul « bucovinean » vre-o legătură cu arhieriei sau « patroni » din țară străină ². Numai în acest an, episcopul de Rădăuți fu adus să se mute la Cernăuți, supt ochii unei administrații pornite spre laicizare birocratică și spre o viitoare secularizare, care se și hotărî în 1783, răpindu-se drepturile egumenilor, cari trecură în Moldova. *Opera spiritului iosefin începuse aici, ca și în Ardeal, unde însă cărturarii români se ridicară, cu cele două Biserici, de și una slăbită, cealaltă abia alcătuită într'o formă bastardă, ca să întoarcă spre folosul poporului lor ceia ce se adăugise ca principii hotărîtoare în Monarhie.*

¹ V. I. Grămadă. *Jurământul Bucovinenilor* (din *Viața Românească*).

² Wickenhauser, *Radautz*, p. 45 și urm.; I. Nistor, *Istoria Bisericii din Bucovina*, București, 1916.

CARTEA A V-a

ROMÂNII ȘI CURENTUL «FILOSOFIC»

CAPITOLUL I

Cele d'întăiu vădiri ale conștiinții românești în Ardeal.

Urmașul în episcopia blăjeană a dușmănitului și prigonitorului Maramurășean Rednic fusese fostul său tovarăș la aceleași școli din Blaj, Grigore Maior. Nu însă, cu toate însușirile noului episcop, de la această organizație oficială a Bisericii unite va pleca o mișcare a spiritelor tinzând mai sus, ci din mijlocul intelectualilor răzleți, puși de la o vreme în legătură și cu altă mărire decât aceia din chiliile, unde, de altfel, încă de mult un Cotore plânsese, cu gândul la mărirea romană, pentru starea de adâncă umilință a neamului său.

Intr'o vreme când tiparul din țările libere nu mai putea să deie ¹ decât proclamațiile lui Rumiențov ², *Invățătura* Impărătesei liberatoare, cuprinzând « legile » ei, traduse de Toma Cara, al doilea logofăt ³, sau și o dubioasă *Invățătura arhierască*, — la București o nouă ediție din *Invățătura bisericească* pentru preoți ⁴, *Alcătuirea înaurită* a rabinului creștinat Samuil, redactată de un Alfons Bonhomo și trecută în grecește ⁵, aju-

¹ Totuși Philippide pomeneste (*Introducere în istoria limbii și literaturii române*, Iași, 1888, p. 148) o nouă ediție ieșană a *Invățăturii creștinești*. Mai târziu, la 1774 încă, se va da și hatîșeriful de privilegii. V. mai sus, pp. 294-5.

² Una datată 29 Novembre st. v. 1770; Bianu și Hodoș, *o. c.*, II, p. 194, no. 372. Alta din 9 Februar 1771; *ibid.*, p. 197, no. 377.

³ *Ibid.*, pp. 201-2.

⁴ *Ibid.*, p. 206, no. 387. Alături, arhimandritul Filaret închină mitropolitului Grigorie, cu o lungă prefață, un *Octoih* în 1774, pomenind în titlu pe Țarină și pe Moștenitorul ei; *ibid.*, pp. 206-10, no. 388.

⁵ Un Toma Mandakassi e cheltuitorul. De la el și o publicație greacă închinată lui Alexandru Ipsilanti la 1777 (Lipsca); *ibid.*, pp. 223-4, no. 411.

tând la tiparul, închinat tot Împărătesei Ecaterina, « Ioan Căntacozino Vel Vis., fiul răpăosatului Iordache Vel Logofăt » și cu călduroasa recomandare a traducătorului în grecește, însuși marele dascăl elinesc al școlii ieșene, acela pe care-l apărase de « naționalismul » și practicismlul boierilor Moldovei Rumiențov, Nichifor Theotokis, care va avea aiurea o strălucită carieră, — oricum, lucrări de doctrină care dovedesc, și în atât de neprielnice împrejurări, preocupății mai distinse—, Blajul episcopal se mulțamește a da numai cărți pentru slujbă. Astfel, la 1773-4, un mare *Polustav*, un *Strastnic*, un *Acatisteriu*, nepurtând măcar numele episcopului, ci numai permisiunea de a se publica a lui Caliani, devenit « cel d'întăiu răvizor a cărților ¹ ». Supt Grigore Maior, « Maer », care începe a-și pune și numele, apar apoi *Liturghia* din 1775 ², *Evanghelia* din 1776 ³, *Arhieriaticul* și *Catavasieriul* din 1777 ⁴, *Ceasostovul* din 1778 ⁵, *Intrebările și răspunsurile despre Unire* din 1780 ⁶, *Minologhiul* din 1781 ⁷.

Pe lângă acest lucru bisericesc confesional — nu poate fi vorba de unul, paralel, al Bisericii neunite, care va trece de la primul delegat episcopal sârb la al doilea și la al treilea, introducându-se de la o vreme însă și vicariul românesc, tot mai independent —, Guvernul împărătesc, în vremea lui Iosif al II-lea, « civilisatorul » în sens mirean și german, unificatorul popoarelor supuse sceptrului său în acest germanism fără caracter religios, începe, într'o noua tipografie, cu privilegiu pentru cărțile « cliricești și ale Răsăritului », a lui Iosif Kurzbeck, cu cărți de școală menite noii forme de educație, *Bucvariul* din 1771 ⁸, apoi *Catehismul* în trei limbi, prin care Slavi și Români erau puși în cunoștința textului german. Era o publicație destinată, cu binecuvântarea, pentru toți a sinodului

¹ *Ibid.*, pp. 203-4, n-le 381-3.

² *Ibid.*, p. 212, no. 391.

³ *Ibid.*, p. 214, no. 394.

⁴ *Ibid.*, p. 219, no. 399; p. 220, no. 404.

⁵ *Ibid.*, pp. 225-6, no. 413.

⁶ *Ibid.*, p. 253, no. 431.

⁷ *Ibid.*, p. 273, no. 448.

⁸ *Ibid.*, p. 195, no. 374.

de la Carlovăț, tineretului «slavono-sârbesc și valah». Mai târziu se va da și o ediție numai pentru Români, cu aceeași formă germană, firește, în față. Dată fiind întemeierea, care nu zăbovi, a școlilor «de Stat», prin voința unificatoare a Impăratului, edițiile se urmară destul de răpede¹.

Rostul acestei Viene a lui Iosif al II-lea nu mai e acum cel de odinioară, unde hotărau cancelariile — pentru Româ-nimea ardeleană —, Consiliile —, pentru aceeași, cel ungar —, executând miniștrii mai mult sau mai puțin de sine stătători. Era acolo un Monarh care înțelegea ca orice hotărire să plece din singur gândul său, care el însuși, supt înrăurirea spiritului filosofic, același în toate țările și pentru toate popoarele, era supus unui program raționalist de fericire a oamenilor. «Unit» sau «neunit» nu însemna nimic pentru guvernul care privia ironic, la intrarea în Viena a celor două mari căpetenii ale lumii catolice, pe însuși Papa, iar, în ce privește deosebirea dintre nații, era pentru imperialul credincios ale superioarelor abstracții numai o momentană nepotrivire de graiuri, și acela care n'avea pentru noțiunea «german» evlavie maicii sale, aștepta cu încredere vremea când prin măsurile ce va lua se va crea în toate țările felurite ale stăpânirii sale același tip uman, vorbind și scriind nemțește, fiindcă, oricum, e mai ușor decât în vechea latină universală de odinioară.

Nimeni nu putea să scape cu desăvârșire de supt o așa de puternică influență, răspândită prin administrație și armată, prin tipar², apoi, după crearea școlilor supra-confesionale, și

¹ *Ibid.*, pp. 205–6, no. 385.

² La 1777, în Viena, o Aritmetică românească și germană; *ibid.*, p. 219, no. 400 (nu s'a aflat exemplar) și un *Bucvariu*; *ibid.*, p. 219, no. 402 (aceiași observație). Acolo apare și manifestul pentru Bucovina al Impărătesei; *ibid.*, n-l următor. Din același an e și un mic Catehism; *ibid.*, p. 220, no. 405. Mai ales, în românește și nemțește, un *adevărat îndreptariu pentru viață a copiilor neuniți: Ducerea de mână către cinste și direptate*; *ibid.*, p. 222, no. 409, — o lucrare originală de mare valoare. Mai găsim la 1781, un *Bucvariu* (*ibid.*, p. 270, no. 443); la 1782, *Ducerea de mână către aritmetică* (*ibid.*, p. 274, no. 452); la 1784, *Catehismul mic* (*ibid.*, pp. 286–7, no. 470); *Ortografia* (*ibid.*, p. 292, no. 477), *Prescurta arătare pentru Dumnezeu* (*ibid.*, p. 294, no. 479); la 1785, *Cartea trebuincioasă pentru dascăli* (*ibid.*, pp. 302–4, no. 485), *Catehismul mic* (*ibid.*, p. 304, no. 486), *Aritmetica* (*ibid.*, pp. 305–6,

rin învățământ. Deci ea se exercită puternică și asupra tinerilor pe cari-i formaseră în sensul catolic călugăresc, rigid și îngust, ca pentru a face din ei schivnici, cu trupul făcător de minuni, ca al lui Petru Aron ¹, cele două școli de la Blaj, în care totuși, peste latineasca Iesuiților străini, se impusesese acea limbă românească a poporului care aducea după dânsa o lume întreagă de milenară tradiție. Roma lui Inochentie, unde învățase Caliani, nu mai era instanța școlară superioară, cu tot ceia ce putea ea să infiltreze în suflete, fie și cu o mândrie a originii romane care de sigur nu era în program. Spiritul nou era altul și, fără a se pierde ideia romană odată pătrunsă în conștiința unei mai vechi generații, care o transmitea crescută celei ce se forma supt dânsa, se adăugia acel orizont de umanitate pe care-l deschisese raționalismul cartesian.

Vom întâlni și în țările românești libere tot mai mult acest fel de a gândi și de a lucra, care se putea desluși și din cutezătoare tentativă de a legifera pentru Moldova în numele Impărătesei Ecaterina, pe care o făcuse acel Toma Cara, al cărui nume e același ca și al viitorului secretar frances al lui Grigore-Vodă Ghica. Dar e interesant să se vadă cum e prinde pe Ardelenii cari vin după aceia pe cari-i dominase marea figură eroică, până la ultimul sacrificiu, a Vlădicăi Inochentie.

Putem vedea această direcție sufletească întâiu la cel mai în vârstă dintre cei trei tineri de după 1770 cari prin scrierile lor, din nenorocire numai în mică parte tipărite, avură de aceia mai mult decât un rol în creșterea noii generații: un rang așa

no. 489), *Învățăturile creștinești* (*ibid.*, pp. 306–7, no. 490); la 1786, *Preoția sau îndreptarea preoților* (*ibid.*, p. 315, no. 506); la 1787 *Scurta învățătură părților duhovnicești* (*ibid.*, p. 317, no. 514); la 1788 vechea *Ducere de mână* (*ibid.*, p. 324, no. 520). În aceste publicații trebuie să se vadă și dorința Sărbilor de a reținea pe unii Români în legătură cu ei. — Pe de altă parte, la Buda apare, în 1780, un Catehism mare și unul mic, editate de Universitate, cu ortografie ungurească, așa cum se întrebuița de pildă, în corespondența negustorilor Companiei Grecești; *ibid.*, p. 250, n-le 128–9. Sânt mai multe ediții. În aceiași ortografie apare la Sibiiu, în 1781, o « Odă » pentru moartea Mariei-Teresei, de un « M. »; *ibid.*, p. 273, no. 449.

¹ V. Lupeanu Melin, *Blajul*, Blaj 1937.

de înalt în desvoltarea scrisului românesc, trăind, desvoltându-se și înălțându-se tot mai mult prin el însuși.

Nepot al lui Inochentie Micu ¹, Maniu din Sad, lângă Sibiiu, suflet blând care nu părea făcut pentru o luptă de care, după putință, între cărțile iubite ale altora și între cărțile muncite ale sale, s'a ținut departe, rămânând fără nicio ambiție profană, era fiul unui protopop al cărui nume nu-l cunoaștem și, chiar după mamă, el se cobora dintr'o familie de preoți. Născut în 1745, deci chiar în momentul mării tragedii a unchiului, care era ctitor al bisericii și școliței din satul lui, viitorul Samuil fu merit, de marea rudă depărtată, călugăriei și-și începu pregătirea în școlile Blajului. Primi rasa monahală la 1763. Supt Petru Pavel Aron, a cărui memorie o păstră cu pietate, supt Rednic, el nu auzi decât lauda Unirii, care, o mărturisește el însuși, după ce se petrecuse în el schimbarea impusă de spiritul vremii, începu a-l obosi. De la un timp îl prinse dorința de a se găsi în altă lume decât aceia în care acest țărănesc spirit viu se înăbușia.

Evlavioasa Maria-Teresa adăusese două stipendii pentru clericii uniți la colegiul din Viena care purta numele ilustrului Iesuit Pazmány. La 1766 Samuil Micu, căruia-i va plăcea a-și zice Clain, se afla acolo.

În această ședere la Viena, el își urmă studiile, încă foarte puțin înaintate, și în curând, nu fără să copie pe alături și câte un leatopiseț românesc, cu povestea Domnilor peste Români cari-și păstraseră libertatea, el era în stare să traducă din Părinții Bisericii, din autori așa de grei ca Sfântul Vasile și Sfântul Dorotei. Intors o clipă ca profesor la Blaj, unde fusese prefect de mănăstire, el nu predă numai etica în sens bisericesc, ci și matematica, principala știință pentru «filosofi», un tovarăș de învățătură vienesă având logica și metafisica. Din nou ajunse la Viena când întovărăși pe noul episcop, fostul său prieten Grigore Maior, pentru consacrare. Putu să vadă acolo cum, supt regimul iosefin, din îndemnul guvernului, care va fixa prin circulări tipărite și taxele preoțești, un sinod căuta să stabilească uniform serbătorile.

¹ Pentru Daniil Muntiu de Sad, *Cat. mss. Ac. Rom.*, II, pp. 280-1. Cf., pentru Samuil, *ibid.*, II, p. 369.

O a treia călătorie la Viena se isprăvi prin așezarea lui statornică acolo. Se înființase pe lângă biserica Sf. Barbara un « Colegiu grec de rit catolic » pentru uniți, mai mult Români, și el fu acolo preotul sau, cum se zicea și pentru acela pe care în Sibiiu și-l aducea Compania grecească, « efimeriul ». Ceia ce-l făcuse a dori acest loc, pe care-l ținu cât putu mai mult, lăsând în urmă posturile mănăstirilor blăjene și patriarhalismul provincial din Ardeal, fu putința de a lucra literar.

Dar nu numai în aceldomeniu teologic în care călugărul muncise până atunci, ci și în altele care se deschideau vieii lui curiosități. Il interesau condițiile căsătoriei în Biserica Răsăritului și, căutând a intra în rândul erudiților de caracter internațional pe cari-i aduna Viena, publică tratatul său, despre aceasta, redactat întâiu românește, în limba latină; lucrarea o putu și tipări¹. El încercă la Kurzbeck, întâia carte cu litere latine, *Carlea de rugacioni*, interesantă lucrare, în care *ă* și *â* n'au semne deosebite, *ea* se înseamnă *é*, *z* e reprodus prin *di*, *ș* prin *si*, *ț* prin *ti*, *șt* prin *sc*, *c* prin *quē*, *qua*; se revine la forme arhaice, ca în *amente*, și se încearcă unele forme latinisate: *rogacioni*, *sant* (dar alături *Troiță*), *littere*, *quare*, *qua*, *adeque*, *cali*, *boni*, *quand*, *anch*, *temp*². Se îndeamnă a trata astfel și despre posturile « Grecilor »³. Pregătind manuale școlare de teologie, de logică pentru școlile din Blaj, copiind acum și pe Miron Costin, el tradusese din limba franceză « Istoria bisericească » a cardinalului Fleury, lucrare a unui om de Stat cu alte posibilități de interpretare decât autorii ungurești ai lucrărilor școlare din acest timp. Liberarea lui din vechile legături stricte de acasă se vede și prin aceia că părăsește haina de călugăr. Va începe îndată, pe lângă traducerea principalilor oratori ai Bisericii Răsăritului, până și la Ioan Hristostomul, *marea operă a revizuirii Bibliei după cea munteană de la 1688, la o sută de ani de la apariția acesteia*⁴.

¹ *Dissertatio canonica de matrimonio*. Pomenește de profesorul din Viena care regreta că Sf. Vasile a fost Grec; Bianu și Hodoș, II, pp. 272-3, no. 447.

² *Ibid.*, pp. 229-30, no. 418.

³ *Ibid.*, p. 274, no. 451.

⁴ Izvoarele în Iorga, *Ist. lit. rom.*, III, pp. 67-73. V. și Höchsmann, în *Arch. f. sieb. Landesk.*, XVI¹, p. 107 și urm.

Din călugărie ieșiau, supt aceeași apăsare a noului spirit, alți doi fruntași prin gând ai Românilor din Ardeal.

Cu vre-o zece ani mai tânăr decât acela care și după părăsirea monahismului purtă numele de Samuil, fiul de boier făgărășean Gheorghe Șincai, adecă din Șinca Veche, avu întâiu în deosebite mici școli străine o pregătire latino-maghiară, între calvini și catolici, ceia ce, de la început, nu-l putea face un fanatic exclusiv al acelei Uniri bisericești de care ai săi, amestecați și prin rosturi militare, se țineau mai mult pentru că, aceasta fiind regula în Țara Oltului, erau boieri în fața iobagilor rămași în legea veche. Prin legăturile familiei sale cunoscă și nobilimea ungurească de provincie. Numai după o ultimă pregătire la Piaristii din celalt capăt al Ardealului, la Bistrița, ajunse el la Blaj, care-i era deci cu totul străin, pe când viitorul său prieten Samuil era ca un copil al Vlădicilor. Cu cât ajunsese a ști, el fu profesor pe la douăzeci de ani. Dar peste un an zbură la Roma.

Drumul îl făcu el cu o altă odraslă a satelor ardeleno deșteptate în sfârșit din lunga lor ațipire supt apăsarea socială. Fiul de protopop de pe câmpie, Petru care-și zicea Maior, după numele episcopului cu care nu era rudă, represintă altă origine într'o țară neunificată, în care totul era orientat după ținuturi, și el avea și altă țesătură sufletească. În fața blândului Sibiian, a aprinsului urmaș al ostașilor lui Mircea, Domn al Țării-Românești, el era omul liniștit și chibzuit, dar gospodărit, plugarul sigur de lucrul și de dreptul său. Și acesta trece prin școli străine, de caracter amestecat, înainte de a poposi la reședința episcopală, de care nu-l leagă nimic și în care se simte supraveghiat și îngustat mai ales după ce moștenirea lui Maior a luat-o un stăpân bănuielnic de orice superioritate intelectuală, de și acest excelent administrator, ctitor de trainice așezăminte, făcuse și el studii bune și vorbea, scria curent latinește. Și deci lui Șincai îi fu de-a scăparea din acest loc tihnit, unde nu se cerea decât continuarea supusă a vieții de orice zi, între canonici, profesori și școlari, și astfel porni ca înaripat la depărtata Romă.

Și Șincai și Maior sorbiră cu lăcomie studii superioare în legătură cu o menire care, și fără portul rasei, rămânea totuși strict bisericească, Petru Maior, cel mai tânăr din trei, având

să fie protopop, în părțile răsăritene ale Ardealului, ca și părințele său ¹.

Și unul și altul trecură la întoarcere prin Viena, unde rămaseră un an de zile, în Colegiul lui Samuil. Șincai urmă, ocrotit de episcopul, de curând numit, al Orăzii, urmaș al bietului Meletie Covaci, Ignatie Darabant, și Dreptul. Din legăturile cu « efemerul » ceva mai în vârstă decât dânsul ieșiră acele « Elemente de gramatică românească », publicate în latinește acolo, la 1780 ², în care inițiativa publicației e a fostului elev al Colegiului roman al Propagandei, care *fusese holărților îndreptat, cu părăsirea oricăror preocupății bisericești, spre studii de limbă ori de istorie ce trebuiau să învedereze nobilele origini ale nației sale, de care mai mult decât oricine în acest moment el era mândru* ³. În prefață el vorbește de colonia lui Traian bântuită șaptesprezece veacuri de barbari, pomenind de opera lui Samuil, *Origines Daco-Romanorum*, și de însăși adunarea dovezilor făcută de el însuși la Roma, timp de cinci ani, ca pregătire pentru istoria despre strămoși ce are de gând a face ⁴, și se aduc în sprijin Miron Costin, împrumutat de acel Sulzer de care va fi vorba pe urmă, și Dimitrie Cantemir. E un manifest contra slavonismului, scos ca limbă, păstrat ca litere, a cărui complectă desființare se așteaptă de la noile școli ale Guvernului, « germanico-austriece ». Se face un început cu această lucrare, cerută și ajutată de școlarii de la Sfânta Barbara. Dar el crede că o asemenea scriere e de folos și cui va face negoț sau va călători pe tot întinsul pământului românesc, din care, după Țara-Românească, Moldova, Ardealul, Marmația, « Ungaria de peste Tisa », « Silvania » deosebit, Banatul, nu uită Basarabia, ba chiar *depărtata Crimeie și « Cușovlachia »*: doar pe toată această suprafață aceasta e limba cea mai răspândită,

¹ V., pentru Șincai, Iorga, *Ist. lit. rom.*, III, pp. 200-4; pentru Maior, *ibid.*, p. 238 și urm.

² Bianu și Hodoș, *o. c.*, II, pp. 251-2, no. 430 (*Elementa linguae daco-romanae sive valachicae composita ab Samuele Klein de Szad. . . , locupletata verò et in hunc ordinem redacta a Georgio Gabriele Sinkai*).

³ La 1805 cartea apare din nou ca opera lui Șincai singur.

⁴ În historia quam de rebus a maioribus nostris gestis adornare constitui.

o spune el cu mândrie. Cu vremea, la o nouă ediție se va adăugi *Dicționarul. E încă de atunci programul unei vieți întregi.*

Și acestălalt studios al lucrurilor vechi încă de când cardinalul Ștefan Borgia îi deschidea bibliotecile din Roma întră la Viena în acea societate internațională a erudiților, de scris latin, cu tendințe uniforme, spre care se adresase și Clain. Il aflăm în raporturi cu nunțiul Garampi, prieten al marelui desgropător de cronici și cercetător de inscripții, Muratori, cu care Șincai are, în opera sa istorică, rânduită pe ani ca și prețioasele *Annali d'Italia*, în limba vorbită, ale acestuia, atâta asămănare care nu e numai întâmplătoare, marele Italian putând fi un învățător, chiar fără raporturi personale, pentru tânărul Român ardelean. Cunoscu pe un Cornides și pe acel Benkö, care încercă să lămurească și lucruri vechi ardeleno prin *Milcovia* sa, istoria unei eparhii în care au intrat și vechii Români. Vom vedea cum, mai târziu, amintirea acestor d'întăiu relații va face pe cercetătorii români să caute din nou această comunitate și colaborare cu corifeii de deosebite neamuri ai bogatei erudiții vieneze, asemenea cu a Benedictinilor francesi de la St. Maur, grupul de spirite distinse și de neîntrecute energii care ar merita măcar atâta studiu cât s'a cheltuit și se cheltuiește pentru lămurirea amănuntelor unei activități literare mediocre, și ea cu caracter internațional¹.

Va trece câțeva vreme până ce Petru Maior va porni o activitate de scriitor cu caracter neted revoluționar cum se arată în reclamațiile de drepturi bisericești și naționale din *Procanon* (1783), și din *Protopopadichia*, dar încă din zilele de la Viena Șincai preparase un « Dialog despre Români », ce nu putu fi tipărit din cauza censurii, care-l găsi cutezător — și așa a rămas, neputând fi publicat mai tot scrisul acestui luptător — și acel dicționar, pe care-l concepea « daco-român »².

Intors în Ardeal, la 1782, Șincai, de și catehet la noua școală din Blaj care se întitulează « națională », nu e un om al episcopului, cu care va fi în veșnic războiu, și din cauza nebiruitei sale mândrii. « Director principal » al școlii prin voia unui Guvern care nu mai avea nimic a face cu exclusivismul ungu-

¹ Iorga, *l. c.*, pp. 206-7.

² *Ibid.*, pp. 207-8.

resc de pe vremea luptei episcopului Inochentie, el lucrează la cărți de școală: Alfabetul ¹, Catechismul, mare și mic ², manualul, în latinește, pentru studiul limbii latine ³, dar cu explicații românești, aritmetica ⁴. Traduce și din limba germană, a unificării ce-și propusese Împăratul și pe care Șincai o înțelegea, o aproba și căuta să o sprijine, *aceasta fiind întâia treaptă pentru eliberarea nației sale*. Se dorește în raport direct cu administrația imperială. Vrea să fie în toate asimilat cu « directorii normali » ai acestor împărătești « școli normale » care se întemeiaseră pretutindeni, neuniții având și ei un asemenea « director », și el autor al unei gramatici românești, mai simplă, dar mai veche, Brașoveanul Eustatievici ⁵, și în Bucovina o întreagă activitate școlară începându-se, pe alături de bietul Dosoftei Herescu, episcopul de Rădăuți, așezat la Cernăuți, și cu tipărituri în această direcție.

Împăratul tocmai pe atunci făcu cea mai întinsă și mai roditoare din călătoriile sale ardelene, vorbind cu țărani pe drum, satisfăcându-li cererile drepte, compătinzând suferințele lor sociale și puind călăuzilor oficiali sași, de cari căuta să se despartă, întrebări neplăcute cu privire la motivele pentru care acești « tăciunari » de Români n'au școli și rămân așa de neștiutori ⁶.

¹ O *Bucoavnă* blăjeană ieșise la 1777; Bianu și Hodoș, *o. c.*, II, p. 219, no. 401. « *ABC* său *Alphavit pentru folosul și procopsala școlărilor celor normalești a nemului romanesc* », din Blaj, 1783 (*ibid.*, p. 279, no. 457; cu titlul puțin schimbat, dar cu litere latine, și în Sibiiu, același an; *ibid.*, n-l următor), e lucrarea lui Șincai, cum o arată caracterul școlilor pentru care e făcut și adăugirea formei germane.

² Cel mare, 1783, Blaj. Îscălește aici « Gheorghie Gavriil Șincai, directorul și catehetul școlăii cei normalești din Blaj și ceall. »; *ibid.*, pp. 281-2, no. 462. E aprobat de cei doi teologi, acum Români, un Sabo și un Halmaghi. Școala se deschisese la 1782. Se alege forma după locurile unde « mai bine vorbesc românește decât pre altele », așteptând ca « prin normă . . . după prea înalta voe a chesaro-crăescului Maiestat . . . se se sporască și limba noastră, precum și a altor neamuri ». Și el înștiințează că vor fi și neologisme.

³ *Prima principia latinae grammatices*, 1783; *ibid.*, p. 282, no. 463.

⁴ *Indreptare către aritmetică*, 1785 (cu numele de Gheorghie, fără Gavril); (*ibid.* p. 310, no. 496). Cf. Victor Marian, în *Țara Bârsei*, IX, p. 250.

⁵ V. Iorga, *Ist. lit. rom.*, III, p. 275 și urm.

⁶ *Archiv f. siebenbürgische Landeskunde*, XVI, p. 450 și urm.; Iorga, în *Rev. Ist.*, XXI (1935), p. 317 și urm.

El părea că lucrează la întemeierea unei noi vieți culturale și pentru Românii supuși lui, și la cari va căuta în curând, fără noroc, să adauge și pe ceilalți, așa încât să devie un fel de ctilor laic al noii culturi românești, ieșită și din umbra bisericuțelor de sat și din umezeala umbroasă a chiliilor blăjene.

Șincai ajunsese deci a se privi ca « director preste școalele Românilor din Ardeal »¹, ca și cum n'ar fi alt adevărat învățământ decât numai acesta, și el străbătu, de trei ori, întreg Ardealul, pe care n'avea cum să-l cunoască până atunci, în opera de cultură pe care se simția în stare s'o ducă la capăt. Se va lăuda că, printr'o osteneală de doisprezece ani, el, omul Impăratului, n'a înființat mai puțin de trei sute de școli de noul tip oficial². Primele lui cărți de școală iese în tipar, prin *Bucoavna* cu litere latine, la 1784-5. O *Istorie Naturală* stătea gata să apară.

De altfel ideia națională, era atunci, așa de puțin și în programul Blajului, încât pe o rugăciune pentru războiul austro-prusian ce se aștepta, Grigore Maior, iscălește ca episcop « prin țara Ardealului și părțile ei împreunate, *Românilor*, Grecilor, Rușilor, Sârbilor și tuturor celor de leagea grecească »³.

În anul călătoriei celei mari a lui Iosif al II-lea prin Ardeal, el putea să întâlnească la Brașov, unde un neobișnuit oaspete venise într'o grea misiune secretă în legătură cu desordinele provocate tocmai de spiritul « filosofic », de dorința « luminilor », de setea pentru libertate, de avântul spre țările « din lăuntru » ale Europei, în familia lui Alexandru-Vodă Ipsilanti, care pentru aceasta era să-și piardă tronul, pe un boier român, vorbitor de grecește, latinește, italienește și franțuzește, Ienăchiță Văcărescu, care, fără a rupe cu trecutul, nu făcea decât să represinte și el în țara sa aceste tendințe înnoitoare⁴.

Atmosfera întregă în Țara-Românească, unde venirea de la sine sau fură chemați, pentru sarcini de educație în afară de

¹ Școlarii se ziceau și «uceți»; *Cat. mss. Ac. Rom.*, I, p. 341.

² După scrierea sa *Orcdias*, în Iorga, *Ist. lit. rom.*, III, p. 209. Cf. și Hurmuzaki, VII, pp. 443-4.

³ Bianu și Hodoș, *l. c.*, pp. 228-9, no. 416.

⁴ Ienachi Văcărescu, *Istoria Impăraților Otomani*, în Papiu Ilarian, *Tesaur*, II, p. 287 și urm.

biserici și mai ales de mănăstiri, Apuseni cu însușiri intelectuale distinse, și ei « filosofi », raționaliști, revoluționari, ca Ignațiu Ștefan Raicevich, contemporan și concetățean al matematicului ragusan Boscovich ¹, Napoletanul Panzini din generația unui Giannone și unui Summonte ², și acel fost auditor, adevărat judecător în armata imperială, Franz-Joseph Sulzer ³, Elvețian din generația care precedă pe a lui Lavater, soț al unei Săsoaice, care, ocupat și cu negoțul, ca și Raicevich, se gândia însă la lucruri mari în domeniul culturii, fiind vorba, în epoca unui Carra, în aceia în care, cum vom vedea, *Vodă-Ipsilanti ajungea la tipărirea și la punerea în vigoare a doritului Cod de legi în sens iosefin, european*, de întemeierea unei Facultăți de drept.

Urmărirea aceluiași curent de « despotism éclairé » în țările românești libere vine acuma la rând.

¹ V. Nino Cortese, *La Valachia durante il principato di Alessandro Ypsilanti (1774—1782)*, în *Europa Orientale*, II, 1922.

² V. corespondența sa de consul austriac, publicată de d. I. Nistor, în colecția Hurmuzaki.

³ V. mai ales cartea lui, *Geschichte des Transalpinischen Daziens*, 3 vol., Viena, 1781—2 (partea istorică inedită în Bibl. Gimnasiului din Brașov. Copie în Bibl. Ac. Rom.).

CAPITOLUL II

Opera reformelor « filosofice » în cele două Domnii.

Venind, pe neașteptate, la Domnia Țării-Românești, Alexandru Ipsilanti, care, potrivit tratatului, se credea Domn pe viață și-și lua măsurile potrivit cu această întinsă perspectivă, găsi, alături cu *un întreg partid de boieri compromiși cu Rușii, cari erau, prin felul cum se sfârșise războiul, pentru câțva timp măcar, înlăturați de la afacerile publice*, și alături de un învățământ grecesc pe care-l va reforma, încercând a-i da o direcție și mai înaintată, dar ai cărui dascăli, străini, nu puteau să exercite vre-o influență asupra unei desvoltări naționale în curs, un cler care el însuși era împărțit în două supt raportul direcției.

De o parte era mitropolitul Grigorie, și el unul din șefii partidului creștin, care avea în trecutul său participarea, politică, la o sumă de mișcări pentru care se ceruse și ajutorul mulțimilor, și, de alta, Chesarie, acuma episcop la Râmnic, căruia am văzut că i se poate atribui afirmația românească din cutare între actele corespondenței cu generalii și diplomații ruși.

Grigorie-și urmează liniștit tipăriturile bisericești. Avem de la dânsul în 1774 chiar un *Apostol* închinat noului Domn ¹—ceia ce înseamnă că, la vestea numirii aceuia care mai târziu numai era să sosească, s'a înlocuit dedicația rusească de pe frontispiciu —, apoi, în 1775, reeditarea *Capetelor de poruncă* ale mitropolitului Antim ², o *Evanghelie* ³, *Omiliile* lui Macarie,

¹ Bianu și Hodoș, *o. c.*, II, pp. 204-5, no. 384.

² *Ibid.*, pp. 210-1, no. 398.

³ *Ibid.*, p. 211, no. 390.

traduse atunci din originalul grecesc ¹, de acel Macarie ieromonahul, adânc cunoscător al limbii grecești pe care-l vom găsi apoi lucrând în mănăstirea Cernica la un mare dicționar care nu s'a publicat ², o lucrare de o deosebită însemnătate care precede întreaga operă de tălmăciri de la episcopiile jumătății a doua a secolului al XVIII-lea —, o *Psaltire* ³. Apoi numai în 1777 *Antologhionul* ⁴, *Ceasoslovul* ⁵, Slujba Sf. Dumitru Basarabov, alcătuită de Filaret, acuma titular al Mirelor ⁶, *Liturghia* din 1780 ⁷, *Catavasieriul*, *Penticostariul*, *Psaltirea*, « tot în stihuri », din 1781 ⁸—, pentru ca de acum « cei ce vor vrea să se bucure în viersuire acelor veselitoare cântări să nu cânte cântece curvești și drăcești, ci să cânte catavasii și irmoase de acestea »—, *Prăvilioara de taina ispovedaniei*, o rețipărare a cărții egumenului de Dealu din 1774 ⁹, *Penticostariul* din 1782 ¹⁰.

Alături însă de aceste tipărituri în general numai cu caracter practic, Chesarie de Râmnic ¹¹ urmează *desvoltarea unui spirit nou care se desface de comunitatea cu slavonismul și se ridică, în cadrele largi ale creștinătății răsăritene, către concepția națională*, sprijinită pe acea istorie, mergând și până la

¹ *Ibid.*, pp. 212–3, no. 392.

² Iorga, *Ist. lit. rom.*, III, p. 283 și urm.

³ Bianu și Hodoș, *o. c.*, pp. 213–4, no. 393.

⁴ *Ibid.*, p. 218, no. 398.

⁵ *Ibid.*, p. 221, no. 407. Altul la 1778; *ibid.*, p. 226, no. 414 (pentru școli).

⁶ *Ibid.*, p. 245, no. 424. Lucrează pentru această slujbă a Sfântului adus la București, în legătură cu ultimul războiu, și un arhimandrit Grigorie Deleanul.

⁷ *Ibid.*, p. 253, no. 432; p. 269, n-le 439–41.

⁸ *Ibid.*, pp. 270–2, no. 444.

⁹ *Ibid.*, pp. 273–4, no. 450.

¹⁰ *Ibid.*, pp. 275–6, no. 454.

¹¹ E curios că Manole-Vodă, cu privire la Domnia căruia sânt știri așa de amănunțite în Atanase Comnen Ipsilanti (reproduse în Iorga, *Doc. grecești*, II), a voit să-l facă mitropolit în locul lui Grigorie (v. Atanase Comnen Ipsilanti, pp. 470–1; Iorga, *l. c.*, p. 1215, no. MCCIV). Manole-Vodă impuse un alt mitropolit Grigorie, al său. V. Iorga, *Ist. Bis.*, II, p. 143. Pentru șansele lui, așa de șubrede, de a fi menținut, raportul frances din 17 Septembrie 1774, în Odobescu și Tocilescu, *o. c.*, I.

Fig. 21. — Frontispiciu al Mineiului de Octombrie (Râmnic).

Romani, pe care am întâlnit-o în anume din declarațiile cele mai îndrăznețe și mai nobile din timpul războiului trecut. El pune în legătură acest crez național, pe care l-a împrumutat, probabil, fără a i se putea urmări firele, din cetirea cronicilor ce umblau în manuscris, foarte posibil din a operei, păstrată la Cantacuzini cu pietate, a lui Constantin Stolnicul, și poate iarăși din anume legături cu Ardelenii, ca Nicolae din Balomiri, cari, prizoniți, pentru alipirea la legea veche, căutaseră, cum s'a arătat, un adăpost în Țara-Românească.

Fără a părăsi obiceiul vechiu al tipăririi cărților de slujbă, mult mai rari decât cele din București ¹— și la ele se vor adăugi apoi traduceri de caracter teologic, care, dată fiind subtilitatea originalelor elenice, arată înaintarea stilului literar —, Chesarie leagă de marea operă a *Mineelor*, a manualelor de serviciu în fiecare zi, care, traduse din limba originală, apărură în întregime românește, ca un dar strălucit, de imensă muncă și de mare jertfă, făcut întregului neam românesc, *rostirea unor idei care, oricât ar fi învelișul lor încă aspru și naiv, nu se deosebesc întru nimic, peste o deosebire confesională, în continuă scădere la corifeii ardeleni, de ale acestor învietoari de conștiință.*

La 1776 apare întâiul volum al vastei publicații, cel pe Octombrie. Intr'o limbă de o limpeziciune perfectă, cum nu se întâlnește în alte publicații ale timpului, vechiul cărturar arată cum s'a trecut de la grecește și slavonește la cărțile în românește. « Luminătorii cei de al treilea ai Besearecii rumânești, fiind cu totul înstreinați de asemănarea limbii ceii grecești, și mai aproape de limba cea slavonească, întru aceia își făcea' și slujbele lor. Care slujbe dupre vreme rămâind cu totul neînțelease la ascultători, din păstorii Besearecii rumânești, cei ce au fost adăpați sau de limba slavonească sau de cea grecească s'au sărguit în tot fealiul de au dat în limba rumânească, precum să văd, câteva slujbe ale Besearecii ». Se arată ca *începător la însuși lucrul literar Grigorie, « neamul trăgându-și din Țara-Românească », și ucenicii stându-i împrejur. Și Cozma de Buzău ar fi fost să lucreze la tipărire, dar, sarcina onorabilă*

¹ *Octoih* din 1776; Bianu și Hodoș, *l. c.*, p. 217, no. 396; *Triod* din 1777; *ibid.*, pp. 222-3, no. 410.

căzând asupra lui Chesarie pentru început, el o va duce și până la capăt.

Sentimentul cel nou, patriotic întâiu, îndată și național, se arată încă din această prefață. Episcopul va lămuri deci pentru ce s'a început cu această lună, *puindu-și lucrul din acel moment în legătură cu lungile și grelele silinți din timpul războiului pentru a se da țării libertatea*: « Am protimisit aciastă lună în tipariu, fiindcă întru aciastă lună au luat înceapere rânduialele țării ceale ce prin pace s'au așăzat. A sfinților dintru aciastă lună rugăciuni au mișcat inima Înparăției asupra ceării țării ce întru aciastă lună au făcut; rugăciunile acestor sfinți au făcut ochiul blând al Înparăției asupra ticăloasei Patrii, a căriia au binevoit a-i întări ceale vechi privileghiuri și obiceiuri ». Și Chesarie e bucuros că și-a cheltuit osteneala întru aceasta, căci, spune el sfârșind aceste prime explicații, « mai mult cinstesc folosul de obște decât răsuflarea ce-mi ține viața »¹, și pe care această muncă încordată i-o va tăia în curând, dar nu fără ca în Filaret, tovarăș de « politică », și el, cu Grigorie și cu Cozma, să fi găsit un vrednic și tot atât de râvnitor urmaș.

La Mineiul de Novembre, prefața merge și mai sus în rostirea gândurilor călăuzitoare. Sânt aici pagini de istorie. Stabilind trei epoci în desvoltarea neamului: unul al războaielor, altul al clădirii mănăstirilor domnești și al treilea « întru carele s'au început talmăcirea cărților duple slovenie pre limba rumânească », operă care « ca cu niște aripi aleargă pre la marginile pământului »², se vorbește de începuturile dace, de lupta Dacilor și Geților cu Roma, de la August, prin Traian, la Sever — și se citează ca izvoare Dio Cassius și Bizantinul Zonaras. Se menționează urma romană a podului peste Dunăre, pentru ca, peste opera culturală a atâtor Domni, să se ajungă la vremea când « s'au învrednicit țara a câștiga în scris de la preaputernica Înparăție așezământuri pentru a sa oblăduire ».³

¹ *Ibid.*, II, pp. 215-7, no. 395.

² Și aciastă slavă nu să supune vremii precum zidurile mănăstirești stricăciunii, ci aduce vreame și stă împreună cu curgerea soarelui, înnoindu-se cu tipariul, carele, stricăcios fiind din fire și după alcătuire, dă nesticăciunea lucrurile lumii ceale stricăcioase.

³ *Ibid.*, pp. 226-3, no. 415.

Vom vedea că între aceste tendinți « naționale » și « filosofia » Domnului reformator este o opoziție care se va menține. Aici se încearcă o apropiere, pe care pentru a o înțelege se cere, acum, a se cunoaște intențiile și realizările acestei Domnii care, fiind tăiată printr'un incident neprevăzut, nu și-a putut da toate roadele. Și, în legătură cu aceste intenții, trebuie să se înfățișeze ale Domnului rival din Moldova primit cu dușmănie și menit înainte de această dată de 1778, când apărea al doilea volum din *Minee*, unei tragice morți.

Alexandru Ipsilanti fusese întrebuințat de unii demnitari turci pentru misiuni de încredere: « traduceri de scrisori creștinești ale Europei și de cărți care înșiră starea și veniturile și orânduiriile tuturor regatelor Europei »¹. Era un om de acolo, de la Constantinopol, care avuse rangul de Postelnic, dar fără să fi stat mai mult timp decât în Domnia Callimachilor, în vre una din cele două țări, ca membru al Divanului. Ca dragoman al Porții, el fuse apoi inițiat în secretele stăpânilor. Numirea lui era datorită deci exclusiv prietenilor turcești, căci pentru boierime acest om, de o oarecare vrâstă, era încă un necunoscut. Între Greci avea multe legături, dar el n'a adus cu sine, — cum nici nu i-ar fi îngăduit împrejurările, spiritele fiind încălzite de un « naționalism » acuma încheșat —, vre-o clientelă de Țarigrădeni, cum se făcea de Domnii d'inaintea războiului². Divanul lui se alcătui din toți frunțașii țării. Cum primise ca moștenirea sa la dragomanat să fie a bătrânului Scarlat Caragea, el avu de la început dușmănia lui Costachi Moruzi, soțul surorii sale, care râvnia el acest loc, pe care-l și căpătă în curând, Caragea, dragomanul oștii, refusând, și având să fie numit, ca odinioară Alexandru Ghica, Domn titular, *paià*, cum se zicea turcește, pentru Moldova, cu o pensie de la Ghica. Din parte-i, de la început, Alexandru-Vodă lucră,

¹ Atanase Comnen Ipsilanti, *o. c.*, p. 526; Iorga, *Doc. grecești*, II, p. 1217, no. MCCXXVII.

² Ștefan Mișoglu, pe care-l aduse cu sine (Urechiă, *l. c.*, p. 29), nu era un om nou. O scrisoare de client grec către Domn, la numirea lui; Iorga, *Doc. grecești*, III, p. 201, no. CXL. Alta; *ibid.*, n-l următor. V. Urechiă, *l. c.*, pp. 70-1.

înțelegându-se cu Thugut — și relațiile bune cu Austriecii fură una din bazele situației sale ¹—, contra lui Grigore Ghica, sprijinit de Ruși, de Prusieni și de unii boieri ai Moldovei ². Capucehaiaua lui Ipsilanti fu, din ordinul Porții, nu după alegerea lui, un vechiu dușman și un râvnitor de Domnie, Mihalachi Suțu ³. Contra dorințelor arătate de boieri, toate capucehaielele fură luate dintre Greci. Dar, potrivit cu cererile acelor boieri, doi dintre acești represintanți căpătară dreptul de a fi considerați ca membri ai Corpului diplomatic, *muhafizi* ⁴.

Starea nenorocită a Țării-Românești o arată, de la început, Ipsilanti, într'o scrisoare către Thugut ⁵. Curtea domnească din București, era în ruine, și Domnul stătu întâiu în casele lui Nicolae Brâncoveanu, ca să-și ridice apoi în viile mănăstirilor lui Mihai Viteazul, printr'un meșter deprins cu arhitectura Apusului, noul palat ⁶. Reforme ar fi fost de nevoie, chiar și din partea unui Domn cu mai puțină aplecare spre înoini, cum era cazul, de altfel, și pentru Moldova. De și Turcii erau hotărâți să scadă încetul cu încetul concesiile ce fuseseră siliți a face prin tratat și în a căror dăinuire am văzut că se încredea Chesarie, ei fură însă deocamdată loiali. Ei admiseră ca negustori de țară să aducă provisiile la Constantinopol, unde să aibă legături permanente cu capanlâii; Turcilor din Vidin, Turnu, Nicopol li se interzise trecerea Dunării, țăraniii trebuind să vie ei înșiși pentru vânzare, afară din cetate. Moldovei i se restitui teritoriul din Basarabia-de-jos, care fusese usurpat în întindere de treizeci și două ceasuri lungime și două lățime. Din parte-i, Ipsilanti recăpătă pe bani în părțile Brăilei Cășla-

¹ Lui Rumiențov li dădu o sumă importantă pentru ca să-l considere ca Domn ales de țară.

² Atanase Comnen Ipsilanti; Iorga, *Doc. grecești*, II, p. 1219.

³ Izvoarele citate, în continuare. Mai era un frate, Dimitrie. O scrisoare a lui Mihalachi pentru nunta fiicii sale; *ibid.*, p. 1222, no. MCCXXI.

⁴ Atanase Comnen Ipsilanti, *o. c.*, p. 547; Iorga, *Doc. grecești*, II, p. 1226, no. MCCXXVII.

⁵ Hurmuzaki, VII.

⁶ Atanase Comnen Ipsilanti, *o. c.*, p. 555; Iorga, *Doc. grecești*, II, p. 1231, no. MCCXXXVI; Iorga, *Ist. lit. rom.*, III, p. 21.

Vizirului ¹. Prin capucehaiele se presintă puncte nouă, trebuind să fie adause la privilegiu ². Se luca de Domnul muntean și la liberarea bieților robi români din timpul războiului, cari se aflau răspândiți nu numai în Bulgaria, dar și până în așa de îndepărtata Mesopotamie.

Măsurile administrative trebuiră să se îngrămădească, și pe lângă dânsese câteva care pot să fie socotite ca niște adevărate reforme în spiritul « filosofic » occidental.

Chesarie pomenește « orânduiala mănăstirilor, urmând canoanelor vieții călugărești ». Actul din 1776 privitor la mănăstiri înseamnă în preambul gândul domnesc de a face să înceteze « beznimea de neorânduieli », ca și mai înainte de zidirea lumii, pentru « nestăpânirea trecuților ani », pregătindu-se acum codul « pravilelor ». « Că, măcar de și oblăduim mică stăpânire, dar ne silim în tot chipul ca după urmarea aceii mai mari decât toate stăpânirile să povățuim, căci de la aciasta am luat și ființa și stăpânirea oblăduirii am priimit. » Dar, alături de această grijă a celor « trupești », cele « sufletești » își au și ele partea. Supuind aceste ctitorii la singura dare pentru școli, el se ocupă de « chinovii », de « obștejitii ».

Intru aceasta el urmă acțiunea ce se începuse întâiu în Țara-Românească de Rusul Paisie Veliciovski, venit de dincolo de Nistru, dar cu trecerea prin Athos, care întemeiasse întâiu în Țara-Românească un modest lăcaș de bună rânduială și trainică muncă intelectuală, fără alt orizont însă decât al strictei ortodoxii și fără altă basă decât a slavonismului, în ultima formă rusească, și care trecu apoi în Moldova, refăcând în sensul său, cu mulți călugări, Români și « Sloveni », marea mănăstire, din timpurile eroice, a Neamțului și aceia a Secului, după ce, înainte de usurparea austriacă, el se așezase o clipă și la Dragomirna, pregătind, oriunde poposia, în mijlocul respectului tuturor și entuziasmului mistic al unui tineret, din care Vasile Costachi, devenit călugărașul Veniamin, își închise bălănele tinerețe într'o chilie, un nou capitol în opera de traduceri

¹ Atanasie Comnen Ipsilanti, *o. c.*, pp. 548-9, 554; Iorga, *Doc. grecești*, II, pp. 1226-7, no. MCCXXVIII; p. 1231, no. MCCXXXV.

² Atanasie Comnen Ipsilanti, p. 552; Iorga, *Doc. grecești*, II, p. 1230, no. MCCXXXIII.

și de tipărituri bisericești, în care învinse curentul românesc, așa de puternic ¹.

În reforma lui Ipsilanti, « chinoviarhul », « proestosul », după modelul lui Paisie, va avea conducerea materială și cea spirituală a mănăstirii sale. Schevofilacul va purta grija odoarelor, a bibliotecii și archivei, a veniturilor mănăstirești, — « nici să lase a se strica cărțile bisericii și sineturile, de șoareci i de molie ». Tot om de țară și de loc, și « nu străin, nici venitic », va fi și al treilea conducător, iconomul. Se arată, pentru a nu se mai împovăra aceste lăcașuri, în ce condiții se vor mai putea aduce înfrumusețări. Nu se vor face arendări decât pe un an, și noile cumpărături sânt oprite. Pentru o bună gospodărie e de nevoie ca aceste căpetenii duhovnicești să fie pe viață, afară de « greșeli » mari, cerându-se pentru înlocuire și aprobarea arhierelui. Importantă e oprirea de a se primi fugarii de la stăpân, de la oaste, nevrâstnicii cari nu se pot stăpâni, oamenii însurați, decât cu voia soției, cu care fac un singur trup. « *Iar, de s'ar întâmpla să vie la călugărie văduv fiind, cu copii mici, pre acesta să cuvine să-l îndeamne mai mult spre creșterea copiilor lui decât spre călugărie, căci aceasă stare de călugăria au slobozit Dumnezeu la cei ce o poftesc din bună voia lor, iar dragostea cea către aproapele său o au poruncit cu denadinsul, și cine-i poate fi mai aproape decât copiii săi?* » Călugărul trebuie să-și isprăvească rosturile de moștenire cu familia, iar ce mai rămâne, să se dăruiască mănăstirii ce și-a ales. El va trăi în aceleași condiții ca și frații săi, din aceasta. Rătăcirea fără hârtii a monahilor e interzisă, și nu se admite nici trecerea fără rost de la o casă la alta. De și deschise călătorilor, lăcașurile acestea nu pot adăposti mireni fără chemare. « Intrarea de parte femeiască întru chinovii », — și în alte mănăstiri, se adauge —, « măcar și cu pricină de evlavie, nu iaste lucru fără de primejdie, ci încă și mirenii nu să cade a da pricină de sminteală prin mănăstiri cu cântece lumești sau cu necuviincioase fapte să smintească și să turbure buna rânduială a părinților ². »

¹ Povestire și izvoare, în Iorga, *Ist. Bis.*, II.

² Urechică, *o. c.*, p. 50, nota 2; Iorga, *Studii și doc.*, V, pp. 551-4 (formă mult superioară; avem a face cu două traduceri deosebite din grecește; cea d'întăiu e din condica domnească; reproducem pe cealaltă).

Firește că, de și Domnul « filosof » a fost și un evlavios creștin, făcând a se lucra la biserica de la Chalke ¹, nu numai inițiativa acestei măsuri domnești, — care se poate pune în legătură cu a vechiului Domn moldovean Miron Barnovschi, dar e de sigur influențată și de noul spirit iosefin, pe care-l întâlnim și în reforma contemporană, în numele Impăratului, a mănăstirilor bucovinene, a căror avere nu fu secularizată, dar pusă supt o supraveghere administrativă mirenească prin ceia ce se va numi « fondul religionar », — dar și cuprinsul și forma acestor prescripții se datoresc aceluiași grup de clerici luminați cărora li se cuvine o cât mai largă recunoaștere. Ei sânt făcuți « naziri », supraveghetorii superiori ai acestei ordini de lucruri.

Chesarie, unul din ei, pomenește scutirea de orice dări, afară de cea pentru școli, a căror reformă stătea să se facă odată cu a legilor, a întregului cler, « leviții » țării. Alături, pentru ajutarea săracilor se creiază, din « prisosuri », o « cutie a milelor », care se va păstra până în ajunul zilelor noastre.

Potrivit cu cererile boierilor și cu prevederile hatîșerifului, dăjdile sânt stabilite odată pentru totdeauna, spune aceiași prefață, care adaugă grija ce o are noul Domn pentru Craiova, reședința lui Decebal, apoi a Banoveților închinați în urmă lui Radu Negru și în sfârșit și obiectul îngrijirilor « vecinii Austrii ».

Adăugim că, printr'un ordin către ispravnici se fixa datoria țăranilor, afară de holtei, la cele douăsprezece zile, împărțite pe anotimpuri sau la un zlot pe an, păstrându-se dijma, monopolul pentru stăpân al băuturilor, cu taxe pe stupi și chiar pe capre, cu zeciuală pe peștii din baltă ².

Administrația rămânea tot cea veche, până la polcovnicii polițienesci moșteniți de la Ruși ³, dar se plănuiește a se despărți

¹ Iorga, *Doc. grecești*, II, p. 1223, no. MCCXXII. V. și n-l următor. V., pentru casa de la Arnăut-chioiu, Sestini, *Viaggio*; cf. Iorga, în *Arch. soc. șt. și lit. din Iași*, V, resumatul cărții lui Sestini. Pentru casele de la Afumați, Iorga, *Doc. grecești*, II, p. 1228, no. MCCXXX. Cf. și *ibid.*, p. 1256, no. MCCLX.

² Urechiiă, *o. c.*, pp. 40-1.

³ *Ibid.*, p. 43, nota 1.

neted rostul ispravnicului de al judecătorului¹. Și se dau instrucții precise în ce privește o nouă procedură, și cu « ecsamenul » cuvenit².

Se creiază și patru tribunale noi, cu totul deosebite de cele de până atunci, instanțe pe care Ipsilanti le numește, cu un termen împrumutat din franțuzește, *deparlamenturi*, cu cea d'întăiu osebire între procesele civile și comerciale, de o parte, și cele criminale, de alta, pentru cremenation, genitivul plural grecesc. Se înlătură prin acest hrisov preliminar din 1775 tortura, « căznirea de Vel Armaș », rămâind să se execute numai sentințele. O instanță superioară de apel se adună la Curte sau la casele boierilor judecători. Totul, « cu pravilă, cu cuvânt vrednic și drept și cu anaforă, iar nu cu vorbe suptiri ». Dar, peste toate, ca supremă instanță de « apelație », e Divanul Domnesc, care se ține de trei ori pe săptămână. Procesul are a se face pe basă de acte scrise și « cu dulceață, fără de niciun fel de pismuire și cu desăvârșită nepărtenire la nicio parte... Judecătorii să aibă mâinile sale spălate întru Dumnezeu și întru pravilă ». Frica de nimeni să nu influențeze hotărârile, cum nici vizitele acasă și « șoaptele ». Pentru întâia oară, judecătorii de toate treptele sânt cu leafă³. Nu se poate să nu se recunoască influența școlii italiene care dăduse pe Beccaria și pe Giannone.

Reforma școlilor se face în același an de spornice reglementări.

Intenția principală e de a se crea, pe lângă școala de slavonoromână⁴ și școlile din Craiova și Buzău,— cum se vede, ele

¹ *Ibid.*, p. 46.

² *Ibid.*, pp. 47–9 (an. 1777).

³ *Ibid.*, pp. 64–71; forma grecească, Iorga. *Doc. grecești*, II, p. 1280 și urm.

⁴ Gramaticul grec Antim Gazi (Kopitar, *Kleine Schriften*, I, p. 74, nota 1) cerea și el ca la școala din București să fie și o catedră românească pentru o așa de frumoasă limbă cum e a țării: « Sie ist ein Pendant der italienischen », și poate fi « einst eine eben so schöne Opernsprache, wie es diese bisher in Europa allein ist ». El cerea, și pentru slavism, o gramatică a limbii « mit adelungischer Sprachphilosophie und Sprachenkenntnis ». S'ar putea și « eine Kanzel der altslavischen Kirchensprache ». Și aiurea el cere să fie limba de predare și românească (p. 105, nota 1).

sânt cerute de episcopi —, marea școală bucureșteană pentru științi, ale căror progrese, până la noile măsurători și până la încercările în aerostație, pe care le făcea și în Balcani cutare aventurier descoperitor român ¹, se glorifică în preambul. Prin științi se capătă o creștere sprijinită pe cele două principii dominatoare și în Apusul inspirator: « rațiunea » și « binele comun ». Nu e vorba dar de « gramatică » și « poetică », predate în celelalte două școli, cu atât mai puțin de ce se predă, după vechea datină, în școala slavonă sau, în sfârșit, de școlile elementare, slavono-române, din toate orașele și târgurile, ci de șase, apoi nouă profesori, — în locul celor doi de până atunci —, pentru gramatică și istorie, pentru teologie, de sigur, dar și pentru aritmetică, geometrie și astronomie sau cosmografie, pentru științi naturale, predate grecește, după Aristotele. *Științele vor fi prezentate în aceiași limbă clasică, dar, dacă așa e cazul, și în latină sau italiană,* — se adauge: francesă de la șapte ani înainte. Aceste două limbi au două catedre anume.

Se trece, pentru învățătură, dincolo de cercul privilegiat al boierilor mari, mergând și la cei scăpățați și la mazili, ba chiar la străini săraci, dar nu la țărani, căci în sama acestei clase e lucrat de pământ și păstoria, fiii negustorilor putând părăsi școala pentru a trece la rostul lor obișnuit. Vor fi deci șizeci apoi șaptezeci și cinci de bursieri, cu uniforme, pentru cele cinci clase, masa fiind luată măcar de o parte dintre dâșii împreună cu profesorii. Alături de ei sânt « eforii » sau « pedagogii ».

Ca program, se trece la limba latină după o preștitire generală de trei ani, și paralel se vor face, în alți trei ani, studii de elenește. Un alt trieniu e menit poetice și retorice, *tot cu cultivarea latinei și a italienei și francezei. Abia la capătul a nouă ani de studii se trece la științe. Ele vor ocupa ultiții trei ani.* Ca metodă se prevăd convorbiri cu supraveghetorul și lucru personal. *Nu se uită nici « exercițiul corporal ».* Pedepsele trupești se înlătură, recurgându-se la mijloacele pedagogiei, care în acest moment începea, cu Pestalozzi, în Apus: « să-i mustre, dar nu cu batjocură și bice », ci în felurile de folos pe care pedagogia le expune, trecând de la cele mai ușoare la cele mai grele.

¹ V. Valeriu Papahagi, în *Rev. Ist.*, 1936, pp. 212-4.

Despărțirea de studiile special teologice, care se vor face la Mitropolie, e absolută.

Pentru venituri, se taxează mănăstirile neînchinat, apoi, mai puțin, cele afierosite la Locurile Sfinte și, cum s'a arătat, preoții, scutiți de alte dări, cari se socot în număr de 3.500. Aceasta afară de ce ar da, pentru întreținere și pentru cărți, oamenii binefăcători. Cărțile școlii sânt încredințate unui bibliotecar.

Ca și în reforma moldovenească a lui Grigore Ghica, eforturi sânt episcopii și boierii, de la Marele Ban la Marele Postelnic, având supt ei « epitropi și epistați », cărora li se ia socoteala odată pe an. Prisosul va merge tot la școlarii săraci ¹ (6 Ianuar 1776).

Opera lui Ipsilanti nu se va opri aici. Dar ea fu zăbovită un moment de *primejduirea, și aici și în Moldova, acelei Domnii pe viață care era în dorințele boierilor din amândouă țările.*

Pârile de partid nu încetară nici după tristele experiențe ale războiului care abia se încheiase. Un raport către Domnul muntean le arată în domeniul impositelor, care se socoteau prea grele ², și, apărând pe Domnul său, boierul care se ocupă de asemenea intrigi vorbește de cruțarea locuitorilor, de luarea unor dobânzi asupra Domniei, de scăderea vinăriciului: « mile care, cu drept cuvânt, nu numai în primul an de Domnie nimeni din înaintașii Înălțimii Tale nu le-a făcut, dar și după trecere de ani nū s'au mișcat spre o astfel de milă și compătimire către locuitori ». De atunci se răspândise zvonul de mazilie, împotriva tratatului. Tot în ciuda prevederilor acestuia, Domnul primia cereri de la Turcii vecini, pentru salahori și cherețele: « e mai mare mila de săracele raiale și de noi » ³. Capanlâii veniau ca și mai înainte și luau cu sila, așa că nu mai rămânea, spune Ipsilanti într'o dureroasă scrisoare, pentru cererile fără plată ale demnitarilor turci din vecinătate, care și aceste « ser-

¹ Forma întâiu la Urechă, *l. c.*, p. 83 și urm.; a doua, la Atanase Comnen Ipsilanti, *o. c.*, p. 584 și urm.; Iorga, *Doc. grecești*, II, p. 1270 și urm., no. MCCLXXIV.

² *Ibid.*, III, pp. 202-5, no. CXLII.

³ *Ibid.*, p. 210.

haturi » « strică multă zaherea ». Cu toată plata pentru Odaia Vizirului, ea pare a fi rămas în mâna Turcilor. Paşa din Vidin reclamă pentru el toată zaherea olteană ¹. Ordine personale din partea Sultanului veniau la Bucureşti, unde în zădar se încerca a se face rânduială ². Noile prescripţii cu privire la vânzarea produselor prin ţăranii înşişi, veniţi cu teşcherele, nu făceau, în condiţii economice primitive, decât să adauge la haos ³. Şi Domnul scrie: « În toate locurile vecine, cum trece câţva timp şi nu li vin din Țara-Românească cele ce li sânt de nevoie, îndată nu încetează de a ne supăra, rugându-ne să nu-i lipsim de cele necesare ale lor, îndatorindu-i, din iubire de vecini, pentru care şi noi li facem hatârul » ⁴. Un mare comerţ pornise, dar, şi de o parte şi de alta, ar fi trebuit altfel de oameni pentru ca el să aducă folosul pe care-l avuseră în vedere sufletele bune, când căutaseră a-l întemeia.

În vederea unui viitor politic care nu se arăta neted în ce priveşte legăturile cu Rusia, care-şi urma, şi cu ajutorul consulilor conspiratori pe cari-i instala, potrivit tratatului, oriunde era o populaţie ortodoxă care putea să fie agitată, se lucra de Turci, supt conducerea şi a Ungurului francisat de Tott, la întărirea cetăţilor, recuperate, şi astfel se cere şi concursul Domnilor noştri pentru refacerea lor, cum a fost cazul la Ismail ⁵. Din nou Alexandru-Vodă suspină în acea corespondenţă secretă cu capuchehaielele, în mare parte uneltitoare contra lui, care ni-a fost păstrată din fericire: « Cu cât ne gândim, cu atâta ne confundăm în prisosul supărării, pentru mulţimea şi greutatea (cererilor); Sfântul Dumnezeu să ne ajute şi pe noi şi Țara! » ⁶ În vederea aceloraşi evenimente, Turcii găteau o flotă, şi Domnii noştri trebuiau să contribue la pregătirea ei ⁷.

Totuşi bunăvoinţa vădită a unui Domn cinstit continua. El nu se sfieşte a lua măsuri şi contra boierilor cari lucrează

¹ *Ibid.*, p. 214. V. ordinul împărătesc în Urechiă, o. c., I, pp. 116-8.

² Iorga, *Doc. greceşti*, III, p. 212, no. CXLVI. V. şi *ibid.*, n-le următoare.

³ *Ibid.*, pp. 215-6.

⁴ *Ibid.*, pp. 216-7, no. CXLVII.

⁵ *Ibid.*, p. 217, no. CXLVIII.

⁶ *Ibid.*

⁷ Iorga, *Acte şi fragm.*, II, p. 126, no. 2.

după obiceiurile trecutului, și avem astfel o plângere contra abuzurilor săvârșite asupra « săracilor » în județele oltenene, de Barbu Știrbei și de Păharnicul Jianu, care ar putea să fie chiar acela pe care l-am văzut jucând un rol însemnat în ultimele manifestații ale clasei sale ¹.

Firește că această stăpânire strictă a trebuit să îndemne pe doritorii de schimbare. Vedem, astfel, în Septembrie 1775, pe Manole Gianî exilat la Naxos, pentru că lucra la recăpătarea stăpânirii pe care o avuse ². Și de acolo el stăruia, oferind o sumă ambasadorului rus Repnin, pentru a nu se opune acestei reveniri, dar se credea că, dacă Ipsilanti și-ar pierde locul, ar fi numit în locul lui acel Costachi Moruzi care era nerăbdător să ajungă la Domnie ³. Se spunea la Constantinopol, în neastâmpărata lume grecească, străină de tot ce se petrecuse de curând în sufletul Românilor, că, dacă nu se înlătură usurpatorul muntean, acești Români înșii, nemulțamiți de dânsul, îl vor izgoni ⁴: de fapt se descoperi în 1775 o conspirație a boierului Căndescu ⁵. Un alt candidat pentru București, unul neașteptat, ieșit din anume combinații de interese turcești, răsări, și anume Alexandru, fratele Domnului decapitat al Moldovei Grigore Callimachi, dar se obiectă că acest neam n'a domnit niciodată în Țara-Românească, și noul ambasador rus, Stachiev, opuse împotrivirea sa, pe baza actului din 1774 ⁶.

Ambasadorul prusian la Constantinopol scria în 1776 că « Poarta refuză hotărît să execute toate punctele tratatului de pace și se poartă totdeauna așa de s'ar spune că *dorește mai curând să reînceapă războiul, orice ar fi să se întâmple, decât să sufere ca Domnii Țării-Românești și ai Moldovei să cârmuiască pe viață, și mai ales să crească fără de învoirea ministrului*

¹ Iorga, *Doc. grecești*, III, pp. 220-1.

² Iorga, *Acte și fragm.*, II, p. 119, no. 3. El va sta acolo și până la 1781; Hurmuzaki, *Fragm.*, V, pp. 433-4.

³ Iorga, *Acte și fragm.*, II, pp. 123-4.

⁴ *Ibid.*

⁵ Aron Florian, *Manual de istoria prințipatului României*, București, 1839, p. 162; Urechiă, *o. c.*, I, p. 121.

⁶ Atanase Comnen Ipsilanti, *o. c.*, p. 560; Iorga, *Doc. grecești*, II, p. 1238, no. MCCXLV.

Rusiei contribuția anuală pe care acești Domni o plătesc Porții »¹. Cum Stachiev se opunea la orice presenturi alături de tribut, i se spuse că, oricum, Ipsilanti va trebui să fie înlăturat, de oare ce « reaua lui purtare a revoltat pe toată lumea contra lui, până într'atâta, încât mulți boieri s'au ridicat de curând, trecând unii în Ungaria și alții la Silistra și la Vidin, de unde trimeteau Porții cereri în stare să-i stârnească mila ». Și se prevedea că aceeași soartă ar putea ajunge și pe Ghica, a cărui situație, cum se va vedea îndată, era cu mult mai grea². Se credea că Rușii, cari, peste tratat, ocupară, în Crimeia, Perecopul³, contau pe o alianță cu Austria, care nu părăsise un singur moment planurile ei cu privire la Oltenia⁴. Dar afacerea tributului se hotărî, fără intervenție rusească, înainte de sfârșitul anului⁵. Astfel Alexandru-Vodă putu să fie întărit în Domnia care părăsise că-i scapă⁶.

Am spus că Ghica nu se bucura nici de această favoare, mecontent și scump plătită. Numit după ordinul lui Rumiențov asupra unei țări care nu-l ceruse, sprijinit de ambasadorul Prusiei la Constantinopol, bucurându-se chiar de grațiile lui Frederic al II-lea, care-i răspundea la scrisorile pline de devotament și-i făcea daruri⁷, el avea înainte, de la început, dușmănia unui partid de boieri care voise alt Domn și el se găsia și înaintea unui curent de uneltiri francmasonice⁸, corespunzător cu acela din Ardeal, foarte puternic, în care găsim amestecați și pe unii Români. Vom vedea că, pe lângă boierinași ca un Dărmănescu, membri ai clerului se vor lăsa ispitiți de această « taină », care

¹ Iorga, *Acte și fragm.*, II, pp. 116-7.

² *Ibid.*, p. 117. Cf. *ibid.*, p. 129 și urm.

³ *Turcii se gândiau să așeze în Bugeac un Han al lor, contra celui din Crimeia al Rușilor; ibid.*, pp. 136-7.

⁴ Și *ibid.*

⁵ *Ibid.*, p. 128, no. 3. Ipsilanti se informa în această privință; *ibid.*, p. 132, no. 2.

⁶ Iorga, *Doc. grecești*, III, pp. 221-2, no. CLI.

⁷ Iorga, *Acte și fragm.*, II, p. 91, no. 4; pp. 109-10, 132-3, 135-6. Pentru mai multe daruri artistice ce i se pregăteau în ajunul catastrofei, Baidaff, în *Rev. Ist.*, XIV, pp. 114-5.

⁸ V. mai departe.

se va lămuri pentru propagandă în românește, ca episcopul de de Roman, Gherasim Clipa, fiu de țăran din Bucovina.

Mitropolitul Gavriil, care se va fi gândit, foarte probabil, la nepotul său Alexandru ca viitor Domn, era în fruntea nemulțămiiților contra Domnului grec și « rusec », de și el însuși păstra aceleași legături peste Nistru ca în timpul războiului și numise exarh al Mitropoliei pe acel preot rus Mihail Strilbițchi, tipograf și pictor, care, așezat, cu fiul, Policarp, se îngrija de toate publicațiile bisericești ale lui Gavriil, aducând, de la o vreme, în locul literei tradiționale, și una mărunță rusească ¹, și făcând pe lângă aceasta o operă de spionajiu politic pentru nația sa. Publicațiile se făceau și se vor mai face cu singura pomenire a mitropolitului și, la capăt, a exarhului, fără numele Domnului, fără prefața închinată lui și obișnuitele versuri la stema țării ².

Se întrebuintară față de Domnul neplăcut metodele cunoscute pe vremea celor doi Callimachi, și Ghica, odinioară un om energic, nu avu puterea de a li sta hotărât împotriva. Trecură deci la Hotin, în toamna anului 1777, pe lângă boierinași, ca acel Iordache Darie Dărmănescul, din părțile Bacăului, pe care Vodă-l osândise să fie bătut la falangă; boier cult, care făcea să i se copieze traducerea în românește a lui *Télémaque* ³, și membri ai boierimii de clasa întâiu, ca un Roset Bălănescu, din aceleași părți băcăuane, veșnic gata de uneltiri și de răscoale — de unde poate și locuția: « și-a găsit Bacăul » —, apoi ca o rudă a Callimachilor, ceia ce ni arată firele românești ale mișcării: Iordachi Cananău, dintr'o familie grecească de curând încetățenită, — alt Cananău, Ioniță, rămâne, — pe urmă patru Balși,

¹ La 1777 apare un *Catehisis* tipărit de dânsul; Bianu și Hodoș, *o. c.*, II, pp. 220-1, no. 406. Tot așa un *Ceasoslov*; *ibid.*, pp. 221-2, no. 408. Tipograful, cu care se refăcuse așezământul, era, totuși, Brașoveanul Mihai.

² *Ceasoslovul* poartă, în schimb, chiar pe frontispiciu, numele femeii « carecheltuse pentru a se împărți cartea la mănăstiri și la biserici: « Ianica » (de fapt Anica, dar așa înțelesese Strilbițchi), « fiica răposatului Radul Racoviță biv Vel Logofăt », vărul lui Mihăiță Racoviță, pe care unii boieri îl voiseră Domn, dar, bine sfătuit, el a refuzat; Atanase Comnen Ipsilanti, *o. c.*, p. 460; Iorga, *Doc. grecești*, II, pp. 1213-4, no. MCCX.

³ *Cat. mss. Ac. Rom.*, II, p. 53, no. 342.

Lupu, Manolachi, Grigore, Iordachi, și un Iordachi Cantacuzino. Cronicarul Ioniță Cantacuzino, Canta, totuși un vechiu rusofil, era la Iași, dar cu aceleași sentimente față de Domn, ca și un Vasile Razu, care va fi caimacam după căderea, de mult pregătită, a lui Ghica. Se mai adăugiau ca membri ai acestei puternice opoziții Manolachi Bogdan, care mergea către un sfârșit tragic, și doi dintre Sturdzești, Iordachi și Dumitrașcu ¹.

Lozinca era lupta contra unei clientele grecești, unor intimi de ultima clasă, pe cari Ghica-i adusese sau îi atrăsese la sine: Constantin Ventura, care joacă un rol la Constantinopol ², Skylitzis, dintr'o familie care începe să se ridice, un Hristodulo, un doctor Fotachi, și chiar acel Constantin Caragea, dintr'o familie cu lungă și mare influență, ridicându-se acum și spre Domnie, din ale cărui însemnări s'au putut deșlăși misterele acestei tragedii. Astfel de « ministri », — am văzut care e sensul dat, dela un timp, acestui cuvânt , « strică judecățile și favorisează pe ciocoi », — cuvântul este. În urmărirea acestui scop, spune Caragea, « boierii sânt uniți toți, de la Mitropolit până la cel din urmă », și bătrânul Razu, sprijinit pe rolul jucat supt ocupația rusească de această boierime, mai îndrăzneată decât oricând, îi aruncă în față Domnului această rea administrație de favoriți.

Unele din povestirile tristului sfârșit al unui cârmuitor cu atâtea fapte bune în trecut, dar care, neconținut împiedecat în această nouă, așa de grea și de șubredă Domnie, n'a făcut mai nimic, măcar în domeniul școlilor, la care ținea așa de mult, care să se poată pune alături de ce săvârșise în Țara-Românească dușmanul care-l pândia și-l pâria fără încetare, vorbesc de legăturile trădătoare cu Muscalii pe care le avea acela care, cu atâtea patimă în jurul său, nu putea să mai reziste. Se vorbește însă de o reformă școlară care ar fi căutat să întrecă pe a lui

¹ Numele, în memoriile lui Constantin Caragea; Papadopoulos-Kerameus, în Hurmuzaki, XIII, pp. 79 și urm., 87, 92. Adăugim la opoziții și pe caimacami din 1777, cari n'ar fi primit altfel o asemenea sarcină. V. și Iorga, în *Mem. Ac. Rom.*, seria a 3-a, VIII, pp. 369-70.

² Iorga, *Doc. grecești*, I, pp. 572, 805-6, 858; II, pp. 1072-3.

Ipsilanti: cunoscutul boier Saul¹ merse în « Germania, Franța și Italia, cu ordin de a cumpăra în aceste țări tot ce va crede de cuviință a contribui la propășirea științelor, literelor și artelor în Moldova » și el ar fi adus cărți de peste 1000 de florini. Și mai ales, printr'o « Condică de așezământ » din 1-iu Septembrie 1776, Ghica stabilia lefi pentru toate categoriile de dregători, legate împreună supt rubrica de « ghenicon », « cheltuieli generale »². Atunci se introduc și sămile anuale ale Vistieriei³.

Avem din fericire nu numai inofensiva corespondență a lui Grigore-Vodă cu Frederic al Prusiei, dar și ceva din aceia cu miniștrii ruși, și ea luminează deplin aceste raporturi, care ele, împreună cu intrigile boierești și pările lui Ipsilanti, au mâncat capul Domnului Moldovei, *în momentul când Turcii păreau în adevăr hotărâți să reînceapă, cu orice risc, războiul pierdut cu abia trei ani în urmă.*

E vorba mai ales de datoriile făcute de Ghica, cu chezașia lui Rumiențov, pentru căpătarea acestei scurte și fatale Domnii. Vorbind de ele, ambasadorul rus Repnin scria încă la 1775: « Aud de la toți că Moldovenii nu sânt îndestulați cu Hospodarul », — așa se obișnuiseră Rușii a numi pe Domnii noștri —, « Ghica și că-și propun să-mi dea plângeri scrise cu prilejul trecerii mele prin Iași ». Impărăteasa află de aceste plângeri și porunci ambasadorului să încerce a le potoli, intervenind la Poartă doar numai când ele ar fi serioase și nu minci-noase ; de altfel ea arată a crede că acușațiile sânt întemeiate, și nu de hatărul Domnului se vor pierde simpatiile câștigate la Moldo-

¹ *Rev. Ist.*, XIV, p. 128. La căderea lui Ghica, Saul ar fi fost dus și el la Constantinopol. — De altfel și Academia și școala de moldovenește de la Sf. Nicolae din Iași fuseseră reluate; Urechîă, *o. c.*, I, p. 147 (vestitul traducător Gheorghe Evloghie era la aceasta din urmă). — Pentru dascălul grec Nichifor Teotochi, v. Iorga, *Ist. lit. rom.*, III, p. 20 și Soloviev, în « *Lucrările Academiei din Chiev* », 1894, pp. 78-115. Cf. și *Cat. mss. Ac. Rom.*, II, p. 71, nota 2; pp. 183-4; Amantos, *Oi βραβείοι γειτώνες*, p. 50, și mai ales Iorga, în *Rev. Ist.*, VII, pp. 67-70. Pentru « sholeri », *Cat. mss. Ac. Rom.*, I, p. 236.

² Urechîă, *o. c.*, I, p. 129, nota 2; P. Rășcanu, *Lefile și veniturile boierilor Moldovei în 1776*, Iași 1887.

³ *Ibid.*, p. 137 și urm.; Iorga, *Documente economice și financiare* (din revista *Economia Națională*), pp. 46-56; *Studii și doc.*, XXII, p. 3 și urm.

veni¹. Primit cu cele mai mari onoruri de Ghica-Vodă, care venise înainte de Iași la cinci verste, Repnin, — el joacă și cărți cu Domnul —, ambasadorul, primește un memoriu din partea boierilor și-l înaintează lui Panin, mitropolitul înfățișându-se în numele lor, ca să ceară ocrotire. De la Domn se luară numai acte cu privire la răpirea Bucovinei².

În astfel de condiții se trimise de la Constantinopol, în Octombrie 1777, în aparență *pentru informații*, fostul întovărășitor al lui Repnin, Ahmed-Aga, din Carà-Hisar. În momentul plecării lui din Constantinopol, *nu se știa de un decret de mazilie, la care Rușii, potrivit cu dreptul lor, s'ar fi opus*, și nu se numise vre-un Domn în loc. De fapt, Costachi Moruzi își atinsese ținta la 11 Octombrie³. Dar răspunsul ce s'a dat lui Stachiev recunoaște că s'au oprit timp de trei zile curierii rusești pentru ca « vestea creării unui nou prinț să nu fie divulgată în Moldova înainte de a fi adusă de oamenii pe cari Poarta i-a trimis pentru aceasta ». Rușilor li se imputa că ambasadorul ceruse ca Șahin-Ghirai, Hanul numit de Impărăteasă, să fie felicitat de Sultan, anunțând că trupele rusești nu vor părăsi Crimeia și nu vor lăsa ca Tatarilor să li se răpească Bugeacul⁴. *Măsura luată contra lui Ghica, a cărui viață trebuia tăiată pentru că era Domn pe viață și nu mai putea fi răbdat, e în legătură cu intențiile războinice pe care le avea Poarta atunci*. Trecând pe la Ipsilanti, care mersese încrezător la dânsul, trimesul n'avu nimic să-i comunice, — deci *nu era vorba în primul rând de acea călcare a tratatului în ce privește Domnia pe viață în ambele țări*.

Știm, mai bine decât din multele izvoare de țară și străine, din memoriile lui Constantin Caragea, cum s'a petrecut grozăvia, atât de adânc jignitoare pentru o țară întreagă, ai cărei boieri, uitând de demnitatea ce o manifestaseră așa de frumos în ultimii ani, se făcură complicii unui asasinat politic, la 11 Octombrie 1777.

¹ Lângă Ghica se afla încă tovarășul lui de plăcută captivitate la Petersburg, Alexandru Mavrocordat (*Rev. Ist.*, XIV, p. 50. V. și *ibid.*, p. 107.

² *Rev. Ist.*, l. c., p. 55 și urm.

³ Iorga, *Acte și fragm.*, II, p. 137. Dar se vorbea la Constantinopol de legăturile lui Ghica cu Rușii și de un coif trimis lui Șahin-Ghirai, Hanul muscălesco al Crimeii; *ibid.*

⁴ *Ibid.*, pp. 138-9.

Infățișarea era a unui drum a dregătorului țurc la Hotin pe care-l intrerupea o boală neașteptată, și Ghica trimese Agăi pe doctorul Fotachi. Dar în același timp se întrebuița prezența lui la Iași pentru negociații menite să aducă împăcarea între Domn și boierimea nemulțămită, din care partea cea mai hotărâtă se afla tocmai acolo, la Hotin, bine primită și ascultată de Pașă. Boierii cari doriau înlăturarea stăpânului lor, probabil prin Alexandru Callimachi, dintr'o familie care se lăsa ușor dominată, nu merseră, fără îndoială, cu gândul la ideea actului, așa de neobișnuit, al unei executări de Domn în chiar capitala lui. Dar convorbirile ce avură loc nu duseră la niciun capăt, de și Grigore-Vodă se arătă gata să facă orice concesie, întărind-o și cu jurământ pentru ca omul Împăratului să plece cu impresia că Moldova e mulțămită cu cârmuirea lui. Lupu Balș se arătă cel mai îndărătnic din protivnici; se cerea schimbarea Postelnicului, puindu-se în loc Iordachi Ghica; Razu făcu o misterioasă vizită la conacul Turcului bolnav.

În sfârșit Ghica, de și prevenit și având însuși o prevestire de ce-l așteaptă, merse la acela care infățișa față de dânsul ¹, Domn cu două tuiuri, mai puțin. Ca să nu înjosească demnitatea sa de Domn, el merse incognito, tiptil. Ii fu ușor deci Agăi să răpadă asupra lui ucigașii. Grigore-Vodă se prăbuși cu lațul după gât și fu zugrumat ².

Starea de spirit a lumii moldovenești era așa de scăzută, sau influența boierilor coalizați așa de mare, încât nimeni nu se clinti când, după o oarecare zăbavă, *numindu-se, nu adevă-*

¹ Ahmed e intitulat, într'o știre din Constantinopol: « prim-comandant de cavalerie »; *Rev. Ist.*, XIV, p. 99 (acolo și despre misiunea lui fățișă). Ahmed ar fi fost însă Mare Imbrohor fără a i se ști acest rang; Caragea, *l. c.*, p. 71. Ghica fusese întărit de curând, și el, în locul său; și *ibid.*, p. 104.

² V. și două notițe, în Minea, *Cercetări istorice*, II-III, p. 105, nota. Trupul se înmormântă la Sf. Spiridon; Iorga, *Inscripții*, II, Iași. Capul se expedie la Constantinopol. Inscripția pe capul care a fost expus (v. și *Rev. Ist.*, XIV, p. 112) pomeneste culegerea impositelor pe doi ani, neaprovisionarea magazinelor turcești, refuzul de a veni la Constantinopol cu familia; *ibid.*, p. 124; v. și *ibid.*, p. 127. Pentru averea în bănci străine; *ibid.* p. 102. Pentru impresia în Iași, p. 106 (informația poate fi a Francesului Carra). O scrisoare din Varșovia arată că se pune în primejdie și fabrica de postav și organizația școlilor; *ibid.*, pp. 109, 113.

rafi Caimacami, cari nu puteau fi aleși decât sau de către Domn sau prin ordin imperial, ci un adevărat Consiliu de regență boieresc, de nu mai puțin cinci persoane, se află ce se petrecuse la belic. În fața acestei resignări a unei lumi care altă dată dovedise că se poate mișca se cetiră firmele care, asigurând că pacea cu Rusia nu se va rupe, anunțau mazilia lui Ghica pentru că a lucrat împotriva prescripțiilor tratatului, luând pe doi ani impozitele iertate ¹. Lumea află că fostul Domn « au fost hain cu nădejde Moscalilor ». În același timp, Schiliți fugind « numai cu sucman, călare pe un cal », ca odinioară Stavrachi ², se arestă bogatul negustor, vechiu om de încredere al lui Grigore-Vodă și efor al școlilor, Bașa Coste Avram, care, împreună cu Grecul al doilea Vistier, fu luat apoi și dus la Constantinopol ³.

Răsunetul acestui teribil act de sângeroasă samavolnicie în București îl avem prin scrisoarea mitropolitului Grigorie către Nicolae Dudescu. Se vorbește, și în acest izvor sigur, de boala Agăi, de invitarea la dânsul, bolnav, a lui Vodă — întâlnirea a avut loc noaptea, la trei ceasuri turcești ⁴. « Altă tulburare și frică n'a fost; numai, ca oameni cu bănuială, unul spune una, altul alta, cum i se pare fiecăruia; dar numai, cum spun, vre-o siguranță nu avem. Mai ales, prea-înălțatul Domn, văzându-ne în acele zile plini de supărare și înspăimântați, ni-a spus că dorește a nu se flecări lucrurile nesigure și fără lemeiu, numai ca să se tulbure inimile oamenilor, și fără niciun folos altul... Iar Dumnezeuul păcii să ne păzească neatinși și neprimejduiți de vre-o voință dușmană și de vre-o tulburare » ⁵. Așa se spune la acest ceas de cutremur, fiind între boieri însuși fratele celui ucis. Ca și boierii din Moldova și vechiul

¹ Caragea, l. c., p. 87.

² El ajunse apoi resident al Rusiei în Persia; Iorga, *Acte și fragm.*, II, p. 197, no. 1.

³ *Cat. mss. Ac. Rom.*, I, pp. 646-7 (însemnare ieșeană). Sosirea lor la Constantinopol; Iorga, *Acte și fragm.*, II, p. 148, no. 3.

⁴ Informații de o mare siguranță într'o cronică grecească inedită; v. Iorga, în *Mem. Ac. Rom.*, 1935, pp. 372-3.

⁵ Iorga, *Studii și documente*, III, pp. 71-3. E curios că ierarhul, așa de Român, scrie totuși grecește.

dușman din Țara-Românească al lui Ghica avea mai mult decât dorise ¹.

Înainte de a trece mai departe, trebuie să se observe atitudinea miserabilă a diplomației rusești față de uciderea Domnului pe care Împărăteasa îl impusese Moldovei. Protestului lui Stachie Poarta-i dăduse o explicație în care, cu învinuire față de acțiunea Rușilor în Crimeia, se vorbea de «crimele» lui Ghica, «pe care Poarta e în stare a le dovedi tuturor Curților, și pe care le vă putea vădi la vremea și în locul ce se cuvine» ². *Mulțămilită că poate face ce vrea în Crimeia, Rusia nu voia să se mai încurce în rosturile acestor țări românești, cărora li făgăduise, și prelindea că li și asigurase, așa de mult.* Nici vorbă de vre-o alegere a noului Domn, înaintându-se, pur și simplu, la Domnie Marele Dragoman. *Românii puteau înțelege, și, de acum înainte, ei erau lăsați din nou în sama lor și în sama lui Dumnezeu* ³.

Supt Domnia lui Alexandru Ipsilanti, întărită printr'un firman pe care nu-l prevedea tratatul, se mai urmă patru ani o guvernare pe aceeași linie de reforme. Spiritul țării în acest timp nu se poate urmări nicăiri mai bine decât în Prefețele pe care Chesarie și apoi prietenul, colaboratorul și urmașul lui, Filaret, le pune în fruntea acelor *Minee*, a căror publicație se urmează stăruiitor până la capătul acestei Domnii.

În 1779 apărea *Mineiul* pe Decembre ⁴. Prefața, îndreptată, cu un neologism latin, «la toată *personă* ce să va îndeletnici a ceti», arată aceiași dorință de a face să reiasă cunoștințele

¹ V. și descrierea din Iorga, *Acte și fragm.*, II, pp. 139-40: raport făcut ambasadorului rusesc din Constantinopol. Nici Doamna n'a știut deocamdată ce se întâmplase: i se spuse că, mazilit, soțul ei stă să plece cu dânsa la Constantinopol. V. și Xenopol, *Ist. Rom.*, ed. 1-a, V, pp. 227-8. Cf. *Rev. hist. du S.-E. eur.*, 1928, pp. 1-3; Baidaff, în *Rev. Ist.*, XIV, pp. 97-130; *ibid.*, XVI, pp. 31-2 (după *Storia dell'anno*, Veneția, 1777, pp. 243-6). Povestirea în versuri din Kogălniceanu, *Letopisiși*, III, p. 275 și urm., e potrivită numai în parte cu adevărul istoric.

² Iorga, *Acte și fragm.*, II, pp. 137-8.

³ S'a pretins că Ghica fusese chemat la Constantinopol și că refusase, că unul care a fost pus și de Ruși; *Rev. Ist.*, XIV, pp. 110-1 și aiurea.

⁴ Și un *Ceasoslov* de Râmnic; Bianu și Hodoș, *l. c.*, p. 229, no. 417.

ierarhului rămnicean, care pomeniște în jurul rostului acestei luni toată istoria sacră și profană. Data aceasta, nu se mai înseamnă opera indeplinită de Domnul care fusese așa de mult lăudat ¹. Tot aceiași dată o poartă volumul pentru Ianuar, în care versurile preliminare spun că « în anii lui Alexandru Ipsilant Dachia se înnoiește ». E vorba, cu alt cuvânt nou, venit din Roma prin Apus, de « toată administrația boierimei ce așteaptă pe Ianuarie ca o stihie schimbătoare dregătorilor ». Lor și negustorilor li se înfățișează ca un scump dar această sfântă carte « în limba patriei tâlmăcită și tipărită ». Inșăși schimbarea aceasta a dregătorilor face pe episcopul căruia așa de mult îi place, și aici, a vorbi de vechile strămoșești rosturi romane, să se gândească la aceiași datină și la Roma, la creatorul coloniilor, « apichiilor », din care se trage neamul românesc: « Eu, când văz Prințipaturile », — alt neologism, — « Țării-Românești că din vechime schimbă dregătoriile la începerea lui Ianuarie, an nou numindu-l și prăznuindu-l, întorc ochii miei înapoi la veacurile trecute și de-abia pomenite; crez cu gândul ceaia ce cetesc prin istorii, și mai vârtos pe istoricul Dion, pre carele îl întărește Meletie gheograful », — Meletie, mitropolit al Atenei —, « cap. 24, scriind pentru Misiia, unde curat vedește că Traian împăratul, după ce au supus pre Dachi, cu pîiarderea lui Dicheval, *au trecut mulțime de Rămleani în părțile aceastea, făcându-i pe punii roști lăcuitori, pre alții stăpâni lăcuitorilor. De unde să face nu fără de cuvânt și imberazma* », — conclusia —, « că Prințipaturile Rumânești, ca niște apichii ale Rămleanilor, urmează de la aducere și ale lor obiceiuri ». Și istoria bizantină a lui Lebeau — Chesarie cerea de la Paris și « Enciclopedia », primind la nevoie și pe cea ireligioasă ² — e adusă înainte pentru reparația la Dunăre a acelorași Romani prin Constantin-cel-Mare. Și acesta, « călcând ale acestui loc părți, sau însuși întâiu au adus obiceiurile Rămleanilor, sau le-au întărit găsindu-le, ca un împărat al Rămului celui nou ». Și încheierea lui, care vrea ca oricum obiceiurile poporului să ia de la Roma, e aceasta: « Ci ori

¹ *Ibid.*, pp. 231-4, no. 419.

² Iorga, *Scriitori bisericești*, din *Mem. Ac. Rom.*, secț. lit., seria a 2-a, XXVIII.

de la Traian sau de la marele Constandin de să trag cu urmarea aceste obiceiuri, nu fac filonichie. *Insă eu dintr'aceastea descoperiu lucruri minunate: aflu liniia Neamului Rumânesc din vechiu trăgându-să din slăvitul al Romanilor*,— nu *Râmlenilor!* « *(Valahii numindu-să după limba slovenească), a căroră slavă au strălucit împreună unde ș'au înlins și soarele razele* ». Nu se putea spune cu mai multă mândrie și într'o formă poetică mai frumoasă *ceia ce încă n'apucaseră a spune în românește începătorii ardeleni ai înoirii pe linia romană a neamului lor*. De la Viena va răspunde, peste câteva luni abia, în chiar limba strămoșilor, călugărașul Gavril Gheorghe Șincai: « *Septimum supra decimum saeculum est a quo Traianus, devicto Decebal, in orbatam incolis Daciam coloniam duxit* ¹.

Și de aici plângerea lui Chesarie asupra peirii « celor vechi veacuri ale Patriei »: « O veacuri, veacuri, ce învechești lucrurile și prefaci stările! ». Și, în mărețe perioade, al căror model fusese căutat în literatura elină, glorificatorul măririi pierdute arată sfârșitul fatal ce așteaptă toate lucrurile: « să vezi acel soare lipsește, luna pătimeaște și scade, stealele cad. Pogoară-te de la ceale din ceriu și te uită la aer: acesta să prefacă în tot ciasul și vine de să fac vânt, nor și ploae; pogoară-te la ape: dintr'aceale mari parte ce le numim noi purureacurgătoare, unele cu totul s'au uscat, altele au schimbat mătcile și drumurile », până la vicisitudinile Oceanului, « lucrul firii cel mare și tainic », până la pământul supus zguduirilor. Arătând cum de-a lungul istoriei sânt numai dărîmări și prefaceri, episcopul râmnicean ajunge la exemple luate din actualitate: Polonia « micșorată și împărțită », Iesuiții, « ce duhovnicia' și pre taină împărăția' » desființați de Papa însuși, revoluția spre « despotie » a Suediei, « bårduirea » Bavariei, care era să fie atunci motivul unui războiu între Austria și Prusia. « Proniia dumnezeiască, alergând cu umblet fără de sunet, cu glăsuire fără de auzire, zice unuia să împărățească, altuia să să supue, unuia să se ascunză, celuia și să se ivească. »

Și iată-l pe Chesarie din nou întors la lucrurile încă de la Romani ale țării sale, puindu-i mișcările în legătură și cu acel

¹ Bianu și Hodoș, *o. c.*, II, p. 251: « E veacul al șaptesprezecelea de când Traian, învingând pe Decebal, a adus colonii în Dacia lipsită de locuitori ».

curent schimbător din Bosfor pe care arată să-l fi cunoscut prin sine însuși.

Ii trec înainte Dacii, Romanii, cu încercări de identificare a locurilor antice, întemeietorii, cu așa de șubredă cronologie, ai Domniei. *Fiind vorba de succesiunea Domnilor, dorința de a se avea cei aleși de țară reappare* : « Banul Craiovei supuinđu-se lui Radu-Vodă și un trup făcându-să, tot prințipatul Țării-Rumânești să oblăduia cu formă de avtonomie, de despotismos și de aleagere la diiadiohie a Domniei între fiii și rudele Domnului sau duple întâmplare între boiari, cu sfat și priimință de obște a clirosului și a boiarilor ». Amintirea cererilor de la Focșani răsare, când, lăsându-se la o parte închinarea către Turci a lui Mircea, se socoate pretinsul tratat cu Laiotă, în « 1454 », data când « s'au supus Țara strălucitoare și prea-puternicii Porți », însă cum? « plătind dajde și oblăduindu-să cu privileghiurile sale ». Va veni însă o vreme, de la Brâncoveanu încoace, când « multe reformi » vor strica această situație. *I se pare episcopului că vremea legalității a revenit* : « Acum iarăși o suflare de vânt cu liniște, o prefacere a dreaptei Celui Prea Innalt au adus curgerea oblăduirii Țării la matca sa ». *Iarăși zboară, înviaț din cenușa sa, Fenixul românesc*. Nu se uită nici o înoire căpătată de cler, Mitropolia fiind ridicată la « șădearea Scaunului Chesariei Cappodochiei ». *Dăjdile s'au hotărât*, comerțul e liber — « neguțătoria să sporeaste, având curgerea sa slobodă » — vechile neamuri revin în cinste — « boerimea să innaltă după liniia familiei ». Și « Pravila cea politicească », pe care vom vedea-o îndată tipărită, arătând ce se cuprinde solid și nou în ea, închiagă viața publică ¹.

Cu citarea lui Ovidiu lângă Bizantinul Nichifor Calist, prefața Mineiului pe Februar se ține în jurul pomenirii Sfântului Simion, cu singura discuție de cronologie ². Dar fabulele vechii Rome, cu mențiunea « strănepoților Râmleanilor », revin lângă amintiri bisericesti în prefața la volumul pe Martie, isprăvit înainte de sfârșitul acestui așa de spornic an, ca și

¹ *Ibid.*, pp. 233-7, no. 420. Volumul precedent fusese lucrat în Februar-Maiu, acesta era gata în August, pentru ca în două luni să iasă un al treilea.

² *Ibid.*, pp. 239-41, no. 421.

cum Chesarie și-ar fi prevăzut atât de apropiatul sfârșit ¹. Și, cu toate că data pe frontispiciu e încă 1779, credinciosul tipograf călugărul Ioachim de la Mitropolie, care lucra alături de îndreptătorul traducerii, Iordan Capadocianul, biv Vel Grămatic, înseamnă cu durere: « 1780, Ianuarie în 9, într'o zi Joi, cătră seară, s'au mutat din viața aciasta la veacinicile lăcașuri acest plin de râvnă sfânt părinte ce iaste mai sus numit » ².

« Luminătorii au apus de la noi », scrie în fruntea *Mineiului* de April, luna « cea mai pricinuitoare de veselie », urmașul lui Chesarie, tovarășul întru naționalism, Filaret. « Nu numai la un sfat », urmează el, « au fost din început, ci și la osârdie cu aseameneăși rîvnă », fiind și rugat de Chesarie, la sfârșitul vieții, să nu lase lucrul neisprăvit. Și el un om cu știință din multe izvoare, și din « Enchiclopediie », care e cea de la Paris, amestecă poezie proaspătă cu ce a putut culege din vechile învățături ³. Citând din latinește, noul editor explică numele lunii Iunie în următorul volum al impunătoarei colecții și adaugă și alte dovezi despre cunoașterea acestei limbi a originilor. Amintiri clasice îi trec prin minte când în luna lui Maiu observă că Românii « își împodobesc casele lor cu flori și cu verdeață... și, eșind la plimbări prin grădini, să tăvălesc pre iarbă ». Tot așa « ce fac alții la Sfântul Gheorghie, când își împodobesc pragurile ușilor și stâlpzii porților cu iarbă vearde », adăugind și datina de « Ropotin, ce o zic încă sărbătoarea Dracului », « Marți, la al treilea săptămână după Paști », și căutându-i și o etimologie latină. Urmă pângănească... « Și babele să se părasească de țesturile ce fac în zioa aceaia, adecă în pofida Dracului, cum zic iale. » Dar, cu toate că aceiași este frumoasa formă literară, în *Mineiele* pe Iulie, August și Septembrie nu se mai întâlnește concepția politică și crezul roman puternic al înain-

¹ *Ibid.*, pp. 241-4, no. 422. Tot pe numele lui iese și *Psaltirea* din 1779; *ibid.*, pp. 244-5, no. 423.

² *Ibid.*, pp. 254-6, no. 433. Hirotonit la 11 Ianuar st. v. 1774, el e îngropat la 10 Ianuar 1780, la biserica Patruzeci de Mucenici, mitoc al Râmnicului; v. notița în *Cat. mss. Ac. Rom.*, II, p. 373.

³ Bianu și Hodoș, *o. c.*, II, pp. 257-60, no. 434.

tașului¹: cel din urmă volum are o prefață fără deosebită semnificație².

Dar acest an 1780 se înseamnă mai ales prin apariția, la Mitropolie³, cu titlul numai grecesc, dar cu text și în « limba Patriei », a « alcătuirii de legi » (*Συνταγματίων νομικόν*), care ieșise din conlucrarea Domnului cu boierii și cu sfătuitoarii lui străini, din Apus, unii informând asupra « obiceiului pământului » și a « pravilelor » bizantine, la care de mult timp recurgeau, ceilalți căutând în reforma « filosofică » a dreptului în Italia noi inspirații și îndreptări. E și o ținere în curent cu vremea, după principiul invocat în prefață: « curgerea anilor nu încotenește de a schimba și a prefăce pururea pricinile vieții ceale întâmplătoare ». Se afirmă necesitatea legilor scrise, care e și o datorie de onoare,—pe care, cum am văzut, Divanul Moldovei supt ocupația rusească o știuse îndeplini: « altă mai multă defăimare nu poate a fi la un norod, și mai vârtos la cel de bună credință, decât a vieții fără de pravili ». Pe lângă larga parte de împrumut e și una care vine din însăși practica tribunalelor țării: « altele oareșcare părți de înșine alcătuint Domniia Mea din jălbile și pricini ce pe toate zilele să aduc la auzul nostru ». Resultatul acestei sintese de mare valoare fu supus aprobării mitropolitului, episcopilor și boierilor mari.

E în același timp și un cod de prescripții precise și o culegere de îndreptări și de sfaturi, une ori patriarcale, ca îndatorirea de a sta în picioare, cu capul descoperit, împricinații. Se stabilește măsura cametei. E și o regulamentare, ca la Bizan-

¹ *Ibid.*, pp. 262–8, n-le 436–8: prefața în ediția lui Molnar, *ibid.*, pp. 457–60. Se întrebuințează și « Eortologhiul » lui Sevastos Chimenitul; *ibid.*, p. 283.

² Filaret mai publică apoi *Cazanii*, în 1781 (*ibid.*, pp. 271–2, no. 445), un *Ceaslov* (*ibid.*, n-l următor), un *Triod* (*ibid.*, pp. 277–8, no. 456) și un *Sinopsis* al Sf. Atanasie, mai veche traducere, din slavonește, în 1783 (*ibid.*, pp. 279–80, no. 459), *Pildele filosofești*, din greceasca vulgară, tot atunci (*ibid.*, pp. 280–1, n-le 460–1), *Acatistul* din 1784 (*ibid.*, pp. 283–4, no. 465), *Catavasierul* (*ibid.*, p. 286, no. 469), *Ceaslovul* (*ibid.*, p. 287, no. 471).

³ Pentru pregătirea tipografiei grecești, Iorga, *Doc. grecești*, II. Frontispiciul poartă corbul între icoana « Dreptății » și aceia a Sf. Alexandru, patronul Domnului; Bianu și Hodoș, *o. c.*, II, p. 248.

tini, a condițiilor de viață ale țăranimii, un adevărat nou νόμος γεωργικός. Se întăresc cele douăsprezece zile pe an, sau și mai puțin, dacă se face de stăpân vre-o concesie, care apoi nu se mai poate retrage, plus « zeciuiala » și dijma fânului, grâului, orzului, porumbului, otaștina vinului, oprindu-se sădirea nouă de vii fără voia proprietarului, care va avea dreptul să ceară de la Domn punerea în posesiune a oricărei vii ce nu s'ar mai fi lucrat, pe un pământ care n'ar fi propriu, timp de trei ani întregi ; se repetă prescripția în ce privește darea de la stupi, de la capre, și se adaugă venitul ce este a se lua de la stâne și perdele de oi, dar nu de la porci, cari nu trebuie să fie lăsați fără învoială în pădurile « cele oprite ». În cas de fuge țăranul sau oricine fără moștenitori, grădinile lui, scutite, trec la stăpân. Acesta-și iea din moșie ce alege, dar nu poate relua ce a fost odată încredințat locuitorilor. Cărciumile, morile, pescuitul i se rezervă. Dar țăranul e stăpân pe locul curățit, creat astfel de dânsul.

Aceste prescripții sânt cu atât mai de laudă, cu cât în Moldova, boierii cerând o zi din zece pentru ei, Ghica li dăduse șaizeci și una pe an, apoi și, pe lângă lucrul la iazuri, mori și clădiri, « două clăci » pe an la orice lucru și podvezile ¹.

Dar *împotriva acestei opere de refacere și înaințare se ridică acel spirit revoluționar pe care nu-l prevăzuse « filosofia », crezând că opera ei va putea fi oprită la singura « filantropie ».*

¹ Urechiiă, o. c., I, p. 149, fără să se arăte izvorul. Cf. și prefața la ediția recentă a profesorului Zepos din Ate a, 1936.

TABLA MATERIILOR

CARTEA I-ia REFORMELE BIZANȚULUI EUROPENISAT

	<u>Pag.</u>
Capitolul I. — Originea primelor reforme. Fanarul	5
Capitolul II. — Boierimea țării și Nicolae-Vodă Mavrocordat.	15
Capitolul III. — Boierii români și Imperialii austrieci. Cea d'întăiu răpire de pământ românesc	31
Capitolul IV. — Cele d'întăiu acte de reforme în a doua jumătate a secolului al XVII-lea	55
Capitolul V. — Dominația austriacă în Oltenia și neputința de a o organisa	73
Capitolul VI. — Prima sintesă a erei reformelor	83
Capitolul VII. — Intregirea Țării-Românești și urmările ei	103

CARTEA A II-a REFORMELE PRIMEI ERE

Capitolul I Constantin Mavrocordat. Opera lui	129
Capitolul II. — Schimburi între Domni.	143
Capitolul III. — Scriitorii epocii primelor reforme	153

CARTEA A III-a LUPTELE ROMÂNILOR CONTRA PATRONAGIULUI FANARIOT ȘI IESUIT

Capitolul I. — Trei răscoale la Iași și București	163
Capitolul II. — Scriitorii români ai vremii capuchehaielelor	202
Capitolul III. — Lupta ardeleană contra cotorpirii Bisericii Unite. Cele dintăiu ciocniri	221

CARTEA A IV-a LUPTA PENTRU NOUA VIAȚĂ NAȚIONALĂ (1769—1774)

Capitolul I. — Boierii români și ocupația rusească	259
--	-----

CARTEA A V-a
ROMÂNII ȘI CURENTUL « FILOSOFIC »

	<u>Pag.</u>
Capitolul I. — Cele d'întăiu vădiri ale conștiinței românești în Ardeal	309
Capitolul II. — Opera reformelor « filosofice » în cele două Domnii	. 321

TABLA ILUSTRĂȚILOR

	Pag.
Fig. 1. — Nicolae Mavrocordat	16— 17
Fig. 2. — Mormântul lui Nicolae Mavrocordat în biserica mănăstirii Văcărești	40— 41
Fig. 3. — Biserica mănăstirii Văcărești	56— 57
Fig. 4. — Constantin Mavrocordat	96— 97
Fig. 5. — Grigore Matei Ghica, Domn al Țării-Românești	108—109
Fig. 6. — Document al lui Grigore Ghica, Domnul Moldovei (1732)	116—117
Fig. 7. — Document al lui Grigore Ghica, Domnul Țării-Românești (1733)	120—121
Fig. 8. — Document de la Matei Ghica, Domn al Moldovei (1752)	136—137
Fig. 9. — Ioan Teodor Callimachi, Domn al Moldovei	176—177
Fig. 10. — Document de la Ștefan Racoviță, Domn al Țării-Românești (1765)	188—189
Fig. 11. — Grigore Callimachi, Domn al Moldovei	188—189
Fig. 12. — Document al lui Grigore Callimachi	192—193
Fig. 13. — Inochentie Clain, episcop al Românilor uniți	232—233
Fig. 14. — Iscălitura lui Inochentie Clain	236—237
Fig. 15. — Petru Pavel Aaron, episcop al Românilor uniți	246—247
Fig. 16. — Atanasie Rednic, episcop al Românilor uniți	252—253
Fig. 17. — Grigore Maior, episcop al Românilor uniți	255—256
Fig. 18. — Grigore Alexandru Ghica	262—263
Fig. 19. — Document de la Alexandru Ipsilanti, Domn al Țării-Românești	292—293
Fig. 20. — Document de la Alexandru Ipsilanti, Domn al Țării-Românești (1776).	296—297
Fig. 21. — Frontispiciu al Mineiului de Octombrie (Râmnic)	322—323